

**OSMANLI TOPRAK REJİMİ ve TARİHSEL
SÜREÇ İÇİNDE KOOPERATİFÇİLİĞİMİZ**

Mustafa HATİPLER
Doktora Tezi
TARIM EKONOMİSİ Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. İsmail Hakkı İNAN

2010

T.C.
NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZİ

OSMANLI TOPRAK REJİMİ
ve TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE KOOPERATİFÇİLİĞİMİZ

Mustafa HATİPLER

TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

DANIŞMAN:
Prof. Dr. İSMAİL HAKKI İNAN

TEKİRDAĞ-2010

Her hakkı saklıdır

Prof. Dr. İsmail Hakkı İnan danışmanlığında, Mustafa Hatipler tarafından hazırlanan bu çalışma, 26./07/2010 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı'nda Doktora tezi olarak oyçokluğu / oybirliği ile kabul edilmiştir.

Juri Başkanı : Prof. Dr. Derman Küçükaltan

İmza:

Üye: Prof. Dr. İsmail Hakkı İnan

İmza :

Üye : Doç Dr. Okan Gaytancıoğlu

İmza :

Üye : Doç. Dr. Canan Sağlam

İmza :

Üye : Yrd.Doç Dr. Gülen Özdemir

İmza :

Yukarıdaki sonucu onaylarım
(imza)

.....
Enstitü Müdürü

ÖZET

Doktora Tezi

OSMANLI TOPRAK REJİMİ ve TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE KOOPERATİFÇİLİĞİMİZ

Mustafa HATİPLER

Namık Kemal Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı

Danışman : Prof. Dr. İ.Hakkı İNAN

ÖZET

Osmanlı toplum yapısı, Anadolu'nun kıyısında yer alan bir küçük bir beylikten büyük bir devlete uzanan bir çizgide farklı dinamikleri içinde barındıran bir özelliğe sahiptir. Farklı coğrafyaların, farklı toplumların, farklı kültürlerin ve farklı dinleri, uzun bir zaman dilimi içinde bir arada yaşayabilmiş olmaları bu dinamiklerin bir eseri olsa gerektir. Bu bir arada yaşamının barış içinde ve toplumsal büyük kavgalardan uzak bir yaşam olduğu da çok açıktır. Denilebilir ki iletişim araçlarının son derece sınırlı olduğu, kitleleri kontrol etmenin hemen hemen imkansız olduğu ve kitleleri yönlendirecek herhangi bir gücün olmadığı bir tarih döneminde, Osmanlı Devleti kalıcı barış içinde bir varlık göstermiştir.

Kooperatifçilik kendine has uygulamaları ile tarihin içinde yerini alırken, en fazla öne çıkan yanı "işbirliği" ve "dayanışma" olmuştur. Sevgi ve barış kooperatifçiliğin özünde vardır. XIX. yüzyılda Avrupa (İngiltere, Fransa, Almanya)'da ortaya çıkan kooperatifçilik hareketi, esas itibariyle, bir yandan Sanayi Devrimi sonrası bozulan toplumsal dengelerin yeniden inşasını hedeflemiş diğer yandan da kapitalist düşünce ve uygulamalar ile insanların rekabet ve kâr çekici altında ezilmemeleri için mücadele etmiştir. XIX. yüzyıl kooperatifçilerinin bir çoğunun sosyalist düşünceler içinde olmasının temel sebebi de budur. Çünkü sosyalist düşünce, Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıkan gelişmelerin insanın sömürülmesi noktasına bir karşı çıkış niteliği taşımaktadır.

Osmanlı toplum yapısı dinamikleri içinde, toprak rejimi ve buna bağlı uygulamaları, ahilik ve lonca teşkilatı ve vakıf kurumu gibi çok önemli hususiyetleri barındırmıştır. Toprak rejimi, toprağa bağlı feodalitenin gelişmesini engellerken, ahi ve lonca teşkilatları da esnaf ve sanatkârlığa bağlı bir sömürü sisteminin gelişmesini önlemiştir. Vakıf kurumları da bir yandan devletin sosyal anlamda yapamadığı bayındırlık, sosyal yardım ve eğitim gibi işleri yaparken diğer yandan da avarız vakıfları eliyle özellikle esnaf ve sanatkârların tefecilerin eline düşmesini ve bu şekilde tefeci- bezirgan sınıfının ortaya çıkmasını önlemiştir.

Osmanlı toplum yapısında yer alan bu kurumlar, ekonomik bir olgunun çok ötesinde, toplumsal ve sosyo-ekonomik fonksiyonlara haizdir. Hatta vakıf kurumu dışındaki diğer iki kurumun, buna ilaveten askerî nitelik ve özellikleri vardır. Örneğin toprak rejimi, halkın beslenmesinin temininin yanı sıra iaşe ve asker yetiştirilmesi bakımından orduyla ilişkilidir.

Kooperatifçiliğin başlangıcı olarak, XIX. yüzyılda Avrupa'da başlayan çalışmalar kabul edilir. Bu çalışmalarda öne çıkan husus, İngiltere'nin tüketim kooperatifçiliğine, Fransa'nın üretim kooperatifçiliğine Almanya'nın da kredi kooperatifçiliğine önderlik ettiğidir. Bu gelişmelerle birlikte Osmanlı Devleti'nde, Mithat Paşa'nın başlattığı ve adı önce "Memleket Sandıkları" sonra "Menafi Sandıkları" olan köylü -çiftçi kesimin finansman sorununu çözmeye yönelik kooperatifçilik hareketleri de söz konusudur. Mithat Paşa'nın büyük zorluklarla başlattığı ve son derece başarıyla sürdürdüğü bu çalışma, daha sonra aynı amaçları gerçekleştirmek üzere "Ziraat Bankası'nın kuruluşunu gerçekleştirmiştir.

Kooperatifçilik tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Kooperatifçilik benzeri çalışmalar adına "kooperatif" denmesi için Owen'ı beklemiştir sadece. Dolayısıyla adı kooperatif olmasa da, aynı fonksiyonlara haiz çalışmalar

yapılmıştır. Bu çalışmalardaki farklılıkların bir kısmı yapısal olmakla beraber büyük bir kısmı farklı kùltùrlere ait olmaktan ileri gelmektedir.

Bu noktada, Osmanlı toplumsal yapısının en önemli unsuru olan toprak rejimi, ahilik-lonca teşkilatı ve vakıf kurumu içinde taşıdığı özellikler ve topluma sunduğu imkanlar nispetinde kooperatifçiliğin ve mesleki örgütlenmenin ilk dönem uygulamaları olarak kabul edilebilir.

Anahtar kelimeler: Kooperatif, Osmanlı Toprak Rejimi, Ahilik, Lonca Teşkilatı ve Vakıf Kurumu

2010, 213 sayfa

ABSTRACT

Ph.D. Thesis

OTTOMAN LAND REGIME AND HISTORICAL APPROACH TO TURKISH COOPERATIVES

Name SURNAME
Mustafa HATIPLER

Namık Kemal University
Graduate School of Natural and Applied Sciences
Department of Agricultural Economics

Supervisor: Prof. Dr. İ.Hakkı İNAN

SUMMARY

The social structure of Ottoman Empire, from a small kingdom of the Anatolian coast to a big state, has a specific feature, composed of different dynamics. The possibility to live together, in the different geographies, and the different communities, and the different cultures, and the different religions must be created by these dynamics. The reason for this unity was created by these dynamics. It is evident that the people were lived together in peace. And their life was far from the big social problems and the fight. It is possible to say that the Ottoman Empire was an empire in peace, for a long time, in which the communication devices were so limited, and the controlling the mass was almost impossible, and a power to lead the mass did not exist.

A Cooperative Organization, with its own specific applications, has occupied a place in the history, with its main sides, as “Cooperation” and “Solidarity”. The Love and the Peace were essential for the Cooperative Organization.. The Cooperative Organization was appeared in Europe (the United Kingdom, France, and Germany) in the 19th century, at first. In principle, the organization’s aim was to rebuild the social balance, spoilt after the industrial revolution. And it struggled for people in order to feel them free from the pressure and the competition of the capitalist thought, and its practices. It was the main reason for most of the members of the cooperative organizations to supported socialist ideology, since socialist ideology was opposed to the conditions of the people’s exploitation, which has been created by the developments, after the industrial revolution.

Within the framework of the Ottoman social structure, very important inventions, such as land management and the related applications, and the Ahi community and charitable foundations, were occupied all their places. While the land management was prevented to the development of feudalism, related to the land, the craftsmen and artists were protected by the organizations of the “ahi” and “lonca (guild)”, from the exploitation system, affiliated with themselves. And by the foundations of charity, were created the public works, social welfare and educational facilities, all of which have not accomplished by the state in a public domain. By the assistance of “Avarız Vakıfs / Foundations of Deficiency”, the craftsmen and artists were protected, against the lenders and the creation of a lender-merchant class.

The institutions, related to the Ottoman social system, far from the economic facts, were possessed the communal and socio-economic functions. And along with the charitable foundations, there were two other institutions with their militaristic features. For instance, land reform was not aimed to provide the people with food, but also, to provide the army with food and to join the soldiers to the army.

The works and efforts, which have been created in Europe, in the 19th century, were accepted as the beginning of the Cooperative Organizations. In respect of these efforts, it seems that the United Kingdom was leader of the cooperative organization of consumption. France was leader of cooperative organization of production. And Germany was leader of the cooperative organization of credit.

Along with these developments, the cooperative organization movement, in order to solve the financial problems of the peasant-farmer class, was started by Mithad Pasha, by means of the organization, firstly called as

“Memleket Sandıkları” / ‘ Country Funds ‘ and then, as Menafi Sandıkları” / ‘ Profitable Funds” , in Ottoman Empire.

The movement, which has started by Mithat Pasha, was carried successfully, and accomplished by the establishment of “Ziraat Bank”, within the same goals. However, the history of cooperative organization movement is old as the history of humanity. The Cooperative Organization movement, to call these works, as “Cooperative”, has been looked for Mr. Owen merely. Consequently, similar organizations, which were not called “cooperative”, were useful with similar functions. While some of the differences in these organizations are structural, a great many of them are related to different phenomenon of the different cultures.

In this point, the land management, the ahi-guild organization and the Foundations, which were most important elements of the Ottoman society, may be accepted as the first applications of the first period of the cooperative organization in relation to all their specialties and all the possibilities, provided the society with.

Keywords : Cooperative, Ottoman Land Regime, Ahi and Lonca Organizations, Foundations

2010, 213 pages

ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR

Osmanlı toprak rejimi, arazi ile ilgili hüküm ve kararların yanında, altı asırdan daha uzun bir zaman dilimi içinde yer alan ve Balkanlardan İran Körfezi'ne ve oradan da Kuzey Afrika'ya uzanan büyük bölgesinde hüküm süren bir devletin, yaşam biçimini ve ordu sistemini ortaya koyan bir sistemler bütünüdür. Bunun yanında Osmanlı devleti sosyo-ekonomik kurumları olarak ahilik ve lonca teşkilatı ile vakıf kurumu da, aynı devletin sosyal ve ticari alanda sahip olduğu hemen hemen tüm donanım ve uygulamaların toplandığı bir başka yapıyı temsil eder. Kooperatifçilik ise uygulamaları farklı şekillerde olsa bile, insanlık kadar eski olan sosyal ve ekonomik bir hadisedir.

Bu çalışmada, bu büyük ve girift sistem ve yapılar, farklı zaman ve farklı zemin durumu da göz önüne alınarak ayrı ayrı ele alınmış ve benzer yanlarıyla farklı yanları ayrı ayrı ortaya konmuştur. Osmanlı toprak rejiminin, kooperatifçiliğin ilk uygulamaları olduğu, ahilik ve lonca teşkilatının esnaf teşkilatı olduğu, vakıf kurumunun da kendinden sonraki vakıf yapılaşmalarına örnek bir kurum olduğu sonucuna ulaşılan çalışmada, ülkemizin, kooperatifçilik anlamında, hem tarihi kaynaklardan yeterince istifade edemediği, hem de dünya çapında bir örgütlenmenin, olması gerektiği düzeyde aktif üyesi olmadığını gerçeğinin de altı çizilmiştir.

Şüphesiz, bilimsel çalışmanın kendine has yanları, bilimsel çalışma yapmanın da kendine özgün tarafları vardır. Zaman zaman korku, zaman zaman ümitsizlik, zaman zaman sıkıntı ve telaş sizi asla bırakmaz. Çalışmanın başlangıcında hissedilen korku, ümitsizlik ve sıkıntı, zaman ilerledikçe yerini tatlı bir telaşa terk eder. Yine de zorlukları olan bir süreçtir. Bu çalışmada, bu zorlu süreç içinde, bir nakkaş inceliğinde gayret gösteren, emek ve bilgisini asla esirgememiş olan çok değerli hocam sayın Prof. Dr. İsmail Hakkı İnan'a sonsuz şükranlarımı sunarım. Bilimsel çalışma yapma öğretisi, nezaketi ve derin sabrını bu satırlarda ifade edebilmem mümkün değildir. Ayrıca bu çalışmaya birlikte başladığımız hocam sayın Yrd. Doç. Dr. Gülen Özdemir'e çok teşekkür ederim.

Çalışmanın en kritik anlarında destek ve yardımları için çok değerli hocam sayın Rektör Prof. Dr. Enver Duran'a çok teşekkür ederim. Çalışma esnasında bilgi ve birikimlerinden istifade ettiğim; çok değerli hocam sayın Yrd. Doç. Dr. Ayhan Aytaç'a da teşekkürü bir borç bilirim.

KISALTMALAR

AHFD	: Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi
ATÜT	: Asya Tipi Üretim Tarzı
AÜ	: Ankara Üniversitesi
BM	: Birleşmiş Milletler
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c	: Cilt
COPAC	: Kooperatiflere Yardımın Geliştirilmesi Komitesi
Çev.	: Çeviren
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTCFD	: Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi
DZİK	: Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu
HBM	: Hukuk Bilgileri Mecmuası
Hk.	: Hakkında
Haz.	: Hazırlayan
İCA	: Uluslararası Kooperatifler Birliği
İLO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
İBM	: İstanbul Barosu Mecmuası
İHFM	: İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası
İFD	: İktisat Fakültesi Dergisi
İÜİFM	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
md.	: Madde
SBFM.	: Siyasal Bilgiler Fakültesi Mecmuası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TCMBB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Bültenleri
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TMK	: Türk Medeni Kanunu
TMO	: Toprak malzeme Ofisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
UNIDO	: Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UN-HABITAT	: BM'in "insan yerleşimleri" ajansıdır.
ZB	: Ziraat Bankası

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	III
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR.....	V
KISALTMALAR.....	VI
İÇİNDEKİLER	VII
ÇİZELGELER DİZİNİ	X
1.GİRİŞ.....	1
2. MATERYAL ve METOT.....	4
2.1. Materyal.....	4
2.2. Metot.....	5
3. KOOPERATİFÇİLİĞİN ANLAMI, TANIMI ve İLKELERİ.....	7
3.1. Kooperatifçiliğin Anlamı.....	7
3.2. Kooperatifçiliğin Tanımı.....	7
3.2.1. Kooperatifçiliğin hukuki tanımı.....	8
3.2.2. Kooperatifçiliğin ekonomik tanımı.....	7
3.3. Kooperatifçilik ve Sürdürülebilir Kalkınma.....	10
3.4. Kooperatifçilik İlkeleri.....	11
3.4.1. Gönüllü ve serbest giriş ilkesi.....	12
3.4.2. Ortakların demokratik yönetimi ilkesi.....	13
3.4.3. Ortağın ekonomik katılımı ilkesi.....	13
3.4.4. Özerklik ve bağımsızlık ilkesi.....	13
3.4.5. Eğitim-öğretim ve bilgi ilkesi.....	13
3.4.6. Kooperatifler ve üst birlikler arası işbirliği ilkesi.....	14
3.4.7. Toplumsal sorumluluk ilkesi.....	14
3.5. Kooperatiflerin Organları.....	14
3.6. Kooperatiflerin Çeşitleri.....	15
4. DÜNYADA KOOPERATİFÇİLİĞİN GELİŞİMİ ve TARİHÇESİ.....	16
4.1. Kooperatifçiliğin Genel Tarihçesi.....	16
4.2. Avrupa’da Kooperatifçiliğin Gelişimi.....	16
4.2.1. İngiltere’de kooperatifçilik.....	17
4.2.2. Fransa’da kooperatifçilik.....	19
4.2.3. Almanya’da kooperatifçilik.....	21
4.2.4. Danimarka’da kooperatifçilik.....	24
4.2.5. İsveç’te kooperatifçilik.....	25
4.3. İsrail’de Kooperatifçilik.....	25
4.4. ABD’de Tarımsal Kooperatifçilik.....	26
4.5. Türklerde Kooperatifçiliğin Gelişimi.....	27
4.5.1. Osmanlı döneminde kooperatifçilik.....	28
4.5.2. Cumhuriyet dönemi kooperatifçiliğimiz.....	29

5. OSMANLI DEVLETİ TOPRAK REJİMİ.....	32
5.1. Osmanlı Toprak Rejiminin Genel Özellikleri.....	32
5.2. Osmanlı Toprak Rejiminin Hukuk ve Kaynak Bakımından Tarihsel Süreci.....	34
5.2.1. Osmanlı toprak rejiminin hukukî süreci.....	34
5.2.2. Diğer uygulamalar ve Osmanlı toprak rejiminin tarihsel süreci.....	37
5.3. Mirî Arazi Rejimi.....	45
5.3.1. Mirî arazinin tanımı.....	45
5.3.2. Mirî Arazinin kanunlaştırılması süreci.....	46
5.3.3. Osmanlı hukukunda arazinin mirî oluş şekilleri.....	48
5.4. Tımar (Dirlik) Sistemi.....	49
5.4.1. Tımar sisteminin özellikleri.....	50
5.4.2. Tımar türleri.....	56
5.4.3. Tımar sisteminin gelişmesi.....	60
5.4.4. Tımar sisteminin bozulması ve önlem çalışmaları.....	61
5.4.5. Tımar (Dirlik) sisteminin ortadan kaldırılması.....	63
5.5. Osmanlı Toprak Rejimi İçinde Çiftlik, Çifhane Uygulaması.....	65
5.6. Osmanlı Toprak Rejiminin Feodalite ve ATÛT'le Karşılaştırılması.....	67
5.6.1. Osmanlı toprak rejimi ve Feodalite mukayesesi.....	67
5.6.2. Osmanlı toprak rejimi ve ATÛT mukayesesi.....	70
6. OSMANLI ESNAF KURUMU OLARAK AHİLİK VE LONCA TEŞKİLATI.....	73
6.1. Ahilik ve Ahi Birlikleri.....	73
6.1.1. Ahiliğin özellikleri.....	73
6.1.2. Ahiliğin kaynakları.....	74
6.1.3. Ahi birliklerinde örgütsel yapı.....	79
6.1.4. Ahi birliklerinin ekonomik yapısı.....	81
6.1.5. Ahi birliklerinde ceza, denetim, çalışma ve rekabet.....	82
6.1.6. Ahi birliklerinde eğitim ve yükselme.....	84
6.1.7. Ahi birliklerinin sosyal ve kültürel ilişkileri.....	85
6.1.8. Ahi birliklerinin ortadan kalkması.....	87
6.2. Lonca Teşkilatı.....	88
6.2.1. Loncaların örgütsel yapısı.....	89
6.2.2. Loncaların ekonomik yapısı.....	89
6.2.3. Loncaların sona ermesi.....	91
6.3. Ahilik ve Loncaların Sosyo-ekonomik Yapısı.....	91
7. VAKIF KURUMU.....	93
7.1. Vakfın Tanımı.....	93
7.2. Vakıf Kurumunun Tarihçesi.....	93
7.3. Osmanlı Devleti'nde Vakıf Kurumu ve Tarihsel Süreci.....	94
7.3.1. Sosyo-ekonomik yönüyle Osmanlı vakıf kurumu.....	95
7.3.2. Osmanlı vakıflarında yönetim.....	96
7.3.3. Osmanlı Devleti'nde vakıf çeşitleri.....	96
7.4. Osmanlı Devleti'nde Avarız Vakıfları.....	97
7.5. Osmanlı Devleti'nde Para Vakıfları.....	98
7.5.1. Para vakıflarının hukukî durumu.....	99
7.5.2. Para vakıflarının çalışma esası.....	100

8. OSMANLI TOPLUM YAPISI VE KOOPERATİFÇİLİK.....	103
8.1.Osmanlı Toplum Yapısı ve Avrupa’da Kooperatifçilik.....	103
8.1.1. Osmanlı toplum yapısı.....	104
8.1.2. Sosyal ve düşünsel olarak Avrupa’da kooperatifçiliğin başlangıcı.....	107
8.1.3. Osmanlı toplumunda derin sosyalizm; Şeyh Bedreddin hareketi.....	110
8.1.4. Avrupa’da sosyal faaliyetler ve Şeyh Bedreddin hareketi.....	112
8.2. Osmanlı Toprak Rejimi ve Sosyo-ekonomik Kurumları ile Kooperatifçilik Hareketi İlişkisi.....	115
8.2.1 Osmanlı toprak rejimi ve sosyo-ekonomik kurumlarının ekonomik etkiler açısından kooperatifçilik hareketi ile karşılaştırılması.....	116
8.2.2. Osmanlı toprak rejimi ile Osmanlı kurumlarının sosyal etkiler açısından kooperatifçilik hareketi ile karşılaştırılması.....	118
8.3. Osmanlı Toprak Rejiminin Tarımsal Üretim Kooperatifçiliği ile Karşılaştırılması.....	119
8.3.1. Osmanlı toprak rejimi ve tarımsal üretim kooperatifçiliğinin tarihsel süreç içinde değerlendirilmesi.....	121
8.3.2. Osmanlı toprak rejimi (Tımar) ile tarımsal üretim kooperatifçiliğinin farklı ve benzer yönleri.....	123
8.4. Ahilik ve Lonca Teşkilatı ve Esnaf Üretim Kooperatifçiliği.....	143
8.4.1. Ahilik ve lonca teşkilatı ile esnaf üretim kooperatifçiliğinin tarihsel süreç içinde genel değerlendirilmesi.....	144
8.4.2. Ahilik ve Lonca teşkilatı ile esnaf üretim kooperatifçiliğinin karşılaştırılması.....	146
8.5. Vakıf Kurumunun Kredi Kooperatifçiliği ile Karşılaştırılması.....	157
8.5.1. Vakıf kurumu ile kredi kooperatifçiliğinin tarihsel süreç içinde değerlendirilmesi.....	158
8.5.2. Vakıf kurumu ile kredi kooperatifçiliğinin karşılaştırılması.....	160
8.6. Osmanlı Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi Toprak Rejimleri.....	172
8.6.1. Cumhuriyet dönemi toprak rejimi.....	172
8.6.2. Osmanlı dönemi toprak rejimi ile Cumhuriyet dönemi toprak rejiminin karşılaştırılması.....	176
8.6.3. İki rejim arasındaki farklılıklara dair tespitler.....	179
9. SONUÇ ve ÖNERİLER.....	181
10. KAYNAKLAR.....	193
EKLER.....	202
EK-1 (1516 Tarihli) Bosna Kanunnamesi’nin Osmanlıca ve Türkçesi.....	202
EK-2 Ebu Suud Efendi’nin Fetvasından.....	210
EK-3 Çelebi Sultan Mehmet’in Tımar Beratı.....	212
EK-4 (1858 Tarihli) Osmanlı Arazi Kanunu 3.Maddesi.....	213

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 3.1. Kooperatif işletmeler ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisi.....	10
Çizelge 4.1. Türkiye’de hizmet türlerine göre faal kooperatifler (31/5/2009).....	31
Çizelge 5.1. Barkan (1943)’a göre çiftthane sisteminde çiftliklerin arazi miktarları.....	66
Çizelge 5.2. Osmanlı toprak rejimi ile Feodalite ve ATÜT karşılaştırılması.....	72
Çizelge 6.1. Ahi birliklerinin Bizans loncaları ile mukayesesi.....	76
Çizelge 6.2. Ahiliğin fütüvve teşkilatıyla mukayesesi.....	78
Çizelge 6.3. Ahi örgüt yapısında yönetenler ve yönetilenler.....	80
Çizelge 6.4. Şehirlerde ahi üst örgütü.....	81
Çizelge 6.5. Lonca yönetim şeması.....	89
Çizelge 6.6. Loncaların taşra örgüt yapısı.....	91
Çizelge 8.1. Değişik ülkelerdeki üretim kooperatifçiliğinin Osmanlı tımarlarındaki üretim sistemi ile karşılaştırılması.....	142

1.GİRİŞ

Osmanlı Devleti, var olduğu zaman dilimi içinde, kendine has uygulamaları ile farklı bir ses, farklı bir oluşum meydana getirmiştir. Geniş bir coğrafyaya, üstelik büyük bir kısmı Balkanlar vasıtasıyla Avrupa’da, bir kısmı Anadolu üzerinden Asya’da, bir kısmı Mısır başta olmak üzere Kuzey Afrika’da yer alan, geniş bir coğrafyaya hükmeden büyük bir imparatorluktur. Tarihi İpek Yolu’ndan Karadeniz Ticaret Yolu’na kadar uzanan son derece jeo-stratejik ve jeo-politik bir coğrafyada, yedi yüz yıla yakın hüküm sürmüştür.

Bir yanda mirî toprak rejimi ve buna bağlı olarak ortaya konan tarımsal ve askeri düzen, diğer yanda sosyo-ekonomik kurumları¹ olarak ahilik-lonca teşkilatı ve vakıf kurumu ile olgunlaştırılan sosyal ve mali organizasyon, imparatorluk olmanın güçlü işaretleridir.

Osmanlı Devleti, I. Murat döneminde başlattığı kurumsallaşma çizgisini, 1700’lü yıllara kadar başarıyla sürdürmüştür. Bu başarı çizgisinin sürdürülmesinde, oto-kontrol mekanizmasının büyük etken olduğu bir gerçektir. Keza Ankara Savaşı sonrası dönemde, bozulan toplumsal yapının yeniden yapılandırılması, bir çok sorunlar yaşanmasına neden olurken, imparatorluk haline gelmesini de sağlamıştır. Çelebiler Dönemi olarak adlandırılan bu kısa dönem, devletin yok olduğu, buna karşılık yağma ve talanın had safhaya çıktığı dönemdir. Doğuda erken sosyalizm hareketi olarak adlandırılabilir Şeyh Bedreddin hareketinin başladığı dönemin, bu dönem olması tesadüf değildir. Nitekim Engels’in “Köylü Savaşları” isimli kitabında betimlediği XV. yüzyıl Almanya’sı ile, Şeyh Bedreddin’in XV. yüzyıl Osmanlı’sı ve yine aynı eserde Engels’in Thomas Münzer’i ile Şeyh Bedreddin arasında çarpıcı benzerlikler vardır (Engels Çev. Somer 1975).

Şüphesiz Mithat Paşa’nın vezirlik yetkisi ile, Tuna Vilayeti valisi iken başlatmış olduğu tarımsal faaliyet ve kooperatifçilik hareketi, kooperatifçiliğin gelişimi ve farklılığı açısından önemlidir. Mithat Paşa’nın 1863 yılında ortaya koyduğu bu hareket; ortakların devlet arazilerini imece usulüyle ekip-biçerek finansman yarattığı “Memleket Sandıkları” ile ortaya çıkmış, 1867 yılında çıkarılan bir Nizamname ile de hukuki kimlik kazanmıştır. Aynı hareket, finansman sağlanması düşüncesi ile, 1887 yılında aşar vergisine % 1’lik bir hisse

---

¹ Bu çalışmada ahilik ve lonca teşkilatı ile vakıf kurumu, Osmanlı sosyo-ekonomik kurumları olarak adlandırılacaktır.

konması ve bu hisseye Menafi Hissesi denmesi nedeniyle, “Menafi Sandıkları”na dönüşmüştür. 1888 yılında, mevcut 250 Menafi Sandığı tasfiye edilerek günümüzün Ziraat Bankası’nın kuruluşu gerçekleştirilmiştir.

Mithat Paşa’nın bu örnek çalışmasından çok önce, Avrupa’da, Sanayi Devrimi’yle birlikte, sosyo-ekonomik düzen dağılmış, toplum yapısı bir anda kontrol edilemez yığınlar haline gelmiştir. Avrupa toprakları, adeta, bir yanda eski kurumsal durumlarını kaybedenlerin, diğer yanda yeni durumdan istifade ederek pozisyon kazananların ve bütün bu oluşum içinde, toplumsal kaosu bitmesi ve toplum fertlerinin huzurlu hale gelmesi için mücadele verenlerin savaş alanı haline dönüşmüştür. Sanayi Devrimi, Avrupa’nın toplumsal yapısını değiştirmiş hatta bozmuştur. Bu bozukluk, büyük toprak sahiplerinden tarım işçilerine, sanayicilerden küçük esnafa kadar toplumun her kesimini etkilemiştir. Mevcut bozuk düzenden çıkış arayanlar, sosyalizm başta olmak üzere, Osmanlı toprak rejimi ve Osmanlı sosyal kurumlarına kadar bir çok alanda araştırma ve inceleme yapmışlardır. Bu noktada, Osmanlı toprak rejiminden etkilenilerek yeni oluşumların, sosyal kurumlardan esinlenerek yeni yapılanmaların ortaya çıkmış olması mümkündür. Osmanlı toprak rejiminin farklı şekillerdeki mülkiyet yapısı ile, Sanayi Devrimi sonrası “Falanj” şeklindeki Fransız toprak işleme ve üretim kooperatifleri arasındaki çarpıcı benzerlikler bunun bir göstergesi olarak düşünülebilir. Aynı şekilde Osmanlı sosyal kurumları olarak ele alınan, ahilik-lonca teşkilatı ve vakıf kurumu ile hem Fransız esnaf üretim, hem Alman esnaf-kredi ve tarım-kredi kooperatifleri arasında benzerlikler söz konusudur.

Dünyadaki kooperatifçilik hareketlerinden önce varlığı gözönünde bulundurulduğunda, adı kooperatif olmasa da, Osmanlı toprak rejimi ve Osmanlı sosyo-ekonomik kurumlarının, ilk kolektif hareketler olarak ele alınabileceği gibi, sınırlı da olsa ilk kooperatifçilik hareketlerine kaynaklık ettiği de düşünülebilir.

Osmanlı Devleti’nde, kooperatifçilik benzeri hareketler, ilk defa Mithat Paşa’yla değil, Osmanlı mirî toprak rejimiyle başlamış, hatta kalıcı bir çizgiye çıkmıştır. Dünyadaki modern kooperatifçilik çalışmalarının yapıları, bu rejim ve kurumların yapılarıyla örtüşmektedir. Bu benzerlik ve örtüşme ile ilgili olarak, toplum yapılarının farklılığı gerçeğini de gözönünde bulundurmak gerekmektedir.

Bu çalışmada, dünyada ve özellikle Avrupa'da ilk kooperatifçilik hareketleri ele alınarak, Osmanlı Devleti'nin temel yapı taşı olan toprak rejimi ve sosyo-ekonomik kurumlarının kooperatifçilik hareket ve düşüncesi ile ilişkisi incelenmiştir. Avrupa'da bu hareketlere kaynaklık eden toplumsal durum olarak ortaya çıkan sosyalizmin, Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan Şeyh Bedreddin hareketi ile bağlantı ve benzerlikleri ortaya konmuştur.

Çalışmanın sonuç bölümünde, Osmanlı toplum yapısı irdelenmiştir. Osmanlı Devleti'nde var olan ve uygulanan mirî toprak rejiminin ve Osmanlı sosyo-ekonomik kuruluşlarının modern kooperatifçilik hareket ve düşünceleriyle karşılaştırılması yapılmıştır. Konunun toplumsal ve sosyal boyutunda da batıdaki sosyalist hareketler ile Şeyh Bedreddin hareketi karşılaştırması yapılmıştır. Ayrıca Osmanlı toprak rejimi ile Cumhuriyet dönemi toprak rejimi birlikte irdelenerek sistemin detayları ortaya konmaya çalışılmıştır.

2. MATERYAL ve METOT

2.1. Materyal

Araştırma materyali, daha çok literatüre dayalı ikincil verilerden elde edilmiştir. Bunun nedeni, araştırmanın, kooperatifçilik hareketlerini tarihsel açıdan makro düzeyde inceleyen bir çalışma olmasıdır. Bundan dolayı, kapsamlı bir literatür taraması yapılarak çalışmaya materyal toplanmıştır.

Toplanan veriler, Osmanlı, Türkiye ve diğer ülkelerdeki kooperatifçilik hareketlerine ilişkin çok sayıda tarihsel bilgi ve veriyi içeren çeşitli yazılı belgelerdir. Araştırmanın diğer yanı olan Osmanlı toprak rejimi ve Osmanlı sosyo-ekonomik kurumlarıyla ilgili olarak ayrı bir literatür taraması yapılarak materyal toplanmıştır.

Osmanlı toprak rejimiyle ilgili olarak, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)'nden istifade edilmiştir. Tahrir (Tapu) Defterleri incelenmiştir. Tahrir Defterleri'nin incelenmesinin nedeni, Osmanlı Devleti'nin idari-malî sisteminin özünü tahririn oluşturmuş olmasındandır. Tahrir, Osmanlı Devleti'nin yönetimine geçen bölgelerde, toprak rejimini uygulayabilmek ve o bölgenin gelir kaynaklarının tespitini gerçekleştirmek amacıyla yapılan ilk resmi işlemin adıdır. Tahrir gerçekleşmeden toprak rejiminin gerçekleşmesi imkansızdır.² Ayrıca konuyla ilgili olarak, uygulamaların bir başka kaynağı olan Avarız-hane Defterleri (Öztürk 1999) incelenmiştir. 1858 yılında yürürlüğe giren Arazi Kanunu da incelenmiştir. Konuyla doğrudan ilgili olduğu için Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Ruznamçe Defterleri ve Mühimme Defterleri'nden erken döneme ait olanlar üzerinde çalışılmıştır (BOAR 2000).³

---

² Tahrir defteri yazmak, ya da bir bölgeyi tahrire tabi tutmak; o bölgeyi, önce yerleşim durumuna göre (şehir, kasaba, köy, mezra) ayırmak ve buralarda oturan vergi vermekle mükellef olan evli veya bekar şahısları yazmak, o bölgenin tarım alanlarını, o bölgede elde edilen ve elde edilecek olan ürünleri ve o bölgeden alınacak olan vergileri belirleyerek kayıt altına almaktır.

³ Elde mevcut olan en eski Mühimme Defteri, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde olan 1544 tarihli defterdir. Ayrıca 419 adet Mühimme Defteri de Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde mevcuttur. Araştırma kapsamında toprak rejimiyle ilgili bilgilerin bazıları bu Ruznamçe ve Mühimme Defterleri'nden elde edilmiştir. "Mühimme Defterleri Katoloğu" içinde 1 numarada, "Divan-ı Humayun Defterleri kataloğu" içinde 989 numarada kayıtlı bulunan defterden istifade edilmiştir. 1554-1555 yıllarını kapsamakta olan bu defter 317 sayfadan ibarettir.

Ruznamçe, Osmanlı devlet teşkilâtında, devlete ait gelir ve giderlerin günlük (yevmiye) olarak tutulduğu defterlerdir. Bunlar tutulduğu bir kale veya daireye göre ayrı ayrı isimlerle adlandırılır. Örneğin Teşrifatçı Ruznamçesi, Tımar Ruznamçesi gibi.

Mühimme Defterleri; Divân- Hümayûn (merkezi hükümet) toplantılarında müzâkere edilen iç ve dış konulara ait siyasî, askerî, içtimaî ve iktisadî önemli kararların kaydedildiği defterlerdir. Bu defterler, Osmanlı Arşivi defterleri içinde çok önemli yer tutar. Ana konularını; devleti ilgilendiren siyasî, iktisadî, kültürel, sosyal ve harp tarihine dair üst düzey kararlar teşkil eder. Bütün Osmanlı toprakları için idari, sosyal, kültürel, etnik yapı, din, hukuk, evkaf vs. konularından her türlü bilgiyi ihtiva eden Mühimme Defterleri'ndeki kayıtlar; mahalline gönderilen berat ve fermanların suretlerini içermektedir.

Osmanlı sosyo-ekonomik kurumlarıyla ilgili olarak da ahi ve lonca nizamnameleri ve ihtisapnameleri incelenmiştir. Ahilikle ilgili olarak, ahiliğin nizamnamesi sayılan (Sarıkaya 1998) bir çok "Fütüvvetname"⁴ üzerinde durulmuştur.

Vakıf kurumuyla ilgili olarak, çeşitli kentsel, bölgesel vakıfların vakfiyeleri incelenmiştir. Vakıf kurumuyla ilgili olarak, konumuzla daha çok ilgili olduğu için özellikle para vakıfları üzerinde durulmuştur. Para vakıflarıyla ilgili hukuki düzenlemeler, itiraz edenlerin görüşleri ve konuyla ilgili hüküm sahibi olan İbn-i Kemal'in risalesi incelenmiştir. Bunun yanında bir çok vakfiye incelenirken, özellikle para vakıflarının yoğun olarak faal olduğu kentlerdeki (Bursa ve Antalya) pratik uygulamalar üzerinde durulmuştur.

Bunların dışında konu ile ilgili yayınlanmış birçok çalışmaya ve esere ulaşılarak bu çalışmaların sonuçlarından yararlanılmıştır.

2.2. Metot

Osmanlı toprak rejimi ile Osmanlı sosyo-ekonomik kurumlarını ve bunun yanında tarihsel açıdan kooperatifçilik hareketini incelemeyi ve söz konusu dönemdeki dünya ülkeleri ile karşılaştırmayı ve kooperatifçiliğimizin aslında Mithat Paşa'nın başlattığı hareket ile değil Osmanlı toprak rejimiyle başladığını, ayrıca sosyo-ekonomik kurumların da kooperatif

---

⁴ Ahiliğin ahlâk anlayışını ve uyması gereken kuralları açıklayan ana sözleşme, içtüzük.

düşüncesini öncülük ettiğini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, literatür taraması sonucu elde edilen araştırma bulguları, daha çok kalitatif yani yoruma dayalı analizler yapılarak değerlendirilmiştir.

Bununla birlikte elde edilen veriler betimleyici ve tarihsel analiz yöntemleriyle de analiz edilmiş ve elde edilen bulgular karşılaştırılarak yorumlanmıştır. Tarih, iktisat, tarım, arşiv disiplinlerinden azami oranda yararlanılmıştır.

Çalışmada, tarihsel araştırmalarda hipotezli tümdengelim yöntemi kullanılmıştır. Hipoteze göre, Osmanlı toprak rejimi yani tımar sistemi tarımsal üretim kooperatifçiliğimizin başlangıcıdır. Aynı şekilde, ahilik ve lonca teşkilatı ve vakıf kurumu üzerinde de tespitler yapılmıştır. Ahilik ve lonca teşkilatı, kooperatifçilikten önemli ölçüde izler taşımasına rağmen, kooperatifçilikten daha çok, erken dönem meslek örgütü özelliğindedir. Bu yönleriyle Avrupa'daki meslek örgütlerini etkilemişlerdir. Keza, vakıf kurumu da, özellikle para vakıfları, kredi kooperatiflerini etkileyecek bir yapıya sahip olmasına rağmen, daha çok günümüz vakıflarına öncülük etmiştir.

3. KOOPERATİFÇİLİĞİN ANLAMI, TANIMI ve İLKELERİ

3.1. Kooperatifçiliğin Anlamı

İnsanların tarih sahnesine çıkıp, ilk sosyal grupları oluşturmaya başlamalarından bu yana, ayakta kalabilmelerinin, güçlü ve refah içerisinde yaşayabilmelerinin en önemli unsuru karşılıklı dayanışmadır. İnsanlar arasında ortaya çıkan bu görüş birliği ve anlayış, ilk kooperatif düşüncesinin ortaya çıkmasına da temel oluşturmuştur. Toplumların sosyo-ekonomik kalkınmasında önemli rol oynayan kooperatifçilik, dünyanın değişik ülkelerinde farklı anlamlarda algılanmış, farklı şekillerde tanımlanmıştır. Kavram olarak kooperatifçilik, işbirliği, dayanışma, karşılıklı yardım ve eşitlik ilkeleri doğrultusunda, insanların sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını gidermek amacıyla kurulan bir ortaklıktır.

“Kooperatif” kelimesi Latince’dir. Anlamı; “birlikte çalışma” veya “işbirliği” demektir. İngilizce Co-operative; “birlikte hareket etme”, “bir işi birlikte yapma” ve/veya “işbirliği” anlamına gelmektedir. Almanca’da Latince’den gelen kooperatif kelimesinin yerine, arkadaş, yoldaş, meslektaş anlamına gelen “Genossenschaft” kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelime, “arkadaşlık”, “yoldaşlık”, “işbirliği”, “ortak iş yapma” ve “amaç birliği” veya “eylem birliği” anlamına da gelmektedir (Hazar 1988).

Türkiye’de kooperatifçilik ve benzer faaliyetlerin geçmişi çok eskilere dayandığından, kooperatifçilik anlamına gelen değişik kelimeler veya kavramlar kullanılmıştır. İlk zamanlarda, yardımlaşma anlamına gelen “teavün”, dayanışma anlamına gelen “tesanüd” kelimeleri kullanılmıştır. Bu kelimelerin yerini, daha sonraki yıllarda, ortaklık, birlik, dayanışma, dernek ve imece gibi kelimeler almıştır. Cumhuriyet ile birlikte “kooperatif” kelimesi de yerleşmiştir.

3.2. Kooperatifçiliğin Tanımı

Bugünkü anlamda “kooperatif” kelimesi ilk defa, 1824 yılında Robert Owen tarafından kullanılmıştır (Fındıkoğlu 1968). Kelime olarak işbirliği, beraber iş yapma anlamına gelen kooperatif kelimesi, çok çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Buna karşılık herkes

tarafından kabul edilen ortak bir tanımın varlığından söz edilemez. Tanımların bir kısmı hukuki, bir kısmı da sosyal niteliktedir.

Mülayim (2010) kooperatifçiliği: “Kooperatif, spekülâtif kapitalist sektöre karşı bireyleri birleştirerek ekonomik yönden savunmalarını sağlamakla beraber, ortaklarının özel mülklerini ve işletme bütünlüklerini masnetmemekte (içine çekip yoketmemekte); aksine, onları paylaşıık (müşterek) bir ekonomik amaç uğruna birleştirmek suretiyle, onların ekonomik bağımsızlık ve özgürlüklerini arttırmaktadır” şeklinde tanımlamaktadır.

3.2.1. Kooperatifçiliğin hukuki tanımı

Türkiye’de, 1969 yılında yürürlüğe giren 1163 sayılı Kooperatifler Kanununda, 2004 yılında değişiklik yapılmış 1. maddesinde kooperatifin tanımı: “Tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortakların belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek veya geçimlerine ait ihtiyaçlarını işgücü ve parasal katkılarıyla karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli ortaklıklara kooperatif denir” (İnan 2008) şeklinde yapılmıştır.

Ülkemizdeki kooperatif tanımına benzer bir şekilde diğer birçok ülke kanunlarında da değişik kooperatif tanımları yapılmıştır. Bu tanımların ortak özellikleri, kooperatiflerin; ortakların lehine fiyatların düşmesini sağlayan (Erginay 1954), ortakların ekonomik haklarını savunan (Mülayim 2010), ortakların tarımsal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılayan şahıs işletmeleri oldukları şeklindedir.

3.2.2. Kooperatifçiliğin ekonomik tanımı

İnsanoğlu tarih sahnesine çıkıp ilkel toplumlar halinde yaşamaya başladığından günümüze kadar birçok toplumsal ihtiyaçlar ile karşı karşıya kalmıştır. Bu toplumsal ihtiyaçlar genel olarak insanların tek başlarına karşılayamayacakları büyüklükte olan ihtiyaçlardır. İnsanlar bu nedenle bir araya gelmek, birlikte hareket etmek zorundadır. İşte bu “birlikte hareket etme”nin en güzel örneği kooperatiflerdir.

Fındıkoğlu (1953)’nun tanımı: “İstihsal (üretim), kredi, istihlak (türetim) ve mesken temini gibi başlıca ekonomik ihtiyaçların tatmini maksadıyla, kendi arzu ve iradeleriyle bir

araya gelen, bu ihtiyaçlarını karşılamak için kendi iktisadi gayretleriyle bir iş yeri veya işletme vücuda getiren insanların birleşme teşebbüslerine kooperatif denir” şeklindedir. Tanımda, belirli ekonomik ihtiyaçların karşılanması için birleşenlerin sermaye değil, bizzat insanlar olduğu da belirtilmiştir. Bu suretle kooperatif, sermayelerin birleşmesinden meydana gelmiş olan ticaret şirketlerinden ayrılmıştır (Mülayim 2010).

Fransız kooperatifçi Charles Gide, kooperatifi: “Kârı ortadan kaldırmak amacını güden bir birleşme.” (Kara 2003) olarak tanımlamaktadır. Bu tanımında Gide, kârı ortadan kaldırarak tüketicinin korunmasını ön plana çıkarmıştır.

Yukarıda ifade ettiğimiz kooperatif tanımlarından başka, kooperatifin en yeni tanımı, kooperatif ilkelerini yeniden belirlemek için 1995 yılında Manchester’de toplanan ICA⁵ kongresinde kabul edilen tanımdır. Bu tanım: “Kooperatif, kişilerin ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaç ve özlemlerini, müştereken sahip olunan ve demokratik kurallarla yönetilen bir işletme vasıtası ile karşılamak için gönüllü olarak oluşturdukları özerk bir örgüttür.” (Mülayim 2010) şeklindedir.

Yukarıda yapılan açıklamalara göre özetlemek gerekirse, kooperatif tanımlarının başlıca ortak özellikleri şunlardır; kooperatifler, özellikle satın alma gücü düşük olan tüketicilerin korunmasında ve piyasada istikrarın sağlanmasında önem arz eden kuruluşlardır. Kooperatifleşmede amaç, kâr etmek değil, ortaklarına sosyal ve ekonomik menfaat sağlamaktır. Kooperatiflerin sermayesi ve ortak sayısı sınırlı değildir. Kooperatifler, demokratik katılımcı yönetim şekli ile yönetilirler. Kooperatifler, insanlar arasında birlik ve beraberlik duygusu aşılıyarak kolektif çalışma alışkanlığı kazandırır. Kooperatiflerde eğitim faaliyetleri öncelikli bir yere sahip olduğundan, başta ortaklarının olmak üzere toplumun kültür seviyesinin yükselmesine yardımcı olurlar. İnsanlar kooperatifler şeklinde örgütlenerek sosyal ve ekonomik güç kazanırlar. Kooperatifler tüzel kişiliğe sahip, gönüllü ortaklıklardır. Kooperatiflere giriş ve çıkış serbesttir. Belirli nitelikleri taşıyan herkes kooperatiflere girebilir.

---

⁵ Uluslararası Kooperatifler Birliği (International Cooperative Alliance-ICA) 1895 yılında Londra’da kurulmuştur. Bütün dünya ülkelerinin özellikle kooperatif üst örgütlerinin üye oldukları uluslararası bir kuruluştur. Merkezi 1982 yılında İsviçre’nin Cenevre kentine taşınmıştır. Bu kuruluş kooperatifçilikle ilgili uluslar arası düzeyde ve aynı zamanda BM nezdinde çalışmalar yapmaktadır.

3.3. Kooperatifçilik ve Sürdürülebilir Kalkınma

Kooperatifler, tarihin derinliklerinden gelen birlik ve beraberlik olgusunu bugüne taşıyan işletmelerdir. Nitekim Alman tüketim kooperatifçiliğinin kullandığı bir sembol, bu birlik ve beraberlik olgusunu çok güzel bir şekilde ortaya koyar. Bu sembolün adı “Saçaklı Haç- Giebelkreuz” dur. Bu sembolde, yana çevrilmiş devrik bir haçın iki ucu, iki at başını temsil eder. Bu şeklin etrafında yazan ifade: “Birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için” ifadesidir (Fındıkoğlu 1968). İşte kooperatifçiliğin özü budur.

Sürdürülebilir kalkınma içinde kooperatiflerin yeri ve önemi büyüktür. Ondan önce, kooperatiflerin kendi ortaklarıyla ilişkileri daha da önemlidir. Kooperatiflerin, kendi ortaklarıyla ilişkileri, kendi varlıklarının sürdürülebilirliğinde, en önemli etkenlerin başında yer alır. Kooperatifler, kendi ortaklarıyla ne kadar sağlıklı ve ne kadar doğru bir iletişim ve ilişki içinde iseler, sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmede de o kadar başarılı ve etkili olabilirler (Özdemir 2005).

Kooperatifler bu özelliklerinin yanında sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında da aktif rol oynarlar. Onların bu yönü, birlik ve beraberlik olgu ve düşüncesini tarihin derinliklerinden bugüne ve geleceğe aktarıyor olmalarındandır.

Çizelge 3.1. Kooperatif işletmeler ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisi

Kooperatif İşletmeler	Sürdürülebilir Kalkınma
Bozuk toplumsal düzenin ıslahı İnsan merkezli düzenleme Grup dinamizmi Birlik gücü Uzun ömürlülük Yenilikçilik Dayanışma Demokrasi, Bağımsızlık, Şeffaflık Adalet Bölge kalkınmasına katkı	İnsan merkezli düzenleme Doğal kaynakların tüketilmeden kullanımı Herkes için yeterli gelir Sosyal hizmetleri yaygınlaştırmak Temiz bir çevre Herkes için barınak Karar alma sürecine katılma

Çizelge 3.1.’e göre, kooperatif işletmeler, bölge kalkınmasına katkı maddesiyle, bozuk toplumsal düzenin ıslahı, insan merkezli düzenleme ve grup dinamizmi açısından

sürdürülebilir kalkınmanın, herkes için yeterli gelir, temiz bir çevre, insan merkezli düzenleme ve karar alma sürecine katılma maddeleri arasında bir paralellik söz konusudur. Buna karşılık kooperatif işletmelerin diğer maddeleri ile sürdürülebilir kalkınmanın diğer maddelerinde farklılık söz konusudur. Ayrıca kooperatifçilik ilkeleri içinde yer alan “toplumsal sorumluluk” ilkesi sürdürülebilir kalkınmayı da içerir.

3.4. Kooperatifçilik İlkeleri

Kooperatifler, sermaye ve şahıs şirketleri gibi, ticari piyasada faaliyet sürdüren ve tüzel kişiliği olan bağımsız ortaklıklardır. Mal ve/veya hizmet alır ve satarlar. Ancak sermaye şirketleri ile şahıs şirketleri arasında fark olduğu gibi, kâr amacıyla kurulan sermaye ve şahıs şirketleri ile kooperatifler arasında da farklılıklar vardır. Kooperatifler, bu farklılıkları ilke olarak ortaya koymuş işletmelerdir.

Kooperatif ilkelerinin ilk olarak belirlendiği yer, İngiltere'nin Manchester şehri yakınlarındaki Rochdale kasabası olarak bilinmektedir. Rochdale öncüleri, kurdukları bu basit kooperatifin iyi işleyebilmesi için bazı ilkeler kabul etmişlerdir. Daha sonra diğer kooperatiflerde de genel olarak uygulanan bu ilkelere “Rochdale İlkeleri” adı verilmiştir ki, bu ilkeler daha sonra bütün kooperatif dünyasına örnek oluşturmuştur.

Dünyada kooperatifçiliğin bilimsel ilkeleri, ilk olarak 1937 yılında tespit edilmiştir. ICA, çeşitli ülkelerin kooperatiflerinde uygulanan kooperatif ilkelerini tespit etmek üzere 1930 yılından 1937 yılına kadar süren bir anket düzenlemiştir. Bu ankette alınan sonuçlara göre kooperatifçilik ilkeleri tespit edilmiştir (Erginay 1954). Bunlar; Mutlak ilkeler; serbest giriş (açık kapı), demokratik yönetim, risturn dağıtılması, sermayeye sınırlı faiz verilmesi, ikinci derecedeki ilkeler; siyasal ve dinsel tarafsızlık, peşin satış, kooperatif eğitiminin geliştirilmesi şeklindedir.

ICA, bu tasnifi uluslararası iki kongrenin onayından geçirdikten sonra, kendi statüsünde değişiklikler yapmış ve bir kooperatifin birliğe üye olabilmesi için en az mutlak ilkeleri uygulamasını şart koşmuştur. Bu ilkeler, daha sonra tartışılmaya başlanmış, değişmez ilkeler olmadığı, günün şartlarına uygun hale getirilmesi gerektiği, değişen şartlarla birlikte bu ilkelerin de değişmesi gerektiği vurgulanmıştır (Valko Çev. Önen 1965).

İlkeler, ICA'nın 5-7 Eylül 1966 tarihinde Viyana'da yaptığı 23. kongresinde ele alınmış ve altı ilke olarak yeniden düzenlenmiştir. Bu kongrede, peşin alış-veriş ilkesi kaldırılmış, siyasi ve dini tarafsızlık ilkesi de serbest giriş ilkesi kapsamına alınmıştır. Kooperatiflerin daha güçlü hale gelebilmeleri, ulusal ve uluslararası düzeyde işbirliği yapabilmeleri için yeni, "Kooperatiflerle İşbirliği İlkesi" konulmuştur. Bu altı ilke şu şekilde belirlenmiştir; serbest giriş, demokratik yönetim, sermayeye sınırlı faiz verilmesi, risturn verilmesi, kooperatifçilik eğitiminin geliştirilmesi, diğer kooperatiflerle ve üst birliklerle işbirliğinin geliştirilmesi (İnan 2008).

ICA, 1988 yılında Stockholm'de yapılan kongresinde başlayan tartışmalar üzerine, 1992 yılı Tokyo Kongresi'ni, "Değişen Dünya'da Kooperatifçilik Değerleri ve İlkeleri" konusunun incelenme ve tartışılmasına ayırmıştır (Mülayim 2010). 1992 yılında Tokyo'da toplanan kongrede, konu ile ilgili bir rapor hazırlama görevi alan Kanadalı kooperatifçi Jan MacPherson, hazırladığı raporunu, 23 Eylül 1995 yılında İngiltere'nin Manchester kentinde toplanan 31. ICA kongresine sunmuştur. Raporda belirtilen yedi ilke aynen onaylanmıştır. Böylece kongrede kabul edilen bu yeni ilkeler, 1966 yılından beri uygulanmakta olan altı ilkenin yerine geçmiş bulunmaktadır.

1995 yılında ICA tarafından onaylanmış olan yedi ilke; 'gönüllü ve serbest giriş ilkesi', "ortakların demokratik yönetimi ilkesi", "ortağın ekonomik katılımı ilkesi", "özerklik ve bağımsızlık ilkesi", "eğitim-öğretim ve bilgi ilkesi", "kooperatifler ve üst birlikler arası işbirliği ilkesi" ve "toplumsal sorumluluk ilkesi'dir (İnan 2008).

3.4.1. Gönüllü ve serbest giriş ilkesi

Kooperatifçiliğin bu ilkesi, kooperatif kuruluşlarına girişte herhangi bir baskının olmayacağını ortaya koyan bir ilkedir. İnan (2008)'e göre bu ilke, kooperatiflere girişte sosyal, politik, ekonomik, cinsel, dini ayırım ve ırk ayırımı ve baskı söz konusu olmayacağını ifade eder. Bu ilkeye göre, kooperatifler, katılımın gönüllü olduğu kuruluşlardır.

3.4.2. Ortakların demokratik yönetimi ilkesi

Kooperatifler, ortakların demokratik haklara sahip olduğu kuruluşlardır. Özellikle bu ilkenin ışığında, kooperatif ortakları, sermayeleri ne olursa olsun bir oy hakkına sahiptirler. Buna göre kooperatiflerde oy hakkını belirleyen güç, sermaye değildir. Bu ilkeye; “bir ortağa bir oy ilkesi” de denir (İnan 2008).

3.4.3. Ortağın ekonomik katılımı ilkesi

Kooperatifleri yardımlaşma kurumlarından ayıran en önemli özelliği ortakların ekonomik katılım ilkesidir. Bu ilke nedeniyle kooperatife ortaklık şartları içinde ortakların kooperatifin ortak malı olan sermayesine adil bir biçimde katılmaları yer alır. Ekonomik katılım ilkesi içinde yer alan bir diğer konu da işletme fazlalarının dağıtılması konusundadır. Kooperatif ortakları, işletme fazlasının, ya yedek akçelerin oluşturulmasını, ya risturn adı altında ortaklara dağıtılmasını, ya da diğer kooperatif faaliyetlerinin desteklenmesi için kullanılmasını isteyebilirler (İnan 2008).

3.4.4. Özerklik ve bağımsızlık ilkesi

Bu ilkeye göre, kooperatifler, özerk ve bağımsız kuruluşlardır. Kooperatifler demokratik yönetim ilkeleri çerçevesinde ortaklar tarafından yönetilen, yönetimde özerk ve kendi kuruluş sermayelerini kendileri oluşturdukları için karşılıklı yardıma dayanan bağımsız kuruluşlardır (İnan 2008).

3.4.5. Eğitim-öğretim ve bilgi ilkesi

Bu ilkeye göre kooperatifler, ortakları, seçilmiş ve atanmış yöneticileri ve çalışan personeli için eğitim ve öğretim faaliyetinde bulunabilirler (İnan 2008). Bu faaliyetle de kooperatiflerin gelişmesine etkin bir biçimde katkıda bulunabilirler.

3.4.6. Kooperatifler ve üst birlikler arası işbirliği ilkesi

Bu ilke kooperatiflerin işbirliği oluşumu açısından son derece önemlidir. Bu ilkeyle kooperatifler aynı zamanda büyük sermaye şirketleriyle rekabet edebilme gücüne ulaşırlar. İnan (2008)'a göre, bu ilkenin temel esprisi kooperatiflerin, ortaklarına yararlı ve verimli hizmetler sunabilmek ve kooperatifi daha etkin ve güçlü kılmak amacıyla diğer kooperatiflerle yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde işbirliği yapmalarıdır. Kooperatifler piyasada etkin satış ve rekabet gücüne sahip olabilmeleri için yatay ve dikey bütünleşmeye gitmek zorundadırlar.

3.4.7. Toplumsal sorumluluk ilkesi

Bu ilkeye göre: “Kooperatifler, ortakları tarafından onaylanan politikalar aracılığı ile içinde yaşadıkları yerel toplumların sürdürülebilir kalkınması için çalışırlar.” (İnan 2008). Toplumsal sorumluluk ilkesinin esası, kooperatiflerin, genel kurulları tarafından benimsenen ilke ve politikaları doğrultusunda içinde buldukları toplumların kalkınması için çalışmalarıdır.

3.5. Kooperatiflerin Organları

Kooperatiflerde organlar; genel kurul, yönetim kurulu ve denetim kurulundan ibarettir. Kooperatiflerde en yetkili organ, bütün ortakların eşit oy hakkına sahip olduğu genel kuruldur. Genel kurul, kooperatifin en üst organıdır. Genel kurul, bir başkan ve iki katip üye olmak üzere en az üç kişilik bir divan heyeti tarafından yönetilir. Genel kurulun yetki ve görevlerinin esasında, genel kurul adına kooperatifi yönetecek olan yönetim kurulunu ve yönetim kurulunu denetleyecek bir denetim kurulunu seçmek vardır.

Yönetim kurulu, seçimden sonra kendi arasında bir seçim daha yaparak yönetim kurulu başkanını ve diğer yetkilileri seçer. Yönetim kurulu başkanı, yönetim kurulu başkan yardımcısı, muhasip üye ve yönetim kurulu üyesi sıfatlarını taşıyan yönetim kurulunun üye sayısı, sözleşmeler ve genel kurulca belirlenir. Yönetim kurulu üye sayısı, çoğunlukla 5, 7, 9 gibi tekli sayılardan oluşur. Yönetim kurulunun görevi, kooperatifi, genel kurul adına yönetmek ve temsil etmektir.

Denetim kurulu, genel kurul tarafından, ortaklar arasından ya da ortak olmayan kişilerden seçilebilir. Denetim Kurulu, yönetim kurulunun çalışmalarını denetler ve bu denetim faaliyetini genel kurulda tüm ortaklara aktarır. Denetim kurulu üye sayısı en az ikidir.

3.6. Kooperatiflerin Çeşitleri

Kooperatiflerin sınıflandırılması, amaçlarına göre ve faaliyet alanlarına göre yapılabilir. Amaçlarına göre sınıflandırma; tek amaçlı kooperatifler ve çok amaçlı kooperatifler şeklindedir.

Kooperatifler genel olarak tarım ve tarım dışı kooperatifler olarak başlıca iki gruba ayrılmaktadır. Tarım kooperatifleri; alım kooperatifleri, kredi kooperatifleri, sigorta kooperatifleri, işleme kooperatifleri, arazi kullanım kooperatifleri, hizmet kooperatifleri olarak, Tarım dışı kooperatifler ise; tüketim kooperatifleri, konut kooperatifleri ve arsa kooperatifleri, esnaf kefalet kooperatifleri vb. şeklinde sınıflandırılabilir.

4. DÜNYADA KOOPERATİFÇİLİĞİN GELİŞİMİ ve TARİHÇESİ

4.1. Kooperatifçiliğin Genel Tarihçesi

İnsanların sosyal hayatlarını organize ederek, ilk şehir devletlerini oluşturmaya başlamaları ile birlikte, dünyada, ortak çalışma anlayışı, yani organize işbirliği de ortaya çıkmaya başlamıştır. Kooperatifçiliğe benzer ortaklaşa çalışma ve paylaşarak iş yapma düşüncesine, tarihin en eski zamanlarından beri bir çok ülkede rastlanmaktadır. Örneğin, Babil’de, milattan üç bin yıl önce ilkel anlamda arazi kullanma kooperatiflerinin kurulduğu, Roma Ostia’da milattan 44 yıl önce, duvarcı işçilerinin kooperatif benzeri bir oluşum gerçekleştirdiği bilinmektedir (Mülayim 2010). İtalya, İsviçre ve Fransız Alpleri üzerinde var olan ortak süthaneler de çok eski tarihlerden bu yana hâla varlıklarını devam ettiren kooperatif benzeri oluşumlardır. Bunlardan başka, Slav ülkelerinde görülen ortak arazi kullanma kooperatiflerinden olan “zadruga” ve Rusya’daki “mir”ler geçmişi çok eskilere kadar uzanan kooperatif tarzı yapılanmalara örnek olarak gösterilebilirler (Mülayim 2010).

Kooperatifleşme çalışmalarına benzer bir durum gösteren bu yapılanmalar, Türk toplumlarında da görülmektedir. Türklerin örf, adet, gelenek ve görenekleri ile hayat biçimleri incelendiğinde, yardımlaşma ve dayanışma hareketlerinin varlığı dikkat çeker. Ülkemiz köylerinde, eski devirlerden beri süregelen ortak süthaneler, ortak çamaşırhaneler, ortak fırınlar, ortak çoban tutmalar da bugünkü kooperatiflere benzeyen faaliyetleri örnek olarak saymak mümkündür (Fındıkoğlu 1968). Bundan başka “imece usulü” çalışma şekli de kooperatif benzeri bir faaliyet olarak kabul edilebilir.

Bütün bu tarihi süreçle beraber, bugünkü modern anlamıyla ilk kooperatifin, 1844 yılında, İngiltere’de Rochdale kasabasında kurulduğu kabul edilmektedir (İnan 2008).

4.2. Avrupa’da Kooperatifçiliğin Gelişimi

Avrupa’da kooperatifçiliğin ortaya çıkmasında ve gelişiminde, Sanayi Devrimi sonrası bozulan toplumsal dengelerin ve ortaya çıkan ekonomik durum bozukluğunun etkisi yadsınamaz. Kooperatifçilik, toplumsal yapının farklılıkları nedeniyle İngiltere’de, Fransa’da ve Almanya’da farklı kesimlerde ortaya çıkmış ve farklı şekillerde gelişmiştir.

İngiltere’de, kooperatifçilik, Robert Owen tarafından başlatılmıştır. Owen’ı, Brighton kentinde bir tüketim kooperatifi kuran Dr. William King takip etmiş, onu da Manchester kenti Rochdale kasabasında yaşayan ve önderleri Charles Howarth olan 28 dokuma işçisinin kurduğu tüketim kooperatifi takip etmiştir.

1848’de, Fransa’da da bir kooperatifçilik hareketi kendini göstermeye başlamıştır. Charles Fourier’in başlattığı bu kooperatifçilik hareketi, Fransız kooperatifçiliğinin ilk uygulamalarıdır. Fourier’in takipçisi, öğrencisi olan Jean Baptiste Andre Godin’dir. Godin, Fransız esnafını örgütleyerek ilk Fransız esnaf kooperatifinin kurulmasını gerçekleştirmiştir.

Aynı tarihlerde Almanya’da da kooperatifçilik ortaya çıkmaya başlamıştır. 1848 yılında Herman Schulze-Delitzsch tarafından Alman kooperatif hareketi başlatılmıştır (İnan 2008). Herman Schulze-Delitzsch ile birlikte Frederich Wilhelm Raiffeisen, özellikle kırsal kesimde Alman kooperatifçiliğinin temellerini ortaya koyan çalışmalar yapmıştır.

4.2.1. İngiltere’de kooperatifçilik

Avrupa ülkeleri içerisinde ilk modern kooperatifçilik hareketi, İngiltere’de ortaya çıkmıştır. Bunun en önemli sebebi, İngiltere’nin hem coğrafi keşifler ve hem de bunun arkasından ortaya çıkan sömürgecilik hareketlerini ve Sanayi Devrimi’ni Avrupa’da ilk gerçekleştiren ülke olması ve bu nedenle, emek-sermaye ilişkilerinin, ilk kez ve ciddi olarak kendisini İngiltere’de göstermesidir (Güven 1994).

Bugünkü anlamıyla ve genel kabul görmüştük olarak, ilk modern kooperatifçilik geçen yüzyılda İngiltere’de ortaya çıkmıştır. Mülayim (2010)’e göre, kapitalizm, üretimde sermayeye büyük pay ayıran ekonomik bir sistemdir. Bunun sonucu olarak işçiler, hem sosyal, hem de iktisadi yönden kötü bir duruma düşmüşlerdir. İşçilerin bu kötü durumları dolayısıyla, o zamanın sosyalistleri, bütün kapitalist sistemde köklü bir değişiklik yapılmadıkça buna bir çözüm bulunamayacağını ileri sürmüştür. Kooperatifçilik hareketinin, ilk kez İngiltere’de ortaya çıkmasının en önemli sebebi, İngiltere’de yaşanan bu sosyo-ekonomik çarpıklık olmuştur (Fındıkoğlu 1968).

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, Woolwich ve Chatham kasabalarında, gemi yapımında çalışan işçilerin, ortaklaşa buğday alarak ekmek yapması ve İskoçya’nın Fenwick

kasabasında el tezgâhları ile dokumacılık yapan esnafın, 1761 yılında, meslekleri ile ilgili ihtiyaç duydukları alet ve makinelere sahip olmak için teşkilat oluşturması (Fındıkoğlu 1968), İngiltere'deki kooperatifçiliğin ortaya çıkması bakımından çok önemlidir. Aynı esnaf, 1769 yılında, temel gıda maddeleri ihtiyaçlarını karşılamak için kooperatif benzeri bir ortaklık kurmuştur.

İngiltere'de (dolayısıyla Dünya'da), modern kooperatifçiliğin babası Robert Owen'dir. Owen, kârları ortadan kaldırmanın yolunun, parayı ortadan kaldırmaktan geçtiğini savunmuştur. Owen uygulamalarında ortaya çıkan, “emek bonoları” ve çeşitli ihtiyaçların karşılanması için ortaya konan “Mübadele Mağazaları” fikri, kâr ve para tutkusunun gücünü ve etkisini törpülemeye yöneliktir. İnan (2008)'a göre bütün bu devrimci görüşler, o günün İngiltere'sinde kabul görmemiş ve Owen fabrikasını kaybetmiştir. Owen, 1825 yılında Amerika'ya gitmiş, orada kooperatifçilik hareketi üzerine konferanslar vermiş, sonra tekrar geri dönmüştür. Owen, gittiği Amerika'da 12000 hektarlık bir arazi satın almış ve üzerine “New Harmonie” (Yeni Ahenk) adı altında toplu üretime dayanan tarımsal kooperatif kuruluşları oluşturmaya çalışmıştır. Ancak bu iki yıllık çalışma da başarısızlıkla sonuçlandığından İngiltere'ye geri dönmüştür (İnan 2008).

Owen, kendi fabrikasında işçilerin çalışma saatlerini azaltmış, bunun sonucunda Owen'in fabrikalarında çalışma saatleri, günde 16'dan 10'a inmiştir. Owen, ayrıca işçilerden kesilmekte olan para cezası usulünü de kaldırmıştır. Yaşı küçük olan çocukların işçi olarak çalışmalarını engellemiş ve bu çocukların eğitimlerini tamamlamaları için okullar açmıştır. Owen, eğitimin yararına inanan bir kişi olduğu için, “eğitim üretimi artırır, refah seviyesini yükseltir” fikrini yaymaya çalışmıştır (Fındıkoğlu 1968). Hazar (1988)'a göre, bu görüşleri ve yaptığı çalışmalarla Owen, kooperatifçi olduğu kadar, aynı zamanda bir sosyal reformcu da sayılabilir.

İngiltere'de bir diğer kooperatifçilik hareketi, yine Owen gibi fabrika sahibi Dr. William King tarafından gerçekleştirilmiştir. Dr. King, 1827 yılında İngiltere'nin Brighton kentinde, hem kendisinin, hem fabrikasında çalışan işçilerinin kâr edeceğini düşünerek bir tüketim kooperatifi kurmuştur. Kısa sürede o bölgede kurulan benzer kooperatif sayısı üç yüze ulaşmış, ancak onlar da uzun ömürlü olamamışlardır (İnan 2008). Dr. King, İngiltere'de tüketim kooperatiflerinin kuruluşu ve yayılmasında önemli bir role sahiptir. King'in kooperatifler kurmasının esas amacı, emekçilerin satın alma gücünü artırmaya ve emeğin

sermaye karşısında gerçek değerini bulmasını sağlamaya yönelik olmuştur (Fındıkoğlu, 1968).

Owen ve Dr. King'in kooperatifçilik konusundaki çalışmalarından etkilenen Rochdale kasabasında dokuma sanayinde çalışan 28 dokuma işçisi, Charles Howarth önderliğinde, kooperatif kurma çalışmaları başlatmış ve kendi aralarında çok gösterişsiz bir tüketim kooperatifi kurmuşlardır. Kuruluşa her işçi 1 İngiliz lirası sermaye koymuştur. Bu işçilerin amacı da, düşük ücretlerle çalışan işçilerin hayat şartlarını iyileştirmektir. Bu nedenle kendilerine “Rochdale'nin iyi kalpli ve adil rehberleri” denmiştir. Modern kooperatifçiliğin başlangıcı bu deneme olarak kabul edilmektedir (İnan 2008).

Dünya kooperatifçiliğinin ilk öncüleri olarak kabul edilen bu işçiler, “Rochdale Haksever Örgütü” adıyla örgütlenmişler ve böylece, 28 İngiliz lirasıyla, 21 Aralık 1844 tarihinde Rochdale'nin ara sokaklarından birisi olan Kurbağalı Sokak'ta, 10 İngiliz lirası kira verdikleri küçük bir dükkân açmışlardır (İnan 2008). Rochdale'lilerin denemesinin ilk yılı iyi sonuçlar vermiş; bir yıl içinde ortak sayısı 28'den 74'e, sermayeleri de 28 İngiliz lirasından 180 İngiliz lirasına yükselmiştir. Bu başarılı denemeden sonra 1844–1849 yılları arasında, İngiltere'nin bir çok kentinde Rochdale'lileri örnek alan yüze yakın tüketim kooperatifi kurulmuştur (Fındıkoğlu 1968).

Günümüz İngiltere'sinde, kooperatiflerde dikey örgütlenme, ürünün üreticiden son tüketiciye kadar olan akışında, pazarlama kanallarının kontrolü, standardizasyon, soğutma, depolama ve ambalajlama gibi faaliyetleri kapsayacak şekilde gerçekleşmiştir. Bugün İngiltere'de, ortak sayısı 241.000 olan toplam 565 adet tarımsal amaçlı kooperatif bulunmaktadır (İnan 2008).

4.2.2. Fransa'da kooperatifçilik

Fransa'da ilk kooperatifçilik hareketi XIX. yüzyılın başlarında görülür. Bunda ekonomik sıkıntıların etkisi çok fazladır. Hazar (1988)'a göre, Fransa'da kooperatifçilik hareketinin öncülüğünü Charles Fourier, Philippe Buchez, Louis Blanc ve Charles Gide yapmıştır. Fransa'daki kooperatifçiliğin öncüleri, çalışmalarını daha çok fikir ve düşünce düzeyinde yapmışlardır. İngiltere'de Owen'in öncülüğünü, Fransa'da Charles Fourier

üstlenmiştir (Kara 2003). Bununla beraber Fransa'daki ilk kooperatifçiliğin arazi kullanma ve tarımsal üretim alanında olduğu kabul edilmektedir (İnan 2008).

Mülayim (2010)'in: “Özgün tasarıları ve onu izleyen kooperatif hareketleriyle ki, Fourier, Fransa'da kooperatifçiliğin ve dünyada üretim kooperatifçiliğinin öncüsü kabul edilmektedir.” diye ifade ettiği Charles Fourier, 1772–1837 yılları arasında yaşamıştır. Düşüncelerini çeşitli kitaplarda yayınlamıştır. Kitaplarının içerisinde ön plana çıkanı “Yeni İşçi Dünyası ve Kooperasyon” olmuştur. Bu kitabında, “Falanj” dediği toplumlarda hayali kooperatifler tasarlamıştır. Falanj'da, işletme fazlası, genel üretimden, falanj mensuplarının yiyecek ve yatacak masrafları da içinde olmak üzere muhtelif masraflar düşüldükten sonra kalandır. Bu kalan, on iki eşit paya bölünecek ve bunun beş hissesi (5/12'si) emeğe, dört hissesi (4/12'si) sermayeye ve üç hissesi (3/12'si) beceri ve yeteneğe verilecektir (Mülayim 2010).

Fransa'da bugünkü anlamda kooperatifler, Philippe Buchez tarafından kurulmuştur. Fransa'da üretim kooperatiflerinin fikir babası olarak kabul edilen Buchez, düşüncelerini çeşitli kitaplarda ve çeşitli dergilerde anlatmıştır. Kalkınmanın temelini üretimin oluşturduğunu savunmuştur. Bu nedenle de üretim kooperatiflerini ön plana çıkarmıştır. Tarımsal üretimin yanında küçük esnaf ve sanatkârın da desteklenmesi gerektiğini savunmuş ve bunların kredi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 1830 yılında Paris'te bir Halk Sandığı kurulmasına önderlik etmiştir.

Philippe Buchez, 1831 yılında “L'Europeen” dergisinin üçüncü sayısında, el sanatları ile ilgili üretim kooperatifi yazısı yayınlamıştır. Yazının yayınlandığı tarihte, el sanatları ile uğraşan kişilerin ekonomik sıkıntı içinde olmalarından dolayı, bahsi geçen bu kooperatif kurulamamıştır. Fransa'da daha sonra 1832 yılında, Paris'te “Marangozlar Kooperatifi”, 1834 yılında “Mücevherciler Kooperatifi”, “Terziler Kooperatifi”, 1839 yılında “Fırıncılar Kooperatifi”, Saint Etien şehrinde “Galon İşçileri Kooperatifi” kurulmuştur. Sonrasında Fransa'da 250'den fazla üretim kooperatifi kurulmuş, ancak ortaklar kooperatifçilik bilincine sahip olmadıkları için bunlar pek fazla başarılı olamamışlardır (Kara 2003).

1844 ihtilalinden sonra, Buchez'in Cumhurbaşkanlığı sırasında, kooperatiflere üç milyon Frank kredi sağlanmış, ancak bu kredinin yarısından fazlası geriye dönmemiş,

kooperatifçilik ruhundan uzaklaşmış ve bu alanda yapılmak istenilen çalışmalar da amacına ulaşmamıştır (Hazar 1988).

Fransa'da, kooperatifçilik çalışmasının bir diğer önemli ismi de Louis Blanc'tır. Blanc, 1811–1882 yılları arasında yaşamıştır. Hukuk ve felsefe alanında eğitim görmüş, aynı zamanda yazarlık ve gazetecilik yapmıştır. 1848 ihtilalinden sonra kurulan geçici hükümette bakanlık da yapmıştır. Kooperatifçilik hakkındaki düşüncelerini “Emeğin Teşkilatlanması” adlı eserinde anlatmıştır. Daha sonra Fourier'in öğrencilerinden olan Jean Baptiste Andre Godin, 1885'te, soba imalatçıları kooperatifleştirmiş ve üstelik bir soba fabrikası bile kurmuştur (Fındıkoğlu 1968).

Fransa'da kooperatifçilik çalışmalarının bir diğer önemli ismi de Charles Gide'dir. Gide, hem bir bilim adamıdır hem de Fransa'da tüketim kooperatifleri ile ilgili kişilerin fikir birliğinin adı olarak kabul edilen ve 1885 yılında Fourier'in düşüncelerini benimsemiş olan August Fabre ve Edourd de Boyve tarafından kurulmuş olan Nimes Okulu'nun fikir babasıdır (Kara 2003).

Çağdaş Fransız tarım kooperatifçiliği tepe örgütü, “Fransa Tarım Kooperatiflerinin Ulusal Konfederasyonu”dur. Fransa'da, 1998 yılı itibariyle, 3800 adet tarımsal amaçlı kooperatif ve bunlara ait endüstriyel entegre-tarımsal işletmeler, çiftçilerin mülkü durumundadır. Fransız tarımsal kooperatifçiliğinin 720.000 ortağı vardır. 1999 yılı tarım kooperatiflerinin yeni kooperatif alanlarına yatırım yapmaya başladıkları yıldır. Bu yatırımlar sayesinde kooperatifler gıda sanayinin % 35'ini yönetmektedir (İnan 2008).

Fransa'da kooperatifler aşağıdan yukarıya doğru federatif şekilde örgütlenmişlerdir. Bu kooperatifler, kendi içişlerinde serbesttir, ancak dışişlerinde bir üst örgüte bağlıdır.

4.2.3. Almanya'da kooperatifçilik

Alman kooperatifçiliği, esnaf ve tarım alanında kredi sağlama şeklinde ortaya çıkmıştır. Kara (2003)'ya göre tüketim kooperatifçiliğinde İngiltere, üretim kooperatifçiliğinde Fransa nasıl öncü rol oynadıysa, Almanya da bu öncülüğünü küçük esnafın ve tarım sektörünün kredilenmesinde gerçekleştirmiştir.

Alman kooperatifçilik hareketinde bir ayırım yapmak gerekirse, Schulze- Delitzsch esnaf ve sanatkârlara yönelik, Raiffeisen ise çiftçilere yönelik kooperatifçilik hareketlerini örgütlemiştir. Almanya’da kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayan diğer önemli kişiler Victor Aime Huber, Ferdinand Lassalle, Wilhelm Haas ve Eduard Pfeiffer’dir. Almanya’da kooperatifçilik hareketinin öncülüğünü, Schulze-Delitzsch ve Frederich Wilhelm Raiffeisen yapmıştır (Örs 1965).

Asıl görevi yargıçlık olan Herman Schulze-Delitzsch 1848 yılında, Berlin Millet Meclisine üye seçilmiştir. O zamanlarda, büyük sanayinin rekabetinden etkilenen esnafın kredi ve korunma sorunları söz konusudur. İlk esnaf grubu olmak üzere marangozları ve ayakkabıcıları kooperatifleştirmeye karar vermiştir. Başlangıçta onların hammadde ihtiyaçlarını karşılamak yeterli diye düşünmüş ve bu amaçla, 1849 yılında esnaf grupları için “Hammadde Alım Kooperatifi” kurmuştur (İnan 2008). Ertesi yıl, bir “Esnaf Kredi Kooperatifi” kurmuştur. Aynı zamanda Eilenburg’da bazı işadamları ile işbirliği yaparak bir “Esnaf Kredi Bankası” ve bir de tüketim kooperatifi kurmuştur. Kısa bir zaman içinde, Almanya’da, Schulze-Delitzsch’in kurmuş olduğu tipte kredi kuruluşları çoğalmaya başlamıştır. Bu arada Victor Aime Huber adlı bir kooperatif teorisyeni de ona yardımcı olmuştur. Huber, kooperatif hareketlerine karşı beliren bazı kuşkuları ortadan kaldırmak için, kalemiyle olduğu kadar Berlin’de gerçekleştirdiği “Yapı Kooperatifi” denemesiyle de kooperatifçilik alanında büyük hizmetler yapmıştır (Fındıkoğlu 1968).

Almanya’da, 1850 yılından sonra, esnaf kredi kooperatifleri, ağır olmakla birlikte, sağlıklı bir gelişme dönemi geçirmişlerdir. Bu gelişme sürüp giderken, Schulze-Delitzsch küçük sanatkârların mamullerini satmak üzere kooperatif mağazaları açmıştır. Schulze-Delitzsch, 1859 yılında, o zamana kadar kurulmuş olan bütün küçük sanat kooperatiflerini “Alman Küçük Sanat ve İktisat Kooperatifleri Birliği” adı altında bir araya toplamıştır. Bu çalışması ile Schulze-Delitzsch, Almanya’da kooperatiflerin üst birlikler şeklinde örgütlenmelerine de öncülük etmiştir (Kara 2003). Schulze-Delitzsch, 1864 yılında , Berlin’de ilk “Alman Kooperatifler Bankası”nı kurmayı başarmıştır. Bu sırada, 1867 yılında Prusya, bir kooperatifler yasası kabul etmiştir (İnan 2008). 1871 yılında bütün Almanya bu yasanın kapsamı içine girmiştir. Bu yasaya göre, ortakların sorumlulukları sınırsız olmuştur (Mülâyim 2010).

Schulze-Delitzsch, Almanya’da, küçük esnafın sorunlarını tespit etme ve çözüme gayreti içinde olmuş, devlet yardımına yakın olmamıştır. Schulze-Delitzsch’in kurmuş olduğu kooperatifler, kentli küçük esnafın kredi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla gütmiştir. “Schulze-Delitzsch, dünyada esnaf kredi kooperatifçiliğinin öncüsü olarak kabul edilmektedir” (Mülayim 2010). Schulze-Delitzsch, 1833 yılında öldüğü zaman, kurmuş olduğu “Alman Küçük Sanat ve İktisat Kooperatifleri Birliği”ne üye kooperatiflerin sayısı dokuz yüz yirmi iki, bu kooperatiflerin ortak sayısı dört yüz yetmiş bine yükselmiştir (Kara 2003).

Alman kooperatifçiliğinin ikinci önemli ismi, Frederich Wilhelm Raiffeisen’dir. Raiffeisen, yirmi yıl boyunca Ren bölgesinde köy ve bucak belediye başkanlıkları yaptıktan sonra genç yaşında emekli olmuş ve ticaretle uğraşmaya başlamıştır. Bu işten elde ettiği kazanç ile kooperatifçilik alanında çalışmalarına başlamıştır (Fındıkoğlu 1968). Raiffeisen, ilk kooperatifçilik denemesini belediye başkanı bulunduğu Weyerbusch’da yapmıştır. Bu kasabada, 1847 yılında hasadın fena gitmiş olması nedeniyle köylü güç durumda kalmıştır. Bunun üzerine Raiffeisen’in ilk girişimi, mali durumu yerinde birkaç ailenin yardımıyla, yönetimi mutlak surette fahri olan bir tüketim kooperatifi meydana getirmek olmuştur.

Raiffeisen, 1848 yılında Flammersfeld’de belediye başkanı olduğu sırada, köylülerin borçlanma ve bunun sonuçları ile ilgili sıkıntıları ortadan kaldırmaya yönelik çalışmaları başlatmıştır. Bu çalışmaların başında tefeciliğe karşı olmak bulunmaktadır. Bu suretle, Raiffeisen, 1849 yılında “Flammersfeld Yardım Birliği”ni kurmuştur (İnan 2008). Birliğin kurulmasında altmış aile görev almıştır. Raiffeisen birliğin borçlarını bu altmış ailenin bütün mallarıyla zincirleme sorumluluk almaları şeklinde ödemiştir. “Böylelikle, teorik görüşlerin değil, zorlukların sonucu olarak Raiffeisen kooperatiflerinin temel prensiplerinden biri olan sınırsız sorumluluk ve zincirleme kefalet usulünü geliştirmiştir” (Mülayim 2010). Flammersfeld Yardım Birliği zamanla faaliyetini “İkraz Sandığı” olarak sürdürmüş ve bu ikraz sandıkları da çok geçmeden “Tasarruf Sandığı” haline dönüşmüştür.

Raiffeisen, 1866 yılında, “Köylülerin İhtiyacını Karşılama Üzere, Tüketim, Satış, Bağcılık, Sütçülük ve Hayvan Sigortacılığı ile İlgili Kredi Kasaları Birliği” adlı bir kitap yayınlamıştır. Mülayim (1999): “Kitaptaki amaçlar, kısa sürede gerçekleşmeye başlamış, fakat bu arada birliğin para ihtiyacı da gittikçe artmıştır. Bunun üzerine Raiffeisen, 1872’de lokal kooperatif bankaları kurmuş, 1877’de otuz kooperatiftan oluşan küçük bir federasyon

iken on yıl sonra, kooperatif sayısı dört yüzü aşmıştır. Bu banka, Raiffeisen'in, 1888'de ölümü üzerine Berlin'e taşınmış ve "Raiffeisen" in adıyla anılmaya başlamıştır" demektedir.

Alman kooperatifçiliği hakkında son söz olarak denilebilir ki, Alman kooperatifçiliğinin öncüleri, biri kentlinin, diğeri ise köylünün kredi ihtiyaçlarını karşılayan Schulze-Delitzsch ile Raiffeisen'dir.

Alman kooperatifçiliği, üretimden son tüketiciye kadar olan süreci kontrol eder bir özellik geliştirmiştir. Bu gelişme kooperatif bankacılığı şeklinde birleşmelerle ve bütünleşmelerle devam etmiştir. "Bugün Almanya'da kooperatif bankalarının sayısı 1.794'tür. Almanya'da kooperatif bankaları, esnaf çiftçi ve sanatkâr kesiminin büyük bir kısmını ortak olarak kapsamaktadır. Bu oran, esnaflar için % 75, çiftçiler için % 80, sanatkârlar için % 60 şeklindedir" (İnan 2008). Dünya'da en büyük elli bankacılık sistemi içinde Almanya'nın kooperatif bankalarının ikisinin yer alması (Çıkin 2007), Almanya'da kooperatif bankacılığının boyutlarının anlaşılması bakımından önemlidir.

4.2.4. Danimarka'da kooperatifçilik

Danimarka'da kooperatifçiliğin tarihi, 1850'li yıllarda başlamıştır. Danimarka'da kooperatifçilik, daha çok pazarlama alanında gelişmiştir. Başlangıç uygulamaları son derece başarılı olduğu için, Danimarka'daki kooperatifçiliği de kendi alanında öncü olarak kabul edilebilir.

Danimarka'da kooperatifçilik hareketinin önderleri Nikolai F. Severin Grundtwig ile Kriston Kold olmuştur. Grundtwig felsefeci ve din adamıdır, Kold ise eğitimcidir. Bu ikili tarafından başlatılan kooperatifçilik hareketi, önceleri "Halk Okulları" şeklinde örgütlenmiş ve bu şekilde genç çiftçiler eğitilerek kooperatifçilik hareketi halk tabanına yayılmıştır.

Danimarka'da kooperatifçilik, süt ve süt ürünlerinin pazarlanması alanında gelişmiştir. 1882 yılında başlayan süt ve süt ürünleri pazarlanması günümüzde hala devam etmektedir. Danimarka'da mevcut süt ve süt ürünleri üreticilerinin % 90'ı, 1882 yılında başlayan bu organizasyonun içinde yer almaktadır. Günümüz Danimarka kooperatifçiliğinin en dikkati çeken özelliği, belirli tarım ürünleri ve ürün gruplarında uzmanlaşmış olmaktır. On dört adet süt kooperatifi, dört süt işletmesi kooperatifi ve bu kooperatiflerin dokuz bin üç yüz ortağı

olması, süt ve süte bağlı ürünlerde uzmanlaşmış olmanın bir göstergesidir. Danimarka’da, 1903 yılında süt kooperatifi sayısı 46’dır. Bu rakam 2000 yılında 14’e düşmüş olmasına rağmen süt miktarı ve yıllık ciroda artışlar olmuştur. Danimarka kooperatifçiliğinin en önemli yanı, özel kooperatif yasası olmamasıdır. Kooperatifler ticari şirketler gibi Ticaret Kanunu kapsamında yer almakta, çalışma esasları ise ana sözleşmelerle düzenlenmektedir (İnan 2008).

Danimarka’da üretilen ve pazarlanan toplam süt, et ve balık ürünlerinde kooperatiflerin payı, ortalama olarak % 90’ın üzerindedir. 1990 yılında üç hayvan kesim kooperatifi birleşmişler ve Danimarka et pazarının % 50’sine sahip olmuşlardır (İnan 2008).

4.2.5. İsveç’te kooperatifçilik

İsveç’te kooperatifçilik ilk kez 1823 yılında ortaya çıkmıştır. Bu hareket zamanla tarım ve tarım dışı olarak gelişmiştir. 1899 yılında tarım dışı kooperatifler, “İsveç Tüketim Kooperatifleri Konfederasyonu”nu kurmuşlardır (Mülayim 2010). Tarım kooperatifçiliği de 1817 yılında “İsveç Tarım Kooperatifleri Konfederasyonu” şeklinde örgütlenmiştir.

İsveç, tarımsal kooperatifçiliğin yatay ve dikey bütünleşme derecesinin yüksekliği ve gelişmişliği ile dünyanın önde gelen ülkelerinden birisidir. İsveç kooperatifçiliği, Danimarka kooperatifçiliği ile birleşme kararı alacak düzeyde işbirliği içindedir.

Günümüzde İsveç’te, bölgesel girdi alım ve tahıl pazarlama kooperatifi sayısı on birdir. Orman kooperatifleri de yedi bölgesel orman kooperatifinin çatısı altında örgütlenmiş durumdadır. Tarım kooperatifleri ortaklarının sayısı yaklaşık olarak üç yüz bin civarındadır (İnan 2008). İsveç’te çiftçilerin kooperatif örgütlenmesi yaygın ve güçlüdür. Öyle ki her bir çiftçinin ortak olduğu kooperatif sayısı ortalama beştir (Mülayim 2010).

4.3. İsrail’de Kooperatifçilik

İsrail’in bağımsız bir devlet olması ile beraber, sahip olduğu konum ve coğrafi koşullar nedeni ile tarım sektörü özel ilgi görmüştür. 1948’de İsrail’in kuruluşu ile beraber tarımda kurumsal bir yapı belirlenmiş ve bunun sonucunda da tarımsal üretimin % 80’i

kooperatifler ve halka ait çiftliklerde gerçekleştirilmiştir (Kislev 2004). İsrail’de dört ana tarımsal kooperatif şekli mevcuttur, bunlar sırası ile şu şekilde özetlenebilir:

Kibbutzlar; yaklaşık olarak iki yüz ile iki bin arasında insanın yaşadığı köylerdir. Bugün İsrail’de iki yüz altmış dokuz tane kibbutz bulunmaktadır. Kibbutzlar, tarım dışı sektörlerde (imalat sanayi, hizmetler gibi) ve kolektif bir çiftlikte çalışan, tüm üyelerinin “yoldaş” olarak eşit kabul edildiği bir temel ideolojiye sahip üyelerden oluşan bir topluluktur. Ancak 1990’ların başından itibaren ekonomik gelişmelere paralel olarak, Kibbutz üyeler, kibbutz dışında alternatif sağlık hizmetleri, turizm, ilaç, sanayi gibi alanlarda da çalışmışlar ve elde ettikleri kazançları kibbutz’a yatırmışlardır (Leiser ve Zaltsman 1990). Aynı dönem içinde kibbutzlara ait iktisadi kuruluşlar tarafından üretilen gelir, kibbutz dışı çalışan üyelerin maaşlarından kaynaklanan gelirin artışı nedeni ile oransal olarak düşmüştür (Adar 1990).

Moşavlar (Moshav); altmış ila yüz yirmi ailenin yaşadığı bir kooperatif köyü olarak ifade edilebilir. Günümüzde yaklaşık olarak dört yüz on bir moşavın olduğu bilinmektedir. Moşavda çiftlikler özel mülkiyet olmasına rağmen tüm çiftçiler köy kooperatifinin birer üyesidirler. Pazarlama, girdi, temel belediye hizmetleri gibi bölgesel hizmetler moşavlar tarafından verilmektedir.

Toplumsal Moşav (Communal Moshav); kibbutz’a benzer ve bu oluşumda tarım ve tarım dışı kuruluşlar beraber çalışırlarken, aileler kendi konutlarında ikamet ederler. Toplumsal Moşavlar da köy niteliğindeki oluşumlardır. İsrail’de bulunan yaklaşık kırk beş toplumsal moşav kapsamındaki köylerde çalışanlar birbiri ile eşit ücret almaktadırlar.

İkincil Hizmet Kooperatifleri (Secondary Service Co-operatives); bölgesel bir örgüt olarak ifade edilebilen bu oluşumda, ürün toplama, depolama, taşıma, çırçır (pamuk işleme) ve finansal hizmetler üretilir (Kislev 2004). Bu kooperatiflerde yer alan bireyler kibbutz veya moşavlar da yaşamaktadırlar.

4.4. ABD’de Tarımsal Kooperatifçilik

ABD’de kooperatifçilik hareketinin tarihi 1857’li yıllara dayanmaktadır. Bu yıllar ABD’de ilk defa yasal düzenlemelerin yapıldığı tarihtir. Bu gelişmelerin hemen ardından,

1867 yılında çiftçi organizasyonlarından olan “Grange”⁶ kurulmaya başlamıştır. Bir başka kooperatifçilik hareketi de 1872’lerde başlayan “Çiftçi Birlikleri” uygulaması olmuştur. Bu hareketi daha sonraki yıllarda Teksas’ta kurulan “Çiftçi Eğitim ve Kooperatif Birliği” takip etmiştir. Teksas’daki bu birlik 1902 yılında kurulmuştur.

1870’li yıllarda başlayan kooperatifçilik, süt ve süt ürünleri, meyvecilik ve pamuk üretimi ve hayvancılık alanında gelişmiştir. ABD kooperatifçiliği, gelişmesini çok ağır tamamlamış, 1870–1890 yılları arası adeta durmuş, ancak 1895–1920 yılları arasında aktif hale gelmiştir. ABD kooperatifçiliğinde, 1920–1930 döneminde de hızlı gelişmeler olmuştur. Bu gelişme hızında, ürün fiyatlarının düşük olması da etkilidir. ABD’de kooperatifçilik alanında asıl gelişme 1930 sonrası yasal düzenlemeleri takiben ortaya çıkmıştır.

ABD’de tarım kooperatiflerinin iş hacmi 1950 ve 1980 arasında geometrik olarak genişlemiştir. Bu genişleme, rakamsal olarak söylemek gerekirse 8,1 milyar dolardan 66 milyar dolara yükselme şeklindedir. Bu rakam 1994 yılında 87.2 milyar doları geçmiştir. Ayrıca ABD’de kooperatifler kırsal kesimin aydınlanmasında ve elektrik enerjisi temininde büyük rol oynamışlardır. 1993 yılı itibariyle ABD’deki ilk beş yüz büyük firma arasında on dört kooperatifin yer alması ve yüz büyük kooperatif işletmesi bünyesinde yedi yüz elli bin işçinin çalışıyor olması ABD’deki kooperatifçiliğin günümüzdeki durumunu ortaya koymaktadır (Çıkın 2007).

4.5. Türklerde Kooperatifçiliğin Gelişimi

Türklerde kooperatifçilik hareketleri toplumsal dayanışma ve işbirliği içinde var olan bir olgudur. Çok eski Türk destanlarında dahi, bu toplumsal işbirliğinin, toplumsal dayanışmanın ince çizgileri bulunabilir.

Çok önceki dönemlerde, “imece usulü”nden (Çıkın 2007) köylerdeki değirmenlerin ortak yönetilmesine kadar bir dizi olayda “birlikte hareket etme” örneklerine rastlanmaktadır. Bu oluşumda, hem ağır göç hareketlerinin etkisi hem de ağır hayat şartlarının etkisi olduğu söylenebilir.

---

⁶ Grange hareketi, ABD’de demiryollarına ve tekellere karşı ortaya çıkmış bir çiftçi hareketidir. Çiftçileri savunan ilk politik grup. Grup hızla büyür ve onu Çiftçiler İttifakı ve Popülist Parti gibi benzerleri izler (İlıcak 2003).

4.5.1. Osmanlı döneminde kooperatifçilik

Anadolu insanının yaşamında, dönemin getirdiği şartların da etkisiyle, kooperatif özellikleri taşıyan karşılıklı yardımlaşma biçimleri, tarihin bütün dönemlerinde söz konusu olmuştur. Bu örgütlenme biçimi, kırsal kesimde daha çok “imece” şeklinde kendini gösterirken, kentsel kesimde ise Ahi-Ionca teşkilatlarıyla ortaya çıkmıştır. Bu yapıyı aslında Türklere yaygın olan “karşılıklı yardımlaşma” duygusunun geliştirdiği bir gerçektir (Çıkmın 2007). Ayrıca Osmanlı Devleti’nin, özellikle kuruluşunda ve yükselmesinde önemli rol oynayan mirî toprak rejimi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan tımar (dirlik) sistemi de üretim kooperatifçiliğinin ilk örnekleri arasında sayılabilir (İnan 2008).

Osmanlı Dönemi kooperatifçiliğinin içinde yer alan en önemli hareket, Mithat Paşa tarafından kurulan “Memleket Sandıkları” hareketidir. Mithat Paşa’nın bu çalışması, devlet arazilerinin sandıkların ortakları tarafından ekilip biçilmesi ve bu şekilde bir oto-finansman sağlanması esasını taşımaktadır. Memleket Sandıkları’nın özünde, “imece” usulü vardır. Memleket Sandıkları uygulamasında; her çiftçi ailesi, devlet tarafından kendilerine verilen arazilerde, eşit şartlarda ve ortaklaşa olarak ziraat yapmış, bu şekilde elde edilen hasılat paraya dönüştürülerek finansman kaynağı sağlanmış ve çiftçinin kredi talepleri karşılanmıştır. Devlet, çiftçi ailesine verecek arazisi olmadığı zamanlarda arazi kiralayarak bu tahsisi gerçekleştirmiştir. Memleket Sandıkları’nın yönetimi “sandık vekilleri” tarafından ya da “sandık emirleri” kurulu tarafından yapılmıştır (İnan 2008).

1863 yılında kurulan Memleket Sandıkları, 1867 yılında bir Nizamname ile tüzel kişilik kazanmış, 1883 yılında, aşar vergisine % 1’lik bir ilave olarak konan “menafi hissesi”ni alarak “Menafi Sandıkları”na dönüştürülmüştür. Menafi Sandıkları daha sonra 1888 yılında bir Nizamname ile ve 250 üyesiyle birlikte bugünkü Ziraat Bankası’na dönüşmüştür (Özdemir ve Başaran 2003). II. Meşrutiyet’in ilanı sonrasında, kooperatifçilikle ilgili olarak, Ahmet Cevat’ın çalışmaları dikkat çekmektedir. Ahmet Cevat, Osmanlı’da, Rochdale kooperatifçiliğini örnek alan ve tüketim kooperatifçiliğinin önderi olan ilk isimdir (Özdemir ve Başaran 2003). Kooperatifçiliğimizle ilgili tarihi süreç, 1911 yılında “Aydın Himayei Zırra Anonim Şirketi” adıyla bir kooperatif ortaklık kurulması, ardından 1913 yılında Vilayetler İdaresi Kanunu’na “Zirai Teavün (Kooperatif) Şirketleri” kurulmasına dair bir madde eklenmesi ile devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde ilk tarım satış kooperatifinin kuruluşu, 1915 yılında "Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığı" olarak gerçekleştirilmiştir (İnan 2008). Bu kuruluş bugünkü TARİŞ'in temelini oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti kooperatifçiliği, 1913 yılında İstanbul'un yedi semtinde tüketim kooperatifi kurulması, 1916 yılında Sultanahmet İstihlak Kooperatifi'nin kurulması ve 1921 yılında İstanbul Memurin Erzak Kooperatifi'nin kurulmasıyla Cumhuriyet dönemine taşınmıştır (Çıkmın 2007).

4.5.2. Cumhuriyet dönemi kooperatifçiliğimiz

Bu dönemde kooperatifçiliğimizin özünü, Atatürk'ün 1 Şubat 1931 tarihinde, İzmir Ticaret Odası'nda ifade ettiği şu sözleriyle özetlemek mümkündür: "Kanaatim odur ki, muhakkak surette birleşmede kuvvet vardır. Kooperatif yapmak maddi ve manevi kuvvetleri, zeka ve maharetleri birleştirmektir. Yoksa bir zayıf ile bir kuvvetlinin birleşmesinden bahsetmiyorum. Birleşmenin böylesi zayıf olanın kuvvetliye esir olması demektir. Ege iktisat mıntıkasındaki bütün insanların hasıllarını ve gayretlerini birleştirmesi muhakkak feyizli neticeler verecektir. Türkiye'nin say (çalışma), hayat ve mevcudiyetini mütalaa edince, birleşmeden mütevellit fayda ve menfaatlerin çok büyük olacağı kanaatine varacağınızdan şüphe etmiyorum. Müstahsillerin birleşmesinden şahsi menfaatlerinin haleldar olacağını düşünenler tabii şikayet edeceklerdir."⁷

Cumhuriyet dönemi kooperatifçiliğimizi; Planlı Dönem Öncesi (1923-1960) ve Planlı Dönem Sonrası (1961 ve sonrası) başlıkları altında ele almak mümkündür.

a-) Planlı dönem öncesi (1923-1960)

Cumhuriyet döneminde kooperatifçilikle ilgili ilk uygulama "İtibari Zirai Birlikleri (kooperatifleri) Kanunu" nun çıkarılmasıdır. 498 sayılı bu kanun, 21.4.1924 tarihinde yürürlüğe konmuştur. Bu Kanun, tarım kredi kooperatiflerinin özünü teşkil etmektedir. Bu Kanun'a dayalı olarak ilk kooperatif 1927 yılında İzmir'de "İtibari Zirai Birliği" olarak kurulmuştur. Bu konunun ardından 1929 yılında 1470 sayılı "Zirai Kredi Kooperatifleri

---

⁷Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, 1952 Ankara, s.290

Kanunu”, 1935 yılında 2836 sayılı “Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu” ile “Tarım Kredi Kooperatifleri”nin kuruluşu gerçekleştirilmiştir.

Bu gelişmelerden ayrı olarak 1925 yılında, Ankara’da Atatürk’ün kurucu ortağı olduğu "Ankara Memurin Erzak Kooperatifi" kurulmuştur. Kooperatiflerin Türk Ticaret Kanunu’nda tarif edilmesi ise ancak 1926 yılında gerçekleşmiştir. Bu gelişmelerin devamında, 1936 yılında yine Atatürk’ün kurucu ve 1 nolu ortağı olduğu “Silifke Kazası Tekir Çiftliği Tarım Kredi Kooperatifi” kurulması gerçekleşmiştir (İnan 2008). Türkiye’de kooperatifçilik 1950 yıllara kadar bu şekilde devam etmiştir.

b-) Planlı dönem (1961 ve sonrası)

Kooperatifçilik ilk kez, 1961 Anayasası’nda yer alınca kooperatifçiliğimizin gelişmesi de farklı bir durum kazanmıştır. 1961 Anayasa’sının 51. Maddesi: “Devlet kooperatifçiliğinin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır” şeklindedir. Bundan sonraki kooperatifçiliğimiz planlı dönem içinde kendini göstermiş ve 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı içinde, 1964 yılında, ilk kez Köy Kalkınma Kooperatiflerinin kurulması gerçekleşmiştir.

Köy Kalkınma Kooperatiflerince uygulanacak projelere kaynak temin etmek için “Dış Ülkelere İşçi Göndermede Kooperatif Kuran Köylülere Öncelik Tanıma Projesi” geliştirilmiş ve yürürlüğe konulmuştur. Bu çalışmaya bağlı olarak 1965-1974 yılları arasında 1204 kooperatif projesine 42.277 kişilik işçi kontenjanı tahsisi yapılmıştır.

Planlı dönemin en önemli dönüm noktası 1969 yılında 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu’nun yürürlüğe girmesidir. 1163 Sayılı Yasa, en son 2004 yılında değişiklikler yapılarak daha güncel hale getirilmiştir. Kooperatiflerin faal olanları ve ortak sayıları aşağıda bir çizelge halinde sunulmuştur.

Çizelge 4.1. Türkiye’de hizmet türlerine göre faal kooperatifler (31/5/2009)

TÜRLERİ İTİBARI İLE BİRİM KOOPERATİFLER	FAAL KOOP.SAYISI	ORTAK SAYISI
Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri	7.565	589.659
Sulama Kooperatifi	2.452	286.554
Su Ürünleri Kooperatifi	525	28.433
Pancar Ekicileri Kooperatifi	31	1.590.915
Tarım Kredi Kooperatifleri	1.880	1.285.607
Tarım Satış Kooperatifleri	332	670.493
Tütün Tarım Satış Kooperatifleri	31	19.578
Konut Yapı Kooperatifleri	25.604	1.071.286
Tüketim Kooperatifleri	1.008	180.119
Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifi	5.442	178.353
Esnaf Ve Sanatkârlar Kefalet Kooperatifi	927	684.152
Küçük Sanat Kooperatifi	78	5.356
Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi	727	109.058
Turizm Geliştirme Kooperatifi	233	13.534
Üretim Ve Pazarlama Kooperatifi	247	18.174
Tedarik	1	18
Toplu İşyeri Yapı Kooperatifi	993	74.439
Yayıncılık Kooperatifi	21	566
Hamallar Taşıma Kooperatifi	3	211
İşletme Kooperatifi	448	78.621
Yardımlaşma Kooperatifi	16	19.129
Eğitim Kooperatifi	20	2.167
Bağımsız Tarım Satış Kooperatifi	6	1.506
Temin Tevzi Kooperatifi	164	19.625
Yaş Sebze Ve Meyve Kooperatifi	31	2.331
Genel Toplam	48.785	6.929.884

Kaynak: www.turkiyemillikoop.org.tr

5. OSMANLI DEVLETİ TOPRAK REJİMİ

5.1. Osmanlı Toprak Rejiminin Genel Özellikleri

Osmanlı Devleti, geniş bir sahada hüküm sürdüğünden dolayı, toprakların tamamında tek bir toprak rejiminden söz edilemez. O günkü ulaşım ve haberleşme imkanları göz önüne alındığında, tek bir toprak rejiminin uygulanmasının zorluğu görülür. Bu nedenle imparatorluk, farklı şartları taşıyan iklim ve bölgelerde tek bir toprak rejimi uygulaması çabası içinde olmamıştır. Bu noktada, genel olarak toprak rejiminin, imparatorluğun üç ana bölgesinde uygulamasının belirginleştiği görülür. Bu bölgeler; Anadolu, Doğu ve Güney Anadolu ve Rumeli ile Ege bölgeleridir.

Padişahların hasları dışında Osmanlı toprak rejiminin çekirdeğini oluşturan dirlik (timar) sistemi, Basra, Lahsa, Mısır, Habeş, Yemen, Trablusgarp ve Tunus eyaletleri dışında her yerde uygulanmıştır.

Osmanlı toprak rejimi, Sanayi Devrimi öncesi bütün toplumlarda olduğu gibi en önemli üretim faktörü olan toprağın, mülkiyet esasını belirlerken, aynı zamanda hem idari hem de askeri gereksinimlerin karşılanmasını da sağlamıştır (Doğan 1990). Bu sistemin genel özellikleri şu şekilde ortaya konabilir:

I-) Toprak devletidir. Yani bütün mülkiyet hakları devlete aittir. Her türlü tahsisler devlet tarafından yapılır (vakıflar hariç).

II-) Faydalanma hakkı köylünüdür. Köylü vergisini ödediği toprağı ekip biçme hakkına sahiptir. Vergisi dışında ürünün sahibidir. Ödeyeceği vergiyi devlet (merkezi yönetim) belirler.

III-) Adına “Sahib-i Arz” da denilen “Sipahi” toprağı köylüye kiralar, önemli başarıları sonucu kendisine tahsis edilmiş olan vergi gelirlerini toplar ve askeri, idari görevlerini yerine getirmekle yükümlüdür. Sipahi, köylü ile devlet arasında ve köylünün üzerinde bir sınıf değil, devletin memurudur. Vergiyi toplamak ve belirlenen miktarda asker beslemekle yükümlüdür.

Mülkiyet bakımından Osmanlı Devleti'ndeki topraklar; devlet mülkiyetinde olan topraklar (mirî arazi), özel mülkiyet sayılabilecek topraklar ve vakıf olan topraklar olmak üzere üç ana grupta ele alınabilir:

1-) Mülkiyeti devlete ait olan topraklar

Doğrudan merkeze bağlı ve geliri doğrudan doğruya devlete ait olan araziler ile devlet hizmeti karşılığı vergi gelirleri şahıslara tahsis edilen dirlik (tımâr) topraklarıdır. Bu topraklar on iki çeşittir

I.Havass-ı Humayun, şeri ve örfî vergileri devlete ait topraklar.

II.Başta vezirler olmak üzere gerek devlet merkezinde gerek taşrada görev yapan büyük devlet memurlarına ait haslar.

III.Paşmaklıklar. Bunlar geliri saraya mensup kadınlara ait olan haslardır.

IV.Şehzadelere ait olan haslar.

V.Emekliye ayrılan devlet memurlarına ait olan haslar.

VI.Zeamet ve tımarlar.

VII.Arpalıklar. Görev yapılırken ek gelir olarak ya da emeklilere tahsis olunan topraklar.

VIII.Çiftlikler. Bunlar belli bir görev karşılığı şahıslara tahsis olunan topraklardır. Vergiden muafır.

IX.Metrük topraklar. Bu topraklar geliri kamuya veya belli tüzel kişiliklere ayrılan topraklardır.

X.Hiçbir görev karşılığı olmayarak verilen küçük topraklar.

XI.Mevat topraklar. Bunlar faydalanılmayan ve hiçbir geliri olmayan topraklardır.

XII.Mektum topraklar. Bunlar devlete ait oldukları halde devletin bilgisi ve kontrolü dışında kişiler tarafından tasarruf edilen topraklardır.

2-) Özel mülkiyet sayılabilecek topraklar

Bu topraklar mâlikâneler ve mâlikâne-divanî sisteminde olan topraklardır. Mâlikâne topraklarda mâlik (toprağın sahibi), idari ve mali bakımdan bağımsızdır. Devlet memurları kontrol için dahi olsa bu topraklara giremezler. Mâlikâne sahipleri, diledikleri takdirde dışarıdan adam bulup çalıştırabilirler. Yeni köyler kurabilirler. Bu topraklar sahibinin ölümü üzerine veraseten mirasçılarına geçer.

Mâlikâne-Divanî sistemine tabi topraklarda ise toprağın mâlikânesine tasarruf eden kişi ve divanîsinden sorumlu olan kişi (sipahi) olmak üzere ikili bir idare söz konusudur. Bu

topraklarda mülk sahibi, sadece toprak kirası alır. Bunun miktarı ürünün ya beşte biri, ya yedide biri, ya da onda biri olabilir. Sipahi ise topraktan elde edilen ürünün vergisini alır.

3-)Vakıf olan topraklar

Vakıf olan topraklar, adında anlaşılacağı üzere dini ve sosyal duygularla vakıf olarak tahsis edilen toprakları kapsar. Vakfetmenin özünde sahip olmak yattığı için Vakıf topraklar, mülk topraklarının ve daha çok padişahların ve üst düzey yöneticilerin topraklarını bağışlayarak oluşturdukları topraklardır.

5.2. Osmanlı Toprak Rejiminin Hukuk ve Kaynak Bakımından Tarihsel Süreci

Osmanlı Devleti, Bizans ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin toprakları üzerinde kurulduğu zaman, halkın büyük bir kısmı, kendisine ait olmayan topraklar üzerinde "irsi⁸ ve daimi bir kiracılık" ilişkisi içinde çalışıyordu. Osmanlı Devleti, zamanla genişlemiş ve Anadolu'da bulunan beylikleri ortadan kaldırmış, Bizans topraklarını zapt etmiş, ancak toprağın tasarruf şekline fazla müdahale etmemiştir (Barkan 1943).

5.2.1. Osmanlı toprak rejiminin hukukî süreci

Osmanlı Devleti'nde, tımar sistemi, belli bir tarihi süreç içinde zamanla gelişmiş ve olgunlaşmıştır. Tımar sistemi, daha devletin kurucusu Osman Gazi zamanında oluşmaya başlamıştır. Gerçekten, tımarın gereksiz yere geri alınamaması, tımar sahibinin ölümü halinde, tımarın mirasçı oğula verilmesi, bu oğlun küçük olması halinde büyüyünceye kadar maiyetindeki hizmetkârlarının sefere gitmesi gibi kaidelerin Osman Gazi tarafından tespit edildiği, Neşri ve Aşık Paşa tarafından yazılmaktadır (Neşri Haz. Unat ve Köymen 1949, Aşıkpaşazade Haz. Atsız 1952).

Osmanlı Devleti, Anadolu'daki toprak düzenini eski haline getirme gayreti içinde iken aynı dönemde Bizans'ta uygulanmakta olan toprak rejimi ile karşılaşmıştır. (Divitçioğlu 1967). İlk Osmanlı padişahları, arazinin mülkiyetini hazine (beytülmal) için alıkoymuş, kullanımını askeri hizmet karşılığında, askerler arasında dağıtmışlardır (İnalçık 1993).

---

⁸ İrsi: Miras olarak, anadan babadan geçen.

Barkan (1980)'a göre, Osmanlı Devleti, derebeylik düzeni yerine tımar sistemini, serflik (toprağa bağlı olarak çalışan ve toprakla birlikte alınan-satılan köylü) yerine de, toprağı kullanma hakkını elinde bulunduran köylülük düzenini getirmiştir. Bu düzende, toprağı kullanan ile tımar sahibi arasında sadece sözleşmeye dayalı bir ilişki söz konusudur. Doğal olarak böyle bir toprak düzeni, toprağın mülkiyetinin devlette olması ile mümkündür.

Osmanlı Devleti, kuruluşundan başlayarak yükselme dönemine kadar geçen süre içinde bir takım idari, askeri ve iktisadi zorunluluklarla (Timuroğlu 1967) toprağın mülkiyetini kendisinde tutmuş, tasarruf hakkını reayaya (köylüye, halka, ahaliye) vermiştir. Rakabesi (çıplak mülkiyet) devlete ait olan bu topraklar, hizmet karşılığında belirli şahıslara verilmiştir. “Sahib-i Arz” adı da verilen bu tımar sahipleri devleti temsilen yönettikleri toprağı halka kullandırmışlardır (Cin 1985). Tımar sistemi adını alan bu organizasyonda, kendilerine tımar verilen kimseler, arazinin mülkiyetine değil, sadece vergi gelirine sahip olmaktadır.

Osmanlı Devleti, kuruluş yıllarından itibaren arazi rejimi, toprakların yeni sınıflandırılmasına yer veren bazı değişikliklere uğramıştır. Bununla beraber, fethedilen topraklar Hicaz, Basra gibi bazı eyaletlerde müslüman halkın, Sakız, Midilli ve Kıbrıs adalarında olduğu gibi gayr-i müslim (müslüman olmayan) halkın özel mülkü olarak korunmuştur. Bazı eyaletlerde ise, toprak, askerler arasında özel mülk olarak paylaştırılmıştır (Doğan 1990).

Bazı mülk toprak sahipleri, inançları gereği veya miras hukuku hükümlerinden kurtulmak amacıyla topraklarını hayırlı bir amaca tahsis etmişlerdir. Bunun sonucunda da vakıflar ortaya çıkmıştır (Bülbül 2000). Aynı amaçla padişahlar veya onların izni ile mirî toprakları kullananlar, bu toprakların gelirini veya tasarruf hakkını veya her ikisini birden belirli bir gayeye tahsis etmişlerdir.

Türk saltanat anlayışına göre hükümdarın mülkü sayılan topraklar, onun ölümünden sonra hükümdar ailesinin diğer fertlerine intikal eder (Divitçioğlu 1967). Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında, mirî toprakların üzerinde kurulu olan köy ve şehirlerle birlikte hükümdarın oğulları arasında paylaşıldığı da olmuştur (Neşri Haz. Unat ve Köymen 1949).⁹ Bu anlayışın

---

⁹ Aşıkpaşazade tarihinde şöyle deniliyor: “Karacahisar Sancağı kim ona İnönü derler, oğlu Orhan Bey'e verdi ve subaşılığını karındaşı Gündüz'e verdi. Aşıkpaşaoğlu, Aşiki.; Tevarih-i Alî Osman “Osmanlı Tarihleri” İst.(Haz. Nihal Atsız) Bab 16.

sonucu olarak padişah, arazi üzerinde, dilediği gibi tasarruf etme, arazinin tasarruf ve intikal tarzını dilediği şekilde tanzim etme yetkisine sahiptir. Bu konuda padişahın koymuş olduğu kurallar, “örfi hukuk”u meydana getirmiştir.

Aksoy (1984): “Osmanlı Devleti’nde geniş bir alanda ve uzun süre uygulanan mirî toprak rejimi fıkıh kurallarıyla açıklanamaz. Bu rejimi ancak şer’î hukuk kurallarının yanında varolan ve dinî ilkelere esinlenmeyen başka bir hukuk sisteminin varlığıyla anlayabiliriz. Bu hukuk sistemi de çeşitli zamanlarda çıkartılan ve koşullar gerektirdiğinde değiştirilmesinde sakınca görülmeyen kanunnamelerden, fetvalardan, emir ve fermanlardan oluşmuştur.” diyerek Osmanlı toprak rejiminin hukuki temellerini farklı bir açıdan açıklamıştır. Aksoy (1984)’a göre: “Çok geniş bir alana yayılmış bulunan imparatorluk topraklarının çeşitli bölgelerinde, koşulların gerektirdiği çeşitli toprak mülkiyeti sistemlerinin uygulanmış olması da, bu alanda şer’î hukuktan hareket edilmediğinin başka bir kanıtıdır.”

Barkan (1948)’e göre, din hukukçuları, dinî esasların açıkça men etmediği konularda, toplum menfaatinin gereği ve diğer nedenlerle, padişahın, örf ve adete uyararak veya bizzat kural koymak suretiyle, devlet nizam ve teşkilatında ve idarede değişiklik yapılabileceğini kabul etmişlerdir. Mirî araziye tanzim eden mevzuat, örfî hukuktandır. Çünkü bu hukuk alanı, içine, örf ve adete göre, zaman zaman çıkarılmış çeşitli emirler, fermanlar ve olaylara göre verilen mahkeme kararları ve fetvalar girmektedir (Ülgenalp 1949). Bu hukuk sisteminin özelliği, kazuistik¹⁰ olmasıdır. Tanzimat’tan önceki Osmanlı hukuku, mesele ve kararlara dayanması bakımından, kazuistik bir yapı arz eder. Bu yapısı itibariyle, İngiliz hukukuna benzer (Velidedeoğlu 1940).

Bu hukukta, mirî arazinin dağıtımı, tapu ile intikali vb. konularını tanzim eden mevzuat, dinî hukukta mevcut olmayan hatta bazen ona aykırı hükümler içeren kurallardan meydana gelmiştir. Birçok fetvada yer alan: “Şer’î değildir. Ulu’lemre müracaat lazımdır, ne veçhile memur ise o veçhile yapılır” (Türkçesi: “Din hukukuna tabi bir iş, bir eylem değildir. Padişaha başvurulmalı, o ne şekilde emrederse o şekilde yapılmalıdır.”) (Barkan 1940) tarzındaki kayıtlar, mirî arazinin örfî hukukun konusu olduğunu gösterir.

Neşri Tarihinde;“Rivayet ederler ki, Orhan İznik’i oğlu Süleyman Paşa’ya vermişti. Yinice’ye ve Göynük’e ve Midirni’ya havale etmişti. İznik alınca Bursa’yı oğlu Murat Gazi’ye verdi. Adını Bey sancağı kodı... ve Karacahisar’ı ammusi oğlu Gündüz’e virdi...” denilmiştir.

¹⁰ Kazuistik Hukuk: Bir tek hükümle genel bir ifade kullanılmayan, her olay ile ilgili olarak ayrı ayrı verilen kararlara (fetvalara) dayanan hukuk sisteminin adıdır.

5.2.2. Diğer uygulamalar ve Osmanlı toprak rejiminin tarihsel süreci

Osmanlı toprak rejiminin özünü mirî toprak rejimi oluşturmaktadır. Bu rejim Osmanlı Devleti'nde uygulanmış ve gelişmiştir. Bununla beraber İmparatorluğun etki alanında yaşamış olan kültür ve medeniyetlerde de değişik şekillerde uygulamalarını görmek mümkündür.

Dünya'nın en eski yazılı kanunu olarak bilinen Hammurabi Kanunu'nun çeşitli maddelerinde, tımarlardan, tımar sahiplerinin hak ve görevlerinden, tımarların devredilmesinden bahsedilmektedir (Balkan 1957).

Bu kurum, tarihte sürekli olan bir gelişimin sonucudur ve "tarihin malıdır" (Üçok 1943). Bir milletin diğer bir milletin kurumlarını örnek alması, hatta sosyal şartları birbirine benzeyen ülkelerde birbirine eş kurumların ortaya çıkması da mümkündür. Bu sebeple, Osmanlı Devleti, tımar sistemini kurarken Anadolu Selçuklu Devleti'nin ikta'¹¹sından ve hatta Bizans İmparatorluğu'nun (pronoia) pronoyalarından¹² yararlanmış olması mümkündür. Ancak böyle bir kurumun kabulünde, imparatorluğun kurulduğu ve sonradan fetholunan ülkelerin iktisadi ve sosyal durumunun, mevcut toprak düzeninin, idari ve askeri zorunluluklarının önemini etkili olduğu da ayrı bir gerçektir (Cin 1985).

Aksoy (1984), Osmanlı İmparatorluğunun Selçukluların bir çok kurumlarını sürdürdüğünü, bu nedenle dirlik sisteminin de Selçukluların ikta' sisteminin bir devamı olarak Osmanlılara geçtiğini kuvvetle ileri sürenler olduğunu ifade etmiştir.

Tımar sisteminin kaynakları konusunda farklı görüşler vardır. Hem tımar sisteminin kaynaklarının anlaşılması, hem diğer toprak rejimlerinin bilinmesi, hem de konuyla ilgili farklı görüşleri şu şekilde ortaya koymak mümkündür:

I-İslam dininin ikta' uygulamasıyla tımar sisteminin karşılaştırılması

İkta'nın temeli İslam dininin ilk dönem uygulamalarına kadar uzanır. Fethedilen topraklar ikta' olarak ve daha çok mülk olarak verilmiştir. (Onar 1966).

---

¹¹ Selçuklu Devleti toprak rejimi,

¹² Bizans İmparatorluğu toprak rejimi.

Turan (1948)' a göre ikta':"Menş'e'inde halifeler tarafından hukuki durumuna göre değişen vergilerini ödemek şartı ile, kimsenin mülkiyetinde bulunmayan toprakların veya maktu' bir hazine gelirini te'min ettikten sonra bir yere ait sadece vergilerin, hizmet ve maaşlarına karşılık olarak kumandan, asker ve sivil ricâl¹³e, menşûr¹⁴, tevkî¹⁵ ve daha başka isimler alan vesikalar ile terk ve tahsisi manasında bir istilâh¹⁶tır."

İkta' sistemi birbirinden farklı bir kaç çeşit uygulama göstermiştir. Her çeşidi Osmanlı toprak rejimine benziyor olsa da, Osmanlı toprak rejimine kaynaklık edemeyecek farklılıklara sahiptir.

Bunlardan ilki olan devlete ait olan arazilerin kullanım hakkını, yıllık (hem arazi hem de ürün) vergilerinin belirli bir hizmet karşılığında bir şahsa (bu şahıslar üst düzey devlet yöneticileridir) verilmesi şeklinde olan ikta' uygulaması bazı yönleriyle, Osmanlı toprak rejimine benzemektedir. Bu ikta' uygulamasının, bu hizmet ve mükellefiyet devam ettiği müddetçe devam ediyor olması, mükellefiyetin son bulmasıyla bu durumun ortadan kalkması ve bundan dolayı verilmiş olan arazilerin, hiçbir zaman ikta' sahibinin mülkü sayılmaması Osmanlı toprak rejimi uygulamalarına benzeyen yanlardır. Ancak bu ikta'da temel amaç, Osmanlı toprak rejiminde olduğu gibi, arazinin işlenmesi değil, devletin üst rütbeli yöneticilerine maaş ödemesi düşüncesidir (Üçok 1943). Devlet, bu uygulama ile bir anlamda, hem üst düzey yöneticilerini maaş ödeme yükümlülüğünden kurtulmayı, hem de vergi tahsildarlığını devretmeyi hedeflemiş bulunmaktadır.

Belirli bir vergi karşılığında, bir bölgenin ya da eyaletin bütün gelirinin bir şahsa verilmesi şeklinde olan bir başka ikta' çeşidi de Osmanlı öncesi İslam ülkelerinde uygulanmıştır. Hatta bu uygulama ile, Mısır eyaleti Abbasî halifesi tarafından İbni Tolun'a verilmiştir (Üçok 1943). Ancak böyle bir durumu Osmanlı toprak rejimi içinde görmek mümkün değildir.

Arazinin mülkiyet olarak verilmesi şeklinde gerçekleşen bir başka ikta' uygulamasında da, zamanla mülkiyet varislere intikal etmiş ve devamında İslam

---

¹³ Rical: Devlet adamları, ileri gelenler.

¹⁴ Menşur: Ferman. Padişah tarafından verilen vezirlik vb. bir unvanı gösteren bir ferman.

¹⁵ Tevki: Ferman. Padişah fermanlarına çekilen tuğra ve bu tuğrayı taşıyan ferman.

¹⁶ İstilah: Terim olarak herkesin anlamadığı özel anlamda kullanılan söz. Bir kelimenin belli bir ilim dalında kazandığı anlam, terim, tabir ve deyim. Bir bilim ve meslek koluna dair kelime.

feodalizminin doğması yaşanmıştır. Osmanlı toprak rejiminde toprağa dayalı bir egemenlik söz konusu değildir. Ayrıca ikta' sahiplerinin elde ettikleri gelire karşılık cebelü denilen asker bakmak yükümlülükleri yoktur (Üçok 1943). Osmanlı Toprak rejiminin en önemli yanı, tımar sahiplerinin cebelü denilen asker bakmakla yükümlü olmasıdır.

Bu temel farklılıklar ışığında, Osmanlı toprak rejiminin, ikta'ya benzer yanları olduğu söylene bile sistematik olarak Osmanlı toprak rejiminin farklı ve kendine özgün bir yapısı olduğu ortadadır. Nitekim Üçok (1943) Batılı fikir adamı Voltaire'in, Türklerin Osmanlı tımar sistemini, Arap halifelerinden almadıklarını ve Arap hâkimiyetinin başka prensiplere dayanan temeller üzerine kurulmuş olduğunu söylediğini yazmaktadır.

II-Sasani toprak rejimiyle tımar sisteminin karşılaştırılması

İran'da, çeşitli devirlerde yaşanmış bir feodalitenin varlığı bilinmektedir. Akamenitler zamanında (M.Ö. 550-336) kral tarafından mülkiyet üzere verilmiş ve mirasçılara intikal eden mâlikâneler teşekkül etmiştir. Akamenitler zamanında kurulan bu feodalizm, Arsakitler zamanında (M.Ö.240- M.S.226) daha da gelişerek Ortaçağ Avrupa feodalitesine benzer bir duruma gelmiştir. Bu durum Sasanî Devleti'nin kurulmasına kadar devam etmiştir. Sasanî Devleti, kuvvetli bir merkezîyetçilik sistemini takip etmiş, mevcut yapıyı ıslah ederek, onları askeri amaçlarda kullanmıştır (Üçok 1943).

Sasani ordusunda, bizzat feodal beylerden oluşan zırhlı süvari kuvvetleri mevcuttur. Ancak burada, bu feodal beylerin, beraberlerinde getirmek mecburiyetinde oldukları asker söz konusu değildir. Osmanlı toprak rejiminde, tımar sahipleri aynı zamanda cebelü denilen asker beslemek ve bu askerleri savaş zamanında devletin emrine vermekle yükümlüdürler. Bu bakımdan Sasanî toprak rejimi Osmanlı toprak rejiminden farklıdır.

Sasani toprak rejiminde, kendisine toprak verilen beyler, o araziye, varislerine, miras yoluyla intikal ettirme hakkına sahiptir. Bu durum zamanla toprağa bağlı beyliklerin türemesine neden olmuştur. Osmanlı toprak rejiminde böyle bir durumun oluşmaması önemli bir farklılıktır.

Sasani toprak rejiminde, yabancı ırklara mensup esirlere toprak verilmiştir. Bu esirler bizzat kendileri askeri hizmetle mükellef tutulmuşlardır (Üçok 1943, Aynî Ali Efendi Çev. Tunçer 1964, Onar 1966). Osmanlı toprak rejiminde, sipahizadelik esaslı korunmuş, çok özel

hizmet ve üstün başarı durumlarında ve istisnai olarak sipahizade olmayan kişilere sipahilik verilmiştir.

Bu tespitler neticesinde, Osmanlı toprak rejiminin, Sasani Devleti toprak rejimine benzer yanları olduğunu, ancak temel farklılıklara da sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu farklılıklar ışığında, Sasani toprak rejiminin, Sasanilerden Araplara geçerek, Araplar vasıtasıyla, Osmanlı toprak rejimini etkilemiş olması ve Osmanlı toprak rejimine kaynaklık etmiş olması mümkün değildir.

III. Roma İmparatorluğu toprak rejimiyle tımar sistemin karşılaştırılması

Roma İmparatorluğu'nda da toprak üzerindeki mülkiyetin kaynağı, “manu capere”¹⁷ denilen fetih hakkı ve fethedilmiş arazinin şahıslar arasında paylaşılması uygulamasıdır. Fethedilen ülkelerdeki ahalinin bütün malları, artık onların hiçbir hakkı kalmamak üzere, askerler arasında paylaşılmış, ancak arazi devletin malı kabul edilmiştir. Zamanla Roma genişledikçe, fethedilen arazi belirli bir bedel karşılığında şahıslara verilmiş veya savaşa katılan askerlere bedelsiz olarak verilmiştir. Bu iki kısım arazi “ager privatus”¹⁸ sayılmıştır. Yani bu araziler, bir anlamda Osmanlı Devleti mirî arazi rejiminin mülk arazisinin karşılığıdır. Buna karşılık mer’alar ve diğer ekilmemiş arazi devletin malı “ager publicus”¹⁹ olarak kalmış ve buralarda her vatandaş bir bedel karşılığında hayvanlarını otlatmıştır. Aynı şekilde ziraat yapmak şartıyla vatandaşlar bu arazide tasarruf ederler ve bu vatandaşların tasarruf hakları mirasçılara intikal eder.

Roma İmparatorluğu'nun eyaletlerdeki arazisinin durumuna gelince; fethedilen arazilerin bir kısmı, “genel olarak 1/3'ü” devlet için alıkonulmuştur (Umur ve ark. 1965). Bu arazinin mülkiyeti devlette kalmış, kullanım hakkı Roma vatandaşları arasında paylaşılmıştır.

Kendilerine arazi verilenler bu araziye ekip-biçmek ve işlemek hakkına sahiptir. Bunlar gerçek anlamda mâlik olmamakla beraber, durumları bir mâlikin durumu kadar sağlamdır (Umur ve ark. 1965). Devletin vergi aldığı bu arazi mutasarrıfları, M.Ö. 111 tarihinde bir toprak kanunu ile arazinin tam mâliki haline gelmişlerdir (Umur ve ark. 1965).

¹⁷ Cebri, zapti zilyedlik (<http://www.turkhukukkurumu.org.tr>).

¹⁸ Özel mülkiyete konu olan toprak (<http://www.turkhukukkurumu.org.tr>).

¹⁹ Devlet emlakı, umuma ait toprak (<http://www.turkhukukkurumu.org.tr>).

Bir başka ifade ile söylemek gerekirse Roma'da toprağın bir kısmı askerlerin kendilerinin ve ailelerinin ihtiyaçlarını karşılamak için verilmiştir. Bu uygulamada dikkat çeken husus, Romalı askerlerin bu toprakları ekip biçmek zorunda olmadıkları, ancak bu işleri kölelere (pleplere) ve kolonlara (özgür çiftçi=coloni) işlettirdikleridir (Yerasimos 2000). Roma'da, kolon, soydan gelme çiftçi statüsünde olan kesimin adıdır. Kolonun toprağa bağlılığı, hem bir hak hem de bir zorunluluktur. Esasen, Roma İmparatorluğu toprak rejimiyle Osmanlı toprak rejimi arasındaki en önemli farklılık bu noktada söz konusudur.

IV-Bizans İmparatorluğu toprak rejimiyle tımar sisteminin karşılaştırılması

Bizans İmparatorluğu, toprak sisteminde de Osmanlı tımar sistemine benzer özelliklere rastlandığı bir gerçektir. Köprülü (1931)'nün Osmanlı tımar ve vergi sisteminin köklerini Selçuklular ve İlhanlılar'da olduğuna dair ortaya koyduğu görüşlerin yanında, söz konusu sistemin, Bizans uygulamalarından da etkilendiğini ortaya koyan görüşler mevcuttur.

Nişancı (2002)'ya göre, Osmanlı Devleti Bizans'ın etkisinde kalmıştır. Nişancı (2002), bunun göstergesi olarak araziye bağlı bir çok kelime ve terimin kaynağının Bizans kaynaklı olmasını ifade eder. Örnek olarak da Tapu Resmi'nin, Rumca "Tapos" kelimesinden, Resm-i Çift (çift vergisi)'in "zevgarion" kelimesinden geldiğini ifade etmektedir.

Bizanslılarda, topraklar, birincisi gelir temin etmeye mahsus sivil halkın elinde bulunan topraklar; diğeri de ülkenin korunmasına hizmet eden askerî topraklar olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Devlet birinci grup topraklarda tasarruf hakkının en çok vergi geliri getirir bir tarzda tanzim edilmesine dikkat eder. Askerî "militaire" topraklar, vergiden muaf olduğu gibi, ferağ (bölünmesi) ve haczi (el konması) de mümkün değildir.

Bilindiği gibi Bizans İmparatorluğunda mecburi askerlik ve düzenli bir ordu mevcut değildir. Devlet, askerliği cazip bir hale getirmek, halkı askerliğe teşvik etmek için; askerlere bir takım menfaatler sağlamak düşüncesiyle toprak vermek zorunluluğunu hissetmiştir. Bu zorunluluk sonucu, Bizans fiefleri doğmuştur (Üçok 1943). Fief, Yunanca pronoya'nın karşılığıdır ve Bizans toprak sisteminde, askerlere mülkiyeti devlete kalmak üzere verilen ve devletin istediği zaman geri alabildiği topraklara verilen addır. Pronoya, Yunanca "bakma, dikkat" anlamına gelmektedir ki tımar kelimesinin de anlamı aynıdır (Imber Çev.Yalçın 2002).

Bizans'ta, askerî yani "militaire" topraklar, askere fief olarak verilmiştir. Bizans'ın askeri örgütünün ve toprak sisteminin temelini, bu fief kurumunda aramak gerekir. Fief olarak verilen toprakların belirli bir kıymeti vardır. Hizmet sözleşmesini ihlal edenlerden toprak geri alınır. Bir deftere kaydedilerek kayıt altına alınan fieflerin, daha sonra devlet tarafından sebepsiz olarak geri alınma hakkı yoktur. Fiefler, sahiplerinin mirasçılara intikal eder. Tımarla benzeyen bu tarafları olmasına rağmen, fiefler zamanla toprak aristokrasisini doğurmuştur. Oysa, tımar da böyle bir durum yoktur.

Bizanslılar, yabancı ırklardan olanlara da fief vermişlerdir. Tımar sistemiyle bir başka farklılık da budur.

Bizans fiefleriyle Osmanlı tımarları arasında, tımar kıymetlerinin belirli olması ve tımar sahibinin sorumluluklarını yerine getirmemesi halinde, tımarının elinden alınması ve fieflerin haklı bir gerekçe olmadan geri alınmaması gibi konularda benzerlikler vardır (Üçok 1943).

V-Selçuklu toprak sistemiyle tımar sisteminin karşılaştırılması

Selçuklularda, Tuğrul Bey zamanından itibaren hükümdar ailesinin ortak sorumluluğu altında sayılan ülke, bu dönemden itibaren yerini merkeziyetçi bir sisteme terk etmiştir. Tuğrul Bey döneminde, devrin önemli devlet adamı Nizamü'l-Mülk, Selçuklu toprak sistemine yeni bir anlayış ve uygulama getirmiştir. Nizamü'l Mülk (Haz. Köymen 1990)'e göre Selçukluların hüküm sürdüğü yerlerde toprak; mirî, öşrî ve haracî olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.

Mirî arazi, hazineye aittir. Büyük ikta'lar halinde idare edilerek, topraklı süvari dirlikleri haline getirilmiştir (Nizamü'l-Mülk Haz. Köymen 1990). Öşriyye adı verilen topraklar, fetihten önce reaya ait olan topraklardır. Öşriyyenin en büyük özelliği işleyen toprağın tam mülkiyetine sahip olmasıdır. Bu topraklar satılabilir, parçalanabilir, istendiği şekilde tasarruf edilebilir hükmündedir. Öşriyye topraklarını işleyen halk, vergi olarak, mirî arazide olduğu gibi, "çift resmi" denilen arazi vergisi ile, "öşür" denilen gelir vergisini ödemek durumundadır. Haraciye adı verilen topraklar, bir yerin fethinden sonra orada yaşayan gayr-ı müslim (müslüman olmayan) halkın mülkiyetinde bırakılan topraklardır. Bu

toprakları işleyenler, her çeşit tasarruf hakkına sahiptirler. Bunlar, “Harac-ı Mukassem” adıyla gelir vergisi ve “Harac-ı Muvazzaf” adıyla da arazi vergisi ödemekle yükümlüdür.

Araziler, ümera ve devletin ileri gelenlerine ikta’ olarak ve hizmet karşılığında verilmiştir. Bu ikta’larda çalışan “reaya” (köylü, çiftçi)’den alınacak vergilerin oranı, bölgesine, ürün çeşidine ve verim derecesine göre, her yıl divan defterinde belirtilmek üzere, “Büyük Divan” tarafından tespit edilmiştir. Bu sistem, Büyük Selçuklu Devleti’nden sonra Anadolu Selçuklu Devleti’nde de uygulanmıştır (Turan 1948).

Köprülü (1931), tımar kurumunun Büyük Selçuklu İmparatorluğu’ndan Anadolu Selçuklu Devleti’ne oradan da Osmanlı Devleti’ne geçtiğini iddia etmektedir. Köprülü (1931)’ye göre, Nizamü’l-Mülk, araziye ikta’lara bölerken askeri hizmet karşılığı ve miras yoluyla intikal etmek kaydıyla askerlere vermiştir. Kendilerine ikta’ verilen kimseler, reayadan ancak belirli bir vergi almaya yetkili olup, başka bir hakka sahip değillerdir (Köprülü 1931). Reayaya haksız bir uygulama yapanların ikta’ları ellerinden alınmıştır. Zira gerek arazi gerek reaya, kudreti elinde bulunduran hükümdara aittir (Nizamü’l-Mülk Haz. Köymen 1990). Bu şekilde, Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nda ilk olarak, muayyen askeri hizmetler karşılığında ve miras yolu ile intikal eden ikta’lar oluşturulmuştur (Köprülü 1931, Üçok 1943).

Selçukluların ikta’ sistemi, belirli bölgelerin devlet gelirlerinin hizmet ve maaşlarına karşılık olmak üzere özellikle kumandan ve askerlere terk ve onlara tahsis olunması şeklinde uygulanmıştır (Aktan 1986). Bu nedenle sistemin asıl adı; “Askerî İkta’ Sistemi”dir.

Turan (1948), Selçuklu askerî ikta’ sistemini, “Selçukluların Türk-İslam unsurlarını birleştirmek suretiyle kurdukları yeni müesseseler arasında askerî ikta’ sistemi en mühimini teşkil eder. Gerçekten İslam dünyasına ait bulunan ikta’ usulü Selçuklu devrinde Türk askeri ve idarî feodalizmine göre tamamıyla yeni bir mahiyet almıştı. Selçuklular askerlerini imparatorluğun her tarafına dağıtarak toprak vergilerine (malî-i hakk) bağlı bir ordu vücuda getirirken devletin temelini teşkil eden bir kısım Türkmenlerin geçimlerini temin ediyor ve memleketin imarına ve idaresinde de yeni bir imkan buluyorlardı. Gerçekten ikta’lar babadan evladına intikal etmekte ve üretimin artması nisbetinde gelirlerinin de artacağı için ikta’ sahiplerini memleketin imarına teşvik eylemekte idi” şeklinde tanımlamaktadır.

Selçuklu İmparatorluğu'nda ikta' sisteminin uygulamasında, Orta Asya'da yer sıkıntısından dolayı Oğuz Türklerinin yerlerinden göç etmeleri nedeniyle, Selçukluların güç duruma düşmelerinin etkisi olmuştur. Devlet bir taraftan bu göçebelere yer bulmak, diğer taraftan da emniyet ve asayişini temin ederek memleketi ve çiftçileri korumak düşüncesiyle bu göçü Anadolu topraklarına yöneltmiştir. İmparatorluğu kuran bu göçebe kesimin, imparatorluğun yaşaması için, askeri kuvvetin esasını oluşturması, bir zorunluluk olmuştur. İmparatorluk bu göçebe kesime, askeri hizmetleri karşılığında, irsen²⁰ arazi dağıtımını yapmıştır. Bu arazilere ait vergiler ile reâyanın şahsından alınan vergilerin tahsilini askerlere bırakmıştır.

Selçuklularda ikta' sahipleri bütün ihtiyaçlarını (at, silah, yiyecek, içecek vb.) bizzat kendi ikta'larından sağlamıştır. Ayrıca, savaşlarda başarı gösterenlere ikta' verildiği gibi, bir kısım ikta'lar da hediye olarak verilmiştir (Aktan 1986).

Selçuklularda ikta'lar, mali bakımdan, muaf olan ve olmayan diye iki kısma ayrılmaktadır. Muaf olmayan ikta'lar, bazı vergilerini ödemekle yükümlüdür. Selçuklu ikta' sisteminde toprak zamanla ikta' olarak verilen kişilerin özel mülkü haline dönüşmüştür.

Genel olarak bakıldığında, Selçuklu ikta' sistemi ile tımar sistemi arasında benzerlikler olduğu gerçektir. Ancak, Selçuklu ikta' sisteminde, cebeli besleme görevi olmaması, ikta' sahiplerini daha çok üst düzey askeri kişiler olması ve ikta'nın asıl gayesinin onların maaşlarının karşılanması olması ve göç nedeniyle gelen sıradan insanlara ikta' verilmesi, ikta'ların bazılarının vergiye tabi bazılarının vergiden muaf olması, ikta' olarak verilen arazinin zamanla özel mülkiyete dönüşmüş olması ve bazı ikta'ların hediye olarak verilmesi bakımından tımar sisteminden farklılıklar göstermektedir.

Sonuç olarak, merkezi hazinenin ve para ekonomisinin henüz yeterince gelişmediği, askeri birliklerin sadece atlılardan oluştuğu Ortaçağ şartlarında, ikta', pronioia, tımar tarzı sistemler ihtiyaca binaen ortaya çıkmıştır. Atlı askerlerin ihtiyaçları yalnızca kırsal çevrede karşılanabilmekte ve devletin esas gelirini teşkil eden ve aynı olarak ürün üzerinden alınan vergiler toplanarak yerel pazarlarda paraya çevrilebilmektedir. Bu temel ihtiyaç sonucunda, İran'da, diğer İslam devletlerinde, Bizans imparatorluğunda, Batı Avrupa ve Moğol

---

²⁰ İrsen: Miras olarak, anadan babadan geçerek.

imparatorluklarında benzeri sistemlerin ortaya çıkması son derece olağandır. Ancak Osmanlı Devleti, bu sistemlerin her birinden değişik unsurlar alarak, kendine özgü farklı bir tımar sistemini ortaya koymuş ve zamanla geliştirmiştir (İnalçık 2009).

5.3. Mirî Arazi Rejimi

Osmanlı toprak rejiminin bir bütün olarak uygulandığı topraklar, mirî arazi durumunda olan topraklardır. Bu topraklar üzerinde uygulanan sistem, tımar (dirlik) sistemidir. Mirî araziye iki kısma ayırmak mümkündür. Bunlar:

1-Arazi-i Mirîye-i Sırfa: Geliri tamamen hazineye ait olan arazidir.

2-Arazi-i Mirîye-i Mevkufe: Yalnız geliri veya hem geliri ve hem de tasarruf hakkı yahut sadece tasarruf hakkı belirli bir amaca tahsis edilmiş olan arazidir.

5.3.1. Mirî arazinin tanımı

Osmanlı Devleti'nde; devletin kendisine ait olan topraklara “mirî arazi” denilmektedir. Açıklaması eklerde yer alan Arazi Kanunu'nun 3. maddesi, mirî araziye şu şekilde tanımlamaktadır: “Rakabesi (çıplak, kuru mülkiyeti) devlet hazinesine (beytülmal) ait olarak ihale ve dağıtımı Osmanlı Devleti tarafından sürdürülen tarla, çayır, yayla, kışla, kuru ve benzeri yerlerdir ki, eskiden malı başkasına bırakma ve mahlûlât²¹ olarak arsa sahibi kabul edilen tımar ve zeamet²² sahiplerinin ve bir aralık mültezim²³ ve vergi tahsildarlarının izin ve dağıtımı ile tasarruf olunurken, bunların yürürlükten kaldırılmasıyla şimdi Osmanlı Devleti tarafından bu konuyla görevlendirilen zâtın izin ve dağıtımı ile tasarruf olup mutasarrıfları²⁴ ellerine yüce tuğralı tapu senetleri verilir.”(Cin 1985).

Bu şekilde, Kanun, 3. Maddesinde mirî araziye hem tarif etmiş, hem de onun tabi olduğu hukukî rejimi belirtmiştir. Yukarıda belirtilen tanımda ortaya konan hususlar şunlardır;

1-) Mirî arazi, rakabesi (çıplak mülkiyet) devlete ait olan arazidir.

a) Rakabe, bir şeyin kuru mülkiyetidir.

²¹ Mahlûlât: Mirasçısı olmayan ölünün evkafa veya mirîye kalan mirası

²² Zeâmet: Osmanlı devrinde sipahilere verilen en büyük tımar.

²³ Mültezim: Devlete ait bir geliri götürü olarak üstüne alıp toplayan kimse

²⁴ Mutasarrıf: Kaymakam ya da tasarruf eden

- b) Kiracı, menfaat mâliki olarak kabul edilmiştir.
- c) Mirî arazi mutasarrıfı mâlik olarak kabul edilmiştir.

2-) Bu arazi işletilmek üzere, süresiz olarak, köylüye verilmektedir. Reaya, bu arazi üzerinde geniş tasarruf yetkilerine sahiptir. Süresiz olarak araziye tasarruf eder. Ölümü halinde arazi mirasçılarına intikal eder.

Akdağ (1974) bu durumu: “Köylünün tasarrufuna bırakılan toprakların miktarı sınırsız olmayıp, her biri, arazinin verimine göre, seksen ila yüz elli dönüm arasında değişen çiftlikler olarak sınırlandırılmıştı. Her ailenin elinde bir yahut iki çiftlik bulunması mümkündü. Bir çiftlik genişliğindeki arazinin yıllık nakdi icarı en eski metinlere göre müslümanlardan 10, hıristiyanlardan 24 akçe idi. Elde edilen mahsulden alınan icara gelince, bu, arazinin cinsine ve muhite göre değişiyordu. Onda birinden, mahsulün yarısına kadar çıkabilmekteydi. Mamafih, Anadolu’da en çok tesadüf olunan şekil, öşr sözünün de ifade ettiği üzere “onda bir” idi. Ancak, bazı vilayetlerden öşr kelimesinin manasına rağmen, mahsulün beşte birisinin alındığına da rastlanıyor.” şeklinde ifade etmektedir.

3-) Mirî arazi, tapu denilen bir bedel karşılığında reaya denilen köylüye verilmektedir. Bu bir bakıma zorunlu bir uygulamadır. İmparatorluğun genişliği sebebiyle bu uygulamanın merkezden yapılması imkânsızdır. Bu sebeple mirî toprakların dağıtım yetkisi, devleti temsil etmeye yetkili kimseler tarafından kullanılmıştır.

4-) Tarıma elverişli olan toprakların büyük bir kısmı, mirî araziden sayılır. Tapu ile tasarruf edilen tarlalar, yaylak ve kışlaklar ile buna benzer yerler de mirî arazi sayılır.

5.3.2. Mirî Arazinin kanunlaştırılması süreci

Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk yıllarında, mirî araziye, genel olarak arazi rejimine ilişkin açık-seçik bir mevzuatın olmayışı, kendini önemli bir eksiklik olarak göstermiştir. Rakabenin (çıplak mülkiyetin) devlete ait olması şartıyla, sipahilerin hakları ve görevleri kapalı bir şekilde tespit edilmiş ve bunlara bir takdir hakkı bırakılmıştır.

I. Murat devrinde, Beylerbeyi Timurtaş Paşa, askeri teşkilatın ilk temellerini atmış olan Alaaddin Paşa’dan sonra tımar ve zeametleri tanzim etmiştir. I. Mehmet (Çelebi) ve

Fatih Sultan Mehmet zamanlarında yeni düzenlemeler yapılmıştır. Zamanla sipahi ile padişah ve sipahi ile reaya arasındaki ilişkileri tanzim etmek için birçok önemli ferman ile Fatih Sultan Mehmet'in meşhur kanunnamesi çıkarılmıştır. Aynı şekilde arazi davalarının görülmesi için dinî arazi hukuku doğarken, diğer taraftan temelini tımar sisteminde bulan ve Kanuni devrinin meşhur Şeyhü'l-İslam'ı Ebussuud Efendi tarafından tedvin edilen (kitap haline getirilen) örfî hukuk ortaya çıkmıştır. Ebussuud Efendi ilk defa araziye ait kuralları bir külliyat halinde toplamıştır. "Maruzat-ı Ebussuud" adını alan bu külliyat, fetvaların bir araya toplanmasından ibarettir (Köprülü 1931).

Ebussuud Efendi'nin, Budin'in fethinden sonra yapılan arazi tahriri defterinin başına koyduğu bir giriş, mirî arazi rejiminin esaslarını tespit etmesi sebebiyle açıklamaya değerdir. Metnin orijinali eklerde yer almaktadır. Türkçe açıklaması şu şekildedir:

"Adı geçen vilayetin ehli anlatılmış olup kendilerine ve evlatlarına asla kimse saldırmaz ve ellerinde olan taşınabilir mallar ile kasabalarda ve köylerde olan evleri ve dükkanları ve sair binaları bağlarının ve bahçelerinin imaretleri, mülk olup her nasıl isterlerse onları öyle kullansınlar. Satma ve bağışlama ve sair mülk olarak verme şekillerinin hepsi ellerindedir. Onlar öldüklerinde (bu mülkler) mirasçılara mülkiyet olarak nakledilir; bağlarının ve bahçelerinin hukukundan başka asla adı geçen mallarına kimse giremez ve saldıramaz.

Ziraat ve hirasat ettikleri (yani ektikleri ve ekmek için sürüp bekledikleri) tarlaları da ellerinde olsun. Ama bahsedilen mallar gibi mülkleri olmayıp belki çeşitli büyük şehirlerde mirî arazi²⁵ diye bilinen memleket arazisi gibi araziler toprak sahibi müslümanların olup maliye hazinesinden ödünç yolla hıristiyan tebaanın ya da halkın tasarrufunda olan hububat türlerinden ve sair ekinlerden her ne kadar tasarrufundaya onu bölüşsün ve bunun gibi hukukunu uygulayıp ne isterse ipotek etsinler. Mademki toprağı tatil etmeyip gereğı gibi ekip bekliyorlar, onun hukukunu kusursuz uygulansınlar; kimse de onlara saldırmaz. (Onları) ölünceye dek kullansınlar. Oğulları kalmaz ise diğer muaccesesi²⁶ alınıp tapuya verilsin. Onlar da anlatılan açıklama üzerine tasarruf etsinler (uygulasınlar) ve bağlarının ve bahçelerinin yerleri de bu söz dahilinde olup üzerlerinde imareti harap olduğunda yerleri diğer tarlalar gibi tasarruf olunup üzerinde bağ ve bahçe gibi mülklerinin olması düşünülmesin." (Barkan 1943).

²⁵ Mirî arazi: Devlet hazinesine ait olan arazidir.

²⁶ Muaccele: Beylik ve vakıf kiralardan peşin alınan kısım.

Ebussuud Efendi, mülk ve mirî arazinin hukuki rejimini açıklamıştır. Söz konusu giriş incelendiğinde mirî arazinin oluşumu, dağıtımı, tasarrufu, miras ve tapu ile intikali gibi hususların açık bir şekilde belirtilmiş olduğu görülür.

Barkan (1943)'a göre, yine Ebussuud Efendi'nin, Üsküp ve Selanik Defteri'nin başına koyduğu önsözünde, mirî arazinin hukukî rejimi hakkında aynı açıklamaları bulmak mümkündür. Ayrıca yine eklerde yer alan 1516 tarihli "Bosna Kanunnamesi" de Bosna bölgesindeki toprakların hukukî durumunu ortaya koyan bir başka belgedir.

1675 tarihinde Hezarifen Hüseyin Efendi'nin meydana getirdiği "Telhisü'l-Beyân Fi Kavanin-i Al-i Osman" (Osmanlı Devleti Kanunlarında Sözün Özeti) isimli Kanunname ile, aynı dönemde Üsküplü Pir Mehmet Efendi'nin hazırladığı "Zahiretü'l-Kuzat" (Kadınların Sermayesi) adındaki kanun külliyatı, mirî arazi hakkındaki önemli çalışmalardandır (Köprülü 1931). Açıkladığımız kanunlardan evvel çıkarılmış, araziye ilgilendiren başka çeşitli kanunlar da vardır. Örneğin 1486 tarihinde çıkarılmış, Hüdavendigâr Livası Kanunnamesi, 1528 tarihlerinde çıkarılan Aydın ve Kütahya Livaları Kanunnamesi gibi. Ayrıca bunlardan önce, 1516 tarihinde Biga Livası Kanunu çıkarılmıştır.

Bu hususta, diğer bir kanun mecmuası, 1848 yılında oluşturulan "Ahkâm-ı Mer'iyye" (Yürürlükte Olan Hükümler)'dir. Bu eser, zamanın Şeyhülislamı Arif Hikmet Bey tarafından hazırlanmıştır. Ahkâm-ı Mer'iyye de yetersiz kaldığından, 1858 tarihinde Arazi Kanunu çıkarılmıştır (Köprülü 1931, Barkan 1940, Velidedeoğlu 1940, Mardin 1946).

5.3.3. Osmanlı hukukunda arazinin mirî oluş şekilleri

Osmanlı hukukunda mirî arazinin oluşması şu şekillerde gerçekleşmektedir;

I-Fethedilen arazinin galiplere dağıtılmayarak devlete mal edilmesi

Fethedilen arazi, ya gayrimüslim (müslüman olmayan) ahaliye bırakılır, yahut galipler arasında dağıtılır veya devlet başkanı tarafından hazineye alıkonur. Fethedilen arazide bu şekilde tasarruf etmek meşru kabul edilmiştir.

II-Fetih sırasında ne şekilde alındığı ve verildiği belli olmayan arazi

Arazi tipinin herhangi bir şekilde tespit edilememesi, bu tür toprakların öşrî (üzerinde tarım yapılan ve yani kullananı müslüman olup, oradan elde ettiği ürünün onda birini, bazen beşte birini devlete vergi olarak ödemekle yükümlü bulunulan arazi) yahut haracî (üzerinde tarım yapılan ve kullananı gayrimüslim olup oradan elde ettiği ürünün onda birini, bazen beşte birini ve ayrıca o çift akçesini devlete vergi olarak ödemekle yükümlü bulunulan arazi) olup olmadığının bilinmemesi durumuyla ortaya çıkan arazilerde bu durum söz konusudur.

III-Mülk araziden olan toprağın sahibinin mirasçı bırakmadan ölmesi

Ölen kimsenin vasiyet bırakmaması halinde, toprağın hazineye intikal etmesi durumudur. Bu durumda olan mülk topraklarının çeşitleri arasında şu farklar vardır: Öşrî ve haracî topraklar, devlete intikal etmek suretiyle mirî arazi vasfını kazanır. Oysa köy ve kasaba dâhilinde bulunan arazilerde sükna (oturulan, ikamet edilen yer) ve süknanın tamamlayıcısı mahiyetinde olan arazi, devlete intikal ettiği zaman, mirî arazi vasfını kazanmaz ve mülk arazisi olarak kalır. Mülk arazi olarak kaldığından dolayı da, bir başkasına verildiği zaman o kimsenin mülkü olur.

IV-Sahibi bilinmeyen ve kime ait bulunduğu tespit edilemeyen mülk araziye, zaman aşımı sonucu devletçe el konması

Arazinin sahibinin bilinmemesi ya da nadiren de olsa tespit edilememiş olması durumunda uygulanır ve o arazi devlete ait olur.

V-Rakabesi (çıplak mülkiyeti) devlete ait olmak üzere ihya edilen arazi

Ölü arazi, ihya edilerek ziraata elverişli hale getirilebilir. İhya (büyük ölçüde geliştirme, imar etme, mamur kılma) dediğimiz bu fiil sonucunda elde edilen tarım arazisi, mirî arazi olur.

5.4. Tımar (Dirlik) Sistemi

Tımar (Dirlik) sistemi, Osmanlı toprak rejiminin esasını teşkil eder. Dirlik veya tımar, devletin mirî arazisinden belirli bir kısmının yıllık gelirinin tamamı veya bir kısmının, belli hizmetler karşılığında bir şahsa verilmesine denir.

Osmanlı kayıt sisteminde toprak rejimine dair kayıtlar, Defterhane’de yazılıp kayıt altına alınmıştır. Defterhanede, tımar beratlarının²⁷, günlük olarak tutulduğu ve kayıt edildiği defterlere “Ruznamçe” adı verilir (Göyünç 1996). Tahrir Defterleri de en önemli kaynakların başında yer alır. Osmanlı toprak rejimiyle ilgili bir diğer kaynak da Mühimme defterleridir (BOAR 2000). Mühimme Defterleri, Divân-ı Hümayûn toplantılarında ele alınan önemli kararların kaydedildiği defterlerdir (Ünal 1995, Afyoncu 2005).

Mirî arazi, devlet tarafından, savaşta başarı elde etmiş komutanlara ve devletin yüksek kademelerinde bulunan memurlara hizmetleri karşılığında verilmiştir. Bu şekilde verilen arazi, tımar sahibinin özel mülkü konumunda değildir. Kendisine bu şekilde arazi verilen tımar sahibi (sipahi), bu araziyi işlemek üzere reayaya (köylüye) vermek durumundadır. Tımar sahibi, reayanın elde ettiği üründen ve reayanın şahsından devletin alacağı vergileri toplamakla yükümlüdür (Üçok 1943). Tımar sahibi (sipahi veya sahib-i arz)²⁸, kendisine verilen bu arazileri, bizzat işleyemez, kendi adına bir başkasına da işlettiremez (Üçok 1943).

İnalcık (1996)’a göre: “Tımar sistemi, belirli bir arazinin dağıtımı veya bu araziye ait bazı hakların verilmesinden ziyade, bir takım vergilerin havalesinden ibarettir, bir anlamda bir tahsis ve havaledir.”

Aksoy (1984)’a göre sistem fethedilen toprakların mülk olarak kişilere verilmeyip, rakabesinin (çıplak mülkiyetinin, kuru mülkiyetinin) devlette alıkonulmasından ibarettir. Aksoy (1984) konuyla ilgili olarak: “Böylece mirî topraklar ya da arz-ı memleket denilen bu yerler, öşür ve resimlerine ve hizmete göre, yani gelirlerine göre büyük, orta ve küçük parçalara ayrılırdı. Bu şekilde parçalara ayrılan topraklara dirlik denilirdi. Dirlikler de büyüklüklerine göre has, zeamet ve tımar olarak üçe ayrılmıştı.” şeklinde özetlemektedir.

5.4.1. Tımar sisteminin özellikleri

Osmanlı Devleti toprak rejiminin özünü oluşturan tımar sisteminin, kendine has özellikleri vardır. Bu özellikler, devletin, tımar sistemine tabi arazi üzerindeki hakkı, tımar

²⁷ Tımarla ilgili olarak, tevcih, nakil, terfi, becayiş gibi sebeplerle hazırlanan belgeler.

²⁸ Sahib-i Arz, arazi sahibi anlamına gelir. Tımar veya zeamet verilen kimseler, kendilerine verilen arazinin sahibi olmadıkları halde, Osmanlı hukukunda tımar ve zeamet erbabına sahib-i arz denilmiştir. Arazinin sahibi padişahdır.

sahibinin devletle olan ilişkisi ve tımar sahibinin reaya ile olan ilişkisi başlıkları altında ele alınabilir.

Ayrıca Osmanlı toprak rejimi, orduyla iç içe girmiş bir kurallar bütünüdür. Bu bakımdan rejimin orduyla uyumu son derece önemlidir. Osmanlı toprak rejiminin orduyla uyumu, ordunun ve halkın beslenmesi konusundaki etkinliği, rejimin özelliklerinin anlaşılması bakımından önemlidir. Osmanlı tımar sisteminin en önemli özelliği bu beslenme (iaşe) konusudur.

Aksoy (1984), sistemin işleyişiyle ilgili olarak: “Böylece XIV ve XV. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu’nun çok özgül bir toprak rejimi ve ekonomik sistemi olduğu görülmektedir. Mirî toprak sisteminde devlet toprakların sahibidir. Reaya bu toprakları zorunlu olarak işlemek üzere sürekli ve irsi bir kiracı gibi kullanır” ifadesini kullanmaktadır. Aksoy (1984)’a göre, Osmanlı toprak rejimine bağlı örgütlenme biçimini belirleyen, devletin askeri niteliğidir.

Osmanlı ordusu; yeniçeriler ve diğer maaşlı askerler ile tımarlı sipahiler ve eyalet askerlerinden meydana gelmektedir. Ordunun belkemiği, Kanuni’nin ölümünde sayıları 150.000 civarında olan tımarlı sipahiler ve cebelülerden oluşan eyalet askerleridir (İpekçi 1975). Eyalet askeri diye tabir edilen askeri güç; esas olarak tımarlı sipahiler ile onların bakmakla yükümlü olduğu cebelü askerleri ve diğer eyalet askerlerinden oluşmaktadır. Eyalet askerlerinin sürekli kaldıkları belirli bir kışlaları yoktur. Osmanlı toprak rejiminin eyalet ordularının masraflarını karşılamak ve ülkenin ordusunun iaşesini (beslenmesini) sağlamak gibi bir rolü vardır. Tımar sisteminin özellikleri şu şekildedir:

a-) Devletin, tımar sistemine tâbi arazi üzerindeki hakkı

Tımar rejiminin uygulandığı mirî arazinin tarifi, “çıplak mülkiyeti devlete, tasarruf hakkı da şahıslara ait olan arazi” şeklindedir. Burada bahse konu olan rakabe, bugünkü hukukumuzda mevcut olan çıplak (kuru) mülkiyettir. Arazinin çıplak mülkiyetine sahip olan kimse, onun sahibi olur. Şu halde devletin mirî arazi üzerindeki hakkı, bir mülkiyet hakkıdır (Üçok 1943).

Yapılan fetihler sonucunda elde edilen toprakların tek mâliki hükümdardır. Hükümdar kimse, daha doğrusu devlet kiminse toprak da onundur. Toprak hükümdarın mülküdür. Devlet

arazisi, hükümdarın özel mülki gibidir; ve onda dilediği gibi tasarruf edebilir. Tanzimat'tan sonra dirlik sisteminin kaldırılmış olmasına rağmen, mirî arazi rejiminin korunmasını, bazı araştırmacılar bu nedene bağlamaktadır (Seviğ 1953).

b-) Dirlik sahibinin devletle olan ilişkisi

Devletle sipahi arasındaki ilişkinin özünde, devletin mirî araziden belirli bir parçayı, belli bir askeri hizmet karşılığında sipahiye vermesi yatmaktadır. Ancak bu durumda, toprağın yöneticiliğini üzerine alan sipahi, hiç bir şekilde bu toprağın sahibi olmaz. Sadece toprağı işleyen köylüden, yani reayadan, devletin alacağı vergileri toplama hakkına sahiptir. “Sahib-i Arz” da denilen sipahi; mülk tımarlar hariç olmak üzere, topladığı vergiler karşılığında, topladığı vergi gelirine uygun olarak devlete asker beslemek ve bu askerin donanım ve teçhizatını temin ederek bizzat sefere katılmakla veya diğer hizmetlerle mükelleftir.

Bugünün devlet memuru ile devlet arasındaki ilişki, tımarlı sipahi ile devlet arasındaki ilişkiye benzemektedir. Memur, devletten maaş alırken, sipahi, tımar olarak aldığı devlet arazisinin gelirini toplamakta, bu gelirden “kılıç” adıyla ayrılan kısmı geçimine tahsis etmektedir. “Kılıç”, bu günün memur maaşına benzemektedir (Üçök 1943). Gelirin, kılıçtan artan kısmı, dirlik sahibinin asker beslenmesine ve diğer sorumluluklarını yerine getirmesine ayrılır. Sorumluluklarını yerine getirmeyen dirlik sahibi azledilir (elinden tımarı alınır). Osmanlı kanunnamelerinde ve kaynak kitaplarda rastlanan “azil”²⁹ ve “mazul”³⁰ kelimeleri de devletle dirlik sahibi arasındaki ilişkinin bir kamu hukuku ilişkisi olup, bu gün devlet ile memuru arasındaki ilişkilere benzediğini göstermektedir (Aynî Ali Efendi Çev. Tunçer 1964).

Tımar sahibi, aynı zamanda tımarın bulunduğu sancakta oturmak zorundadır. Bir tımarlı sipahinin sancak dışında oturması azline sebeptir. Azledilen sipahinin mazuliyet süresi iki sene olmayınca kendisine tekrar tımar verilmez.

Tımar ve zeamet, babalarının ölümüyle veraseten oğullarına intikal eder. Buna göre babalar sağ oldukça evlatlara tımar ve zeamet verilmez. Ancak tımar sahibi olan sipahi, savaşa gidemeyecek kadar yaşlanmış ise başka tımar istememek şartıyla hakkını oğluna devredebilir. Babalarının emekli olması sebebiyle, geçici olarak tımar sahibi olan çocukların, babalarının ölümünden itibaren, yedi yıl, babaları büyük babalarından evvel ölüp de büyük

²⁹ Azil; azleden, uzaklaştıran, görev ve yetkileri elinden alma yetkisi olan kişi.

³⁰ Mazul; azledilen, uzaklaştırılan, görev ve yetkileri elinden alınan kişi.

babası sonradan ölenler, büyük babalarının öldükleri tarihten sonra, on yıl zarfında tımar veya zeameti kendi üzerlerine geçirme hakkına sahip olurlar. Bu gerçekleşirse, bu gibiler artık reaya³¹ (halk, köylü) sayılır ve reayanın ödemekle mükellef olduğu her türlü vergi ve rüsum bunlardan da alınır.

Savaşa gitmeyenle, savaşta ölenin mutasarrıf bulunduğu tımarın, evlada intikalinde de farklılık vardır. Savaşa gitmeyenlerin tımarının intikali, terakkisiz³² olarak, yalnız ‘kılıç hakkı’³³yla gerçekleşirken, savaşta ölenlerin oğullarına ya aynen ya da bir miktar indirilerek kılıç hakkından fazlasıyla verilir. Pakalın (1993)’a göre; bu suretle fazla verilmesinin sebebi: “Mahalli- ma’rekede firarı ihtiyar etmeyip şehit olursam ocağım sönmez, dirliğim oğluma verilir” (Savaş meydanından kaçmayıp, şehit olarak ölürsem, ocağım sönmez, dirliğim oğluma verilir) düşüncesinin oluşması içindir.

Tımar, erkekten erkeğe kalır. Sipahi, erkek evlat bırakmadığı takdirde, mahlûl (miras hakkı olan kimsesi kalmayan) sayılırdı. Bir tımar sahibi tarafından işlenen cinayet, onu tımarındaki hakkından mahrum edebilirse de bu mahrumiyet mirasçıları için geçerli olmaz. Bir kişinin üzerinde birkaç tımar toplanabildiği gibi, bunların zeamete çevrilmesine de izin verilir. Fakat bir zeametin birkaç tımara bölünmesine izin verilmez.

Tımarların reayaya dağıtım hakkı vezirlere ve beylerbeylerine aittir. Vezirlerle, beylerbeyleri ve sancakbeyleri ölünce, adamlarına bir dirlik verilmesi için bir kanun bulunur. Vezirlerin on dört, vazife sahibi iken ölen beylerbeyinin sekiz, sancakbeyinin altı adamına tımar verilir. Bunların sağlıklarında adamlarına tımar verilmez. Kanuni Sultan Süleyman, döneminin 10. yılından sonra, beylerbeylerinin hükümet merkezinin izni olmaksızın tımarları verebileceklerini kanun haline koymuştur. Bunlara “Tezkiresiz Tımar”³⁴ denilmiştir. Bu yetki ancak “kılıç hakkı” için geçerlidir.

---

³¹ Reaya; mirâ araziye ekip biçen, tasarruf eden, halk. Bir hükümdar idaresinde olanlar, birinin idaresine bağlı olanlar.

³² Terakki kelimesi, Arapça bir kelimedir. “Artma, çoğalma, ilerleme, ileriye gitme” anlamına gelir. Osmanlı toprak rejiminde dirlik sahiplerine verilen zam anlamında kullanılmıştır. Dirlik sahibi için bu zamlar, sipahinin devlet için zamanla göstereceği yararlılıklarıyla orantılı olarak tasarruf ettikleri dirliklerine yeni ilaveler yapılmak suretiyle gerçekleşmiştir. Bu türden terakkiye “hisse” veya “ifraz”, terakki sahiplerine ise “terakkilü” denilmiştir. Dirlik sahibinin vefatı halinde, o zamana kadar elde ettiği terakkileri, oğluna veya devralan şahsa intikal etmemesi durumunda olan tımarlara ise “terakkisiz” denilmiştir.

³³ Kılıç, ya da Kılıç Hakkı; Osmanlı toprak rejiminde her dirliğin çekirdeğini teşkil eden kısım.

³⁴ Genellikle değeri düşük olan ve beylerbeyinin doğrudan vermek yetkisine sahip olduğu tımarlar.

Tımar sahipleri, seferlere bizzat katılmaya mecbur oldukları gibi, tımarların gelirine göre, “cebelü” (silah ve mühimmatı teçhiz edilmiş asker. Bunlara, cebelu ya da cebeli de denilir) götürmek mecburiyetindeydiler (Erdost 2005). Ancak Anadolu'nun bazı şehirlerinde var olan Mülk Tımarları;³⁵ sefere kendileri katılmazken, yerlerine cebelülerini gönderebiliyorlardı. Bu mükellefiyetini yerine getirmeyen tımar sahibinin bir yıllık geliri hazine tarafından alınıyordu. Ölümü halinde tımar oğluna, oğlu yoksa diğer mirasçılara kalıyordu.

Mülk tımarlarında, tımar sahibi, devlet adına, türlü hak ve vergileri toplama yetkisine sahiptir. Tımar sahibi, bu yetkiyi, bütün hayatı boyunca ve ölümünden sonra mirasçuları tarafından ve tam bir mülk olarak tasarruf edecek şekilde kullanır.

Mülk tımarları, vaktiyle devletten bir mülk olarak satın alınmış arazilerde ya da olağanüstü durumlarda, devlet tarafından bir hizmete bağlı olmayarak bağışlanmış serbest mülklere verilmiştir. Mülk tımarlarına, askeri hizmet şartı, daha sonraki yıllarda koyulmuştur. Mülk tımarları, diğer mülkler gibi serbestçe alınıp satılabilir ve aynı mükellefiyetlerle vakfedilebilirdi.

Tımar sahipleri, sefere birlikte götördükleri cebelülerden herhangi biri kaçarsa, bunun yerine başka birini bulmak zorundadırlar. Yapılan yoklamada kaçanların yerine başkasını bulmayanların hâsılatı derhal alınır. Tımar sahiplerinin kanunen getirmeye mecbur oldukları cebelülerin denetimi beylerbeyine aittir (Pakalın 1993).

c-) Dirlik sahibinin, reaya ile olan ilişkisi

Dirlik sahibi olan tımarlı sipahi ile toprağı işleyen köylü (reaya) arasında iki tür ilişki vardır. Bunlar; dirlik sahibinin, rakabesi devlete ait olan araziye devlet adına, reayaya, kullanmak üzere vermesi ve devletin reayadan alacağı vergileri toplamasıdır.

---

³⁵ Bir diğer adı “Mâlikâne Tımarı” olan bu tımarlar, sadece Anadolu Beylerbeyliği bünyesinde mevcuttur. Bu tımarların sahipleri bizzat setere gitmek mecburiyetinde değildir. Ancak sefere, gelirlerine uygun miktarda asker (cebelü) göndermek zorundadırlar. Mülk olmayan tımarların sahipleri, sebepsiz olarak kendileri sefere iştirak etmeyince veya zorunlu olduğu adet asker (cebelü) götürmeyince, tımarları ellerinden alınır. Buna karşılık, mülk tımar sahipleri, asker (cebelü) görevlerini yerine getirmeyince, tımarları ellerinden alınmaz sadece tımarlarının bir yıllık geliri hazine tarafından alınır. Ayrıca Mülk tımarlar, özel mülk hükmünde olduğu için diğer tımarlardan farklı bir şekilde miras hukukuna uygun olarak tımar sahiplerinin varislerine intikal ederdi.

Sipahinin, reayadan tahsil etmek yetkisine sahip olduğu vergilerin ilki, tapu resmidir. Fakat tapu resmi, büyük miktar tutmaz. Sipahinin asıl gelirini, reayadan kendi adına toplamak hakkına sahip olduğu dini ve örfi çeşitli vergiler oluşturur. Bunlardan en çok gelir getiren “çift akçesi”³⁶ ve “öşür”³⁷ dür.

Reayadan yerlerini bırakıp gidenler, harp ve deprem gibi sebeplerle başka vilayetlere gitmiş olsalar dahi geri dönüşlerinde tekrar eski işledikleri topraklara kesinlikle sahip olamazlar. Terk edilen bu toprakları tımar sahipleri istedikleri gibi tasarruf ederler. Çiftlik ve arazisini terk ederek giden reayanın kullandığı evi ile bu evin bahçesi de aynen arazisinde olduğu gibi sipahinin olur.

Reayanın bir yerden diğer bir yere gidebilmesi sipahinin iznine bağlıdır. Çünkü bu suretle yerlerini bırakıp gidenleri, buldukları yerlerden kaldırıp eski yerlerine naklettirmeye tımar sahipleri yetkilidir. Ancak bir şekilde bir başka tımara göçmüş olanların üzerinden on yıl geçmiş olanlara eski tımar sahibinin her hengi bir hüküm uygulama hakkı yoktur. Tımarı oluşturan arazinin öşür ve rüsumundan başka tımar sınırlarını oluşturan yerlerdeki sahipsiz ağaçların mahsulünün yarısı da tımar sahibine aittir. Öteki yarısı mahsulü toplayanıdır.

Aksoy (1984), reayanın ve tımar sahibinin durumunu açıklarken, reayanın, mirî topraklar üzerine sürekli ve irsi bir kiracılık sözleşmesi sayılabilecek bir sözleşmeyle yerleştirildiğini ifade etmiş bu iki ilişkiyi: “Mirî topraklar üzerinde iki çeşit egenim”³⁸ hakkından söz edilebilir. Birincisi reayanın bu topraklar üzerinde tarım yapmak hakkı ve görevidir. Bunlar bu hakka tapu senediyle kavuşurlar. Ancak hemen görüleceği gibi, bu tapu senedi bugünkü anlamda bir mülkiyet hakkı vermez. İkincisi, üzerinde tarım yapılan toprakların öşrünü almak ve mahlûl olduğunda (yani ölüm veya başka bir nedenle devlete kaldığında) isteklisine vermek ve ferağ³⁹ ve intikalde de belirli harcı alarak tapu senedini vermek gibi haklardır. Bunlar devlet tarafından tımar sahiplerine devredilmiştir.” şeklinde ortaya koymuştur.

---

³⁶ Çift akçesi; çiftlik adına alınan vergi, çift resmi

³⁷ Öşür: Aşar da denilir. Bölge ve şartlara göre toplam tarımsal üretimin 1/5 ile 1/10 oranında alınan ayni ve nakdi vergi.

³⁸ Egenim hakkı; hükmetme hakkı

³⁹ Ferağ: Bir gayrimenkülü başkasına bırakma, başkasının üstüne geçirme.

5.4.2. Tımar türleri

Osmanlı Devleti'nin kuruluş devirlerinde arazi, has, zeamet ve tımar adıyla üçe ayrılmaktadır. Örneğin üç yüz köye sahip bir sancağın, iki yüz köyü ikişer veya üçer köy olarak seksen-doksan tımara ayrılmış ve bunlar hak kazanan sipahilere dağıtılmıştır. Kalan yüz köy, has adıyla vezirlere, beylerbeylerine, sancakbeylerine ve diğer komutanlara verilmiş çok az bir kısmı da "Hass-ı Hümayun" adıyla devlete bırakılmıştır (Pakalın 1993). Kuruluş dönemlerinde sipahiye verilen yerlerden yirmi bin akçeye kadar hâsılatı olan araziye "tımar", fazlasına da miktarına göre "zeamet" ve "has" denilmiştir. Tımarlar sonradan ikiye ayrılarak küçük kısmına "tımar", daha büyük kısmına "zeamet" adı verilmiştir.

Tımarlar çeşitli şekillerde sınıflandırılabilir. Tımarların türlerine göre, tımar sahibinin devlete karşı olan sorumlulukları da değişmektedir. Tımarları beş grup altında tasnif etmek mümkündür. Bunlar;

I- Tımar arazisinin mülk olarak verilip verilmediğine göre

a-) Mülk tımarlar

Mülk tımarlar Anadolu'nun, bazı vilayetlerinde mevcuttur. Mülk tımar sahibi kendisi sefere gitmek zorunda olmamasına karşılık, sefer sırasında belirli miktarda cebelü göndermek zorundadır. Tımar sahibinin bu sorumluluğunu yerine getirmemesi durumunda, tımarın bir yıllık geliri hazine tarafından müsadere edilir.⁴⁰ Fakat o tımar, sahibinden alınıp bir başkasına verilmez. Bu tımarlar mülk olarak verildiği sürece, sahibinin ölümü halinde önce oğluna, oğlu yoksa diğer mirasçılara intikal eder. Bu mirasçılar da ister erkek ister kadın olsun sefer sırasında mutlaka cebelü göndermek zorundadırlar (Üçok 1943, Aynî Ali Efendi Çev. Tunçer 1964). Bu tür tımarlar sayıca azdır.

b) Mülk olmayan tımarlar

Mülk olmayan tımarlar ise hizmet karşılığı gelirin bir kısmının tahsisi suretiyle verilen tımarlardır ki, Osmanlı tımarlarının çoğu bu sınıf içine giren tımarlardır (Üçok 1943). Bu tımarlar istendiğinde savaşa hem bizzat katılmak hem de asker göndermek zorundadır.

---

⁴⁰ Müsadere; devlet tarafından el koyma.

II-Tımar arazisinin gelirine göre

Arazinin gelirine göre tımar (dirlik), “has”, “zeamet” ve “tımar” olmak üzere üç kısma ayrılır. Haslar, has sahibi kimselerin görevlerine bağlıdır. Görevleri devam ettiği sürece devam eder. Zeamet ve tımarlar ise sahiplerinin ölümü halinde, ölenin oğullarına verilir. Tımarlara müştereken veya müstakilen tasarruf olunabilir. Müşterek tımar, genellikle ölen tımarlı sipahinin çocuklarına, tımarı parçalamak imkânı olmadığı için toptan verilmek suretiyle ortaya çıkar (İnalçık 1993).

a-) Has

Yıllık geliri yüz bin akçeden fazla olan dirliklere “Has” denir. Tımarı üçe ayıran Osmanlılar “has”ı hükümdar, şehzade, vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, defterdar, nişancı gibi yüksek dereceli devlet adamlarına vermişlerdir. Bu devlet adamlarının memuriyetleri devam ettiği sürece bundan faydalanırlar. Has sahibi olan kimse, senelik gelirinin her beş bin akçesi için bir cebelü beslemek ve onun teçhizatlarını temin etmek zorundadır. Ayrıca has sahibi olan kişi sefer zamanı emrindeki cebelülerle birlikte orduya katılmak zorundadır (Köprülü 1931, Üçok 1943).

b-) Zeamet

Yıllık geliri yirmi bin akçeden doksan dokuz bin dokuz yüz doksan dokuz akçeye kadar olan dirliklere zeamet denir. Bunlar, subaşı gibi memurlara, eyalet merkezlerindeki defterdarlara ve sancaklarda alay beylerine verilir(Üçok, 1943). Zeamet sahipleri de gelirlerinin yirmi bin akçesi hariç, her beş bin akçesi için bir cebelü besler ve sefer esnasında çağrıldıkları zaman emrindeki cebelülerle birlikte orduya katılmak durumundadırlar. Tımarın büyüğü demek olan “zeamet”, Osmanlı toprak rejimi içerisinde çok fazla yer tutmaz (Pakalın 1993).

c-) Tımar

Senelik geliri, on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuz akçeye kadar olan dirliklere tımar denir. Tımarlar, hizmet karşılığı “Sipahi”, “Tımarlı Sipahi” veya “ Sahib-i Arz” denilen askerlere verilmektedir. Tımar sahipleri “kılıç” adı verilen belirli bir kısmın ayrılmasından sonra, geriye kalan gelirin her üç bin akçesi için bir cebelü beslemek ve onun bütün teçhizatını sağlamakla yükümlüdürler. Tımar sahipleri, sefer zamanı bakmakla yükümlü oldukları cebelülerle birlikte orduya katılırlar. Kılıç bedeli, tımarlı sipahinin devletten alacağı kendi aylığına karşılıktır. Tımarın üç bin akçesi “kılıç”, üst tarafı “terakki”dir. Bununla

beraber bu oran bütün tımarlarda aynı değildir. Nitekim Rumeli'deki tımarlarda kılıç hakkının altı bin akçeye kadar olduğu yerler mevcuttur. Kılıç hakkı, illere göre ve tımarların tezkereli⁴¹ veya tezkeresiz olmasına (gelirinin küçük ya da büyük olmasına) göre, iki bin, üç bin, veya altı bin akçe arasında değişmektedir (Üçok 1943, Aynî Ali Efendi Çev. Tunçer 1964). Basra, Diyarbakır, Erzurum, Şam, Halep ve Bağdat eyaletlerinde de kılıç hakkı üç bin ile altı bin akçe arasında değişen miktarlardan oluşmuştur (Pakalın 1993).

III-Tımar sahiplerinin gördükleri işlere göre

a) Eşkinci tımarları

Bunların sahipleri, alay beylerinin bayrağı altında savaş sırasında cebelüleri ile birlikte cepheye giderler. Zaten eşkin; eşen, çabuk yürüyüşlü anlamına gelmektedir (Pakalın 1993). Osmanlı tımarlarının çoğunluğunu bu tımarlar oluşturur.

b) Mustahfız (koruma) tımarları

Bu tımarların sahipleri ülke içinde veya sınır boylarında bulunan belirli kaleleri korumakla görevlidirler (Pakalın 1993).

c) Hademe (hizmet) tımarları

Hademe tımarlarının sahipleri, serhadlerdeki camilerde imamet ve hitabette bulunurlar. Bunlar esasında asker değildir (Pakalın 1993). Fakat sınır boylarında bulunmaları ve hassas bölgelerde görev yapmaları dolayısıyla asker kabul edilirler. Bu tımar sahipleri, saraya ve dinî kurumlara belli hizmetlerde bulunmakla sorumludurlar. Bu tımarların sayısı azdır. Gördükleri hizmetler arasında, saraya lale soğanı ve şahin yetiştirmek vs. vardır (Üçok 1943).

---

⁴¹ Beylerbeylerin doğrudan doğruya beratlarını (yetki belgesini) düzenlemeye yetkili oldukları dirliklere tezkiresiz tımar denir. Bunların yetkisini açacak derecede geliri çok olan tımarların bu tezkiresiz miktarını aşan kısmı için Beylerbeylerin bir tezkire vermeleri ve dirlik almak isteyen, beratını İstanbul'da düzenletmesi gerekirdi. Bu şekilde verilen dirliklere de tezkireli tımar denilir.

Üçok (1943): "Tezkiresiz tımarların büyüklüğü muhtelif eyaletlere göre değişirdi: Rumeli, Budin, Bosna, ve Temeşvar'da 5999 akçeye kadar tezkiresiz fazlası tezkireli; Karaman, Meraş ve Rum beyliklerinde 2999 akçeye kadar tezkiresiz fazlası tezkireli; Anadolu'da 4999 akçeye kadar tezkiresiz fazlası tezkireli; Diyarbakır, Erzurum, Şam, Halep, Bağdat ve Şehrizer eyaletlerinde 5999 akçeye kadar tezkiresiz fazlası tezkireli; Kıbrıs adasında 4999 akçeye kadar tezkiresiz fazlası tezkireli, CezayiriBahrisefit eyaletinde de 4999 akçeye kadar tezkiresiz ve fazlası tezkireli tımar olarak kabul edilmişti." demek suretiyle sözü edilen tımarların büyüklüklerini ortaya koymuştur.

IV-Tımar'ın veriliş şekillerine göre

Kanuni devrine gelinceye kadar, ölmüş olan tımar sahiplerinin oğluna beylerbeyi tarafından tımar verilmekte iken 1530 yılından sonra bu usul değiştirilmiştir. Yeni uygulamada, beylerbeyinin ancak düşük kıymetli tımarları verebileceği ve diğerlerinin ise, beylerbeyinin tezkiresi üzerine, İstanbul'dan fermanla verilebileceği esası kabul edilmiştir. Bu uygulama tezkireli ve tezkiresiz tımar ayrımının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Tezkireli ve tezkiresiz tımarlar şu şekildedir:

a) Tezkireli tımarlar

Beylerbeyinin doğrudan doğruya vermeye yetkili olmadığı tımarlardır. Bunlar başkent İstanbul'dan verilir. Beylerbeyliklerin arazileri aynı büyüklükte olmadığından, tezkireli ve tezkiresiz tımarlar her beylerbeyliğine göre değişmektedir. Örneğin Rumeli, Budin, Bosna Temeşvar beyliğinde, geliri 6.000 akçeden fazla olan tımarlar tezkirelidir. Buna karşılık Kıbrıs adasında ve Kocaeli, Biga sancaklarında 5.000 akçelik tımar tezkireli (Üçok 1943, Aynî Ali Efendi Çev. Tunçer 1964) bundan aşağı olanlar ise tezkiresizdir.

b) Tezkiresiz tımarlar

Beylerbeyinin doğrudan vermek yetkisine sahip olduğu tımarlardır. Bunlar genellikle kıymeti düşük olan tımarlardır.

V-Tımarın mali durumuna göre

a) Serbest tımarlar

Tımar sahibinin, gerdek, tapu, kışlak ve yaylak, cürüm ve cinayet resimleri gibi miktarı önceden belli olmayan ve "bad-ı heva" denilen bu vergileri almak hakkına sahip olduğu tımarlardır. Subaşı, çeribaşı ve benzeri bir takım vazife sahiplerinin tımarları ve büyük devlet memurlarının görev sürelerince devam eden has ve zeametleri serbest tımarlardır.

b-) Serbest olmayan tımarlar

Sahibinin badiheva denilen vergileri almak hakkına sahip olmadığı tımarlardır (Üçok 1943, Aynî Ali Efendi Çev. Tunçer 1964). Sancakbeyi ve subaşları bu tür tımarların ba'di hevasına müdahale edemezler (İnalcık 1993).

Bu tasnif dışında, Osmanlı Devleti'nde, "Yurtluk" ve "Ocaklık" diye tabir edilen tımarlar da vardır.⁴² Bunlar, tersane masraflarını veya bir kalenin muhafızlarının veya bir kasaba veya şehir memurlarının aylıklarını karşılamak için verilen tımarlardır. Ocaklık tevcihi, tımar sahibine, öşürden başka, ayrıca gümrük vergisi gibi bazı vergilerin toplanması yetkisini de verir. Yurtluk ve ocaklık tımarları, ölen kimsenin oğullarına geçer.

5.4.3. Tımar sisteminin gelişmesi

Osmanlı Devleti'nde tımar sistemi, henüz daha beylikken oluşmaya başlamıştır. Osman Gazi fethettiği araziye tımar olarak askerlerine dağıtmış ve bu arada Karacahisar'ı da Oğlu Orhan Bey'e vermiştir. Orhan Bey, tımarlar hakkında; tımarların sebepsiz yere sahiplerinden geri alınmaması, tımar sahibinin ölümü halinde tımar arazisinin, bu kimsenin oğluna intikal etmesi, oğul küçükse, hizmet edecek yaşa gelinceye kadar onun yerine hizmetkârlarının sefere gitmesi (Neşri Haz. Unat ve Köymen 1949) hükümlerini koymuştur.

Orhan Bey zamanında bir kısım kumandanlar sınıra yerleştirilerek, kendilerine tımar verilmiştir. Rumeli fethedilince Anadolu'da uygulanan tımar sistemi, Rumeli'de yeni fethedilen topraklarda da uygulanmış ve Gelibolu çevresi Yakup Ece ile Gazi Fazıl'a tımar olarak verilmiştir (Aşıkpaşazade Haz. Atsız 1952).

Tımarların tam teşkilatı Orhan Bey'den sonra devletin başına geçen I. Murat zamanında tamamlanmıştır. Bu dönemde, Anadolu'dan bir kısım Türk aşiretleri Rumeli'ye nakledilerek burada yeni fethedilen topraklara yerleştirilmişlerdir. Rumeli'de gerçekleştirilen bu yeni iskân uygulaması ile birlikte tımar uygulaması, Rumeli topraklarında da yaygınlaşmaya başlamıştır (Köprülü 1931).

Fatih Sultan Mehmet, imparatorluğun artan ihtiyaçlarına uygun olarak, devlet teşkilatını düzenlemek ve bu arada tımar sistemini geliştirmek için yeni kanunlar yapmıştır (Üçok 1943). Fatih, İstanbul'daki dirlik defterlerine hem tımar sahibi sipahilerin adlarını hem de dirlik gelirlerini ve beratların bir nüshasını yazdırmıştır (Cin 1985).

---

⁴² Bunlardan başka Kılıç Zeamet, İcmalli Zeamet adı verilen tımarlar da vardır. Bunlar gelirlerinin bölünüp bölünmemesine göre ayrılırlar. Ayrıca sipahileri sırayla sefere giden, birkaç kişinin uhdesinde bulunan münavebe (değişim) tımarları da vardır.

Tımar teşkilatı, gelişiminin doruğuna Kanuni Sultan Süleyman zamanında ulaşmıştır. Kanuni Sultan Süleyman mirî arazi ile tımar sistemini ilgilendiren kanunları yeniden düzenlemiştir (Üçok 1943). Ancak yine bu dönemde sipahizade olmayan, fakat cesaret ve devlete yaptıkları üstün hizmet karşılığında dirlik elde etmiş olan kişilerin dirlikleri de onaylanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman devrinde kabul edilen bu usul, sonradan istismara sebep olmuştur. Yani doruk ve düşüş aynı döneme rast gelmektedir. Kanuni Sultan Süleyman, bunların dışında beylerbeylerinin tımar verme haklarına sınırlamalar getirerek, tezkereli ve tezkeresiz tımar ayırımı uygulamasını ortaya çıkarmıştır (Pakalın 1993).

5.4.4. Tımar sisteminin bozulması ve önlem çalışmaları

Kanuni Sultan Süleyman devrinde gelişiminin zirvesine erişen tımar sistemi, Kanuni'nin ölümünden sonra bozulma belirtileri göstermeye başlamıştır. Bu bozulmalar "iltizam" usulünü gündeme getirmiştir. Tımarlar, ilk defa, Kanuni döneminde ve onun veziri Rüstem Paşa tarafından iltizama, yani devlet adına vergi toplama memurlarına verilmiştir. Bunlara "mültezim" denilir (Pakalın 1993).⁴³

İltizam usulü, Osmanlı toprak rejimini bozan ve imparatorluğun yıkılmasında büyük rol oynayan sebeplerden biri olmuştur (Mardin 1947). Devlet, merkeze uzak olan ve dirlik sisteminin uygulanmadığı eyaletlerde vergiyi iltizam usulü ile toplamıştır. Bu uygulamada, vergisi toplanacak olan mirî arazinin, vergisinin toplanması için mültezimler tayin edilmiştir. Mültezimler, kendilerine gösterilen bölgenin vergisini peşin olarak devlete ödemek ve daha sonra devlet adına o bölgenin vergisini toplamakla yükümlü ve yetkilidir.⁴⁴ Sistemin bozulması ve bir zulüm mekanizması⁴⁵ haline gelmesi iltizam usulu ile gerçekleşmiştir.

---

⁴³ İltizam: Devlete ait emvalden bazılarının tahsili kefil gösterilmek ve bedeli muayyen taksitlerde ödenmek üzere alınması yerinde kullanılan bir tabirdir. Bu tür taahhüde girişmiş olanlara "mültezim" denilirdi. 18 Şubat 1856 tarihli hatt-ı hümayun ile iltizam usulünün kaldırılarak vergilerin doğrudan doğruya tahsili kararlaştırılmış ise de bu hatt-ı hümayuna rağmen iltizam usulü tamamen kaldırılamamış, âşar ve bir kısım rusumun iltizam suretiyle idaresine devam olunmuştur.

⁴⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. yüzyılda yaşanan Celali İsyanlarında, halkın, isyan eden Celalileri desteklemesinde mültezimlerin halka yaptıkları kanunsuz uygulamaların etkisi çok büyük olmuştur.

⁴⁵ İltizam Sistemi, Osmanlı Devleti'nde uygulanan bir vergi tahsil şeklidir. Bu Sistemin özünü; vergilerin tahsil yetkisinin, belirli ve götürü bir bedel karşılığında ve anlaşma ile üçüncü bir şahsa verilmesi oluşturmaktadır. Bu şahıslara "mültezim" denmektedir.

İltizam sisteminde, iltizama verilecek vergiler, bölgelere göre açık arttırmaya çıkarılır. Açık arttırmada, bu iş, en yüksek bedeli teklif eden şahıs veya şirketlere bırakılır. Mültezim'in kazancını, bu açık arttırma sonucu devlete ödediği bedel ile topladığı vergiler arasındaki fark oluşturmaktadır. İşte bu farkı büyütme isteyen her mültezim, bunu gerçekleştirmek için halk üzerinde baskı ve şiddet uygulamıştır.

II. Selim (Sarı Selim)'in padişahlığı döneminde, devrin ünlü devlet adamı Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa, iltizam uygulamasında ortaya çıkan bu bozulmaların önüne geçmek konusunda bir takım tedbirler almak zorunda kalmıştır (Üçok 1943).

III. Murat döneminde, tımar sistemindeki bozukluk daha da artmış; bir takım tımar sahipleri sadrazamlara rüşvet vererek görevlerini yapmaktan kaçınmışlar; beylerbeyi, tımarları ehline değil, en çok rüşvet veren kimselere vermiş ve saray, hediye yarışına giren kişilerle dolup taşmıştır (Yücekök 1967). Rüşvetle vezirleri ve beylerbeylerini avuçlarının içine alan dirlik sahipleri, tımarlarının vergilerini iltizama vermişler, mültezimler de reayayı sıkıştırarak zor duruma düşürmüşler, vergisini ödeyemeyen reyanın ürününe veya toprağına el koymuşlardır (Yücekök 1967). 1584 yılında Özdemiroğlu Osman Paşa'nın üç yüz akçe karşılığında yabancılara tımar vermesiyle, tımar sistemindeki bozukluk, en üst safhaya ulaşmıştır. III. Mehmet zamanında, artık tımar kanunlarına uyulmaz hale gelmiştir (Üçok 1943).

Sultan I. Ahmet devrinde, Sadrazam Kuyucu Murat Paşa, bozulan ve iyice rayından çıkmış olan tımar sistemini düzeltmeye karar vermiş ve Aynî Ali Efendi'yi Defter-i Hâkanî Eminliği'ne tayin etmiştir. Aynî Ali Efendi, Osmanlı Devleti'nde: “Yüksek rütbeli ve iktidarda bulunan kimselerin, askerlerin, ne kadar tımarları olduğunu; sancak beylerinin, zeamet ve tımar sahiplerinin verecekleri resim ve vergilerin miktarını ve her sancakta ne kadar kılıç, tımar ve zeamet bulunduğunu” (Aynî Ali Efendi Çev. Tunçer 1964) tespit etmiştir. Fakat Aynî Ali Efendi'nin dirlikleri yeniden düzeltme çabaları da bir sonuç vermemiştir.

1623 yılına gelindiğinde, IV. Murat, dönemin önemli devlet adamlarından olan Koçi Bey'i, devletin aksayan yönlerini tespit ederek, ortaya çıkan problemlerin nasıl halledilebileceği konusunda bir rapor hazırlamakla görevlendirmiştir. IV. Murat, Koçi Bey risalesinden aldığı ilhamla, tımar sistemini ıslah etmek istemiştir. Koçi Bey, eski ve yanlış uygulamalarla ilgili olarak: “Tımarlar beylerbeyi tarafından verilirken, beylerbeyinin haksız bir muamelesine maruz kalanların vezir-i azam'a şikayette bulduklarını; halbuki büyük tımarların padişah tarafından verilmesiyle bu imkanın ortadan kalktığını” söylemiştir (Koçi Bey Haz. Aksüt 1997).

IV. Murat'ın başlattığı bu ıslahat hareketini, I. İbrahim'in sadrazamı Kemankeş Kara Mustafa Paşa devam ettirmek istemiş, fakat idam edilmesi sebebiyle başladığı çalışmalar yarım kalmıştır (Üçok 1943).

IV. Mehmet zamanında, iyice artan ekonomik sıkıntıyı ortadan kaldırmak için tımar gelirlerinin % 50'si müsadere edilmiştir. 1656 yılında, Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa, tımarlardan haksız gelir temin edenlerin tespit edilmesi ve bunların ellerinden tımarlarının alınarak hak edenlere verilmesini sağlamak amacıyla bütün tımar ve zeamet sahiplerinin beratlarını yenilemelerini emreden bir kanun yayınlamıştır. Bu suretle, aslında devletin malı sayılması gereken mirî topraklar, dirlik sahibi sipahiler tarafından, fiilen, özel mülk haline getirilmiştir. Bu yeni ortaya çıkan durumda zamanla tımar sahibinin toprak üzerindeki zilyetliği, yani kullanım hakkı, dolaysız mutlak bir hâkimiyet yani mülkiyet haline geçmiştir. Eskiden beri topraktaki köylüye bağlı olan tımar sahibi, şartların değişmesi ve devletin tımarlar üzerindeki otoritesinin kaybolmaya başlaması ile birlikte köylüyü bir kiracı veya yarıcı gibi çalıştırmaya başlamıştır. Bu şekilde Osmanlı tımar sistemi, bir nevi derebeylik haline dönüşmüştür (Cin 1985).

5.4.5. Tımar (Dirlik) sisteminin ortadan kaldırılması

Tımar sisteminin amaç ve şekil değiştirmesi sonucunda önce devlet görevlerini yerine getiremez olmuştur. Bunun sonucunda da devlet, ekonomik bunalıma düşmüştür. Akdağ (1963), geleneksel toprak düzeninin Kanuni'nin son döneminde bozulmaya başladığını belirtmektedir. Bu dönemin en önemli sorunu, “ifraz⁴⁶” dır.

Akdağ (1963)'ın “Tımar sistemine indirilen ilk ve en mühim darbe” şeklinde tanımladığı “ifraz sorunu”; Kanuni'nin son yıllarında devlet gelirlerini arttırmak için sipahi tımarlarının defterde kayıtlı gelirden fazlasını sağladıklarını ispatlamak çabasına düşmüş olması, bunun için merkezden gönderilen ve “zamanın haberleşmelerinden” anlaşıldığına göre, “mutlaka defterdekine nazaran fazla gelir bulmakla görevlendirilmiş taharri memurları”nın bütün memlekete dağılıp tımarları denetlemeye başlamasıdır.

---

⁴⁶ İfraz: Ayırma. Tapu kütüğünde tek parsel olarak kayıtlı bulunan bir taşınmaz malın düzenlenen haritalara göre birden çok parçaya ayrılarak tapu kütüğüne tescil edilmesi işlemi.

İfraz usulüne paralel olarak, yine Kanuni'nin son döneminde, özellikle Rüstem Paşa'nın vezirliği sırasında, toprakların iltizama verilmesine başlanmıştır. Devletin para ihtiyacı arttıkça bu kolay çareye daha sık başvurulmuştur. Sebepsiz olarak tımarları ellerinden alınan sipahilerin, dolayısıyla da mültezimlerin sayısı çoğalmıştır. Devlet, ekonomik durum bozuldukça mültezimlere yönelmiştir. Bu şekilde tımar arazileri ödemelerini peşin yapan mültezimlere verilmiştir (Doğan 1990).

Devlet, tımar sahiplerinden daha çok vergi almak yoluna giderek toprağın ve bu toprak üzerinde çalışan köylünün geleceği ile fazla ilgilenmemiştir. Bir kredi teşkilatının olmayışı yüzünden, fakir çiftçi uygun olmayan şartlarla sermaye sahiplerinden borç para almış; zaman zaman yaşanan kıtlıklar ve yukarıda açıklamaya çalıştığımız ekonomik ve sosyal anarşi-eşkıyalık ve haydutluk hareketlerinin sonucu olarak borcunu ödeyememiştir. Alacaklarını tahsil etmek isteyen sermaye sahipleri, ya doğrudan doğruya kendilerine borçlu olan fakir köylünün toprağına zorla el koymuşlar veya dönemin geçerli fiyatlarının altında çok düşük bedellerle borçlu köylünün toprağını satın almışlardır (Barkan 1940, Akdağ 1974). Osmanlı Devleti'nde mevcut olan büyük çiftliklerin çoğu bu yolla ortaya çıkmıştır (Barkan 1940). Mirî arazinin bu yollarla özel mülk haline geçişi tamamen fiili bir durumdur.

Tımar sistemi, bütün bu olumsuz gelişmelerden sonra, ilk olarak 1703 tarihinde Girit adasında ortadan kaldırılmıştır. Bu adada tımar sisteminin ortadan kaldırılmasıyla, geçimlerini tımarlardan sağlayanların mağdur olmamalarını sağlamak amacıyla, maaşlı memurluk düzenine geçilmiştir (Cin 1985). Girit'teki bu uygulamanın olumlu sonuçlarının alınmaya başlanmasıyla birlikte, aynı uygulama ülke çapında yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Ülkenin diğer yerlerindeki tımarlar ise 1812 tarihinden itibaren, boşalmaya başladıkça bir daha başka tımar sahiplerine verilmemeye başlanmıştır. Tanzimat fermanıyla noktalanmış tımar sistemi, I. Abdülmecit zamanında, 1856 yılında ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayun'u ile tamamen ortadan kaldırılmıştır (Üçok 1943, Mardin 1947). Dirlikleri ellerinden alınan kimselere, mağdur olmamaları ve devlete karşı problem çıkarmalarının önüne geçmek amacıyla, dirliklerine karşılık olarak maaş bağlanmıştır (Üçok 1943).

Tımar sistemi, bu şekilde yavaş yavaş tarihe karışırken devletin asıl sahibi olarak kabul edilen mirî arazi rejimini de yeni bir düzene bağlamak gerekmiş ve 1858 tarihli Arazi Kanunu kabul edilerek uygulamaya sokulmuştur.

5.5. Osmanlı Toprak Rejimi İçinde iftlik, ifhane Uygulaması

Osmanlı toprak rejiminin en alt basamağında, “iftlik” ve “ifhane” sistemi yer alır. Hatta birçok şey bu yapıyı muhafaza etmeye yöneliktir. Çünkü sistemin olmazsa olmazı bu yapıdır. Bu yapıya göre, mirî arazi şekillenir ve bu yapıya bağlı olarak sipahi, toprak dışındaki gelirlerini tanzim eder. Çiftlik ve Çifhane uygulaması tımar rejiminin temel unsurlarından biridir.

İnalcık (2009) bu durumu: “Ekonomik bakımdan Çifhane, bir köylü ailesinin geçimini sağladığı ve devlete ait vergileri karşılayan bir artı-ürün ürettiğı tipik bir üretim birimidir.” şeklinde ortaya koymakta ve ifhaneyi, Osmanlı tarım toplumunun yani arazi ve tarımla uğraşan kesimin temel hücresi olarak kabul etmektedir.

Çiftlik ve Çifhane sistemi, Osmanlı toprak rejimi içinde yer alan tasarruflu toprakların yani mirî arazinin (İnalcık 2009) uygulama alanıdır. Bu uygulamada, devlet tarafından mukataa edilen (bir anlamda kiraya verilen) topraklar yer almaz. Keza vakıf arazileri de bu sistemde yer almaz. Çünkü her iki uygulama yarıcılık ya da kiracılık şeklinde tezahür eder. Oysa iftlik ve Çifhane sistemi, tamamen mirî toprakların tasarruflu olanları üzerinde uygulanır. Esasen konumuzla doğrudan ilişkisi olan da bu topraklardır. Çiftlik sistemindeki mirî arazi, Osmanlı toprak rejiminin uygulamasına tabi olup, daha ekonomik kullanılmak adına belli bir zamana bağlı olmadan süresiz olarak çiftçiye verilir. Bu araziyi işleyen köylü-çiftçi bu arazi üzerinde büyük yetkilere sahip konumdadır. Ayrıca ölümünden sonra da bu arazi, mirasçılara intikal eder. Kısacası mirî arazi rejiminin yukarıda sayılan özelliklerini taşır.

Bu arazilerin miktarları, verimine göre değişmektedir. Çiftliklerin büyüklükleri arazinin verimlilik durumuna göre altmış ila yüz elli dönüm arasında olmaktadır (Keyder 1993). Bu ölçüler Çifhane sisteminin temel ölçüleri durumundadır. Bir örnek olması bakımından Barkan (1943)’ın aktardığı kanunnamelere göre çiftlik arazi ölçüleri aşağıda verilmiştir.

Çizelge 5.1. Barkan (1943)'a göre çiftthane sisteminde çiftliklerin arazi miktarları

İli	Yılı - Dönemi	Dönüm*		
		Verimli Arazi	Vasat Arazi	Verimsiz Arazi
Aydın	1528	60	80	130
Erzurum	1540	80	100	130
Musul	III.Murat (1574-1595)	80	100	150
Sirem	III.Murat (1574-1595)	70-80	110-120	120-130
Mora	1711	80	100-120	150

*1 dönüm=920 metrekare ekilebilir arazi.

Çiftthane ya da çiftlik uygulamasının nasıl yapıldığını İnalçık (1990) şu şekilde ifade etmektedir: “Buna göre geleneksel tarım ekonomisinin ana üretim aracı, bir çift öküz ile çekilen sabandır. Her köylü ailesine, bir çift öküz ile sürülebilecek olan bir toprak parçası tahsis edilmiştir. Tapu rejimine göre tasarruf edilen arazi satılamıyor, hibe edilemiyor ve vakfedilemiyordu. Bunlar babadan oğula bir işletme birimi olarak geçen raiyyet çiftlikleridir. Köylü bunu bizzat kendisi işlemek durumdadır. Üretim işini kendisi düzenler. Üretim araçları olan öküz, saban ve tohumu kendisi sağlar ve bağımsız bir işletme ünitesi olarak toprağı kendisi işler. Devlete ve sipahiye karşılıksız olarak hiçbir hizmet yapmaya mecbur değildir. Onun emeğini hiç kimse karşılıksız biçimde sömüremez. Bu anlamda Osmanlı köylüsü hür ve bağımsızdır. İmparatorluk bürokrasisinin esas vazifelerinden biri bu rejimi korumaktır. Bizans ve Osmanlı imparatorluklarında reaya, yani çiftçi aileler ve toprak birimi (yani çiftlik= bir çift öküzle işlenebilen arazi ünitesi) büyüklere karşı daima titizlikle korunmaya çalışılmıştır.”

İnalçık (2009)'a göre: “Çiftthane sisteminde belirtilmesi gereken esas nokta şudur; aile emeği, bir çift öküz ve ikisinin birlikte işlediği arazi, tümü, bir üretim ünitesi ve dolayısıyla bir mali ünite sayılır.” İnalçık (2009): “Geç-Roma İmparatorluğu'ndaki “colon”, Galya'daki “mansus”, Bizans İmparatorluğu'ndaki “zeugarion” ve Osmanlı “çift-hanesi”, hepsi daima köylü aile emeğine ve çift öküz-saban teknolojisine dayanan küçük köylü işletmelerini ifade etmektedir.” demek suretiyle konuyu ortaya koymaktadır.

Çiftlik uygulamasının ana yapıdan farklı olan başka versiyonları da, doğrudan askeri zümrelerin elinde olan çiftliklerdir. Bunların içinde, yaya-yörük⁴⁷ ve müselleme⁴⁸ çiftlikleri ve tımarlı sipahilerin ellerinde bulunan hassa çiftlikleri yer almaktadır (Bülbül 2000). Bu çiftliklerin tamamı askeri teşkilat içinde yer alan zümreye özgüdür.

5.6. Osmanlı Toprak Rejiminin Feodalite ve ATÜT’le Karşılaştırılması

Üretim ilişkilerini değerlendirmelerinin temeli olarak alan bir çok yazar, tımar sistemini veya Osmanlı toprak düzenini batıda uygulanan derebeylik rejimine (feodalite) (Hüsrev 1932,1934, Şanda 1975) benzetmiştir. Bunun yanında bir kısım araştırmacılar da Osmanlı toprak rejimini ortak üretim ilişkilerine dayanan despotik bir devlet düzenine yani komünizme benzetmişlerdir (Timur 1979). Ayrıca bazı araştırmacılar ise; Osmanlı toprak düzenini ilkel toplumlarda görülen bir üretim modeli olan Asya Tipi Üretim Tarzı’nın (ATÜT) hâkim olduğu bir toplum düzenine benzetmişlerdir (Divitçioğlu 1967, Küçükömer 1996). Aşağıda da açıklanacağı üzere, Osmanlı toprak rejimi, gerek mülkiyet ilişkileri bakımından gerekse vergileme bakımından Feodalite ve ATÜT’ten farklı bir yapıya sahiptir. Yine de Osmanlı toprak rejiminin, feodalite ve ATÜT’le mukayesesi, sistemin özelliklerinin anlaşılması bakımından önemlidir.

5.6.1. Osmanlı toprak rejimi ve Feodalite mukayesesi

Osmanlı toplum düzenini, Batı feodalitesinden farksız merkezi bir feodalite olarak kabul edenlere (Hüsrev 1932, 1934, Şanda 1975) göre, tımarlı toprağı yöneten sipahi ile feodal bey, tımarla toprağı işleyen reaya ile feodalitede toprağı işleyen serf ile arasında herhangi bir fark yoktur. Ortaçağa özgü sosyal ve siyasal bir düzen şekli olan feodalitede, fief veya ülkelere göre değişen bazı isimler alan topraklara sahip senyörler ve bu topraklar üzerinde senyör hesabına araziyi işleyen toprağı bağı “serf” denilen köylüler vardır.

---

⁴⁷ Yaya ve Yörük; başlangıçta Osmanlı Ordusunda yeniçerilerden önce görev yapan yaya askerleridir. Yeniçerilerden sonra geri hizmetine alınmışlardır. Anadolu’da bazı sancaklarda görev yapmışlardır. Altı ay nöbetle görev yaparlar. Savaş zamanında yol açmak, siper kazmak, top çekmek ordunun ağırlıklarını taşımak yayaların görevleri arasındadır. Yörük, Rumeli’de yani Balkanlarda yayaların görevlerini yapanların adıdır. Yörükler buldukları bölgenin adıyla anılırlar.Örneğin Tanrı Dağı Yörükleri, Kocacık Yörükleri gibi. Cumhuriyetimizin Kurucusu Gazi Mustafa Kemal’in babası Ali Rıza Bey, Debre tarafında mukim olan Kocacık Yörüklerindedir.

⁴⁸ Müselleme; Yayalar gibi ilk kurulan süvari birliklerinin adıdır. Anadolu’da sadece müslümanlardan oluşmasına rağmen, Rumeli’de (Balkanlarda) hem müslümanlar hem de hıristiyanlar tarafından oluşturulmuştur. Harp zamanında ordudan önce yola çıkmak ve ordunun yolunu açmak gibi görevleri vardır.

Bu düzende, üretim aracı olan toprak, senyöre ve daha üst dereceli asillere aittir. Köylü ise ancak ailesinin ve kendisinin geçinmesi için zaruri olan miktarı alır. Bunun üstünde kalan kısım, kendisi için peşinen tayin ettiği kısımla birlikte senyöre aittir. Köylü, kişisel, hukuki ve idari bakımdan tamamen senyöre bağlıdır. Ayrıca köylü senyörün özel işlerini yapmak manasına gelen angaryaya tabidir. Toprağın işlenmesinde kullanılan alet ve edevat da feodal beye aittir.

Ekinci (1991)'ye göre, feodal ekonominin, doğal, kapalı ve hemen hemen tecrit edilmiş bir niteliği vardır. Avrupa'da, IX. ve X. yüzyıllarda, zorunlu vassallık esası kabul edilmiştir. Vassallık esasında, köylü, kralın uyuğundan çıkar ve derebeyinin (toprağın gerçek sahibi) korumasına girerek toprağın ömür boyu kullanma hakkına sahip olur. Toprağın mülkiyeti derebeyine aittir. Derebeyinin koruması altına giren köylüye "Vassal" ya da "Fidel" denilir. Koruyucusuna da "Senyör" ismi verilir. Bütün toprak sahipleri, daha güçlü bir senyöre bağımlılığını kabul etmek ve kendisini onun vassalı ilan etmek zorundadır. Vassal, senyörlerden bir fief, yani işleyeceği bir parça toprak alır ve onun hizmetine girer. IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren krallar zorunlu vassallık esasını hukuken de kabul etmişlerdir (Cin 1985).

Osmanlı toprak düzeninde ise, tımar topraklarının rakabesi devlete ve bu toprakların işlenmesi, yani tasarruf hakkı da reaya denilen köylüye aittir. Köylü toprağın sahibi değil, toprağın tasarruf hakkının sahibidir. Toprağın sahibi devlettir. Sipahi aracılığıyla, devlet, toprağı reayaya yani köylüye işletir. Reayanın işlediği tımarın, hukuki yöneticisi sayılan sipahinin de, bu toprağın üzerinde mülkiyet veya tasarruf hakkı yoktur. Tımarlı sipahi, toprağı kendisi işleyip, ürününü almak hakkına sahip değildir. O ancak devlete ait olan toprağı, devlet adına reayaya işlemek üzere verir ve bu toprağın işlenip işlenmediğini kontrol ederek topraktan çıkan üründen yasal vergiyi toplar. Topladığı bu vergi ile de devlet adına cebelü adı verilen atlı asker besler. Bazı tımar dâhilinde, hassa çiftliklerine rastlanması bu durumu değiştirmez.

Feodalite'de, köylünün miras hakkı olmamasına karşılık, Osmanlı Devleti'nde köylünün tasarruf hakkı, öldükten sonra mirasçılara geçer. Burada mirasçılara geçen hak, mülkiyet hakkı değil tasarruf hakkıdır.

Ortaçağ Avrupa'sının feodal yapısında, köylü, toprağa bağlı serftir. Serfin bazı kişisel hakları sınırlandırılmıştır. Örneğin istediği zaman istediği ile evlenmesi bile yasaklanmıştır, üzerinde yaşadığı toprağı hiçbir şekilde terk edemez. Senyör, toprağını sattığı zaman o toprak üzerinde yaşayan köylü de toprakla birlikte yeni sahibine satılmış olur. Avrupa'da senyörlerin serf üzerinde idari ve hukuki bir takım imtiyazları vardır. Oysa tımarlar, sadece askeri ve mali bakımdan bir hiyerarşi içerisinde olup, idari bakımdan herhangi bir hiyerarşiye tabi değildir (Üçok 1943). Bu yüzden Osmanlı Devleti'nde toprağa bağlı bir asalet sınıfı oluşmamıştır.

Avrupa'da, senyörün, serf üzerindeki hukuki ve siyasi egemenliğinden başka, para bastırmak, memur tayin etmek ve memuru görevinden almak gibi aslında merkezi otoriteye ait olması gereken idari ve siyasi yetkileri de bulunmaktadır (Abdurrahman 1935, Cevdet Paşa 1979). Osmanlı toprak rejiminde, reyanın, tımarlı sipahinin hassa çiftliğinde senede üç gün çalışmaktan ve sipahinin senede bir kez tahsil ettiği öşür vergisini ambara veya pazara taşımaktan başka bir angarya mükellefiyeti bulunmamaktadır. Osmanlı toplumunda, tımarlı sipahinin yönettiği toprakta çalışan reyanın görev ve sorumluluğu, sadece üzerinde yaşadığı toprağı işlemekle sınırlıdır. Reaya, işlediği toprağı, üç sene boyunca arka arkaya işlemediği takdirde toprak elinden alınabileceği gibi, kendisinden "çift bozan resmi" adı altında bir tazminat da alınır. Ancak bu verginin reyadan tahsil edilebilmesi için, devletin doğrudan doğruya zarar görmesi gerekmektedir. Örneğin toprak, reaya tarafından bir başkasına kiralanmış ise, uygulamada, o toprak boş bırakılmış kabul edilmemiş ve devlet herhangi bir zarara uğramadığı düşüncesiyle, kiraya verenden çift bozan vergisi alınmamıştır (Barkan 1943, 1948).

Osmanlı Devleti'nde, devletin sahibi olduğu toprağı yöneten tımarlı sipahinin, reyadan almak hakkına sahip olduğu vergiler, devlet tarafından bu toprağı yönetmesi için kendilerine verilen beratlarında miktar ve cinsi itibarıyla belirtilmiştir. Tımar sahibi, kendisine bildirilen vergi oranlarından asla daha az veya daha çok vergi toplayamaz. Osmanlı Devleti'nde yaşayan reyanın, tımarlı sipahiye bağlılığını gösteren bütün hususlar, devlet tarafından ortaya konmuş olan ve dirlik sistemini korumak ve oluşabilecek feodal yapının önüne geçmek amacını güden sosyo-ekonomik nitelikli idari tedbirlerdir (Barkan 1943).

Timur (1979)'a göre, Osmanlı toprak rejimi, feodalleşmeyi ve bununla birlikte toplum içerisinde çeşitli şekillerde sınıflaşmayı önlediği için, Marksist görüş açısından, tarihe ters düşen tutucu bir sistemdir.

5.6.2. Osmanlı toprak rejimi ve ATÜT mukayesesi

Osmanlı toprak rejimi ve ona bağılı gelişen toplum yapısıyla ilgili olarak, Türkiye’de ortaya atılan bir diğere görüş, bu rejim ve yapının Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT)’na uygun bir düzen olduğu şeklidir (Divitçioğlu 1967, Küçükömer 1996).

Bilindiği gibi, ATÜT, Karl Marks tarafından ortaya atılmıştır. Marks, XIX. yüzyılda, Hindistan’daki devletleri ve köy topluluklarını anlatan İngiliz dokümanlarına dayanarak bu kavramı ortaya koymuştur. Marks, doğu toplumlarının evrimi ile ilgilenmiş ve kapitalizme yol açan şartların batıda mevcut olduğu halde doğuda niçin bulunmadığını araştırmıştır (Godelier Çev. Tokatlı 1974).

Marks ve Engels, önceleri doğu toplumlarının geri kalmalarının nedenini, toprakta özel mülkiyetin mevcut olmayışında görmüşlerdir. Bu konuda en önemli ayırıcı vasıf, kendi kendine yeten köylerin varlığıdır. Bu köyler kendi kendine yeten bağımsız hücrelerdir. Tarımsal faaliyetin dışında, köyün öteki ihtiyaçları, % 100 köy içinden karşılanır (Marks Çev. Bilgi 1975). Marks’a göre, ATÜT, toprağın köy topluluğuna ait olduğu, ferdin sadece bu topluluğun bir üyesi olarak toprağa tasarruf ettiği düzendir (Marks Çev. Bilgi 1975).

ATÜT’e göre, birbirleriyle ilişkisi olmayan, kendi kendine yeterli köy topluluklarının, kamu yararına olan ve tek başına bir topluluğun gücünü aşan (örneğin sulama tesisleri, kanallar vb.) büyük çapta işlerin gerçekleştirilebilmesi için, işbirliği yapmaları gerekir. Böylece ortak mülkiyete dayanan alt topluluklar üzerinde bunların hepsini kapsayan bir üst topluluk, örneğın devlet teşekkül eder. Toprağın mülkiyetine sahip olan köy toplulukları, artık ürünü almak suretiyle devlet tarafından sömürölmektedir (Godelier Çev. Tokatlı 1974, Avcioğlu 1968). Oysa tımar toprakları, ATÜT’te olduğu gibi köy topluluğunun değil, doğrudan doğruya devletin malıdır. Bunun dışında köylünün ayrıca mutlak anlamda kendisine ait mülkü olan bağ, bahçesi, evi, değirmeni vs. vardır.

Osmanlı Devleti, coğrafi durumu gereği, şehirlerin yol ve köprülerin bakım ve tamirini, tüccarın mal ve can güvenliğini sağlamak için derbent teşkilatı kurmuştur (Orhonlu 1967). Bununla bağlantılı olarak Türk köyleri de bu gelişmelere kapalı kalmamış, gelişme göstermiştir. Durum böyle olunca, Türk köylerini, ATÜT’te bahsi geçen tamamen içe kapalı köylerle karıştırmamak gerekir (Avcioğlu 1968). Ayrıca, ATÜT’ün gerektirdiği durgunluk,

Osmanlı toplumunda tarihin hiçbir döneminde yaşanmamıştır (Petrosyan Çev. Beyhan ve Hacıhasanoğlu 1974).

ATÜT ve Avrupa feodalitesinde olduğu gibi kendisinin ve diğer aile üyelerinin geçimleri için gerekli olan miktarın üstünde kalan bütün ürün, tımar yöneticisi olan sipahiye veya devlete verilmeyip reayanın kendisinde bırakılmaktadır. ATÜT'te, köylü, kendi geçimi dışındaki bütün ürettiklerini devlete verirken, Osmanlı köylüsü sadece şer'î ve örfî hukuka göre tespit edilmiş olan vergileri ödemektedir (Avcıoğlu 1968). Avcıoğlu (1968)'na göre; XV. ve XVI. yüzyıllar Türkiye'sinde, Türk köylerinin, ATÜT'e has olduğu söylenen durgunluğa mahkûm, içine kapalı, dışarı ile ilişkileri kesilmiş üniteler olarak kabulüne imkân yoktur.

Üretim güçlerinin dinamiği açısından bakılacak olursa, bir toplumun ATÜT'e geçişi, söz konusu toplumun bir durgunluğa girip çöktüğüne değil, tam tersine üretici güçlerin ilerlediğine işaretir (Cin 1985). Birçok Marksist yazar, bu kavramı, doğunun durgunluğuna dayanan, yanlış, gerici ve itibardan düşmüş bir teori şeklinde vasıflandıracak kadar ileri gitmiştir (Godellier Çev. Tokatlı 1974).

Avcıoğlu (1968), Osmanlı toprak ve toplum düzeninde, sonradan meydana gelen olumsuz gelişmeleri, kapitalist düzene geçiş sancıları ve bir prekapitalist yapı olarak nitelendirmektedir.

Çizelge 5.2. Osmanlı toprak rejimi ile Feodalite ve ATÜT karşılaştırılması

Temel Özellikler	Osmanlı toprak rejiminde	Feodalite'e	ATÜT'te
Toprağın Mülkiyeti	Çıplak mülkiyet devletin kullanım köylünün –mülk tımarlar ve vakıf tımarlar hariç-	Senyör ve asillerin	Köy tüzel kişiliğinin
Hukuki Bağlılık	Yoktur. Köylü sadece devlete bağlıdır	Köylü senyöre bağlıdır	Üst köy tüzel kişiliğine ve devlete bağlıdır
Üretimden Pay Alma Hakkı	Kılıç hakkı olarak üretimden pay alır. Ürün köylünüdür. Sipahinin üretim hakkı yok.Kılıç yeri ve ocaklık hariç-	Ürün senyöre aittir	Geçimlik kısmı köylünün, fazlası köy tüzel kişiliğinin
Angarya	Yılda sadece üç gün ve bir kez sipahinin Öşür vergisinin karşılığı olan mahsulün ambara taşınması şeklindedir.	Vardır (Senyörün dilediği kadar vardır).	Vardır (Köy tüzel kişiliği karanna bağlı olarak)
Üretim Araçları Mülkiyeti	Köylüye aittir.	Feodal beye aittir.	Köy tüzel kişiliğine aittir
Vassallık Sistemi	Yoktur	Vardır	Yoktur
Miras Durumu	Köylünün araziye tasarruf hakkı, veraseten varislere intikal eder	Köylünün miras hakkı yoktur	Köylünün miras hakkı yoktur.
Evlilik-Boşanma Gibi Özel Durumlar	Herhangi bir izne bağlı değil	İzne bağlı	İzne bağlı değil
Köylünün Toprağı Terk Hakkı	Yoktur	Yoktur	Yoktur
Köylünün Toprağı Kiraya Verme Hakkı	Vardır	Yoktur	Yoktur
Vergi Miktarını Belirleme Hakkı	Sipahinin değil, devletindir	Senyöründür	Köy tüzel kişiliği yöneticilerinin
Hürriyet Bakımından Köylünün Durumu	Hür sayılmaz ama köle de değildir.	Köledir	Köledir
Toprağa Bağlı Asalet	Yoktur	Vardır	Yoktur
Siyasi Egemenlik	Yoktur	Vardır	Vardır
Para Bastırma, Memur Tayin ve Atama	Sipahinin böyle bir yetkisi yoktur	Senyörün vardır	Tüzel kişi yöneticilerinin yoktur
Köylünün Özel Bağ- Bahçesi Olması	Vardır	Serflerde yoktur, serbest köylülerde vardır	Yoktur
Asker Besleme ve Savaşa Gitme	Sipahinin böyle bir görevi vardır--mülk tımarları kendileri gitmez asker gönderir-	Yoktur	Yoktur

6. OSMANLI ESNAF KURUMU OLARAK AHİLİK VE LONCA TEŞKİLATI

Osmanlı Devleti, toprak rejimi ile köylüleri organize ederek ordu ve gıda konusunu kontrol ederken, şehirde oturan kesimi ve özellikle de şehirde oturan esnaf ve sanatkâr kesimini de organize etmiştir. Şehirde oturan esnaf kesimin örgütlendiği yapı, ahi birlikleri ve lonca teşkilatı şeklinde olmuştur. Bu yapılanmalar, hem mesleki, hem de askeri özelliklere sahiptir.

Şimşek (2002)'e göre; ahilik ve lonca teşkilatı, kaynağını din ve ahlâk düşüncesinden alan bir sosyal harekettir. Gerek fütüvvetnameler (mesleki yönetmelik, iç tüzük), gerekse loncalara ait çalışma şartlarını ifade eden metinlerde bu durum açıkça ortaya konmuştur.

6.1. Ahilik ve Ahi Birlikleri

XIII. yüzyılda, Anadolu'da, kurumlaşmasını tamamlamış olan ahilik, sosyal bir kurum olmanın yanında, Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından hemen sonra, Anadolu'daki Türk birliğinin sağlanmasında büyük rol oynamış bir örgüttür. Ahiliğin bu tarihi rolü, Osmanlı Devleti'nin kurulması noktasında da söz konusudur.

Ahi birlikleri, her kurum gibi, belli ihtiyaçları karşılamak için kurulmuştur. Ahi teşkilatının kuruluş gayesiyle, kurulduğu dönemde Anadolu'nun siyasi ve sosyal yapısının yakın ilgisi vardır. Parmaksızoğlu (1982)'na göre, Anadolu'ya gelen Türkler: "Arapların Endülüs'te yaptıkları gibi bölge bölge yerleştirilmemiştir. Bir bölgede, çeşitli Türk boylarından oluşan köyler, şehirlerde de mahalleler kurmuşlardır." Bu şekilde iskân edilmiş ve Asya'dan gelmiş olan esnaf ve sanatkâr Türklerin, gerek ekonomik yapı içerisinde varolabilmek, gerekse o günün Anadolu halkının esnaf ve sanatkârlığını tekelinde bulunduran kesime karşı güçlü olabilmek için aralarında bir teşkilat kurmak ve dayanışmayı sağlamak zorunluluğu ahi birliklerinin kurulmasında etken olmuştur (Çağatay 1974). Ahi birliklerinin kuruluş amacı altında söylenecek en ince nokta burasıdır.

6.1.1. Ahiliğin özellikleri

Ahilik, bir esnaf ve sanatkâr yapılanmasıdır. Ahilik, üyeleri ile toplumsal dayanışma

ve birliği sağlamak, mal üretmek ve üretimde kaliteyi ve standardı sağlamak için belirli kurallar oluşturmak, kuruma katılan gençleri her anlamda eğitmek, bireye geçimini sağlamak amaçlı bir meslek öğretmek, üretici ve tüketici arasında güvene dayalı bir iletişim geliştirmek, fiyat kontrolünü gerçekleştirmek gibi gaye ve çalışma prensipleri olan sosyal ve ekonomik içerikli kuruluşlardır.

Ahi birliklerinin başlıca amacı; Anadolu'nun şehir, kasaba ve köylerindeki esnaf ve sanatkârların faaliyetlerini takip etmek, sosyal birlik ve beraberliği sağlamak, dayanışmayı kalıcı kılmak, ekonomik sıkıntıları gidermek, üyelerine hammadde sağlamak, eleman yetiştirmek, kredi olanağı sağlamak ve bütün bunların denetimini düzenlemektir. Buna bağlı olarak, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma düşüncesini yaygınlaştırmak ve bu amaçla topluma örnek olmak, yoksula ve yabancılara yardım etmek, onları beslemek ve korumak gibi görevleri de olmuştur.

6.1.2. Ahiliğin kaynakları

Ahiliğin, Osmanlı uygulamasından önce farklı isimler altında Bizans ve Mısır'da uygulandığı bilinmektedir. Osmanlı uygulaması, Bizans loncalarının bir devamı olmadığı gibi, Mısır'daki fütüvvet teşkilatının da bir kopyası değildir. Bununla beraber bu kurumların, ahi birliklerinin kurulmasına hiçbir etkisi olmadığını söylemek de doğru değildir (Güllülü 1977). Ahi birlikleri kurulurken elbette daha önce kurulmuş bulunan ve Türklerin yakından bildikleri benzer teşkilatlardan yararlanmışlardır.

Ahiliğin kaynağı konusunda, Türk tarihçiler arasında değişik görüşler olsa da bilinen, ahiliğin Anadolu'da Ahi Evran ismiyle meşhur Şeyh Nasıruddin Mahmut tarafından kurulup geliştirildiğidir. Ahi Evran, İran'ın Hoy şehrinde doğmuş ve daha sonra Anadolu'ya göç etmiştir.

Çağatay (1952) ve Ocak (1996), Köprülü ve Gölpınarlı'nın, ahiliğin, kaynağının Mısır'a kadar uzanan fütüvvet teşkilatının Anadolu'daki uygulamasından başka bir şey olmadığını ifade ettiğini, buna karşılık karşılık bazı tarihçilerin, ahiliğin fütüvvet kurumuyla ilgisi olmadığını ve hatta Anadolu Türklerinin ortaya koyduğu bir düzen olduğunu iddia ettiğini yazmaktadır. Sosyolojik bir olgu olarak, farklı ve benzer yanlarıyla, ahiliğin

kaynaklarını, hem Bizans loncalarında hem fütüvvet teşkilatında hem de Selçuklu ahi teşkilatı uygulamasında aramak gerekmektedir.

a-) Ahilik ve Bizans loncaları

Ahi örgütünün Bizans loncaları ile en önemli farkı kuruluş şeklindedir; Bizans loncalarının devlet tarafından bazı kamu görevlerini yerine getirmek için kurulmuş mesleki teşkilatlar olmalarına karşılık, ahi birlikleri, devletin otoritesi dışında kurulup gelişmiş mesleki kuruluşlardır.

Bizans loncalarında devletin sıkı denetimi vardır. Herhangi bir loncaya üye olabilmek için imparator ya da imparatorun görevlendirmiş olduğu kişilerden birinin onayını almak gerekir. Bizans loncalarına giren bir daha ayrılamaz, çıkış yasağı vardır (Güllülü 1977). Ahi örgütünde ise, doğrudan bir devlet denetimi yoktur. Kuruluş yıllarında devlet, ahi birliklerinin yönetimine karışmamıştır. Daha sonraki dönemde ise birlik yönetimine seçilen bazı görevlilerin, hükümet yetkililerinin onayından sonra görevlerine başlaması prensibi getirilerek dolaylı bir denetim sağlanmıştır. Ahi birliklerine üyelik serbesttir. Üyeliğe kabul işlemleri, örgüt yetkililerince yapılır ve devlet buna müdahale etmez, üyeler de istedikleri zaman teşkilattan ayrılma hakkına sahiptir. Bizans loncalarında sadece tüccar ve sanatkârlar üye olabilir. Ahi örgütünde ise ahilik prensiplerini kabul eden ve işi olan herkes üye olma hakkına sahiptir.

Bizans loncaları tarafından üyelerin uyulması için konulacak kurallar siyasi otorite tarafından tespit edilir. Ahi birliklerinde ise, bu kurallar genel ahilik kurallarından seçilerek teşkilat yöneticileri tarafından ortaya konulur.

Bizans loncalarının kast yapısı taşımalarına ve kan grupları haline dönüşmelerine karşılık, ahi birlikleri hiçbir zaman kan grupları haline dönüşmemiş, aksine kastlaşma eğilimine karşı çıkmıştır. Bizans loncalarının kastlaşmasını sağlayan önemli bir özellik olarak gözüken, farklı loncalar arasındaki evlilik yasağı ise ahi birliklerinde söz konusu bile değildir (Güllülü 1977).

Ahi birliklerinde çıraklar, bugünkü tabiriyle tam bir öğrenci muamelesi görürler. Usta-çırak arasındaki ilişki, öğretmen-öğrenci arasındaki ilişki gibidir. Usta, bütün gücüyle mesleğini çırağına öğretmek ve aynı zamanda onu iyi bir insan ve iyi bir vatandaş olarak

yetiştirmek gayreti içinde olmak durumundadır. Çırağın mesleğini iyi öğrenememesinden veya kusurlu davranışlarından usta sorumlu tutulur ve bu ustaya iyi gözle bakılmaz.

Çizelge 6.1. Ahi birliklerinin Bizans loncaları ile mukayesesi

Bizans Loncaları	Ahi Birlikleri
Sadece tüccar ve sanatkârlar üye olabilir.	Ahilik kurallarını kabul eden herkes, bu kuruma üye olabilir.
Devletin gözetimi ve sıkı denetimi altında çalışırlar, lonca kurallarını da siyasi otoriterler belirler.	Kurallar, genel ahilik kurallarından seçilerek teşkilat yöneticileri, tarafından ortaya konulur. Devlet denetimi yoktur.
Ekonomi bu kurumun temel amacıdır.	Tek amaç ekonomi değildir, dayanışma ve yardımlaşma da önemlidir.
Sınıflı toplum yapısını benimsemişlerdir.	Sınıflı toplum yapısına karşı çıkarak, kişide mesleki bilgi ve ahlâk ararlar.
Askeri ve güvenlik yönü yoktur	Askeri ve güvenlik yönü vardır.
Kazanç ortaklığı yoktur	Kazanç ortaklığı vardır

b-) Ahilik ve fütüvvet teşkilatı

Ahi birlikleri, aynı zamanda fütüvvet birlikleri adını almaları, genç ahilere “feta” denilmesi, örgüte giriş şartlarını, uyulması gereken kuralları ve törenleri kapsayan ahi yönetmeliği niteliğindeki eserlere “Fütüvvetname” adının verilmesi bakımından fütüvvet teşkilatı ile şekli benzerlikler taşımaktadır. Ahilik, ahlâki ve terbiyevi prensiplerini, fütüvvetnamelerden almıştır (Çağatay 1952). Ancak, bu benzerliklere bakılarak ahiliğin, fütüvvet teşkilatının tıpatıp bir örneği olduğu düşünülmemelidir (Ekinci 1991).

Ahi, Arapça bir kelime olarak “kardeş”, “kardeşim” anlamına gelmektedir. Bu adın, Türkçe’deki, cömert, eli açık anlamında olan “akı”dan geldiği, dolayısıyla ahiliğin Türklere özgü bir kuruluş olduğu öne sürülmekte ise de, bu yoldaki kanıtlar henüz doyurucu olmaktan uzaktır (Kaşgarlı Mahmut 1995). Ahi örgütünün, İslam dünyasında görülen fütüvveti andırması, kullanılan terimlerin aynı oluşu ve sistemin işleyişindeki benzerlik, ahiliğin fütüvve teşkilatından etkilendiğini ortaya koymaktadır (Turan 1990). Genelde, örgüte girmiş olanlar “kardeş” sayıldığı için “ahi” diye anılmıştır. Nitekim XIV. yüzyılın ikinci çeyreğinde, Orhan Gazi döneminde Anadolu’yu gezmiş olan İbni Batuta (Çev. Şerif 1978), ahi örgütüne mensup olanları “Ahiyanü’l- Fıtyan” (kardeş yiğitler) olarak göstermektedir.

Ahiliğin kurallarını içeren nizamnamesine “Fütüvvetname” denilmektedir (TDVİA 1988). Fütüvvetnamelerde, ahiliğin kuralları sayılmış ve bu kurallara uymada azami gayret gösterilmesi istenmiştir. Bunların bazıları; “elini açık tut, kapını açık tut, sofranı açık tut; elini bağlı tut, dilini bağlı tut, belini bağlı tut” şeklindedir.

Ahilik, fütüvve teşkilatından büyük oranda etkilenmiş olmakla beraber, fütüvveden mesleki açıdan farklılıklar gösterir. Ahi birliklerinde, mesleki örgütlenme ve meslek sahibi olma esastır (Ekinci 1991). Aynı mesleğe mensup kişiler ahi teşkilatının en küçük birimini oluşturur, örneğin saraç, debbağ, terzi, kuyumcu vb. Oysa fütüvvet teşkilatında, üyeler, kavli (sanatkârlar), seyfi (askerler) ve şurubi (sanatkâr ve askerler dışındaki üyeler) olmak üzere üç gruba ayrılır (Çağatay 1952).

Çizelge 6.2. Ahiliğin fütüvve teşkilatıyla mukayesesi

Ahi Birlikleri	Fütüvve Teşkilatı
Mesleki örgütlenme esastır. Bunun yanında mesleği öğrenmeyi kabul etmek üye olmak için yeterlidir.	Üyelik şartı olarak hem aynı meslekten olma şartı bağlayıcı değildir. Meslek mensubu olmayanlar da üye olabilir.
Nizamnamelerinin adı “fütüvve”dir. Birliğin çalışma esaslarını içerir. Uyulması zorunludur.	Nizamnamelerinin adı “fütüvve”dir. Teşkilatın çalışma esaslarını içerir. Uyulması zorunludur.
Birlik mensuplarına “kardeşim”* denilir.	Fütüvve teşkilatı mensuplarına “kardeşim” denilir.
Ahlâk prensipleri esastır.	Ahlâk prensipleri esastır.

*Arapça kökenli olan "Ahi" kelimesi Ahıyye'nin tekili olan "ah" kelimesine birinci tekil "ya" sı ilave olunarak "ahi" şeklinde telaffuz olunmuş halidir (Şeker 1993). Buna göre “Kardeşim” demektir.

c-) Selçuklularda Ahilik

XI. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar Anadolu’ya göç eden Türkler, Selçukluların iskân politikasına uygun olarak, yerleştikleri bölgelerde hıristiyan tebaanın meşgul olduğu, sanayi, ticaret ve tarım iş ve uygulamalarından çok şey öğrendiler. Akdağ (1995)’a göre: “Dokumacılık, maden işçiliği, madenî eşya yapımı ve inşaat sahalarında yerli hıristiyan ustalar, Türkler geldikten sonra da sanatlarını işlemekte devam etmişler ve Türkler onlara bir müddet çirak olmuşlardır.”

Selçukluların ilk zamanlarında, gayrimüslim halk, ticaret ve sanayi ile uğraşırken Türklerin daha ziyade hayvancılık ve tarımla uğraştıkları bilinmektedir. Ancak 1220’lerde Moğolların, Maveraünnehir ve Türkistan’daki Türk şehirlerine yaptığı kısımlar ve sonunda Harzemşahlar Türk Devleti’ni ortadan kaldırması ile bu bölgedeki tüccar ve sanatkâr Türkler, Anadolu topraklarına sığınmaya başlamışlardır. Bu şehirli Türkler, Asya’nın ticaret hayatında etkin rol oynamış, kimileri çeşitli ortaklıklar kurmuş usta kişilerden oluşmaktadır. Anadolu’ya gelen bu Türkler, yerli Bizans halkına karşı örgütlenmek zorunda kalmışlardır. Bunu, yaptıkları işlere bir düzen getirerek ve ahlâki, dini anlamda topluma birer örnek olarak başarmışlardır. İşte Anadolu’ya gelen bu tüccar ve sanatkâr grup, 1240’lı yıllarda, yeni

yurtlarında ahi örgütünü kurmuşlardır. Ahilik ilk olarak Orta Anadolu'da (Kayseri) XIII. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış ve bu asır içinde bütün Anadolu'ya yayılmıştır.

6.1.3. Ahi birliklerinde örgütsel yapı

Esnaf birliklerine, kayıtlı yani esnaf teşkilatının üyeleri iki ana gruba ayrılmaktadır. Birinci grup, herhangi bir sebepten dolayı fiili olarak çalışma hayatının dışında kalanlar, bunlara “haricîler” denilir, ikinci grup ise fiili olarak çalışma hayatında bulunanlar, bunlara da “dahilîler” denilir.

Haricîler; emekliler, malûller ve sakatlar olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Emekliler; esnafın ihtiyar kesimi olup, hali vakti yerinde olanlar ve dükkânlarını kalfaları aracılığı ile idare etmeye devam edenlerdir. Malûller; kalfaları aracılığı ile işletecek dükkânları bulunmadığından, değişik masrafları esnaf sandığı tarafından karşılanırlar. Sakatlar; esnafın herhangi bir kesimine mensup (üstad, kalfa, çırak) iken, sakat kalan veya iyileşemeyecek bir hastalığa yakalananların oluşturduğu gruptur. Bunlara esnaf sandığından yardım edildiği gibi diğer üstad ve kalfalar da yardım ederler.

Dahilîler; yamak, çırak, kalfa ve üstad olmak üzere dört gruptan oluşurlar. Yamak; on yaşından küçüklerin oluşturduğu kesimdir. Bunlar ücretsiz çalıştırılır ve işe devamlılıkları aileleri tarafından sağlanır. Çırak; belirli bir müddet yamak olarak çalışan ve bir törenle çıraklığa kabul edilenlerdir. Bunlara haftalık verilir. Kalfa; üç yıl çırak olarak çalışanlardır. Kalfalar; çalıştıkları sanat dalında beceri kazanmaya başlarlar. Bunlar, idare odasında, büyük bir törenle kalfalığa alınırlar. Bu törende idare heyetinin tamamı hazır bulunur. Diğer üstadlar da davet edilir ve en kıdemli kalfa bu merasimde rehberlik ve hizmet eder. Üstadlık için, üç yıl kalfalık etmiş olmak gereklidir. Kalfalık süresinde, herhangi bir şikâyetin vaki olmamasına, müşteriye iyi muamelede bulunmuş olmasına, diğer kalfalarla iyi geçinmesi ve özellikle çırak yetiştirmeye ehil olmasına dikkat edilir. Bu şartları taşıyanlar, yine büyük bir törenle ustalığa yükseltilir (TDVİA 1988).

Çizelge 6.3. Ahi örgüt yapısında yönetenler ve yönetilenler

Yönetenler						
Ahi Baba	Kethüda	Yiğitbaşı	İşçibaşı	Bilirkişi	Bilirkişi	
Yönetilenler						
Dahililer			Hariciler			
Ustalar	Kalfalar	Çıraklar	Yamaklar	Emekliler	Malüller	Sakatlar

Ahilik örgüt yapısı üç aşamalı bir yapı içermektedir. Birinci aşamada örgüte yeni giren çıraklar bulunmaktadır. Bunlara “fityan” ya da “yiğit” denilmektedir. İkinci aşama, ahinin meslekte kendini yetiştirdiği kendi başına işyeri açıp yönetebileceği aşamadır. Bu aşamada ahiye bir tören yapılır ve “ihvan” ismi verilir. Ahilikte üçüncü aşama ihvan aşamasından sonra gelen aşamadır. Bu aşamaya “Serveran” (Başkanlar ya da Altılar) ismi verilir. Serveran ya da altılar aşaması yönetim kurulu üyeliği aşamasıdır. Bu yönetim kurulunda ahi baba, kethüda, yiğitbaşı, işçibaşı ile iki bilirkişi (ehl-i hibre yani uzman) vardır.

“Serveran” veya kimi kez “İhtiyar Heyeti” de denilen “altılar”, kendi işkolu içinde en yetkili kuruldur. Hem yönetim, hem de bir ceza kurulu olarak görev yapar. Hükümet ile esnaf arasında aracılık yapmak da bu kurulun görevleri arasındadır.

Örgütün başı, “ahi baba”dır, esnaf arasından seçilir. Seçimin yerel kadı tarafından merkeze bildirilmesi ve yeni seçilen ahi babanın, o işkolundaki başkanlığının merkezi yönetim tarafından onaylanması gerekmektedir. Ahi Baba (şeyh), esnaf örgütünün yönetim kurulu başkanıdır.

Teşkilatta ikinci etkili ve yetkili isim, “kethüda”dır. Esnaf kethüdası, bir anlamda esnaf teşkilatı içinde merkezi yönetimin elemanı durumundadır. Kethüda olarak görev yapmak için, kethüdanın esnaf arasından seçilmesi, seçildikten sonra yerel kadı tarafından merkeze bildirilmesi ve merkez tarafından onaylanması gerekmektedir.

“Yiğitbaşı”, esnaf arasında, rütbelerin tespit edilmesi, peştamal ya da kuşak kuşanma törenleri, altıların verdiği disiplin cezalarının uygulanması ve esnaf sandığının yönetimi görevlerini yapar. Ayrıca örgütü yerel kadılık yanında da temsil yetkisine sahiptir.

“İşçibaşı”, örgütün temsil ettiği iş kolunda ya da sanatta söz sahibi olandır. Yiğitbaşı'nın yardımcılığını yürütür.

Adına, “ehl-i hiref” de denilen “bilirkişi”ler ise, üyeler arası denetimlerde iş görürler, ayrıca mahkemelerde bilirkişilik yaparlar (Turan 1990).

Şehirlerde her işkolunun yönetiminde ayrı “serveran” görev yapmaktadır. Ayrıca o şehirdeki bütün ahi örgütlerinin (mesleki esnaf kuruluşlarının) başında Şeyh-ül Meşayih (şeyhler şeyhi) unvanı verilen bir genel başkan bulunmaktadır.

Çizelge 6.4. Şehirlerde ahi üst örgütü

Genel Başkan Şeyh-ül Meşayih (Şehirdeki Bütün Ahi Meslek Örgütlerinin Başı)		
Ahi Baba (Şeyh) Meslek örgütünün yönetim kurulu başkanı	Ahi Baba (Şeyh) Meslek örgütünün yönetim kurulu başkanı	Ahi Baba (Şeyh) Meslek örgütünün yönetim kurulu başkanı

6.1.4. Ahi birliklerinin ekonomik yapısı

Ahi örgütünde, her esnaf grubunun, yönetim giderlerini karşılamak ve aralarında yardımlaşma ve dayanışmayı sağlamak üzere bir sandığı vardır. Sandığın gelir ve gider harcamaları belirli bir denetleme ile gerçekleşir. Sandık, müteveli veya sandık mütevellisinin yönetiminde faaliyetini sürdürür. Sandık yönetimi olan müteveli, idare heyetine karşı sandığın gelir ve giderlerinden dolayı sorumludur.

Esnaf sandığının bünyesinde “kese” tabir edilen sandığa ait malzeme, akar, para vs. menkul veya gayri menkule ait evrakın saklandığı bölümler bulunmaktadır. Bu keseler genel olarak altı tanedir. Şimşek (2002)'e göre, sandıkta bölümleri oluşturan ve bu bölümlerin faaliyetlerini gösteren keseler şu şekildedir: Atlas Kese; senetler ve kıymetli evrakın

saklandığı bölümdür. Yeşil Kese; esnafa ait mülkün ve vakfın tapu senetlerinin saklandığı bölümdür. Örne Kese; belirli bir miktar paranın ve yedek akçenin korunduğu bölümdür. Kırmızı Kese; nemaya verilen paranın senetlerinin korunduğu bölümdür. Beyaz Kese; bütün gider belgeleri ile cari yıl hesaplarının bulunduğu bölümdür. Siyah Kese; vadesinde tahsil edilemeyen alacaklar ve tahsili olanaksız hale gelmiş senetler ile bunlara ait evrakın bulunduğu bölümdür.

Ahilik teşkilatının gelir kalemleri çeşitli olmakla beraber genel olarak; örgüte üye olan esnaftan düzenli olarak toplanan aidatlar, çıraklıktan kalfalığa ve kalfalıktan ustahğa yükselirken ustanın çırağı veya kalfası için verdiği teberru (bağış), haftalık veya aylık olarak, esnafın gücüne göre toplanan hisseler (bunlar bir nevi aidat durumundadır), asker parası (orduya katılan esnafın çocuğunun giderlerinin karşılanması için toplanan paralar), nema'dan (faiz gelirinden) elde edilen paralar ve müteferrik (yukarıda yazılanların dışında kalan) gelir kalemlerinden oluşur (Şimşek 2002).

Ahi teşkilatının harcama (gider) kalemleri de; ticaret ve işyerini genişletmek için isteyen esnafa verilen borçlar, ramazan ayında halk için yapılan masraflar, esnafın hali ve vakti yerinde olmayanlara yapılan karşılıksız yardımlar, vefat eden esnaf için yapılan cenaze giderleri, felakete uğrayan esnafa yapılan yardımlar, esnafın fakir olanlarının hastalık masrafları, evlenecek olan fakir ve kimsesiz gençlere yapılan yardımlar, devlet törenlerine katılan esnafın tezyini için yapılan harcamalar ve müteferrik (yukarıda sayılanların dışında ortaya çıkan) masraflardan oluşur (Şimşek 2002).

6.1.5. Ahi birliklerinde ceza, denetim, çalışma ve rekabet

Ahi birliklerinin, üyelerine tanıdığı bütün bu imkânlarla birlikte bir de ceza uygulama sistemi bulunmaktadır. Birliğe mensup esnafın cezalandırılması, normal olarak, yönetim kurulu görevi yapan serveran tarafından gerçekleştirilir. Cezalar, yiğitbaşı tarafından yerine getirilir.

Verilen cezalar, suçun türüne göre; geçici olarak meslekten men etme cezası, sanattan tamamen uzaklaştırma cezası, dayak cezası, para cezası, yolsuz cezası (medeni münasebetlerin kesilmesi), ikaz ve nasihat cezası, hapis cezası, malların müsadere edilme cezası şeklindedir (Yaman 1974).

Ahi birliklerinde kurulan denetimin ve ceza sisteminin amacı, esnaf ve sanatkârların, meslek ahlâkına uygun tutum ve davranış içinde bulunup bulunmadıklarını, örgüt idarecileri tarafından sıkı bir şekilde denetlemektir (TDVİA 1988). Denetimin etkili yapılabilmesi için, bütün şikâyet kapıları, herkese açık bırakılmıştır. Her birlik, üyelerinin imâl ettiği ürünlerin, kalite ve standardına göre fiyatlarını tespit etme yetkisine sahiptir. Konulan nizama uymayanlar suçlarına göre cezalara çarptırılmış, bu çeşit davranışla cezalandırılan suçluya da “yolsuz” denilmiştir. “Yolsuz” olmak demek, hammaddeyi piyasadan alamaz olmak, üretmiş olduğu malı kimseye satamaz olmak demektir. “Yolsuz”, kahvelere kabul edilmez, cemiyet toplantılarına giremez.

Ahilikte, toplu yaşam söz konusudur. Ahi babanın öncülüğünde akşam yemekleri topluca yenilir. İbn-i Batuta (Çev. Şerif 1978); yemek yendikten sonra topluca müzik dinlendiğini ve raks edildiğini, yani müzik eşliğinde semah yapıldığını da kaydetmektedir. İbn-i Batuta (Çev. Şerif 1978)’nın yazdığına göre; gün boyu kendi işlerinde çalışan ahiler, kazandıklarını akşamleyin getirip ahi baba’ya teslim ederler. Bu da örgütte kazancın ortak olduğunun ortaya konması bakımından önemlidir.

Ahilikte rekabet yasaktır. Fiyatlar ve üretilen malın niteliği, yani standardı örgütçe tespit edilir ve çok yakından denetlenir. Yeni bir işyerinin açılması da örgütün iznine bağlıdır. Ahi örgütünün bu etkinliklerine bakıldığında, aslında daha XII. ve XIII. yüzyılların Anadolu’sunda ilk esnaf ve sanatkârlar dayanışma ve yardımlaşma birliğinin oluşturulduğunu söylemek mümkündür.

Bu şekilde ele alındığında, ahiliğin kooperatif düşünce ve felsefesine sahip olduğu ve hatta kooperatifçiliğe kaynak olduğu düşünülebilir (Şimşek 2002). Bu birlikler, bir esnaf örgütü olarak, esnaf ve sanatkârların birbirleri arasındaki dayanışma ve yardımlaşmayı sağladığı gibi, aynı zamanda esnaf ve sanatkârlarla toplumun ilişkileri arasında da adeta bir köprü ve iletişim aracı olarak önemli bir yere sahiptir. Esnaf örgütü özelliği daha fazladır.

Ahiliğin çok etkili olduğu önemli alanlardan biri de askeri ve siyasi alandır. Bu teşkilatın çatısı altına giren esnaf ve sanatkârlar, mesleki, dini, ahlâki eğitimden ayrı olarak, askeri talim ve terbiye de görmüşlerdir. Anadolu’da süratle yayılan, köylerde ve uç bölgelerde büyük nüfuza sahip olan bu teşkilat, Anadolu’da, özellikle de XIII. yüzyılda, devlet otoritesinin zayıfladığı bir dönemde, şehir hayatında sadece iktisadi değil, siyasi yönden de

önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Özellikle idare teşkilatının geliştirilmediği ilk devirlerde, Anadolu'nun Moğol istilası sırasında şehirlerde ve küçük kasabalarda mahalli idarenin temsilcisi olmuşlardır. Ahiler, Tokat ve Sivas'ı ele geçiren Moğollara karşı, Kayseri'yi başarıyla savunmuşlardır. Selçuklu döneminde, devlet idaresine karşı görülen mevzii ayaklanmaların savuşturulmasında organize güç olarak fonksiyon icra etmişlerdir (Şimşek 2002).

Uzunçarşılı (1965)'nin: "Devletin hiç bir tesiri olmadan; şehir esnafı ve halkı, kendi kendisini idare ediyor, en küçük bir suistimal, yolsuzluk ve ananeye aykırı harekete fırsat verilmiyordu" tespiti, ahiliğin sosyal ve kültürel fonksiyonlarının varlığı ile izah edilebilir. Yine Uzunçarşılı'nın: "Ahilerin de askeri teşkilatlara benzer silahlı teşkilatları olduğu malumumuzdur. Mamafih bunlar, ordu kuvveti olmayıp, mahalli muhafaza kuvvetidir." şeklindeki tespiti; ahilerin Fatih dönemine kadar ordu ile beraber hareket etmeleri ile örtüşmekte ve ahilerin toplumsal sorumluluğun askeri fonksiyonlarını ortaya koymaktadır.

Ordunun geçeceği şehir ve kasabalardaki ahi birliklerine önceden haber gönderilmesi, ahi birliklerinin de, kendi bölgelerinden geçerken orduya lazım olacak malzemeleri hazırlaması, (fırıncı, ayakkabı tamircisi, nalbant gibi sanatkârlar) esası vardır. Bütün bu fonksiyonlar, ahilerin vazgeçilmez değerlerinden olan toplumsal sorumluluğun bir gereğidir.

6.1.6. Ahi birliklerinde eğitim ve yükselme

Ahi birliklerinin en önemli özellikleri, üyelerini bir meslek sahibi kılmak ve ortak davranışlar kazandırmaktır. Ahi birliklerinin, ortaya çıkışlarından başlayarak eğitim ve öğretim faaliyetlerinde buldukları ve üyelerini eğittikleri bilinmektedir. Ahiler, imalat ve ticarete verdikleri önemle ekonominin büyümesine, eğitime verdikleri önemle de bilimin gelişmesine büyük katkı sağlamışlardır (Şimşek 2002).

Ahiler, eğitimi, kişinin doğumuyla başlayan ve hayat boyunca devam eden bir süreç olarak görmüşlerdir. Ahi zaviyelerinde kırk yaşın üstündeki insanlara da okuma ve yazma öğretilmiştir. Hatta bunlar arasında divan yazacak kadar olgunluğa erişenler dahi olmuştur. Böylece günümüzde, "hayat boyu eğitim" şeklinde tanımlanan eğitim anlayışı yüzyıllar önce ahi birlikleri tarafından uygulanmıştır.

İş dışındaki eğitim, genel eğitim özelliğinde olup ferdi gelişmeye yöneliktir. Ahi birliklerinde, eğitici-öğretmen tarafından teşkilata yeni giren gençlere okuma yazma öğretilmiştir. Bu eğitim çerçevesinde, eski Türk destanları, Kutadgu Bilig ve Ahi Evran'ın kitapları yanında fütüvvetname denilen, "Ahiliğin Ahlâk Nizamnamesi" olarak bilinen kitaplar okutulmuştur (Şimşek 2002).

Ahi olabilmek, örgüte girebilmek; birey olarak bazı erdemlere ve niteliklere sahip bulunmayı gerektirmektedir. Ahilik ahlâkı diye anılan bu nitelikler ya da ilkeler, dört ana madde olarak şöyle sıralanmıştır: Bağışlamayı bilmek (kuvvetli ve galip durumda iken de bağışlamayı bilmek), kızgın iken de yumuşak davranmak, düşman bile olsa da kişilere ve insanlara yardım etmek, kendisi muhtaç iken dahi başkasına vermeyi bilmek.

Ahilik ahlâkına ait toplam yedi yüz kırk kural vardır. Bu yedi yüz kırk kural bir anda öğretilmediği gibi, sanata ait bütün bilgiler de bir anda verilmemiştir. Ahlâk, usul ve erkâna ait bilgiler kitap haline getirilmesine rağmen, üretime veya sanata ait teknik bilgiler, yazılı hale getirilmemiştir. Ahi teşkilatlarında, çırağı en iyi şekilde yetiştirmek ustanın görevidir. Bunun için usta, sanatın bütün inceliklerini ve sırlarını aşama aşama çırak ve kalfalarına öğretirken onların ahlâken de yetişmesi için gayret göstermek durumundadır.

Çırak olmak isteyen aday öncelikle, elinde ustalık belgesi sahibi bir ustaya yardımcı olarak verilir ve kendisine iki tane "yol kardeşi" (yiğit başı) seçilir. Yol kardeşliği, gençlerin ömrü boyunca sürer. Bu, usta öğretici nezaretinde ders almanın diğer adıdır (Şimşek 2002).

6.1.7. Ahi birliklerinin sosyal ve kültürel ilişkileri

Ahi kültürünün önemli bir parçası da "ahi zaviyeleri"dir". Zaviyeler, Selçuklu Devleti zamanında kurulmaya başlanan ve Osmanlı döneminde de yapımı süren, yolculara misafirlere bedava yiyecek, içecek ve yatacak yer temin eden "konuk evleri"dir. Konuk evlerinde eğitim, öğretim yapıldığı gibi konukların ağırlanması da gerçekleştirilir.

Ahiler, yalnız şehir ve kasabalardaki esnaf ve sanatkârları eğitip yetiştirmekle kalmamış, Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar uzanmıştır. Bunların adı; "yaran (yaren) odası" ve/veya "misafir odası"dır. Yine İbn-i Batuta (Çev. Şerif 1978)'nın anlattığına göre; ahi zaviyeleri birçok köyde "konuk odası" olarak görev yapmıştır. Konuk odalarının her türlü

ihtiyacı, ekonomik durumu iyi olan aileler tarafından gönüllü olarak karşılanmakta, bu şekilde gelen misafirlerin yeme, içme, konaklama, vb. her türlü hizmetleri buralarda ücretsiz olarak temin edilmektedir (Ekinci 1991). Ahiliğin dayanışmaya, yardımlaşmaya ve toplumsal sorumluluğa verdiği değerin ve önemin en belirgin ifadesi, ahi zaviyelerinin varlığı ile açıklanabilir.

Ahiler, şehirlerde zaviye, köylerde yâran odası şeklinde konaklama ve sosyal amaçlı kurumlar kurmuşlardır. Ulaşım ve haberleşme olanaklarının sınırlı olduğu o dönemlerde, meslekleri gereği seyahat etmek zorunda olanlar için, bu odaların önemi son derece büyüktür. Yâran odaları da, tıpkı ahi zaviyeleri gibi eğitimin gelişmesine ve insanlar arasında yardımlaşma ve dayanışma duygusunun yerleşmesine önemli katkılar sağlamıştır.

Yâran odalarının yönetimi "yâran başı" adı verilen kişiler tarafından sağlanmıştır. Her yâran odasında, yâran başına vekâlet edecek bir de "odabaşı" bulunur. Bu kişiler seçimle işbaşına gelen kişilerdir. İbn-i Batuta (Çev. Şerif 1978), ahilerin toplumla ilgili misyonlarını açıklarken: "Bunlar Anadolu'ya yerleşmiş bulunan Türkmenlerin yaşadıkları her yerde, şehir, kasaba ve köylerde bulunmaktadırlar. Memleketlerine gelen yabancıları karşılama, onlarla ilgilenme, yiyeceklerini, içeceklerini, yatacaklarını sağlama, ihtiyaçlarını giderme, onları uğursuz ve edepsizlerin ellerinden kurtarma, şu veya bu sebeple bu yaramazlara katılanları yeryüzünden temizleme gibi konularda bunların eş ve örneklerine dünyanın hiç bir yerinde rastlamak mümkün değildir" tespitinde bulunmuştur.

Ahi birliklerinde katılım ve paylaşım esastır, bu sebeple toplantılara önemli bir yer verilmiştir. Esnaf aleyhine alınan kararlar, büyük bir mecliste görüşülmesine azami önem verilmiştir. Ancak ahi baba vekili, gerekli gördüğünde, "olağanüstü toplantı" yapma yetkisine sahiptir. Bu toplantıya büyük meclis üyeleri ile birlikte her meslek kolundan üç usta davet edilmesi esası vardır. Bu husus demokratik katılım anlamında önemlidir. Devlet yetkilileriyle de görüşmeler yapılır. Yapılan görüşmelerde, anlaşma sağlanmadığı takdirde, ertesi gün "Memleket Toplantısı" yapılır. Memleket toplantısı, bütün ustaların, beldenin ileri gelenlerinin (bilim adamları, şehrin önde gelenleri) ilânen daveti ve katılımlarıyla gerçekleşir.

Ahiler, kazandıkları para ile kendilerinin ve ailelerinin ihtiyaçlarını karşılamış, arta kalan parayla da fakir ve yoksul kimselere yardım etmişlerdir (TDVİA 1988).

6.1.8. Ahi birliklerinin ortadan kalkması

Ahilik, Anadolu Selçuklu Devleti'nin parçalanmaya yüz tuttuğu XIII. yüzyılın sonlarından başlayarak XIV. yüzyıl Anadolu'sunda büyük bir etkinlik ve yaygınlık kazanmıştır. Ayrıca ahi örgütleri, siyasi otorite boşlukları doğduğu zamanlarda şehirlerin yönetimlerini de üstlenmişlerdir. İbn-i Batuta (Çev. Şerif 1978) buna değinirken: "Bu ülke törelerinden biri de bir şehirde hükümdar bulunmadığı zaman ahilerin hükümeti yönetmeleridir." demekte ve XIV. yüzyılın ikinci çeyreğinde Kayseri'yi buna örnek olarak göstermektedir. Aynı durum 1350'li yılların Ankara'sı için de söz konusu olup, Ankara ahileri, Osmanlı egemenliğinden önceki yıllarda şehir yönetimlerini ellerine geçirip burada bir ahi devleti kurmuşlardır (Turan 1990).

Osmanlıların güçlü bir merkezi devlet kurmalarından sonra, ahiliğin siyasal hayattaki önemi azalmakla birlikte, bir esnaf örgütü olarak etkinliği yüzyıllarca daha sürmüştür. Ancak XV. yüzyıldan başlayarak lonca örgütünün Osmanlı toplumunda daha ağırlıklı olmasıyla birlikte, kimi yerlerde onunla karıştırıldığından özgünlüğünü sadece Orta Anadolu'da Kırşehir ve yöresinde koruyabilmiştir (Turan 1990).

XV. yüzyılın sonlarına doğru, Amerika'nın keşfi ve açık deniz ticaretinin gelişmesi sonucu Avrupa'nın gıda ve hammadde ihtiyacı hızla artmaya başlamış, bunun sonucunda Batılı tüccarların Osmanlı üreticilerine, üretim yerinde, yerli esnafa göre daha yüksek fiyat vermeye başlaması ahi birliklerini güç duruma sokmuştur. Bu durum, hammadde temininde sıkıntı doğurmuştur. Uygulanan sıkı narh ve kalite kontrolü sebebiyle esnaf artık mal üretmez hale gelmiştir. Kısaca XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti, zengin bir hammadde alıcısı olan Avrupa ile, çok bol ve hatta ucuz bir hammadde satıcısı olan doğunun arasında bocalayan aracı konumuna düşmüştür. Avrupa'dan gelen altın ve gümüş karşılığında giden maddeler çeşitli sıkıntılara sebep olmuş ve yerli sanayinin düzeni sarsılmıştır (Akdağ 1975).

XVI. yüzyılın sonlarında, Türk esnafı bir yandan hammadde sıkıntısı çekerken, bir yandan da ürettiği eşyaya alıcı bulamaz hale gelmiştir. Bu durum, sermaye sahipleri ile askerler ve köylülerin esnaf arasına girmesini kolaylaştırmıştır (Güllülü 1977). Bu dönemde üretim ve üretici arasına girmiş olan sanayici sınıfların, ahi birliklerince gerçekleştirilen geleneksel üretim organizasyonuna karşı, bu köylü gruplarını kullanması da ayrı bir gerçektir (Ögel 1982). Ayrıca Osmanlı ekonomisinin zayıflamasının bir sonucu olarak, yeniçeri ve

sipahi gibi askeri zümreler sanat hayatına el atmışlardır. Bunlara 1587 yılında çıkartılan bir fermanla esnaflık hakkı tanınmıştır (Güllülü 1977). Esnaf arasına katılan bu yeni gruplar, adeta elbirliği ile ahi birliklerinin imtiyaz ve yetkilerini çiğneyerek, kârlı iş alanlarına yönelmişler ve “yeniçeri zorbalığı” sayesinde buralarda hâkim olmaya başlamışlardır. Bu durum ahi birliklerinin fonksiyonlarını kaybederek çözümleri için önemli bir sebep oluşturmuştur (Ekinci 1991). Birçok kârlı iş alanlarını kaybeden, hammadde darlığı çeken, işe yarar çırak ve kalfaları yeniçeri esnafına kaptıran ahiler, geçimlerini bile temin edemez duruma gelmiş ve geleneksel üretim organizasyonunun dışına çıkmaya başlamışlardır (Güllülü 1977).

Çözülme sonucu loncalaşan ahi birlikleri, daha sonra “gedikler” haline dönüşmüştür. Türkçe olan “gedik” kelimesine, resmi terim olarak, ülkemizde, 1727 yılından itibaren rastlanmaktadır. Gedik; tekel ve imtiyaz anlamına gelir. Gediklik, ahiliğin tersine tekelci bir yapıya sahiptir. Gedik sahibi olmak, kişinin kalfalık ve çıraklıktan sonra boşta bulunan bir ustalık makamına geçmesi demektir. Bu şekilde bir imtiyaz fermanları olan kişiler, sanat ve ticaret yapabilmıştır. Bu tarzda esnaf ve sanatkârlık 17 Haziran 1861 tarihine kadar devam etmiş, bu tarihte çıkartılan bir tüzükle sanat ve ticarete tekel usulü kaldırılmıştır (Ekinci 1991).

6.2. Lonca Teşkilatı

Lonca teşkilatlarının kökeni, VII. ve VIII. yüzyıldan itibaren faaliyet gösteren ahilik teşkilatlarına dayanır. Ahilik kuruluşuna ait töreler, kurallar birçok özellikler loncalarda da vardır.

Ahilikte var olan tasavvufi ve askeri unsurlardan arınmış olan loncaların amaçlarını, genel olarak, mensubu olan sanatkâr ve esnaf arasında sosyal eşitliği ve dayanışmayı sağlamak ve mesleki faaliyetin uygulanışını düzenlemek ve denetlemek olarak ifade etmek mümkündür.

Osmanlı döneminde loncalara dair bilinen en eski kayıtlar XV. yüzyıla kadar uzanır. Osmanlılarda bir esnaf dayanışma örgütü olan lonca teşkilatı, ahi teşkilatının zamana uygun hale gelmiş bir versiyonudur. Lonca teşkilatı, kooperatifçilik hareketleri içerisinde incelenmesi gereken önemli yapılaşmalardan biridir. Lonca teşkilatı, ahilikten farklı olarak ve

kooperatifçiliğe daha yakın olarak, değişik ırk, dil ve dini içinde barındıran büyük bir organizasyondur.

6.2.1. Loncaların örgütsel yapısı

Lonca teşkilatı ahiliğin devamı olduğundan ahilikle ilgili detay bilgiler yukarıda verildiği için bu bölümde sadece ahilikten farklı olan kısımları ele alınacaktır.

Osmanlı lonca teşkilatında, esnafın birinci derecede amiri, kadılar (hakimler) ve muhtesiplerdir (esnafı denetleyen kişiler). Bunların dışında esnafın başında şeyh (loncanın başı, başkan), nakib (esnaf, sanatkâr ve tüccarlar arasında şeyhin temsilcisi durumunda olan kişi), duacı (dua etme görevlisi, dua okuyan), çavuş (işleri takip eden kişi), yiğitbaşı (loncada verilen kararları uygulayan, denetimleri yapan kişi) ve kethüda (esnaf, tüccar ve sanatkârların devletle olan ilişkilerini yürüten kişi) adlarıyla anılan kişiler bulunmaktadır.

Kethüdalık, esnaf teşkilatının başlangıcından Osmanlı'nın son yıllarına kadar kadar devam etmiş bulunan yarı resmi bir memuriyettir. Şeyh, nakib, duacı ve çavuş gibi makamlar zamanla ortadan kalkmış, bunların hak ve yetkileri de kethüdalara intikal etmiştir. Genellikle kadılar tarafından tayin edilen kethüdalar, esnafla hükümet arasında yegâne aracı olduklarından devlet nezdinde de itibar sahibidirler. Bu sebeple, tayinleri esnasında esnafın görüşünü almak bir adet olmuştur. II. Meşrutiyetin ilanından sonra 1910 yılında kethüdalık, resmen ilga edilmiştir (Çağatay 1988).

Çizelge 6.5. Lonca yönetim şeması

Kadı ya da Muhtesip (Lonca Yönetim Kurulu Başkanı)					
Şeyh	Nakip	Kethüda	Yiğitbaşı	Çavuş	Duacı

6.2.2. Loncaların ekonomik yapısı

Her esnaf grubuna ait bir yardımlaşma sandığı bulunmaktadır. “Orta sandığı” üyelerin tefeciden korunması, iş hayatı için lazım olan kredilerin dağıtılması işlevine sahiptir.

Loncanın gelirleri (ahi teşkilatında olduğu gibi); esnafın teberruları (bağışları), çıraklıktan kalfalığa ve kalfalıktan ustalığa geçenler için ustaları tarafından verilen paralardan sandık için alınan paylar ve benzeri gelirlerdir. Her esnaf, malının satışından elde edilen belirli bir yüzdeyi orta sandığına yatırmak zorundadır. Ayrıca terfi harçları ile teşkilata ait mülklerin kiralari ve çeşitli bağışlar sandığın diğer gelirleri arasındadır.

Orta sandığında toplanan paralar, teşkilat için lüzumlu harcamaların yapılması içindir. Loncanın giderleri olarak, loncaya ait mülklerin tamir masrafları, çeşitli vergiler, görevlilerin maaşları, sosyal gayeli esnaf toplantılarının giderleri, fukaralara çeşitli vesilelerle yapılan yardımlar, esnaftan maddi durumu iyi olmayıp hasta ve sakat olanlara yapılan yardımlar, teşkilatın gelirlerini arttırmak için satın alınan mülklerin bedelleri sayılabilir (Ekinci 1991).

Sandık paralarının harcanmasında, esnafın durumu iki esas ayırım içinde ele alınmıştır; bunlar sandık üyesi esnafın iş görebilir ve iş göremez durumlarıdır. Çalışmaya gücü yeten ve mesleğini icra eden, yani iş görebilen; üstad, usta, kalfa, çırak ve yamak gibi kimselere iş görebilir anlamında “efrâd-ı âmile” denilmiştir. Bunların ekonomik ihtiyaçları yönetim kurulu tarafından değerlendirilir ve uygunluğu halinde kredi verilirdi. Verilen kredinin faizi de gelir olarak işlenirdi. İş göremez yani “efrâd-ı gayriâmile” denilen esnaf kesimi ise ihtiyarlık, hastalık veya sakatlık nedeniyle çalışamaz durumda olanlardır. Bunlar da, sandıktan aldıkları yardımlara göre mütekaid, aceze ve malulin olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Yaşlılık (ihtiyarlık) nedeniyle dükkanlarına ve tezgahlarına gidip gelemeyen ustalar mütekaid, ihtiyarlıkları sebebiyle dükkanlarına gidemeyen ve dükkânını idare edecek kalfası veya sermayesi bulunmadığı için işini terk eden, dükkânını kapatmak zorunda kalan ustalara aceze, esnaflığın hangi derecesinde olursa olsun bir kaza nedeniyle sakatlığa veya tedavisi mümkün olmayan bir hastalığa maruz kalan esnafa da “malulin” denilmiştir.

Orta sandığı usulünde, teşkilat için gerekli harcamalar yapıldıktan sonra, artan paranın, esnafa kredi olarak dağıtılması ve/veya hammadde temininde kullanılması esası uygulanmıştır. Esnafa lazım olan hammadde, teşkilat tarafından satın alınarak üyelere dağıtılmıştır (Ekinci 1991). Orta sandığı usulü 1909 Kapalı Çarşı yangınına kadar devam etmiştir.

Loncalar, merkezde olduğu gibi taşrada da vardır. Taşradaki esnafın kendilerinin veya kadının tayin ettiği reislerine, önceleri ahi baba, sonraları kâhya ve 1878'den sonra ise

“mütevelli” denilmiştir. Mütevellinin yanında üstatları tarafından seçilen ve beş kişiden oluşan lonca heyeti bulunmaktadır. Ayrıca tüm esnafın mütevellilerinden oluşan bir “kâhyalar meclisi” de bulunmaktadır. Bu meclisin başkanına “kâhya başı” denilmektedir.

Çizelge 6.6. Loncaların taşra örgüt yapısı

Kahya (=Mütevelli=Ahi Baba) Taşradaki lonca teşkilatının başkanı				
Nakip	Kethüda	Yiğitbaşı	Çavuş	Duacı

Taşrada da, her esnaf grubunun bir vakıf sandığı vardır. Buna “Esnaf Sandığı” veya ahilik döneminde olduğu gibi, “Esnaf Kesesi” adı da verilmiştir. Bu sandık mütevellinin idaresi altındadır. Mütevelli loncaya, lonca da esnafa karşı sorumludur. Lonca da da esnaf ahilikte olduğu gibi, üstat, kalfa, çırak ve yamak şeklinde derecelendirilmiştir. Meslekten ayrılanlar ise, müttekâit (emekli), aceze (yaşlı, eli ayağı tutmayan) ve malul (bedensel engelli) şeklinde sınıflandırılmıştır (Çağatay 1988).

6.2.3. Loncaların sona ermesi

Loncaların faaliyetlerinin sona ermesi, XIX. yüzyılda Avrupa’nın makineleşmesi ve yüzyılın sonlarına doğru büyük fabrikalar kurması ile eş zamanlı olmuştur. Bu yeni durumda, bir yandan artan rekabet gücü, kapitülasyonların bu sarsıcı ve yıkıcı rekabete karşı konulmasını engellemesi, diğer yandan yurt içinde bazı yerlerde makineli üretimin başlaması esnaf loncalarının ve onların yönettiği sandıkların sonunu getirmiştir. Loncalar 1912 yılına kadar hüküm sürmüş ve bu tarihte kaldırılmıştır (Şimşek 2002).

6.3. Ahilik ve Loncaların Sosyo-ekonomik Yapısı

XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu toplum hayatında önemli sosyal, siyasî, ekonomik ve kültürel faaliyetleri ile yer alan ahilik ve lonca teşkilatları, bir Türk kurumu olarak ortaya çıkmamakla birlikte, sonradan, birer Türk kurumu olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir (Çağatay 1974, Gülerman ve Taştekil 1993).

Osmanlı ekonomik düzeninin nitelikleri ve devletin ekonomiyi bütünüyle nasıl kapsayıp ona hâkim olduğu, Uzunçarşılı (1965)'nın verdiği şu örnekten daha iyi anlaşılmaktadır: “Memleket dahilindeki tezgâhlarda yapıp gerek içerde sarf edilen ve gerek memleket dışına çıkarılan eşyanın yapıcılarının miktarı muayyen ve mahdut olduğu gibi bunların mamulatının malzemesinin cinsi ve ölçüsü de hükümetçe tespit edilmiş ve damgaya tabi tutulmuştu; bunun haricine çıkanlar cezalandırılırdı. Mesela ibrişim satanların kullanacakları ibrişimin cinsi muayyendi; bunun hilafına başka bir ibrişimden kumaş dokunmasına müsaade edilmezdi. Sandal denilen kumaş iki buçuk arşın olarak yapılırdı. Edirne'deki ve İstanbul'daki kürkçü esnafının seksen samurdan bir samur kürk ve yetmiş vaşak kafesinden bir vaşak kürk ve yüz elli kakumdan bir kakum kürk ve doksan samur parçasından ve iki yüz sincaptan birer kürk yapmaları tespit edilmiş olup, bunun dışına çıkıp hile yapanlar derhal ceza görürlerdi. Bunların kontrolü hassa kürkçübaşısına ait olup, hilekârları hükümete haber verirdi. Her sanatın erbabının şeyh, kethüda, yiğitbaşı ve iki ehl-i hibre (uzman, bilirkişi)'den müteşekkil bir lonca heyeti olup, bunlar mensup oldukları esnafın işlerine bakarlar ve hükümet ile esnaf arasında vasıta olurlardı.”

Ahi birlikleri ve daha sonra bunların devamı niteliğinde olan lonca teşkilatı, birbirlerini korumak ve yardımlaşmak, dışarıdan gelebilecek etki ve tehlikelere birlikte karşı koyabilmek, kendilerinden yardım bekleyenlere karşı ırk ve din farkı gözetmeksizin yardım etmek gibi geleneksel değerlerin yanında fütüvvet adabına da sıkı sıkıya bağlıdır (Gülerman ve Taştekil 1993). Fütüvvetnamelere göre ahi; nefesine hâkim olmak, iyi huylu olmak, Allah'ın emirlerine uymak, cömert olmak, insanları sevmek, hile yapmamak, yalan söylememek, âdil olmak, zulme ve haksızlığa karşı koymak, mazlumu korumak vb. gibi prensiplere uygun yaşamak zorundadır (Çağatay 1981).

Ahi birliklerinin ve lonca teşkilatlarının meslekî fonksiyonları ve ortaya koyduğu iktisadî zihniyet; üretimde standartlaşma ve kalite kontrolünün sağlanması, sanatta ehliyete önem verilmesi, patent hakkına saygı, birlik mensuplarına hürmet, iş bölümü ve iş birliği gibi esaslara dayanan ve içinde iktisadî faaliyet; “inanarak ve bütün gücüyle katılarak üretme, sadece kendisi (bencil kâr dürtüsü) değil, başkaları için, halk için, toplumsal refah için üretme ve adalet üzere (güçlüye göre değil) paylaşırma” (Hamitoğulları 1986)'dan ibarettir.

7. VAKIF KURUMU

7.1. Vakfın Tanımı

Vakıf, bir malı, menfaati kamuya bırakılmak üzere özel mülkiyetten çıkartmaktır. Başka bir ifadeyle vakıf, ekonomik durumu iyi olan refah düzeyi yüksek olan kişilerin mallarının ve daha çok taşınmaz mallarının gelirlerini, dini ve/veya sosyal amaçlı çalışmalarda kullanılmak üzere kurulmuş olan kurumların finansmanına tahsis etmeleridir. Bu amaçla yapılan tahsislerde, söz konusu taşınmazların mülkiyetinin de kurulan kurumlara devredilmesi esastır.

Berki (1981), vakfı: “Hakiki veya hükmi bir şahsın, kendi mamelekine dahil menkul veya gayrimenkulü yahut bunların intifasını, ammeye, devamlı veya aşağı yukarı uzunca bir müddet tahsis etmesidir.” şeklinde tanımlamaktadır. Vakıf kurma isteğe bağlıdır. Fakat bir vakıf kurulduktan sonra geri dönülemez. Vakıflardan, dil, din, ırk gözetilmeden herkes yararlanabilir.

7.2. Vakıf Kurumunun Tarihçesi

Vakıf kurumu, Türklere mükemmel bir noktaya ulaşmış olmasının yanında din olarak, müslümanlık, hıristiyanlık, musevilik ve budizmde, medeniyet olarak Roma, Yunan, Bizans ve Cermen medeniyetinde var olan bir kurumdur. Köprülü (1951), vakıf kurumunun Eti, Uygur ve Selçuklu’larda olduğuna dair sayısız bilgi ve belge mevcut olduğunu yazmaktadır.

Yunan Medeniyeti’nde, ilk devirlerde, vakıf, bir malın tahsis olunduğu amaca göre kullanılması şeklinde olmuştur. Roma Medeniyeti’nde ise başlangıçta olmayan vakıflar daha sonraki yıllarda ölüme bağlı olarak vasiyet ve bağışlama şeklinde gerçekleşmiştir. Bizans’taki vakıflar hakkında Köprülü (1951): “Kiliselerin, manastırların, papazlara mahsus ibadethanelerin, fakirlere, ihtiyarlara ve kimsesiz çocuklara yardım maksadıyla kurulmuş hayır müesseselerinin, hukuki şahsiyete mâlik oldukları” şeklinde yazmaktadır.

Akgündüz (1996)'e göre, sosyal yapı kurumu olan vakıf, bir mülkün aynı sahibinde kalmak üzere, bir şeyin menfaatini (gelirini), ya fakirlere tasadduk etmek (sadaka olarak vermek) veya bir başka hayır (iyilik) yapılması gayesiyle tutmak, hapsetmektir. Türklerde vakıflar, genel olarak; hayır yapmak ve topluma faydalı olmak, dinî ihtiyaçları karşılamak, sağlık, kültür ve bayındırlık alanlarında toplumun ihtiyaçlarını karşılamak, sanat eserleri yaptırmak, kent ve kasabaları süslemek, dolayısıyla toplumun kültür ve sanat düzeyini yükseltmek, servetin varislerini korumak, onlara belirli bir gelir ve geçim imkânı sağlamak amacıyla kurulmuştur.

7.3. Osmanlı Devleti'nde Vakıf Kurumu ve Tarihsel Süreci

Abbasiler döneminde bir teşkilat olarak yapılan vakıf kurumu, tarihi süreç içerisinde Selçuklulara kadar varlığını devam ettirmiş ve oradan da Osmanlı Devleti'ne intikal etmiştir. Osmanlı Devleti'nde ilk vakıf, 1324 yılında Orhan Gazi tarafından kurulmuştur (Kazıcı 2003).

Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıf ruhunu ortaya koyan üç kelime olmuştur. Bunlar “vakıf”, “habs” ve “sadaka-i muharreme”dir. Bunların anlamları sırasıyla şöyledir; vakıf, kuran kimsenin daha önce sahibi bulunduğu mülkü (menkul ve gayrimenkul) vakfın gayesinde harcanmak üzere bırakmasıdır. Vakıf ruhunun ikinci kelimesi olan “habs” ise sözlük anlamı itibarıyla “alıkoymak” ve “men etmek”tir. Burada sözü edilen “habs” kelimesi ile vakfın gelirini ya da gelire esas olan şeyi tutmak ve onun vakfın amacı dışında harcanmasını men etmek kastedilmektedir. Nitekim Yediyıldız (1964), “vakıf” ve “habs” kelimelerinin birbiriyle olan ilgisini şu şekilde açıklamaktadır: “Vakıf kelimesi Arapça'da durdurmak alıkoymak manasına olup, ıstılah olarak, VIII. asır ortalarından XIX. asır sonlarına kadar ki devrede, İslam ülkelerinin içtimâî ve iktisadî hayatında ehemmiyetli bir rol oynayan dinî içtimâî bir müessesenin adıdır. Bu müesseseye, kuzey Afrika'da, hubus veya hubs (ahbas) adı verilmiş ve bu ıstılah Fransızca'ya “habous” şeklinde geçmiştir.” Vakıf ruhunun üçüncü kelimesi olan sadaka-i muharreme ise sevap düşüncesiyle bir malı hibe etmektir (Kazıcı 2003).

Osmanlı Devleti'nde özellikle yükselme dönemindeki uygulamalar dikkate alındığında vakıf teşkilatının, Batı feodalizminin benzeri kurumu olan fideivommis⁴⁹, toplumsal etki bakımından vakıflar kadar etkili olamamıştır. Bunda asıl etken fideivommis'in özünü; ilerde başka birine vermesi için, bir kimseye mal bırakılması şartının oluşturmasıdır. Bu şartlı vasiyet usulü, vakıfların fideivommislere karşın üstünlük sağlamasına neden olmuştur (Duman 1999).

Osmanlı Devleti, vakıf sistemini büyütmiştir. 1530–1540 yıllarında yapılan “Nüfus ve Vergi Tahriri”nde belirtildiğine göre, Kastamonu, Alaiye, Teke, Hamid ve Karahisar-ı Zahib Livaları dâhil, bütün Batı Anadolu sancaklarını içine alan o zamanki Anadolu Eyaletinde, sağlanan tüm gelirin % 14'ü vakıflara ait olup, toplanan gelir tamamen bu kanaldan kamu hizmetleri, din ve hayır işleri için kullanılmıştır (Barkan 1963).

Osmanlı Devleti'nde toplumsal ve sosyal birçok hizmetin vakıflar aracılığıyla yerine getirildiği söylenebilir (Gönencan 2001). Osmanlı Devleti'nde, olumlu özellikleri taşıyan vakıflar, bununla beraber bir müddet sonra, istismara açık konuma gelmişlerdir. Devlet eski kudretinden ve düzeninden güç kaybettikçe, bu durumun istismarı da artmıştır. Vakıf sisteminin olumsuz yönde kullanılmasının örnekleri Kanuni Sultan Süleyman zamanında yaşanmıştır. Bu dönemde uygulamada; devlet, kendine ait olan toprağı önce kişilere vermiş, sonra onlardan alarak vakıflara dönüştürmüştür (İpekçi 1975).

Vakıfların bir diğer olumsuz sonucu, “Mürtezika”⁵⁰ diye tabir edilen bir zümreyi alabildiğine genişletmesidir. “Ehl-i vezâyif” (vazifeliler) olarak da isimlendirilen ve kendilerine vakıf kaynaklarından yardım edilen bu grubun içine, fakir ve ihtiyaç sahipleri, mühtedîler (başka bir dinden vazgeçip İslam dinine girenler), vâkıfın kendi aile bireyleri, Haremeyn (Mekke ve Medine) gibi bazı önemli yerlerde bulunan ve çeşitli hizmet gören kişiler yer almaktadır (Pakalın 1993).

7.3.1. Sosyo-ekonomik yönüyle Osmanlı vakıf kurumu

Vakıflar, devletin elini uzatmadığı bazı alanlarda özel kişiler veya devlet hariç diğer tüzel kişilerce kurulan, sosyal amaç taşıyan kurumlardır. Vakıfların bir kısmı hastane,

⁴⁹ Fideivommis: İleride başka birine vermesi için bir kimseye mal vb. eşya bırakılması.

⁵⁰ Mürtezika, vakıf bütçesinden maaş, yiyecek vb. gelir sağlayanlara verilen genel bir isimdir.

köprü, kitaplık, han, çeşme gibi herkesin kullanımına açık olan yerler ve kurumlar olduğu gibi bir kısmı da öksüz yurtları, yoksul öğrencilere yurtlar, aş ocakları, yoksul ve kimsesizlerin barındırılması, güçsüz, hasta ve sakat bireylerin bakımı gibi amaçlara yönelik olarak kurulmuş kurumlardır. Günümüzdeki sosyal kamu hizmetlerini andıran bu yapı, Barkan (1963)'a göre: “Devlet eliyle kurulmuş olup devlet geliriyle işleyen, fakat idari ve mali bakımdan muhtar ve hususi bir statüye tabi” dir.

Vakfın yapısında, kişilerin, mallarının ve mülkiyetlerinin toplumsal amaçlarla kullanılması yatmaktadır. Vakıflar, eğitimden sağlığa, sosyal yardımdan, şehirciliğe, belediyeçilikten bayındırlık işlerine kadar birçok alanda etkin görevler ifa etmişlerdir. Yazgan (1980), Batılı sosyal siyasetçilerin, XVI. yüzyıl Osmanlısının bir “vakıf cenneti” olduğunu ifade ettiğini yazmaktadır.

7.3.2. Osmanlı vakıflarında yönetim

Vakıflar, müteveli denilen kişilerce yönetilir. Müteveli heyeti, vakfın genel kurulu; müteveli ise, vakfın yönetim kuruludur. Ayrıca müteveli heyeti, kendi içinden ya da dışından denetçi ya da denetçiler seçer.

Vakfın kuruluş amacını ve kurucularını ve çalışma esaslarını gösteren metne, “Vakfiye” (Vakıf Senedi) denilir. Vakfiye bir anlamda, vakıfların ana sözleşmesi hükmündedir ve kadılık tarafından tescil edildikten sonra resmîyet kazanır (Kazıcı 2003).

7.3.3. Osmanlı Devleti’nde vakıf çeşitleri

Vakıfları gördükleri hizmet bakımından ve çeşitleri bakımından olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür. Gördükleri hizmet bakımından; dini, sosyal ve ekonomik olmak üzere üç kısma ayrılır. Çeşitleri bakımından ise, menkul ve gayrimenkul oluşları bakımından, mahiyet bakımından, mülkiyet bakımından, idari durum bakımından ve kiraya verilmesi bakımından olmak üzere farklı tasnifler yapmak mümkündür.

Vakıfların yukarıda verilmiş olan tasnifleri yapılmakla birlikte, konuyu anlaşılır kılan en güzel tasnif; “kendilerinden yararlanılma” açısından yapılan tasniftir. Vakıflar, kendilerinden yararlanılma açısından iki kısımda ele alınabilir. Birinci kısımda, çeşitli

medrese, mescitler, imaretler, camiler, hastaneler, kütüphaneler, han ve hamamlar gibi kurumlar yer alır ve bu vakıflara; “hayır kurumları” yani “Müessesat-ı Hayriyye” denilir. Bu kısımda yer alan vakıflarda, aynıyla (taşınmazıyla) intifa olunmak (yararlanılmak) esası vardır. Burada sözü edilen yararlanılma, vakfın türüne göre bazen belirli bir kesimle sınırlı tutulabildiği gibi, bazen de sınırsız olarak herkesin hizmetine sunulmuş olabilmektedir (Akgündüz 1996).

Vakıfların yararlanılma (intifa) esaslı tasnifinde ikinci kısımda yer alan vakıf türleri içinde, kendilerinin gelirinden yararlanan vakıflar yer almaktadır. Bu vakıflarda, bizzat aynıyla (taşınmazla) yararlanma yerine, gelirden intifa da söz konusudur. “Müstegellât-ı Hayriyye” adı verilen bu vakıflar, bina ve arazi gibi gelir kaynaklarından oluşan vakıflardır. Müstegellât, kelime olarak gelir getiren anlamındadır. Bu vakıflar, Osmanlı Devleti’nde “asl-ı vakıf” olarak yani vakfın aslı, özü olarak kabul edilmiştir.

7.4. Osmanlı Devleti’nde Avarız Vakıfları

Konusu vakıf paraların kullanımından oluşan bir diğer vakıf çeşidi olan “avarız vakıfları”, kendine has uygulamalara sahiptir. Avarız kelimesi “arıza”nın çoğuludur. Kelime itibarıyla hastalık, fakirlik, yangın ve afet gibi zorunlu durumları anlatmaktadır. Vakıf olarak “Avarız vakıfları”; toplumun uzak kalamayacağı hayati ihtiyaçların giderilmesi için kurulmuş vakıflardır. Avarız vakıfları, geliri bir köy veya mahalle ahalisinin ya da esnafın beklenmedik ihtiyaçlarına (avarızına) sarfedilmek üzere kurulmuş olan vakıflar.

Avarız vakıfları, köy ve mahallelerde yaşayanlara yönelik olmak ve bir meslek ve sanat erbabına yönelik olmak bakımından iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısımda yer alan vakıflar, köy ve mahallelerde ihtiyaç sahiplerinin ölümünde cenaze işleri hastalık ve çalışmama halinde de yiyecek, iaşe ve tedavi işleri görülmek üzere kurulurlar. Bu vakıflarda temel ölçü sadece ihtiyaç sahibi olmaktır. Din, dil ve ırk ayırımı söz konusu değildir (Akgündüz 1996). İkinci kısımda yer alan vakıflar ise bir meslek veya sanat erbabının hayati ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulurlar. Bu kısımda yer alan vakıflarda da, temel ölçü, bir meslek sahibi olmak ve ihtiyaç sahibi olmaktır. Dil, din, ırk ayırımı söz konusu değildir.

Avarız vakıflarının birinci kısmı, tüm vakıflarda olduğu gibi, sosyal amaçlı yardımlaşma ve dayanışma şeklinde faaliyet gösterirler. İkinci kısımda yer alan vakıflar ise,

daha çok esnafın kredi ihtiyacını karşılamaya yöneliktir. Bu kısımda yer alan vakıflar, hem meslekî yardım, hem kredi verme, hem tasarruf, hem de yardımlaşma amacını taşırlar. Aynı meslek mensuplarının birlikteliği ile oluşup “avarız sandıkları” şeklinde teşkilatlanıldığı gibi, farklı meslekten olanlara da kredilendirme işleri yapılmıştır.

Avarız vakıflarının paraları, mahalle ve köylere ait olanlar, “avarız akçesi sandığı” adı altında, esnafa ait olanlar da, “esnaf sandığı”, “esnaf vakfı” veya “esnaf kesesi” adı altında toplanmıştır (Akgündüz 1996). Avarız vakıfları içinde yer alan para vakıfları, geliriyle intifâ olunan yani müstegallât-ı hayriyye adı verilen vakıflar grubuna girmektedir. Keleş (2001), Hüdavendigâr Livası Tahrir Defteri’ndeki vakıf tasnifleriyle ilgili olarak: “Sultan ve vezir vakıfları, evlatlık vakıflar, zaviye vakıflar ve faizle işletilmek üzere vakfedilmiş olan paralar ifadesi para vakıflarının kaynağı bakımından önemlidir” ifadesini kullanmaktadır.

7.5. Osmanlı Devleti’nde Para Vakıfları

Osmanlı Devleti’nde bilinen ilk para vakfı, Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulmuştur. Fatih Sultan Mehmet bu vakfa 24.000 altın vakfetmiş ve bu vakfın gelirlerinin yeniçeri ocağına verilen etlerin finansmanında destek olması şartını koymuştur (Döndüren 1998). Bu şekilde kurulan para vakıfları zamanla çok gelişmiştir. Sadece İstanbul’da, 1456–1551 yılları arasında faaliyet gösteren para vakfı sayısı bin yüz altmış birdir (Döndüren 1998). Bu noktada, para vakıflarının o günün vakıf bankaları olduğu söylenebilir.

Osmanlı para vakıflarında anaparanın kullanılması, ya “Karz-ı Hasen” (ödünç verme) ya Mudarebe (emek-sermaye ortaklığı yoluyla işletme) ya Müşâreke (sermaye ortaklığı) ya Murabaha (malı peşin fiyatla satın alıp yıllık belli kârla alıcıya devretme) ya Bidâa (vakıf parayı, Allah rızası için meccanen işletip kârın ve anaparanın tamamını vakfa verme) veya Bey bi’l-Vefa (mülkiyeti muhafaza kayıtlı geçici satış) şeklinde olmuştur (Barkan ve Ayverdi 1970, Öztürk 1995).

Para vakıflarından kredi kullananların bazılarının kervan ve gemilerle uzak ülkelere giden ve kârlı ticaret yapan büyük tüccarlar olduğu bilinmektedir (Döndüren 1998).

Para vakıfları, Osmanlı’nın son dönemlerine kadar önemini korumuştur. XVII. ve XIX. yüzyıllarda kurulan vakıflar üzerinde yapılan incelemelerde, XVIII. yüzyıl vakıflarının

% 31,7'sinin, XIX. yüzyıl vakıflarının da % 56,8'inin para vakıfları olduğu tespit edilmiştir (Öztürk 1995).

Para vakıfları, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar varlıklarını ve faaliyetlerini sürdürmüştür. Önceleri bağımsız olan bu kurumlar daha sonra, Evkaf Nezareti (Vakıflar Bakanlığı)'nin idare ve denetiminde faaliyet göstermişlerdir. II. Meşrutiyet döneminde Evkaf Nezareti bünyesinde para vakıflarının yönetimi için Terekât (Terekeler) ve Nukûd-ı Mevkûfe (Vakıf Paraları) Kalemi gibi birimler oluşturulmuştur (Özcan 2003).

Evkaf Nezareti, para vakıflarını ve vakıflara ait birtakım arsa ve arazileri değerlendirmek istemiş ve bu nedenle bir banka kurma yolunda bazı teşebbüslerde bulunmuştur. Bu düşünce nedeniyle, II. Meşrutiyet döneminde vakıf arazilerin satışından elde edilecek sermaye ile bir "Evkaf Bankası" kurulması kararlaştırılmış, bu bankanın hisse senetlerinin para vakıfları ile satın alınması düşünülmüştür. Ancak I. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle bu teşebbüs gerçekleşmemiştir (Özcan 2003).

Para vakıfları, Cumhuriyet döneminde, faaliyetlerini, önce Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti'nin sonra da Evkaf Umum Müdürlüğü'nün bünyesinde sürdürmüştür. 1954 yılında kurulan Türkiye Vakıflar Bankası'nın kuruluş sermayesinin önemli bir kısmı para vakıfları tarafından finanse edilmiştir.

7.5.1. Para vakıflarının hukukî durumu

Para vakıfları ve işleyiş esasları, hukuki mesele olarak ele alınmış ve bu konu, uzun süre hukukçuları ve din adamlarını meşgul etmiştir. Meşguliyet ve tartışma, hem "vakıf" kurumu olmak ve hem de dinin yasak kabul ettiği "faiz" işlemini uyguluyor olmak noktasındadır (Akgündüz 1996).

Din hukuku kitaplarında, her iki konu yer almaktadır. Bir tarafta bir yasak ifadesi olarak; "kendisini yok etmeyince menfaati hâsıl olmayan altın, gümüş ve yiyecek-içecek maddelerinin âmme-i ulemâya göre vakfı caiz değildir" ve/veya "dirhemleri, ölçülen şeyleri vakfetmek caiz olmaz" gibi kurallar, diğer tarafta da; "bir kimsenin nakit veya mekilât gibi bir malını bilâhare mislini almak üzere bir şahsa vermesine karz veya ikrâz denir" ve /veya "bir

ödünç mukabilinde alınan nemâya “rıbh”⁵¹ denilir. Faizsiz olarak verilen borca da “karz-ı hasen” denilir” şeklinde ifadeleri yer almaktadır (Akgündüz 1996).

Bu durum, farklı hükümlerin verilmesine yol açmıştır. Örneğin Kanuni döneminin din hukukçusu olan Ebussuud Efendi ve Sofyalı Bali Efendi, nakit para vakıflarının ve uygulamalarının doğru (caiz) olduğunu söylerlerken, 1528 yılı Şeyhülislamı olan Çivicizade ile İmam Birgivi isimli şahıslar nakit para vakıflarının caiz (doğru) olmadığını ve İslam dinine uymadığını söylemişlerdir (Akgündüz 1996). Bu tartışmaları sonlandıran Ebussuud Efendi olmuş ve Kanuni devrinden önce bir süre faal olmuş ve sonra yasaklanmış olan para vakıflarının çalışmasının ve yayılmasının önü açılmıştır (Aslan 1998).

Yediyıldız (1984)’a göre, menkuller ve “istirbah olunarak rıbhı vücuh-ı birre sarfedilmek üzere emval-i nakdiyye” yani elde edilecek geliri kamu yararına ve hayır cihetine harcanacak olan nakit paralar, bu âdetin mevcut olduğu şehirlerde vakıf edilebilirdi. Aynı şekilde, tarım âletleri ve gedikler gibi gayr-i menkullere bağlı menkuller kadar altın ve gümüş de geniş bir biçimde vakıf akdine konu yapılabilirdi.

Bu hukuki durumdan sonra, Kanuni devrinde, para vakıflarının, önceleri, Rumeli bölgesinde var olan uygulamaları daha sonra Anadolu’ya ve daha da sonra tüm Osmanlı topraklarına yayılmıştır (Aslan 1998). Başlangıçta çıkarılan ferman ve hükümlerle vakıf paralarının kâr hadleri belirlenmiş, daha sonra kurulan idari teşkilatlar tarafından da denetimler sağlanmıştır (Akgündüz 1996).

Para vakıflarının, kredi olarak verdikleri paraların, kâr haddini % 15 olarak belirleyen 1609 tarihli Narh Kanunu, yine kâr haddini % 10 olarak belirleyen 1680 tarihli Narh Kanunu ve yine kâr haddini % 9 olarak belirleyen 1887 tarihli Murâbaha Nizamnâmesi bu uygulamalara kaynak ve örnek teşkil eder (Çağatay 1971).

7.5.2. Para vakıflarının çalışma esası

Para vakıfları, vakfedilmiş olan paranın aslına yani anaparaya dokunulmaması esasına dayanmaktadır. Sistemin özünde, vakfedilen paranın hiçbir şekilde azalmadan gelirlerinin

---

⁵¹ Rıbh: Kâr, kazanç, getiri demektir (www.turkhukukurumu.org.tr).

vakfın amacının gerçekleştirilmesinde kullanılması yatmaktadır (Şibil 1985). Para vakıflarında vakfedilen paralar; ya müdârebe şirketi (ortaklığı) kurularak elde edilen kârın vakıf amacına hizmet düşüncesi ile harcanması, ya ihtiyaç sahiplerine ve/veya tahsis edilen kimselere ticari sermaye olarak verilmesi ya da kredi olarak kullandırılması şeklinde tahsis edilmiştir. Uygulamada, kredi olarak kullandırılması yaygın olarak tercih edilmiştir. Bu uygulamaya; “bey’ul-ine” denilmektedir. “Bey’ul-ine”, bir satım sözleşmesi, çeşididir (Akgündüz 1996).

Vakıf paralarından gelir elde edilmesi, vakfın kurucuları tarafından tanzim edilmiş hükümlerle de bağlayıcı kılınmıştır. Hemen hemen her para vakfının kurucuları, vakfiye denilen vakfın ana sözleşmesinde benzer bir hüküm koymuşlardır. Bu hüküm; “Rehn-i kâvi ve kefil-i melî yahut ikisinden biriyle onu on bir buçuk hesabı ile mu’âmele-i şer’iye ile bâ yed-i mütevellî ve her sene ‘alâ vechi’l-halâl istirbâh ve istiğlâl oluna⁵²”dır (Yediyıldız 1984) şeklindedir. Bu hüküm para vakıflarının, % 15’lik bir oranla faize verileceğinin ifadesinden başka bir şey değildir (Yediyıldız 1984). Dikkat edilirse hükmün içinde dinen yasaklanmış olduğundan riba ve faiz kelimeleri geçmemektedir. Yediyıldız (1984), konuyla ilgili olarak: “Her ne olursa olsun, bu şer’î hileler sayesinde Osmanlı Devleti, yüzde on beşi geçmeyen bir faiz haddini, kânûnî telâkkî etmişti ve mahkemelerin bu türlü mu’amelelerle meşgûl olmasını kabul ediyordu. Netice itibarı ile, vesikalarımızın da isbat ettiği gibi, yüzlerce kişi oldukça kabarık meblağları vakıf haline getirmişlerdir. Böylece binlerce kişi de düşük faizle bu vakıf nakitlerinden istifade etmek imkânına kavuşmuşlardı. Nakit para olarak daha başlangıçta vakıf edilmiş bu sermaye, diğer vakıf gayr-i menkûllerinin kiralanmasından hâsıl olan meblâğların mu’amele-i şer’iyye yoluyla gelir getirecek şekilde kullanılmalarını hükme bağlamışlardır.” demektedir.

Barkan (1996); para vakıflarının kredilendirdiği paralardan elde edilen % 10-15’lik geliri, faiz olarak nitelendirmiş, ancak uygulamanın Osmanlı Devleti’nde yaygın olduğunu ve geçerli olduğunu ifade etmiştir. Çağatay (1971) ise, para vakıflarındaki paraların işletilmesiyle elde edilen % 15’lik gelirin Kur’an’da belirtilen faiz kavramının içine girmediğini, bunun meşrû bir gelir olduğunu belirtmiştir. Çağatay (1971), bu şekilde yılda

---

⁵² Türkçesi: “Verilecek para, sağlam bir rehin ve ödeme gücü olan bir kefil karşılığında ya da bu ikisinden biri karşılığında onu on bir buçuk oranında hukuk hükümlerine uygun olarak ve mütevellî eliyle, yıllık olarak kârlandırılma” şeklindedir.

% 20'yi geçmeyen faiz oranının, Arapçada, “menfaa”, “faide”, “nemâ”, “ribh”, “faiz”⁵³ kelimeleri ile ifade edildiğini söylemiştir.

Vakıf paralarının bu şekilde kredilendirilmesi, esnaf ve sanatkârların daha yüksek faiz oranlarıyla tefecilik yapanların eline düşmesini engellenmiştir (Yediyıldız 1984). İncelenen Osmanlı bazı para vakıflarında, faiz oranının XVII. yüzyılda % 10, XIX. yüzyılda (onu on bir buçuk) % 15 olduğu görülmüştür (Keleş 2001). Bu cümle ile vakfedilen paranın, yıllık % 15 kâr ile ihtiyaç sahiplerine kredi olarak verilebileceği ifade edilmektedir. Vakfiyelerde yazılı olan “onu on bir buçuk hesabı ile muamele-i şer'iyeye ve murabaha-i mer'iyeye ile istirbah ve istiğlal oluna” şeklindeki ifadeler kredi işlemlerinin usulünü ve oranını belirtir. Bu ifadelerde geçen, “onu on bir hesabı” ifadesi; % 10'luk, “onu on bir ve sümün hesabı” ifadesi % 11,25'lik, “onu on bir ve rub'u hesabı” ifadesi; % 12,5'lik ve “onu on bir buçuk hesabı” ifadesi % 15'lik kredi işlemi oranının uygulanması anlamına gelmektedir (Çiftçi 2004).

Para vakıflarının işleyişine bir örnek olarak, 1517 tarihli, II. Bayezid'in oğlu Şehinşah'ın oğlu Mehmed'in karısına ait, 91.000 gümüş dirhemlik paranın vakfiyesi ele alınabilir (Dönüren 1998). Vakfiyede vakfın işletilmesinin şu şekilde olacağı yazılıdır: “Yukarıda adı geçen vakfedici kadın, miktarı belirtilen 91.000 gümüş dirhem, ne eksik ne de fazla olmamak üzere, yılda her 10 dirheme, 1,25 dirhem (yıllık % 12,5) hesabı üzere, faiz (riba) ve faiz şüphesinden uzak bir şekilde, İslâm'a uygun bir muamele (muamele-i şer'iyeye) ve günlük rayiç bedeller (murabaha-i mer'iyeye) uygulanarak, kâr (ribh) getirecek şekilde işletilmesini şart koştu. Bu muamele sağlam rehin veya varlıklı kefil güvencesi ile güçlendirilir.” Bu vakfiyeye göre, vakfın konusu olan para fonu, yıllık % 12,5 kârla işletilecektir.

⁵³ Ribh kelimesine gelince, ribh kelime olarak kâr, kazanç demektir. Bilindiği gibi kâr, bir malın alış fiyatı veya maliyeti ile satış fiyatı arasındaki fark, artış ve fazlalık olarak tanımlanabilir. Arapça “r-b-h” kökünden gelen “ribh” kelimesi Türkçe’de bilinen ticari meşru kârı ifade etmektedir (Beki 2005). Kâr, daha geniş anlamıyla, bir işten elde edilen her türlü fayda için kullanılır. Terim olarak, sermayenin çeşitli işlemler yoluyla dönmesi neticesinde elde edilen artışa denir. Diğer bir ifadeyle kâr bir çeşit artış ve çoğalmadır (nemadır). Bu takdirde her kâr bir nemadır; fakat her nema bir kâr değildir. (Hammad Çev.Ulusoy 1996).

Faiz kelimesi, iktisadi anlamıyla Kur’an sünnet ve klasik fıkıh kaynaklarında yer almamaktadır. Bu kelime fıkıh kaynaklarımızda ise “riba” kavramıyla karşılanmaktadır. Faiz, işletilmek üzere veya ödünç verilen paraya karşılık alınan kâr, elde edilen kazanç (Örnekleriyle Türkçe Sözlük 1995)olarak tarif edilmektedir.

Faiz sözcüğü, Osmanlı uygulamalarında “ribh” olarak geçmektedir. Yalnız “ribh” fıkihta ele alınan bir konudur ve meşru olarak kabul edilmiştir. Burada bir ikilik ve bir çelişki söz konusudur. Çünkü dinen faiz haram (yasak)dır kâr ise helâl (serbest)dir. Osmanlı uygulamalarında görülen bu ikiliğin temelinde, ekonomik şartların getirdiği zorluklarla beraber, kendini şer’i bir devlet olarak tanımlayan Osmanlı Devleti’nin faizin tanımındaki zorluktan yararlanarak denetimden kurtulmak ve şer’i kaynaklarda olumsuz şekilde açıklanan ribadan uzaklaşmak amacı olduğu söylenebilir (Sayı 1987).

8. OSMANLI TOPLUM YAPISI VE KOOPERATİFÇİLİK

8.1. Osmanlı Toplum Yapısı ve Avrupa'da Kooperatifçilik

Tarım, tarihin her döneminde, zorunlu ihtiyaç maddelerini üretmesi, en yaygın sanayi dallarına hammadde sağlaması, sanayi ürünlerine talep yaratması, dışsattım gelirlerine katkı sağlaması ve ülke nüfusunun büyük bir bölümünü barındırması bakımından ülke ekonomileri için son derece büyük önem taşımaktadır. Öte yandan kooperatifçilik, işbirliği amacıyla kurulan bir iktisadi ortaklıktır. Kooperatifler; hukuki olarak tüzel kişiliği olan ve ortaklarının özellikle meslek ve geçimlerine ait olan çıkarlarını karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayan ve koruyan kuruluşlardır.

Toprak rejimi, sosyal kurumlar ve kooperatifçilik gibi, toplumun yaşam tarzında önemli gelişme göstermesine sebep olan toplumsal kurum ve olaylar, o toplumların sosyal ve ekonomik durumlarıyla yakından ilgilidir. Başka bir deyişle, toplum yapısı, bu kurumların ortaya çıkmasına ve gelişmesine vesile olurken, ortaya çıkan bu kurumlar da zamanla toplum yaşamının değişmesine neden olmaktadır.

Bu noktada, Osmanlı toplum yapısının temel dinamikleri önem arz eder. Bu dinamiklerin içinde komünal yapı ve bir şekilde bu yapıyı derinden etkileyen Şeyh Bedreddin hareketi ayrı bir öneme sahiptir. Benzer bir durum Avrupa için de söz konusudur. Avrupa'da da, kooperatifçilik çalışmalarını ortaya çıkaran felsefi-dini ve sosyo-ekonomik yaklaşımlar son derece önemlidir.

Çalışmada, bu bölüme kadar, kooperatifçiliği, Osmanlı toprak rejimi ve Osmanlı sosyo-ekonomik kurumlarının tarihi süreçleri, yapıları ve etkilenmeleri ve etkileri ele alınmıştır. Bu bölümde, Osmanlı toprak rejimi ve Osmanlı sosyo-ekonomik kurumları olarak ahilik ve lonca teşkilatı ile vakıf kurumunun kooperatifçilikten farklı yanları ile kooperatifçilikle bütünleşen hatta kooperatifçiliğe ışık tutan yanları ortaya konacaktır. Bu yapılırken toplumsal yapının da irdeleneceği tabidir. Toplumsal yapı içinde, doğu sosyalizmi olarak adlandırılan Şeyh Bedreddin hareketi ele alınacak, hareketin toplumsal etkisi irdelenecektir.

8.1.1. Osmanlı toplum yapısı

Osmanlı Devleti toplum yapısında, yönetenler ve yönetilenlerin var olduğu ikili bir yapı göze çarpar (Tabakoğlu 1999). Yönetenlere askerî (askeriye), yönetilenlere de reaya denilmektedir. İnalçık (2009) bu yapıyı: “Halk, hükümdarın otoritesini temsil edenler (yöneticiler, asker, din adamları) ve tebaa (reaya) olarak ikiye ayrılmıştır. Tebaa, üretim işleriyle uğraşır ve vergi verir; bu sınıf içinde hiyerarşik sıra ile çiftçiler, tüccar ve hırfet erbabı⁵⁴ yer alır.” şeklinde ifade eder.

Askerîler (yönetenler), asıl anlamı olan “savaşçı” ile sınırlı kalmayıp bütün kamu hizmetlerini içine alan çok geniş bir kesimdir. Askeri sınıf; saray halkı, ilmiye (ilim adamları), kalemiye (katipler) ve seyfiye (muvazzaf asker)’den ibarettir. Bunlara kapı kulları ve tımarlı sipahi denilir. Saray halkı, padişah ve bazı ağalar, hocalar, hekimler, eminler gibi saray görevlilerinden oluşur. Osmanlı Devleti’nde askeri sınıfı, hem bugünkü askerlik hizmeti yapanlar, hem de memur statüsünde bulunanlar oluşturmaktadır. Yönetici kesim, görevi gereği bir takım vergilerden muaf tutulmuştur.

Reaya, askeri zümre dışında kalanlardır. Bunlar hem üretici hem ticaretle uğraşan hem vergi veren hem de yerleşik veya yarı yerleşik olan zümredir (Tabakoğlu 1999). Bu anlamda reaya, hem şehirlileri hem de köylüleri içine alır. Ayırım köylü ya da kentli olmak noktasında değil, yöneten ve yönetilen olmak noktasındadır.

Reayanın şehir dışında yaşayanları köylü ve çiftçilerden oluşmaktadır. Bu kesim, tarımsal üretime yönelik bir hayat tarzı içinde olmuştur (Halaçoğlu 1993). Reayanın köylü ve çiftçi kesimi toprak rejimi ile birebir bağlı olarak yaşayan sınıftır. Bu sınıf, tarıma dayalı üretim anlayışı içinde var olarak, bir yandan tarımın ve ona bağlı olarak beslenmenin kontr-garantisi olmuş, diğer yandan da tarımsal ürünlere bağlı vergilendirmenin de ana unsuru pozisyonuna gelmiştir.

Reayanın tarımla uğraşan bu kesimi, toprak rejimi vasıtasıyla imparatorluğun gıda ve beslenme ihtiyacını sağlarken, devletle olan ilişkisini sipahi düzeyinde ve sınırlı olarak

---

⁵⁴ Hırfet, sözlük anlamında; san’at, meslek manasına gelir (Devellioğlu 1992). Hırfet erbabı; Osmanlı şehrinde esnaf ve sanatkârlar sınıfını meydana getirenlere denilmektedir.

tutmuştur. Bu sınırın dışında, üreten, ürettiği ürünün vergisini ödeyen, üretim araçlarının vergisini, bir kereye mahsus olarak ödeyen bağımsız üretici olarak karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma içinde olmuştur. İlk dönemlerde ve uzun süre uygulanan imece usulü, ortak değirmenler, ortak fırınlar ve benzeri yapılanmalardan da anlaşılacağı gibi, reayanın köylü ve çiftçi kesiminin yapısı, kooperatifçiliğin Avrupa’da ortaya çıkmasından çok önce, kooperatifçilik hareketine uygun bir durum arz etmektedir. Para ekonomisinin olmadığı bir ortamda, köyler, doğal olarak her türlü gıda ihtiyaçlarının karşılıklı görüldüğü alanlardır. Köylü-çiftçi kesimi, sipahi ile sınırlı bir ilişki içinde olurken, sipahi de yönetenler sınıfında ve sadece devletin vergisini reayadan almakla yükümlü bir devlet memuru konumunda kalmıştır. Ayrıca, sipahinin reaya ile olan ilişkisi, keyfi bir ilişki olmaktan uzak, yasalarla belirlenen bir statü içinde olmuştur.

Osmanlı toprak rejimi, mirî toprakların hukuki ve ekonomik durumunu kapsamakta ve mirî olmak itibarıyla komünel bir yapı arz etmektedir (Sencer 1999). Bu yönüyle, bir taraftan Osmanlı Devleti’nde feodaliteye benzer yapılanmayı engellemiş, diğer taraftan da kapitalizme geçiş sürecini uzatmıştır. İnalcık (2009)’ın ifadesiyle: “Devlet, mirî arazi ve tahrir sistemi sayesinde, toprak ve reaya üzerinde sıkı kontrolünü sürdürmekte, çiftliklerin dağılmasını önlemeye çalışmakta, tarlaların bağ bahçe haline gelmesini, büyük ekabir çiftliklerinin ve plantasyonların ortaya çıkmasını önlemekte, sonuç olarak son derece tutucu bir sosyal düzen idame etmektedir.” Bu durum elbette iltizam usulünde ve onun uzantısı olan ayanlar düzeninde söz konusu değildir. Osmanlı toprak rejimi ve gelişmiş uygulaması olan tımar sistemi, adı kooperatif olmasa da kooperatif benzeri ilk örgütlenme şekillerinden biri olarak ele alınabilir. Çünkü sistemin uygulandığı bölgelere, “büyük iyilikler ve refah” getirdiği bir gerçektir. Üçok (1943)’a göre, tımar sistemi; döneminde Avrupa’da mevcut hukuki, idari, askeri ve mali kurumlara göre son derece ileri bir durumdadır. Bu noktada tımar sisteminin, Fransız tarım kooperatifçiliğinden önce uygulanmakta olduğu gerçeği gözden uzak tutulmamalıdır.

Tımar sisteminin, özellikle tarımsal üretim kooperatifleri açısından, Fransız tarım üretim kooperatiflerinden önce var olduklarını ifade ederken, Osmanlı toprak rejiminin, para ekonomisinin henüz gelişmediği bir dönemin yani bir anlamda takas ekonomisinin güçlü olduğu bir düzenin ürünü olduğu gerçeğini de göz önünde bulundurmak gerekir (Nişancı 2002). Bu açıdan ele alındığında, kooperatifçiliğin önderlerinden olan Owen’in ısrarla üzerinde durduğu; “paranın ortadan kalkması ve kârın ortadan kalkması” (Güven 1994) fikir

ve düşüncesi, Osmanlı toprak rejiminde otomatikman yürürlükte dir. Aynı şekilde Blanc'ın; yerleşik düzendeki kötülüklerin temelinde yattığını söylediği “rekabet” (Güven 1994) düşüncesi de, Osmanlı toprak rejiminde yapısal olarak mevcut değildir. Ayrıca hem takas ekonomisi ve hem de ortak mülkiyet açısından bakıldığında, günümüz üretim kooperatiflerinden olan kibbutzlar, moşavlar ve kolhozlar, Osmanlı toprak rejiminin yarattığı tımar sisteminin modern kollektif üretim örnekleridir. Özellikle kibbutzların sınır bölgelerinde oluşu ve savaş zamanlarında, kibbutzda yaşayanların asker olarak görev yapması, tımarlı sipahilerin asker beslemelerine benzemektedir.

Reayanın belirgin olan bir diğer yönü de vergiye tâbi olmasıdır. Bu tâbîlik çiftçi de olsa esnaf da olsa değişmez. Kısacası Osmanlı toplumunda reaya; şehirli, köylü ve göçebelerden oluşan ve vergi yükümlüsü olan kısımdır. Bu kesim yönetici kesim içinde yer almayarak, meslek grubu ve üretici grubu oluşturur. Bu şekilde de sanayi, ticaret ve tarım alanında faaliyet göstererek servet üretir (Halaçoğlu 1993).

Reayanın şehirde yaşayan kesimi, tarım dışı konularla ve daha çok esnaflık ve sanatkârlıkla meşgul olmuştur. Bu kesim, ticaret ve endüstri ile işti gal ederek, kazanç sağlamış ve vergi ödemiştir. Bu kesim, yaşam tarzı olarak, devlete bağlı olmadan teşkilatlar kurmuş ve mesleki dayanışma ve birlikteliği oluşturmuştur. Bir anlamda, Osmanlı sosyo-ekonomik kurumları olarak ele alınan ahilik ve lonca isimli örgütler, mesleki ve sosyal beraberlikler tesis ederek bir yandan varlıklarını sürdürmüşler, diğer yandan da ekonominin gidişatına yön vermek noktasında olmuşlardır. Şimşek (2002)' e göre, üretim ve üretimin kalitesi ne denli önemli olmuşsa, dayanışma ve beraberlik de o denli önemli olmuştur. Reayanın şehirde yaşayanlarının oluşturduğu bu birliktelikler, sadece üretim ve mesleki anlamda olmamış, bunun yanında “orta sandıkları” vasıtasıyla ekonomik olarak da bir anlam yüklenmişlerdir.

Bu yapılarıyla ahi ve lonca teşkilatı, Fransa'da gördüğümüz esnaf üretim kooperatiflerine ve Almanya'da gördüğümüz hem kırsal kesimin, hem şehirli kesimin ortağı olduğu esnaf ve köylü kredi kooperatiflerine, fikri anlamda örnek olurken, meslek örgütleri anlamında da öncülük etmiştir.

Osmanlı toplum yapısının en önemli noktası, tarım ağırlıklı bir yapıda olmasıdır. Bu yapıda, hem toplumsal üretim, hem askeri sistem tarıma dayalıdır. Bununla birlikte Osmanlı

iktisadi düzeninin üç temel ilkeye dayandığını söylemek mümkündür. Bu üç temel ilke; “iaşecilik”, “gelenekçilik” ve “fiskalizm” şeklinde sıralanabilir (Genç 2005).

a-) İaşecilik (Provizyonizm)⁵⁵

Halkı iâşe etmek yani ihtiyaçlarını karşılamak için narh olarak adlandırılan fiyat kontrol mekanizmasını aktif kılmak, dini mekanizmalarla aşırı kârı yasaklamak, halkın içinde sınıflaşmaya yol açacak burjuvaziyi oluşturacak sermaye temerküzünü (birikimini) önlemektir. Bu sistemin en büyük zafiyeti mal yetmezliğine karşı bir argüman olarak, ithalatın kolaylaştırılıp ihracatın zorlaştırılmasıdır (Genç 2005).

b-) Gelenekçilik (Kanun-u kadim)

Devletin hukuki ve sosyal adaleti sağlamak adına müdahaleci uygulamaları yapmasıdır (Genç 2005). Burada devletin müdahalesinin sosyal barışın tesisi yönünde ve haksız kazançların meşruiyet kazanmaması için olduğu da unutulmamalıdır.

c-) Fiskalizm (Mali öncelik)

Devletin gelirlerini kontrol etmek ve artırmak adına ekonomi üzerindeki sıkı denetimin sağlanmasıdır (Genç 2005). Devletin sınırlı gelirlerinin olması, buna karşılık ağır ödeme yükünün bulunması nedeniyle sıkı bir takip gerektirmiştir. Büyüyen, genişleyen sınırlar sürekli ekonomik harcamaların yapılmasına neden olmuştur.

8.1.2. Sosyal ve düşünsel olarak Avrupa’da kooperatifçiliğin başlangıcı

Avrupa’da ilk kooperatifçilik hareketleri, ekonomik bir olgu olmakla beraber aynı zamanda sosyal bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. Bu hareketler, bir yandan sosyal politika olarak ortaya çıkarken diğer yandan da Avrupa’da sosyalizm fikirlerinin oluşmasını

---

⁵⁵ Provizyonizm İlkesi (İaşecilik): İktisadî faaliyetin temel amacının, insanların ihtiyacını karşılamak olduğu ilke ve yaklaşımı. Bu ilke ticarete tüketici açısından bakar. Ayrıca, piyasada üretilen malların bol, kaliteli ve ucuz olmasını hedefler. Osmanlı Devleti bu ilke ile piyasada üretilen malların bol ve kaliteli olmasını sağlamak için sıkı şekilde yürütülen bir müdahaleciliği benimsemiştir. Bu ilkeye bağlı olarak, çiftçilerin ziraat üretimini düşürmeye sebep olacak teşebbüsleri göstermelerine asla izin verilmezdi. Ziraat üretimin başlıca tüketim bölgesi kazalardı. Burasının ihtiyacı karşılanmadıkça üretimin kaza dışına çıkarılması yasaktı. Bir anlamda bölgesel iaşecilik olan bu ilke çerçevesinde, üretimden gelen gıda maddelerini ve hammaddeleri kaza merkezinde satın almak, işlemek ve tüketiciye satmak görevi ve işi, loncalar halinde örgütlenmiş olan esnafa aitti. Üretimin fazla gelmesi durumunda, fazla olan üretimin bir kısmı, ordu ve sarayın ihtiyacını karşılamaya tahsis edilir, geri kalan bölümü de nüfusun fazla olduğu İstanbul’a gönderilirdi. Yurt içi ihtiyaç harici olanlar ise ihraç edilirdi. İaşecilik ilkesinin ana hedefi ihracat değil öncelikle yurtiçinin ihtiyacının karşılanmasıdır. Yurt içinde mal sıkıntısı yaşanmaması için ihracat sıkı kontrol altında tutulur buna karşılık ithalat hiçbir sınırlamaya tabi tutulmazdı. Bu şekilde az üretilen veya üretilmeyen malların piyasada bulunması sağlanmış oluyordu (Genç 2005).

sağlamıştır. Kooperatifçiliğin öncüleri olarak sayılan, Robert Owen, Charles Fourier, Louis Blanc ideolojik olarak sosyalizm çizgisinde yer almışlardır (Güven 1994).

Bilindiği gibi sosyalizm, yapısı gereği üretim araçlarında ortak mülkiyetin ve planlı üretimin olduğu sistemdir. Sanayi Devrimi ve sonrasında, gelişen kapitalizme karşı ilk hareket sosyalistlerden gelmiştir. Fransa’da Fourier, Blanc, İngiltere’de Owen gibi düşünürler, ekonomi düşünceleri tarihinin, ilk kooperatifçi sosyalist ekonomistleridir. Bu ekonomistler, ütöplast olarak adlandırılmalarına rağmen (Engels Çev. Ünalın 1978), çözüm yolunu, arazi toplulaştırmasında ve kooperatifleştirmede arayan düşünürlerdir. Engels (Çev. Ünalın 1978)’in: “Bütün o fantastik düşüncelerine ve ütopyacılıklarına rağmen, bütün zamanların en yüce düşünürleri arasında yer alan ve dehalarıyla, doğrulukları bugün bizim tarafımızdan bilimsel olarak ispatlanmakta bulunan sayısız şeyi çok önceden görebilen üç adam” olarak saydığı kişiler Saint-Simon, Fourier ve Owen’dir.

Bu düşünürler, kooperatifçiliğin toplumculuğundan hareketle; küçük gruplardan oluşan birliklere dayanarak, sosyal problemlerin çözülebileceğine inanmışlardır. Bu şekilde, bir yandan fertlerin kitle içinde kişiliklerini kaybetmemiş olacağına, diğer yandan da kooperatif kurmak suretiyle yeni bir ortamın yaratılacağına inanmışlardır. Bu düşünceleri itibariyle de liberalizmden ayrılmışlardır.

Kapitalizme karşı hareketin öncülerinin birçoğu, kooperatifçiliğin de öncüsü konumunda olmuştur. Erken dönem kapitalizmin, müsrif, adaletsiz ve plânsız yapısına karşılık, ütöplast (hayalci) sosyalistler olarak adlandırılan bu grup, yani kooperatifçilik hareketi öncüleri, ısrarla, verimli, adaletli ve plânlı bir yapının gerçekleşmesi için mücadele etmişlerdir. Bunun gerçekleşmesi için, ortak mülkiyeti, üretim araçlarının ortak mülkiyetini önermişlerdir. Bunu yaparken de işçi hareketlerinden ve işçi sınıfından faydalanmak ve onlarla birlikte örgütlü hareket etmek yerine toplumun her kesimiyle birlikte hareket etmeye çalışmışlar, ancak başarılı olamamışlardır (Güven 1994).

Fourier, kooperatifçilik hareketini başlatmadan önce, kapitalizmin sıkıntılarını ele almış ve bu sıkıntıların başında “rekabet”i kabul etmiştir. Rekabetin, ticaretin bir ürünü olduğuna (Engels Çev. Ünalın 1978) dikkat çekmiştir. Fourier, kadınların sömürülmesine de şiddetle karşı çıkmıştır. Devletin müdahaleci tutumunu da eleştirmiştir. Eleştirmekle kalmamış, birlikte hareket etmeyi savunmuş; mülk sahiplerinin, servetlerini, emeklerini,

yeteneklerini birleştirerek, küçük üretim toplulukları olan falanjlar (phalange) halinde örgütlenmelerini önermiştir. Fourier'e göre, falanjlar, yetkinleşme, ilerleme yetisi sonsuz olan insanlığa, uyumlu bir açılım ve gelişme olanağı sağlayacaktır. Fourier'e göre, ayrıca, ücret sistemi de olmayacaktır (Güven 1994).

Aynı şekilde, İngiltere'de, Owen, beş yüz kişinin çalıştığı bir dokuma fabrikasında müdür olarak başladığı iş hayatında, daha sonraları iki bin kişinin çalıştığı "New Lenark" fabrikasının ortağı konumuna yükselmiştir. Sözü edilen fabrikada, çalışan işçilerin beş yüze yakınının hayır kurumları tarafından bakılan kimsesiz çocuklardan oluşmuş olması, Owen'in sosyal düşünce ve eylemlerinin anlaşılması bakımından önemlidir. Owen, çalışma saatlerini düşürmüş ve çocuk işçilerin işe başlama yaşını on yaşın üzerine çıkarmıştır.

Owen, bunların yanında özel mülkiyet, din ve aile kurumuna karşı da bir takım çalışmalar içinde olmuştur Engels (Çev.Ünalın 1978)'e göre, Owen, kapitalizmde yoksulluk ve fakirliğin, üretim sürecine bağlı olmadığını, bölüşümün adil olmamasından kaynaklandığını iddia etmiştir.

Dünyadaki kooperatifçiliğin öncüsü sayılan Avrupa kooperatifçiliğinin temel noktası, devrimci hareketler olduğudur. Bu ilk kooperatifçilik hareketlerinde, ana unsur, Sanayi Devrimi ve sonrasında ortaya çıkan çarpık duruma karşı bir tepkidir. Bu tepkinin özü, kapitalizmin gelişmesine, sayıları milyonları bulan emekçi kesimin sefalete itilmesine karşı gelmektir. Sanayi Devrimi ve sonrasında bozulan ekonomik ve sosyal yapı neticesinde, güçlü kapitalizm karşısında zayıf kalan, ezilen, mülksüzleşen kesimlerin korunması, Avrupa'daki ilk kooperatifçilik hareketinin temel noktası niteliğindedir.

Avrupa kooperatifçilik hareketinin öncüsü sayılan Owen ve Fourier, başlattıkları kooperatifçilik çalışmaları ile hem kapitalizme karşı bir hareket içinde olmuşlar hem de toplumsal düzen konusunda ortaya görüşler koymuşlar, bu şekilde kendi tasarladıkları toplumsal yapının en ince detaylarını açıklamışlardır. Ayrıca Fourier ve Owen kooperatifçiliğe bağlı olarak, ortak yaşamla ilgili, kent ve konut tipolojisi konusunda eserler vermişlerdir.

İlk dönem kooperatifçilik çalışmaları içinde olanlar, Osmanlı'nın komünel yapısına benzer bir yapının oluşmasını istemişlerdir. Bir anlamda, Fourier'in falanjları, Osmanlı

tımarlarının daha derli-toplu ve biraz daha keskin çizgilerle çizilmiş bir örneği olarak kabul edilebilir. Bununla beraber kooperatifçiliğin öncüleri, her türlü adaletsizliğe karşı, insanı ön plana çıkararak düşünce sistemi içinde olmuşlardır ki bu da serfliğe karşı, köleliğe karşı Balkanlarda büyük bir gelişme kaydeden Osmanlı toprak rejimiyle benzeşen en önemli yanlarıdır. Aynı durum esnaf üretim kooperatifçiliği olarak Fransa'da ortaya çıkan kooperatifçilik hareketi ile ahilik ve lonca teşkilatı için de geçerlidir.

8.1.3. Osmanlı toplumunda derin sosyalizm; Şeyh Bedreddin hareketi

Şeyh Bedreddin, Osmanlı toplumunun XV. yüzyılda yetiştirdiği önemli düşünce adamıdır. 1365 yılında, Edirne yakınlarında olan Simavna kasabasında dünyaya gelmiştir. Bir müddet, Sultan Yıldırım Bayezid'in Timur'a yenilmesinden sonra, Bayezid'in oğlu Musa Çelebi'nin kazaskerliğini yapmıştır. Yıldırım Bayezid'in diğer oğlu Mehmet Çelebi, kardeşiyle tuttuğu mücadelede galip olunca, Şeyh Bedreddin, 1413 yılında İznik'e sürülmüştür. Daha sonrasında Şeyh Bedreddin'in halifeleri olarak kabul edilen kişilerin başlattığı toplumsal olaylar sonunda da yakalanarak 1420 yılında Serez'de idam edilmiştir (Gölpınarlı 1968).

Şeyh Bedreddin, sevgiyi, insanların kötülüklerden arınması, yücelmesi ve Yaratıcı katına yükselmesi olarak anlayan bir düşünce adamıdır. Özellikle eşitlik ve kardeşlik düşüncesini ön planda tutmuştur. Bu düşünceler, kooperatifçiliğin öncülerinden olan Huber'in düşünceleriyle örtüşmektedir (Hazar 1988). Bu açıdan ele alındığında, bir bakıma, döneminin sosyalist önderlerinden sayılır. Ayrıca, her şeyin insanlar arasında ortak ve paylaşılabilir olmasını bir eşitlik ilkesi olarak görmüştür. Bu eşitlik ilkesinde, çizdiği çizgi, Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan tüm halkları kapsayacak şekildedir. Tüm halklar arasında, din farkının kaldırılmasını ve müslüman olmayanların da ülke topraklarından ve ülkeden müslümanlar gibi ve müslümanlar kadar yararlanması gerektiği düşüncesini cesurca ortaya koymuştur.

Şeyh Bedreddin, dinî bilimler okumuş olmasına rağmen daha çok toplumun ekonomik ve sosyal yönüyle ilgilenmiştir. Her şeyin sırrının insanda olduğunu, tabiatla insanın bir bütün olduğunu vurgulamış, emek-doğa münasebetlerini açıklamaya çalışmıştır. Bu nedenle Şeyh Bedreddin'in ilgi alanı, dini konulardan çok, ağırlıklı olarak üretim-tüketim sorunları olmuştur.

Şeyh Bedreddin, "Tanrı malı, sultan malıdır" düşüncesine de karşı çıkmış aykırı bir düşünce adamıdır. Onun sosyal teorisinin özünü; "yârin yanağından gayrı her şey ortakır" cümlesi özetlemektedir (Dukas Çev. Mirmiroğlu 1956). Bu düşünce ve anlayış, Şeyh Bedreddin'de, üretim araçlarının mülkiyeti açısından, çok ciddi bir sosyalist düşünce anlayışının filizlenmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Bu aynı zamanda kooperatifçilik önderlerinden Fourier'in, ortak mülkiyet düşüncesiyle birebir örtüşmektedir.

Şeyh Bedreddin'e göre, dünyanın toprağı ve bu toprağın bütün ürünleri insanların ortak malıdır. Şeyh Bedreddin bu bağlamda: "Tanrı, dünyayı yarattı ve insanlara verdi. Şu halde dünyanın toprağı ve bu toprağın bütün ürünleri insanların ortak malıdır. İnsanlar eşit olarak yaratılmışlardır. Birinin mal toplayıp öbürünün aç kalması, Tanrı'nın amacına aykırıdır. Ben, senin evinde, kendi evim gibi oturabilmeliyim. Sen, benim eşyayı kendi eşyan gibi kullanabilmelisin. Çünkü bütün bunlar, hepimiz içindir ve hepimizindir" (Balıvet Çev. Güntekin 2000) demektedir. Şeyh Bedreddin'in bu görüşleri yıllar sonra Dünya kooperatif tarihinin en önemli ismi olarak adından söz edilen bir kaç kooperatifçiden biri olan Dr W. King'in: "İşçilerin tedricen üretim araçlarına sahip olmaları ve bu şekilde kooperatif işletmelerde çalışarak kendilerini işverene karşı bağımlı olmaktan kurtarmaları ve kapitalizmin baskısından kurtulmaları" (Güven 1994) şeklindeki düşünceleriyle ve benzer fikirlerin sahibi olan Nimes Okulu düşünceleriyle benzerlik arz etmektedir.

Şeyh Bedreddin'in toplumsal ve sosyal düşüncelerinin özeti, kendi ifadesiyle, şu şekildedir: "Düşünce ve vicdan özgürlüğü, doğal düzenin ürünüdür. Ayrılıklar din adamlarının işleri karıştırmasından doğmuştur. Bunlar ortadan kaldırılsa bütün dinler bir olur. Hıristiyanların Tanrı'yı kavradıklarını yadsımak dinsizliktir. Onlar da aynı Tanrı'ya tapmaktadırlar. Müslüman, hıristiyan, musevi, mecusî hep aynı Tanrı'nın kuludur. Hepsi kardeşler. Aralarında sevgi ve saygı olmalıdır. Onların bu sevgi ve saygıları, gerçeği yalnızca üstün kılacak, amaç, gürültüsüzce kendiliğinden elde edilecektir. Birbirlerini sevenler ve sayanlar her zaman birleşebilirler." (Balıvet Çev. Güntekin 2000). Bu noktada da Şeyh Bedreddin'in görüşleri ile ilk kooperatifçilerin görüşleri çakışmaktadır. Dünya kooperatifçiliğinin öncü isimlerinden oluşan ve başlarında Charles Gide'nin bulunduğu ve Fourier'in düşüncelerinin takipçisi olan Nimes Okulu da, kooperatifçiliği, bütün insanların ve bütün dinlerin birleşme alanı olarak tarif etmektedir. Nimes Okulu ve Şeyh Bedreddin düşünceleri arasındaki benzer durumun aynısı, üretim araçlarının birleştirilmesi konusunda ve kooperatifçilik yoluyla barışın sağlanması konusunda da vardır (Hazar 1988).

Şeyh Bedreddin'in yönetimle ilgili düşünceleri de: "Hükümet, seçimle kurulmalıdır. Ulus, tam bir özgürlük içinde oyunu kullanabilmelidir. Kıyan ve zorba (zalim ve mütegalib) bir hükümetin buyruklarına uymamak gerekir. Saray, saltanat, yeniçeri, tekkeler, dervişler hep zorbalığın ürünüdür. Bu zorbalığa boyun eğilmemelidir." (Balıvet Çev. Güntekin 2000) şeklindedir.

Dikkat edilirse Şeyh Bedreddin'in düşünce ve fikirleri ütopyik sosyalistlerin düşünceleriyle örtüşmektedir. Üretimde birliğin ve beraberliğin sağlanmasını istemesi, özel mülkiyet yerine ortak mülkiyetin esas olması düşüncesi başta olmak üzere, birçok konuda gerçek bir uyum söz konusudur. Şeyh Bedreddin'in düşüncesinde ortaya çıkan ortak mülkiyet içinde kollektif yaşam uygulaması, Fourier'in falanjlarında ve daha çok kibbutz ve moşavlarda söz konusudur. Özellikle kibbutzlar; ortak yaşam, ortak üretim ve ortak tüketim (İçöz 2004) anlayışının uygulandığı kooperatif örgütler durumundadır.

8.1.4. Avrupa'da sosyal faaliyetler ve Şeyh Bedreddin hareketi

Avrupa'da ilk sosyalistlerin temel hareket noktasının, bozulmuş toplumsal yapıya karşı bir hareket olduğu göze çarpar. Şüphesiz sosyalizmin kökleri, adı konmamış olsa bile eşitsizlik ve iktisadi farklılaşmaya karşı bir duruş olarak, eski çağlara Yunan filozof Eflatun'a kadar uzanmaktadır. Sosyalizm kaynaklarında var olan düşünce, sadece bu değildir. Bununla beraber İran Mazdek⁵⁶ düşüncesinin ve Güney Amerika İnka Kültürü'nün de sosyalizme dahil edilmesi gerekir.

1478–1535 yıllarında yaşamış olan Thomas More'un "Ütopya" isimli eseri de sosyalizmin Batı'daki tezahürü bakımından önemlidir. More, bu eseriyle eşitlik birlik ve beraberliğin ilk örneğini oluşturacak bir çalışma gerçekleştirmiştir (Kautsky Çev. Özügül

---

⁵⁶ Mazdekçilik ya da Mazdekizm, İranlı Zerdüş'tin din adamı Mazdek'in düşünce felsefesine verilen isimdir. Mazdekizm, kökeni M.Ö. 6-7. yüzyıla inen Zerdüş'tin dininin, kimilerine göre ise 3. yüzyılda Mardin çevresinde ortaya çıkan Mani dininin aykırı inancıdır. Kısacası Mazdekizm, her ikisinden de çeşitli öğeler olarak oluşmuş; toplumsal, siyasal ve ekonomik içeriği bulunan kuramsal bir inanç sistemidir (<http://www.turnadergisi.de>). "Mazdek, 'mal insanlar arasında ortaktır' diyordu. Çünkü insanlar, Tanrı'nın kulları ve Adem'in çocuklarıdır. Her biri ihtiyacına göre ötekinin malını kullanmalı ve hiç kimse bu haktan yoksun kalmamalıdır. Herkes malca eşit olmalıdır. Mazdek'in bu sözleri üzerine herkes malını ortaklığa koymuştu." ((Nizamü'l-Mülk Haz. Köymen 1990).

2006). Ancak sosyalizm düşüncesinin güçlü temsilcilerinin ortaya çıktığı dönem XVIII. yüzyıldır. Bu yüzyılda sosyalist düşünce, klasik iktisada ve onun meydana getirdiği toplumsal çarpıklıklara karşı bir tepki hareketi olarak ortaya çıkmıştır.

1800'lü yıllarda ortaya çıkan bu hareketin temelinde; kapitalizmi vahşileştiren “Laissez-Faire” (“bırakınız yapsınlar”) düşüncesinin reddi, toplum şartlarının iyileştirilmesi ve bunun merkezi yönetim tarafından mahalli yönetimler veya kooperatifler vasıtasıyla yapılması, özel mülkiyetin kaldırılması ve bu şekilde ideal toplumun meydana getirileceği fikri yatmaktadır. “Eğer sömürü varsa başkaldırı meşrudur.” diyen ve düşünceleri nedeniyle giyotinle idam edilen Babeuf, miras hakkının kaldırıldığı sosyalist ve tarımsal bir toplum özlemine dile getirirken, bu düşüncesini, “bireysel toprak mülkiyetine son, toprak kimsenin değildir. Dünya nimetlerinden ortak yararlanmayı teklif ediyoruz, istiyoruz” şeklinde özetlemiştir (Villard Çev. Say 2000).

Bu düşünceler içinde Simon De Sismondi ile başlayan ve diyalektiğini Karl Marks ve F.Engels'le sonuçlandıran sosyalist düşünce; müdahaleci sosyalizm, ütopyik (ütopyacı) sosyalizm ve bilimsel sosyalizm olmak üzere üç grup halinde gelişmiştir. Kooperatifçilik fikrini ortaya koyan grup, ütopyacı sosyalizm grubudur. İlk ütopyist sosyalistler arasında 1802 yılında Cenevre Mektupları'nı yayınlamış olan Saint Simon, Gracchus Babeuf, Infantin, Charles Fourier, Louis Blanc, Philippe Buchez, Pierre Josph Proudhon, Robert Owen, Charles Gide ve Charles Rist sayılabilir (Engels Çev. Ünalın 1978). Hazar (1988)'a göre, sosyalist kooperatifçiler olarak, Frederic Denison Maurice, John Malcolm Forbes Ludlow ve Charles Kingsley de bu yolu takip etmişlerdir.

Batı'da, XVIII. yüzyılda bu gelişmeler yaşanırken, Osmanlı Devleti'nde bundan altı yüz yıl önce ortaya çıkan hareket, Şeyh Bedreddin hareketidir. Şeyh Bedreddin'in özel mülkiyet ve toprak konusundaki görüş ve düşünceleri erken dönem sosyalizmi olarak değerlendirilebilir. Özellikle, “yârin yanağından başka her şeyin ortak olması” fikri, bir anlamda üretimde ve tüketimde ortak olunması fikri, kendisinden yüzyıllar sonra gelen yazar ve düşünürlerle kaynaklık etmiştir. Şeyh Bedreddin, bu açıdan ele alındığında Eflatun'dan sonra ikinci büyük sosyalist olarak kabul edilmekte, aynı zamanda kollektivist olarak ilan

edilmektedir. Ayrıca Şeyh Bedreddin'in hazırlayan etkenler arasında Mazdekizm⁵⁷ de sayılmaktadır (Fındıkoğlu 1976).

Şeyh Bedreddin, 1400'lü yılların Anadolusunda, "Tanrı malı, sultan malı" düşüncesine karşı çıkmış ve bu şekilde üretim araçlarının ortak mülkiyetini savunan düşünceler ileri sürmüştür. Ona göre dünyanın toprağı ve bu toprağın bütün ürünleri insanların ortak malıdır (Yener 1970).

Batı'daki sosyalist hareketleri ile Osmanlı Devleti'nde yaşanan Şeyh Bedreddin hareketi, benzer toplumsal kargaşa ve yağma ortamında, düzen ve intizamı isteyen, eşitliği savunan düşünce hareketleri olarak ortaya çıkmışlardır. Gürsel (1976)' e göre, Karl Marks ile birlikte sosyalizmin kurucularından sayılan ve sosyalist diyalektiğin kuramcısı olan Engels'in, XVI. yüzyıl Almanyasını anlattığı "Köylü Savaşları" isimli kitabında (Engels Çev. Somer 1975), kitabın kahramanı Thomas Münzer'in ileri sürdüğü görüşler ile XV. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında Şeyh Bedreddin'in devrimci düşünceleri birbirleriyle örtüşmektedir. Farklı dinlere mensup olmalarının yanında, düşüncelerin benzerliği ve hatta aynılığı şaşırtıcıdır. Dolayısıyla Avrupa'da kooperatifçilik hareketlerinin hayat bulduğu zemin, Osmanlı Devleti'nde, hem de kuruluşunu takip eden yıllarda mevcuttur. Bunun açılımı, dünyada ilk kooperatifçilik hareketlerinin başladığı toplumsal durumun, Osmanlı Devleti'nin kurumsallaşmaya başladığı dönemdeki durumdan farksız olduğudur. Daha da dikkat çekici olan Şeyh Bedreddin'in devlete karşı suç işlediği fetvasıyla asılarak idam edilmiş olmasına rağmen ailesinin devlet tarafından uzun yıllar korunduğu hususudur. Bu nokta, Osmanlı tarihinde istisnai bir durumdur.

Bu açıdan ele alındığında Şeyh Bedreddin hareketinde, giyim, yiyecek vb. gibi mallarla birlikte, araba ve atlar vasıtasıyla, o zamanki üretim araçlarının da ortaklaşa kullanımı söz konusudur. Bu uygulama, Fourier'in falanjlarında önerdiği, tarımsal üretim kooperatifleriyle birebir uyuşan bir uygulamadır. Çok sonraki yüzyıllarda Rusya'da uygulanan kolhoz tipi kooperatifçilikle daha sonra İsrail'de uygulanan kibbutz tipi kooperatifçilik, Şeyh Bedreddin'in önerdiği yapıyla örtüşen yapılardır.

---

⁵⁷ Mazdekizm; Mazdek düşüncesi.

Ayrıca Engels'in düşünceleriyle Şeyh Bedreddin'in düşünceleri yan yana değerlendirildiğinde, her iki durumda da sosyalist-komünist düşüncenin temel unsurları görülür. Sözü edilen kitapta, Engels'in kahramanı 28 yaşında iken ve işkenceyle öldürülürken Şeyh Bedreddin'in Serez çarşısında asılarak idam edilmesi, dönemlerine göre, mevcut siyasi iktidara aykırı duruşlarının en can alıcı işaretidir. Şeyh Bedreddin ayaklanmasını ve hareketini, ilkel sosyalist-komünist oluşum olarak ya da doğu sosyalizmi olarak nitelendirmek mümkündür.

8.2. Osmanlı Toprak Rejimi ve Sosyo-ekonomik Kurumları ile Kooperatifçilik Hareketi İlişkisi

Kooperatifçilik kelime anlamı bakımından işbirliği ve elbirliği içinde ortaklaşa ortaya konan bir çalışma için gayret ve imkânları birleştirmek, toplamak ve toplanmak demektir. Kooperatifçiliğin özünü “işbirliği” ve “dayanışma” oluşturur.

Bununla beraber kooperatifler, hukuki bir sisteme tabidirler. Kooperatifler, bir yandan ortaklarının ekonomik amaçlarını gerçekleştirirken diğer yandan da ortaklarıyla birlikte yeni bir sosyal zümre oluştururlar. Kooperatiflerin ekonomik amaçlarla işbirliği yapmasının nedeni, ortaklarının müşterek ihtiyaçlarını karşılamaktır ki bu şekilde toplumsal refahın gerçekleşmesine de hizmet ederler. Kooperatifleşme düşüncesinin temelinde, çeşitli ihtiyaçların maliyetine ve en uygun koşullarda sağlanması vardır.

Bu noktada kooperatiflerin, aslında, amaç değil, toplumsal ve ekonomik kalkınmada araçlar oldukları ifade edilebilir. Kooperatif öyle bir araçtır ki, bu araçla üretimde en doğru noktayı yakalamak düşüncesiyle sermaye ve teknoloji birleştirilir ve bu şekilde kişilerin ekonomiye dahil edilmesiyle de toplumsal kalkınma sağlanmış olur.

Osmanlı toprak rejimi de Osmanlı sosyo-ekonomik kurumları da, işbirliği içinde hareket etmenin orijinal örneklerini oluşturmuşlardır. Bu kurumlar, ortak bir üretim anlayışı içinde, birlik ve beraberlik duygusuyla ve en önemlisi dayanışmayla hareket eden kuruluşlardır.

Osmanlı toprak rejimi olan tımar sisteminde, günlük hayatını idame ettiren çiftçi, imecedan, ortak değirmencilğe, ortakçılığa ve birlikte çalışıp üretmeye kadar bir dizi alanda

işbirliği içindedir. Ahi teşkilatında da, mesleki örgütlenme anlamında, birlik ve beraberlik içinde, günlük kazançların ortak olarak bir yerde toplanması ve ortak harcanması noktasına ulaşmıştır. Vakıf kurumu da, bireysel bir görüntü arz etmesine rağmen fonksiyonel olarak mütevellî heyeti ile birlikte işbirliğinin farklı bir biçiminden ibarettir. Vakfedene ait olan bir değer, vakfedildikten sonra artık topluma ait olması, birlik ve beraberliğin en güzel örneğidir.

8.2.1 Osmanlı toprak rejimi ve sosyo-ekonomik kurumlarının ekonomik etkiler açısından kooperatifçilik hareketi ile karşılaştırılması

Osmanlı toprak rejimi ve sosyo-ekonomik kurumlarının en belirgin özelliği reayayı korumak ve onu ekonomik sıkıntılar altında ezilmekten kurtarmaktır. İnalçık (2009) bu durumu: “Onun emeğini kimse karşılıksız sömüremez.” diyerek ortaya koyar. Bu anlayış, beraberinde ekonomik refahın toplumun her kesimine adil olarak dağılmasını getirmiştir. Bu anlamda, Osmanlı toprak rejimi ile feodal yapının önlenmesi ve halkın köleleşmesinin önüne geçilmesi sağlanmıştır. Aynı şekilde, ahilik ve lonca teşkilatıyla, şehirli esnafın kapitalist sömürü altında ezilmesinin önlenmesi ve vakıf kurumuyla da toplumda yaşayan tüm insanların sahipsizliğinin giderilmesi amaçlarına hizmet ettiği düşüncesi söylenebilir (Kazıcı 2003). Bu kuruluşlar, yasalara tabidir, ancak devlet kurumu niteliğinde değildirler. Hatta zaman zaman devlet müdahalesine karşı tepkiler gösterme noktasında olmuşlardır.

Osmanlı toprak rejimi ve Osmanlı sosyo-ekonomik kurumları, salt ekonomik nitelikler içermezler. Ekonomi sadece günlük hayatın devamının temini içindir. Bunun ötesinde birlik, beraberlik ve ortak yaşam söz konusudur.

Kooperatifler, ekonomik amaçlı örgütler olmakla beraber, toplumsal, insani ve ahlâki temellere dayanırlar. Toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlardan doğarlar, ancak bu durum onların sosyo-ekonomik kuruluş niteliğini değiştirmez. Kooperatifler, toplumsal ve ekonomik açıdan faydalar sağlayan kuruluşlar olmak özelliğine sahiptir. Kooperatiflerin toplumsal faydası başlığı altında, ortaklarının güçlünün karşısında korunması, insanların uyum içinde bir arada olmaları, dayanışma, örgütlenme ve demokratikleşmenin ortaya çıkıp büyüüp gelişmesi gibi bir çok anlamda var olan etkinlikleri sayılabilir. Bu oluşumlar toplumsal refahın alt yapısını sağlar. Kooperatiflerin ekonomik faydası başlığı altında da, aşırı kazanç hırsını törpülemek,

hayat pahalılığını hafifletmek ve toplumsal dengeleri bozan spekülâtif olayları engellemek sayılabilir.

Kooperatifçilikte temel gaye, kâr elde etmek değil, ihtiyaçların karşılanmasıdır. Bu yaklaşım, toplumun ekonomik yönden sınırlı kalmış kesimine daha iyi yaşam koşullarının sunulması demektir. Bu anlayış ve durum açısından bakıldığında kooperatiflerin, ekonomik güçleri yetersiz toplum kesiminin gereksinimlerinin sağlanması için çalışan ve bu yönde o kesimin bilgi ve becerilerinin gelişmesini, dayanışma içinde toplumsal yararların ortaya çıkmasını sağlayan en önemli toplumsal örgütler olduğu görülür.

Benzer durum, Osmanlı toprak rejimi de geçerlidir. Tımarla, çiftçinin üretimde en üst düzeyi yakalaması, toprağı hakkıyla işlemesi esastır. Aksi takdirde “çift bozan” gibi, ceza amaçlı bir vergiyi ödemek zorunda kalacaktır. Tımarın sisteminin esasında, rakabesi devlete ait olan arazilerde, toplumun ve silahlı güçlerin beslenme ihtiyacının karşılanması düşüncesinin olması, sistemin içindeki ekonomik ve toplumsal fayda düşüncesinin maksimum düzeyinin bir göstergesi sayılabilir. Aynı şekilde ahi teşkilatı fütüvvetnameleri, ahlâki anlayışın ve evrensel değerlerin bir örneğı konumundadır. Ahi teşkilatında yükselmek, sadece sanatı öğrenmekle olmaz. Ahlâki açıdan da gelişme, güzelleşme ve ahlâki değerlere sahip olunması esası vardır. Ahilik ve lonca teşkilatında da, ekonomik ve toplumsal fayda anlamında uygulamalar vardır. Teşkilat bunu, fiyatların kontrolü ve kaliteden taviz verilmemesi, müşteri memnuniyeti, kaliteyi bozanın teşkilattan atılması, kendisine hammadde verilmemesi gibi uygulamalarla gerçekleştirmiştir. Keza vakıf kurumu da toplumsal fayda düşüncesini, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını karşılayarak, ekonomik fayda düşüncesini de para vakıfları eliyle gerçekleştirmiştir.

Kooperatifçiliğın faaliyetleri temelde ekonomik karakterlidir. Çünkü kooperatiflerin, ortak faaliyet verilen ekonomik alanda, verimlilik artışı ve kaynak tasarrufu sağlamak, bu şekilde kaynak yaratmak gibi fonksiyonları vardır. Ayrıca ilgili ekonomik alanda, ortakların, üretim, rekabet ve pazarlık gücünü arttırmak, teknik ilerleme sağlamak esası vardır. Yine kooperatiflerde yeniliklerin ortak işletmelerinde üretim sürecine girmesine ve yaygınlık kazanmasına elverişli ortam ve koşulları hazırlamak gibi fonksiyonlar da vardır.

Kooperatifçiliğın ekonomik etkisi, kooperatiflerin dayanışma içinde gerçekleştirdikleri faaliyetlerle ortaya çıkan bir olgudur. Bu etki, kooperatiflerin; ekonomik

bakımdan, bireysel olarak güçsüz olan kooperatif ortaklarının, serbest piyasa ekonomilerinde, ekonomik sürece katılarak ekonomik süreçten pay almasına sebep olur.

Kooperatifler, ekonomik etki sayesinde, kırsal kesimdeki tarım üreticilerinin, aşama aşama, sanayileşme sürecine ve tarım-sanayi-ticaret bütünleşmesine katılmalarını ve oradan etkili bir pay almalarını sağlar. Kooperatifler, çok yönlü bir faaliyet alanında, yatay ve dikey bütünleşme süreçlerini başlatan ve organize eden kuruluşlardır. Bu nedenle, kooperatifler, üretimden son tüketiciye kadar uzanan süreci hem etkilemek hem de şekillendirmek gücüne sahiptirler.

Osmanlı kurumlarının en temel görevleri, mal ve hizmetlerin tüketiciye, ucuz, düzenli ve ihtiyaçları karşılayacak ölçüde ulaştırılmasını sağlamaktır. Bu durum bütün kurumlar için geçerlidir (Genç 2005). Osmanlı toprak rejimi de yapısı gereği, ekonomik etki yaratma gücünde ve kabiliyetindedir. Bu durum, hemen hemen bütün Osmanlı metinlerinde önümüze çıkar. Orijinal olarak söylemek gerekirse, bu durumun adı; “ibadullahın terfih-i ahvalleridir” olarak açıklanır. Bunun anlamı, Osmanlı kurumlarının öncelikli işlevlerinin sosyal refahın sağlanması noktasında olduğudur. Bu durum Kınalızade (Haz. Kahraman 1980) tarafından: “Asker olmadan devlet olmaz, mal olmadan asker olmaz, malı üreten reayadır, reayayı devlete bağlayan adalettir, alemin nizamını adalet sağlar, dünya bağının duvarı devlettir, devlete nizam veren hukuktur, hukukun muhafızı devlettir” şeklinde ilkeleştirilmiştir.

8.2.2. Osmanlı toprak rejimi ile Osmanlı kurumlarının sosyal etkiler açısından kooperatifçilik hareketi ile karşılaştırılması

Kooperatifçiliğin sosyal etkileri, ortaya koyduğu toplumsal durumun bir neticesidir. Kooperatifler sağlamaya çalıştıkları ekonomik amacı gerçekleştirirken, o toplumda yeni bir sosyal sınıf oluşturabilirler.

Kooperatiflerin, ekonomik hizmetleri sağlarken, ortaklarını korumak, toplumsal refahı sağlamak, ortaklarının bilgi ve disiplinlerinin arttırmak suretiyle, grupsal ve toplumsal dayanışmayı gerçekleştirmek gibi fonksiyonları vardır. Kooperatifler, toplumsal adaletin sağlanmasında en önemli unsurlardır. Kooperatifçilikle, insanların, dayanışma duygu ve düşünceleri gelişir. Bunun sonucunda da, örgütlenme ve demokratikleşme yetenekleri ortaya çıkar ve büyür.

Kooperatiflerin, ortaklarına sağladıkları eğitim, özellikle kırsal kesimde, çiftçilerin çeşitli iş metotlarına aşina olmalarını ve demokratik olarak idare edilme koşullarını benimsemelerini sağlar. Bu sağlanınca da çiftçi; çiftçi olmanın yanında iyi çiftçilik idarecisi, iyi bir pazarlamacı ve aydınlık fikirli bir birey olur. Kooperatifçiliğin sosyal etkileri, en çok eğitim konusunda ortaya çıkar. Bu sayede; ortakların kendi kendine yetmek ve kendine güvenmek anlayışı gelişir.

Osmanlı toprak rejimi de, nizam ve intizam noktasında bir sosyal etki gücüne sahiptir. Keza aynı durum ahilik ve lonca teşkilatı için de geçerlidir. Ahilik ve lonca teşkilatındaki eğitim, sosyal etki açısından yüksek düzeye sahiptir. Ahiliğin bir diğer sosyal etkisi de yaran odalarında ortaya konmuştur.

Vakıf kurumu da toplumsal etki bakımından benzer bir konum arz eder. Özellikle dini duygular planında önemli kabul edilen; “alan el değil veren el olmak” vakıf kurumunun en önemli özelliğidir. Bu özellik sayesinde, vakıflar toplumsal bir etki yaratırlar. Vakıfların bir başka toplumsal etkisi de ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını görmektir. Bunu görürken de toplumu iyi insan olma yönünde eğitirler. Vakıflar, özellikle avarız vakıflarıyla hem kentlerde hem köylerde yaşayan halkın, doğumdan ölüme her türlü ihtiyaçlarının karşılanmasında görev alırlar. Bu durum sadece ekonomik fayda değil, aynı zamanda toplumsal fayda yaratır.

8.3. Osmanlı Toprak Rejiminin Tarımsal Üretim Kooperatifçiliği ile Karşılaştırılması

Osmanlı toplumsal yapısı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ve gelişen sosyal ve ekonomik kurum olarak Osmanlı toprak rejimi, Avrupa’da 1800’lerde başlayan ve dünyaya örnek teşkil eden ilk ve modern kooperatifçilik hareketlerinin bir çok özelliğini taşımaktadır. Osmanlı toprak rejimi, kooperatifçiliğin bir çok ilke, erdem ve amacını içinde barındırmaktadır.

Osmanlı Devleti, 1300’lü yılların başında bir taraftan Anadolu’da bir beylik olarak ortaya çıkarken, bir taraftan da çok kısa zamanda siyasi bir güç haline gelmiştir. Özellikle Orhan Gazi döneminden itibaren, tarım ağırlıklı iktisadi bir düzen kurulmuştur. Osmanlı yönetimi zamanla ortaya koyduğu çeşitli uygulamalarla, bu düzenin devamını sağlamıştır. Ortaya konmuş olan düzenin adı, “mirî toprak rejimi” ya da diğer adıyla “tumar sistemi”dir.

İnalcık (2009), bu rejimi ifade ederken: “Mirî toprak rejimi, devlete, bütün köylü sınıfını ve tarım ekonomisini kontrol ve düzenleme yetkisi veriyordu” demektedir. Sistemin işleyişini de: “Büyük kitlelerin geçimi, geçimlik ekonomi, ordunun ve şehirlerin iaşesi, hububat ekimine, başlıca buğday- arpa ekimine dayanır.” şeklinde ifade eden İnalcık (2009)’a göre: “Aslında mirî arazi kendi başına bir gaye değildir, vazgeçilmez bir düzendir.”

İnalcık (2009)’ın bu tespitleriyle somut olarak açıklanan Osmanlı toprak rejimi, uygulama şekli açısından ele alındığında, Avrupa’daki ilk ve modern kooperatifçilik çalışma ve uygulamalarıyla bir çok yönden benzerlikler taşımaktadır. Elbette ki farklı zamanların ve farklı zeminlerin uygulamaları olduğu gerçeği de gözardı edilmemelidir. Örneğin ilk kooperatifçilik hareketi içinde yer alan hristiyan sosyalistler, Ludlow, Kingley ve Mourice’in; “kooperatifçiliğin hristiyanlığın bir ilkesi olduğu” görüşü ile uyuşmaz. Buna karşılık Owen’in, rekabetle ilgili düşünceleriyle ve “rekabetin düzenin yıkıcı gücü olduğu” görüşüyle uyuşmaktadır. Aynı benzerlik ve ortaklığı Dr. King’in “ortak mülkiyet” konusundaki fikirlerinde, mülkiyetin, grup mülkiyeti (Güven 1994) şeklinde olması gerektiği fikrinde görmek mümkündür. Bir başka benzerliği, Osmanlı toprak rejiminde mevcut olan dayanışma ve işbirliği fikri ile, kooperatifçiliğin kurucusu sayılan hristiyan sosyalistlerin: “Bencilliğin bitmesi için işbirliği yapılmalı” fikrinde görmek mümkündür (Güven 1994).

Detayları aşağıda yazılacağı gibi, Osmanlı toprak rejimi, Owen’in “eşitlik merkezleri” olarak nitelediği “Kooperasyon Köyleri”yle, Fourier’in “Falanj”larıyla ve Blanc’ın “Toplumsal Atelye”leriyle ve Godin’in “Familistere”siyle ortak ve benzer yönleri sahiptir. Bu benzerlikler daha sonra Sovyetler Birliği’nde ortaya çıkan kolhoz-sovhozlarda ve İsrail’de ortaya çıkan kibbutz ve moşavlarda da mevcuttur. Kolhoz ve sovhozların ve kibbutz ve moşavların tarihi kökleri Fourier’in kooperatifçilik anlayışına kadar uzanmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında, Avrupa’da XIX. yüzyılda başlayan modern kooperatifçilik düşüncesi ve uygulamaları, bu yüzyıldan çok daha önce, Osmanlı Devleti’nde “mirî toprak rejimi” olarak tarımsal üretimde ortaya çıkmıştır. Bu sistem, devletin düzeninin bozulduğu ve kaldırıldığı döneme kadar gelişerek varlığını sürdürmüştür.

8.3.1. Osmanlı toprak rejimi ve tarımsal üretim kooperatifliğinin tarihsel süreç içinde değerlendirilmesi

Osmanlı toprak rejimine benzer uygulamalara, Akdeniz kültür bölgesinde de rastlandığı iddia edilmektedir. Bu konuda en belirleyici olan görüş, İnalçık'ın tespit ve görüşüdür. İnalçık (1996), bu meseleyle ilgili olarak: “Mirî tapulu arazi sistemi, imparatorluklar siyasetinin bulduğu ve korumaya çalıştığı ana imparatorluk rejimi olarak, eski çağlardan beri Akdeniz ve Orta Doğu tarihine yön vermiş bir temel sistemdir” demektedir.

Özet olarak söylemek gerekirse, Osmanlı toprak yapısı içinde topraklar, öşrî, haracî ve mirî olmak üzere üçe ayrılmıştır. Buna göre, öşrî topraklar; müslüman tebaanın özel mülkiyetinde olan topraklardır. Bunların sahipleri, elde ettikleri ürünlerinden sadece % 10 oranında öşür vergisi ödemekle yükümlüdür. Fethedilen toprakların adı ise, Haracî topraklardır. Haracî topraklar, haraç alınmak üzere müslüman olmayanlardan alınan vergiye (cizyeye) tabi olan topraklardır. Osmanlı toprak rejiminde, üçüncü tür topraklara Mirî topraklar denir. Bu toprakları işleyenler, öşür ya da haraç yerine kira ödemekle yükümlüdür. Bir anlamda bu toprakları işleyenler kiracıdır. Zaten tımar sisteminde kiracı hükmündeki köylülerin sipahilere yaptıkları ödeme de bu kiradır. Tımar sistemi ya da mirî toprak rejimi bu topraklarda uygulanır. Bu topraklara “Tımar” denmesinin sebebi de budur. Tımar hem sistemin içinde bir çeşit toprak parçası olarak ifade edilmesinin yanında sistemin tümü için kullanılan bir ifadedir (Nişancı 2002).

Osmanlı ekonomisinin temel yapısı tarım ekonomisidir. Tımar sistemi ise bu ekonominin temelidir. Tımar sisteminin de temeli, devlet mülkiyeti altındaki toprakların, devlet memuru olan ve maaşlarını tımarların gelirlerinden alan sipahilerin gözetiminde, kullanım hakkına (tasarruf hakkına) sahip köylüler tarafından işletilmesidir. Bundan esas gaye, arazi bütünlüğünün korunması, halkın geçiminin temini, yoksulluğun ve açlığın kaldırılması ve beslenmenin sağlanmasıdır (Üçok 1943). Reayanın tasarrufuna bırakılan arazinin, o kişilerin geçimini sağlamasına yetecek kadar olmasına azami dikkat edilmiştir. Bunun temel sebebi, halkın huzur ve refahıdır. Bu konu Kınalızade (Haz. Kahraman 1980) tarafından detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Tımar sistemi, askeri özellikler taşımasının yanında hem asker hem toplum beslenmesinin temini noktasında önemli görevler üstlenmiş bir kurumdur. Arazinin boş bırakılmamasının, üretimi gerçekleştirmeyene ceza verilmesinin, isteyene işleyebilecekse limitsiz arazi verilmesinin temel sebebi de budur.

Osmanlı toprak rejiminde, zenginliğin kaynağı toprak değildir. Toprak kişilerin değil, “mirî” yani devletin, devletin şahsında, herkesindir. Zenginlik toprak mülkiyetinde değil, toprağın işlenmesinde ve ürünün elde edilmesindedir. Bunun gerçekleştirilmesi sonucunda beslenme ihtiyaçlarının karşılanmış olacağı, zenginlik ve refahın yaşanacağı tabidir. Sistemde mültezimlerin artık değere el koyma noktasına gelmelerine ve reayaya zulmetmeye başlamalarına kadar var olan gerçeklik de budur (Sencer 1999).

Öte yandan kooperatifçiliğin temeli, işbirliği, dayanışma ve yardımlaşmadır. Bu anlamda tarımsal kooperatifler, hem ucuz girdi temini, hem verimli üretim, hem tarımsal hammaddelerin işlenmesi ve hem de ürünlerin etkin pazarlanması fonksiyonlarına sahiptir. Ayrıca tarımsal kooperatifler, “tarım-sanayi entegrasyonunu” sağlamak ve “toplumun beslenme ihtiyacını karşılamak” gibi farklı bir özelliğe de sahiptir. Muşluoğlu (2006)’na göre, tarımsal kooperatifler, kurucu, yapıcı, birleştirici ve eğitici amaçlara hizmet eden kuruluşlar olarak kabul edilmelidir.

Dünya’da kooperatifçiliğin öncüsü Owen’dir. Owen, kooperatifçilik fikrini teori ve pratik anlamında uygulayan kişidir. “Kooperasyon Köyleri” denemesi, onun görüş ve uygulamasıdır. Tarımsal kooperatifçilik ise, üretim anlamında 1800’lü yıllarda Fransa’da ortaya çıkmıştır. Fransa’da, Fourier’in fikir düzeyinde başlattığı çalışmalar, daha sonraki yıllarda uygulamaya geçmiştir. Fourier’in tarım üretim kooperatifçiliği, özünü 1620 kişilik üretim çiftlikleri olarak tanımlayabileceğimiz üretim ve tüketim anlamında toplu yaşamın söz konusu olduğu falanjlardır. Fourier’in, daha çok teorik olarak ortaya koyduğu fikir ve düşünceler, kendisinden sonra, onu takip eden düşünürler tarafından geliştirilmiş ve uygulamaya konulmuştur. Fourier’den başka, Blanc da ortak üretimi savunan düşünceler ortaya koymuştur. Blanc’ın üretim kooperatifçiliğinin adı, bizdeki imece sistemini andıran, ortak üretim ve dayanışma esasına dayanan “Toplumsal Atelyeler” dir (Güven 1994).

Almanya’da Schulze’nin ve Raiffeisen’in başlattığı kooperatif çalışmaları, çiftçi ve köylünün kredilendirilmesini ve ürüne bağlı gelişmeler karşısında ezilmesini önlemeye yönelik olarak başlamış ve gelişmiştir (Hazar 1988).

Fransa’da başlayan tarımsal üretim kooperatifçiliği, 1917 Ekim devriminden sonra Rusya’da kolhozlar ve sovhozlar olarak ortaya çıkarken bir başka örnek olarak İsrail’de

kibbutzlar ve moşavlar olarak uygulanmıştır. Kibbutzlarda, Osmanlı toprak rejiminde olduğu gibi, bireysel mülkiyet yerine ortak mülkiyet ve kolektif yaşam (Büyükakıllı 2007) söz konusudur. Para ikinci plândadır. Aynı şekilde, İsrail tarım kooperatifçiliğinde önemli yeri olan moşavlarda da toprağın mülkiyeti, tımar sisteminde olduğu gibi devlete aittir. Yine bu sistemde de tımar da olduğu gibi, köylüye kira bedeli karşılığında toprak verilmekte, kendisine toprak verilen kimseler de verilen toprağı işlemek zorundadır (İçöz 2004). İşlemediği takdirde, tımar da var olan “çiftbozan vergisi” gibi bir ceza ile cezalandırılmaktadır.

Bir anlamda, tımar sistemi, Owen’in kooperatifçilik düşünce ve uygulamaları ile, Fransa’da temeli Fourier tarafından atılan ve ondan sonra Blanc tarafından geliştirilen tarımsal üretim kooperatifçiliği, daha sonraki yıllarda “kolhoz” ve “sovhoz” şeklinde Rusya’da örgütlenen tarımsal üretim kooperatifçiliği, kibbutz ve moşav olarak İsrail’de örgütlenen tarımsal üretim çiftlikleriyle birçok yönden ortak özelliklere sahiptir. Bu ortak özellikler nedeniyledir ki kooperatifçiliğimiz, XIX. yüzyılda, Mithat Paşa’nın “Memleket Sandıkları” çalışmasıyla değil, adı kooperatif olmasa da XIV. yüzyılda yapılan tımar sistemi ile başlamıştır.

8.3.2. Osmanlı toprak rejimi (Tımar) ile tarımsal üretim kooperatifçiliğinin farklı ve benzer yönleri

Aslında Fransa’da tarımsal kooperatifçiliğın tarihi kökeni, XII. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Alplerde ve Jura dağlarındaki köylük yörelerde, gravyer peyniri üreten “fruitiere”ler adı kooperatif olmayan, fakat kooperatif niteliğine çok yakın bir gruplaşma şeklindedir. “Fruitiere”lerin yapısında, köy halkından inek sahibi olanların elde ettikleri sütü, ortaklaşa olarak peynir yapımı amacıyla kullanmaları esası vardır (Hazar 1988).

Osmanlı toprak rejimi, tarihi kaynakları itibariyle imparatorlukların toprak rejimi olma özelliğine sahiptir. Bu bakımdan içinde kooperatifçiliğın bir çok özelliğini barındırmaktadır. Konu üzerinde çalışan sayılı yazar ve düşünürlerden biri olan Genç (1975)’in, konuyla ilgili görüşleri hem tımar sisteminin anlaşılması, hem de Osmanlı yapısının daha doğru bir açıdan görülmesi bakımından son derece önemli ipuçları vermektedir. Genç (1975): “Ulaştırma imkânlarının sınırlı, mali-bürokratik organizasyon, metot ve vasıtaların yetersiz bulunduğu ve millî hasılanın çok küçük bir bölümünün nakdî mübadeleye katıldığı ziraî bir ekonomide, büyük ve kudretli bir devleti ayakta tutabilmenin orijinal ve başarılı bir dayanağı olarak

beliren tımar sistemi, Osmanlı malî metotlarına ait merhalelerin ilki ve en önemlisi olmuştur.” diye yazmaktadır. Devamında da: “Gerçekten, büyük bir kısmı aynen mahsul olarak toplanmakta olan vergi gelirlerinin nakli, paraya çevrilmesi, merkezî bir devlet hazinesi halinde toplanarak oradan vazifelilere dağıtılmasının güçlüğü karşısında, bir kısım asker ve memurlara, muayyen bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsili salahiyeti ile birlikte vergi kaynaklarının tahsis edilmesi demek olan tımar sistemi, önemli bir malî çözüm tarzını ifade ediyordu. Bu sistem sayesinde çeşitli amme hizmetlerinin aksamadan yürütülmesi ve mevcut malî-iktisadî imkânlarla intibak ettirilmesi mümkün olmakla kalmıyor, ayrıca, vergi kaynağını meydana getiren beşerî ve iktisadî temelin veya mükellefin, paternal (baba ile ilgili, babadan geçen) denebilecek himaye şartları içinde tutularak korunması da temin edilmiş oluyordu.” demektedir. Genç (1975)’e göre: “Amme hizmetleri ile vergi mükellefiyetinin bu şekilde birbirini destekleyen mekanizmalar halinde ahenkleşmesini ifade ettiği içindir ki, tımar sistemi Osmanlı medenî nizamı ile âdetâ birbirini tedaî ettirircesine kaynaşmış görünür.” Gerçekten de tımar sistemi, döneminin, öncü ekonomik sistemi olma özelliğine sahiptir.

Öte yandan kooperatifler, özellikle satın alma gücü düşük olan tüketicilerin korunmasında ve piyasada istikrarın sağlanmasında önem arz eden kuruluşlardır. Kooperatifleşmede amaç, kâr etmek değil, ortaklara, sosyal ve ekonomik menfaat sağlamaktır. Kooperatifler, insanlar arasında, birlik ve beraberlik duygusu aşılıyarak, kolektif çalışma alışkanlığı kazandırır. Kooperatiflerde eğitim faaliyetleri öncelikli bir yere sahip olduğundan, bu vesile ile kooperatifler, başta ortaklarının olmak üzere toplumun kültür seviyesinin yükselmesine yardımcı olurlar. İnsanlar kooperatifler şeklinde örgütlenerek sosyal ve ekonomik güç kazanırlar. Ayrıca kooperatiflerin yukarıda sayılan faydaları yanında, kooperatifçiliğin, kendi kendine yetmek, kendinden sorumlu olmak, demokrasi, eşitlik, adalet ve dayanışma gibi toplumsal değerleri vardır. Bu değerlere ilave olarak, kooperatifçilik; dürüstlük, sosyal sorumluluk, kendinden başkalarını korumak gözetmek, başkalarının hakkına saygı duymak gibi ahlâki değerlere sahiptir.

Osmanlı toprak rejimi olarak tımar, kooperatifçiliğin ilkeleri, faydaları ve erdemleri bakımından Avrupa’da kooperatifçiliğin başlamasından çok daha önceleri varolan üretim kooperatifçiliği benzeri bir uygulamadır. Bu benzerlikler incelendiğinde, bu durum daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu özelliklerin bir takım farklılıkları da olabileceğine şüphe yoktur. Çünkü benzer farklılıklar kooperatifçiliğin kurucusu konumunda olan kişiler arasında da mevcuttur. Farklı ülkelerdeki farklı kişilerin farklı düşünmesinin yanında, aynı ülkede olup

da farklı düşünenler dahi sözkosudur. Sözelimi Fourier, devlet desteğini red ederken, onun devamı olan Blanc, devlet desteğinin olması gerektiğini savunmuştur.

Aşağıda tımar sistemi, önce değişik kooperatifçilik düşünceleriyle birlikte ele alınmış, benzerlik ve farklılıkları ortaya konmuştur. Sonra da kooperatifçiliğin iki kurucu ismi olan Fourier ve Owen'in düşünceleriyle karşılaştırılmıştır.

a-) Osmanlı toprak rejimi ile değişik kooperatifçilik düşünce ve sistemlerinin karşılaştırılması

Tımar sistemi, Avrupa'daki kooperatifçilik akımlarından çok önceki yıllara hatta yüzyıllara ait bir sistemdir. Tımar sistemi uygulamalarında, tarihin derinliklerinden gelen yapısıyla birlikte, Şeyh Bedreddin hareketinin ortaya çıkardığı "ortak mülkiyet" düşüncesinden ve buna bağlı olarak mevcut sosyal yapının komünel konumundan etkilenmiştir. Öte yandan Moğol istilasıyla başlayan ve beylikler düzeniyle devam eden, toplumsal yapının bozulmasının ortaya çıkardığı sıkıntılardan da etkilenmiştir. Bu tablo Sanayi Devrimi sonrası, sosyal ve ekonomik durumu bozulan Avrupa'nın durumunu andırmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, kooperatifçiliği, Avrupa'da bozulan toplumsal dengelerin ıslahını isteyen ve "vahşi kapitalizm" in egemenliğini önleyici, engelleyici bir çıkış hareketi özelliğinde görmek mümkündür. Dolayısıyla, tımar sistemi, kooperatifçilik düşüncesinin değişik önderlerinin fikir ve uygulamaları ile ortak yanlara sahiptir.

Tımar sistemi ile Fransız önder kooperatifçilerinden olan Blanc'ın kurduğu kooperatif sistemi (toplumsal atelyeler) arasında benzerlikler vardır. Bu benzerlikler; rekabet, hakkın korunması, dayanışma konularındadır. Tımar sistemi, kazancın dağıtımı ve devletin maddi desteği konusunda ise Blanc'ın sisteminden farklıdır.

Blanc'ın toplumsal atelyeleri de tımar sistemi gibi bir üretim kooperatifidir. Bu kooperatiflerde çalışanların hakları ve emekleri tımarlarda olduğu gibi güvence altına alınmıştır (Güven 1994). Tımar sisteminde de reyanın hakları bir hukukla güvence altına alınmıştır. Sipahinin asayiş görevinden başka özel bir durumu yoktur. Hatta reaya istemedikçe sipahi, reyanın evinde misafir dahi olamaz (Nişancı 2002).

Görüşlerini 'Emeğin Güçlenmesi' adlı yapıtında açıklayan Blanc'a göre, yerleşik düzendeki kötülüklerin temeli rekabettir (Güven 1994). Rekabet, tekellere ve sömürüye yol

açmaktadır. Rekabetin yıkımından korunmak için üretim kooperatifleri kurulmalıdır. Bu nokta, tımar sistemiyle Blanc'ın görüşlerinin örtüştüğü noktadır. Çünkü tımar sisteminde de rekabet yoktur.

Blanc'ın sisteminin bir diğer özelliği rekabete karşı dayanışmanın olmasıdır. Blanc, dayanışma ile rekabetin sebep olacağı bunalımları önlemeyi hedeflemektedir. Tımar sisteminde de dayanışma yapısal olarak mevcuttur. Tımar sisteminde dayanışmanın bir başka kaynağı da asabiye⁵⁸dir. Tımar sisteminde asabiye, bazen kan bağı ile bazen de dini bağlarla tesis edilmiştir. Asabiyenin dayanışma ve birlikteliği sağladığı kesindir.

Blanc'ın önerdiği kooperatifçilik modelinin, tımar sisteminden ayrıldığı noktalardan biri, devlet yardımı konusundadır (Güven 1994). Blanc, kooperatiflere devletin maddi yardım yapmasını ileri sürerken tımar sisteminde böyle bir şey söz konusu değildir. Blanc'ın bu konudaki fikri durumu, Fourier'den ve Owen'dan farklıdır. Tımar sistemi ile Blanc'ın sistemi arasındaki bir diğer fark, kazancın dağıtımı konusundadır.

Tımar sistemi, Avrupa'da kooperatifçiliğin önderi sayılan ve kooperatifçiliğin gelişmesinde önemli rol oynayan hıristiyan sosyalistlerin fikir ve görüşleri ile büyük benzerlikler arz etmektedir. Tımar sistemi ile hıristiyan sosyalistlerin kooperatifçilik konusunda görüş ve düşünceleri arasındaki benzerlikler; rekabet, bencillikten uzaklaşma, işbirliği ve yoksulluktan kurtulma konularındadır. Ayrıca tımar sistemi ile hıristiyan sosyalistlerin, kooperatifçilik konusundaki fikir ve görüşleri, kooperatifçiliğin hıristiyanlığın bir ilkesi olduğu noktasında farklılaşmaktadır.

Avrupa'da üretim kooperatifçiliğinin gelişmesinde Ludlow, Kingsley ve Maurice gibi hıristiyan sosyalist düşünürlerin önemli etkisi olmuştur. Bu hıristiyan sosyalistlerin, kooperatifçilik düşüncesinde, en belirgin olan özelliklerinden birisi, rekabetin olmamasıdır. Bunlara göre bencillik rekabeti doğurmaktadır. Rekabet ise toplumsal dengeyi bozmakta, zengini daha zengin, fakiri daha fakir yapmakta ve insanlara umutsuzluk vermektedir. Söz konusu hıristiyan sosyalistler, toplumsal sorunların temelinde insan bencilliğinin olduğunu ileri sürmüşlerdir. Tımar sisteminde ise, rekabet ve rekabeti etkileyecek bencillik yoktur.

---

⁵⁸ Asabiye; akrabalık ve soy yakınlığı demektir. Kavram olarak; akraba, soy, grup, din ve vatan gayreti gütmek, kendi yakınlarını, kendi içinde bulunduğu topluluğu önde görmek, onlara daha fazla ilgi göstermek, tarafgir olmak anlamına gelmektedir

Hıristiyan sosyalistlere göre, işbirliği yapılması, yoksulluğun ortadan kaldırılmasının en temel şartıdır. Tımar sistemi, yapısal olarak işbirliğini içeren ve yoksulluğu ortadan kaldıran bir sistemdir. Tımar sisteminde köylünün kullanacağı arazi hesap edilirken oradan çıkacak ürünün vergilerden sonraki kısmının onu yoksulluk sınırına düşürüp düşürülmeyeceği hesap edilmektedir. Köylüye verilen arazi hesabı, her zaman yoksulluk sınırının üzerinde olacak şekilde yapılmıştır.

Hıristiyan sosyalistler, önerdikleri sistemle düzenin yeniden kurulmasını teklif ederken, kooperatifçiliği hıristiyanlığın bir ilkesi olarak betimlemişler, dolayısıyla bencilliğin ve rekabetin hıristiyanlıkla yenileceğini ileri sürmüşlerdir. Oysa tımar da din ayrımı yoktur.

Tımar sisteminin, Fourier'in öğrencisi ve takipçisi Godin'in düşünceleriyle ortak ve benzer yanları vardır. Godin, tıpkı tımar sisteminde yer alan köyler gibi, bir oluşum önerisinde bulunmuş ve uygulamıştır. "Familistere" olarak adlandırılan bu oluşumda, altı hektarlık bir arazide, üç yüz ailelik bir topluluğun ortak yaşamı planlanmıştır (Hazar 1988). Bir başka farklılık, Fouier'in konut tipolojisi gibi, Godin'in de konut düşüncesindedir. Godin'de de evler üç katlıdır. Benzer taraflar ise, bu alanlarda ortak yaşam ve ortak mülkiyet noktalarındadır.

Ayrıca tımar sistemi, ortak mülkiyet, dayanışma, araçların ortadan kaldırılması, kârın olmaması konularında Nimes Okulu düşünce ve fikirleriyle (Hazar 1988) örtüşmektedir.

Tımar sistemiyle Fourier'in üretim kooperatifçiliğinin günümüzdeki örnek uygulamalarından sayılan kibbutz ve moşavların arasında büyük benzerlikleri vardır. Denilebilir ki kibbutz ve moşavlar, tımar sisteminin devamı niteliğindedir. Benzerlikler mülkiyet, toprağın kiralanması, paranın olmaması ve askeri yönün bulunması konularındadır.

Bugün İsrail'de toprak devlete aittir ve işlemek isteyenlere elli yıllığına kiraya verilir (Büyükkakıllı 2007). Kibbutzlar, bu toprakları ortak olarak işleyen, toplu üretim ve toplu tüketim yapılan kooperatif kuruluşlardır. Kibbutzlarda özel mülkiyet yoktur. Yapı tamamen kollektivisttir. Sistem otonom ve kişiseldir. Kuruluşu ve yönetiminde devlet müdahalesi söz konusu değildir. Kibbutzlarda da para yoktur. Kibbutzların da tımarlar gibi askeri yanları vardır (İçöz 2004). Benzer yapı tarım işçilerinin kurduğu küçük tarım köyleri şeklinde olan moşavlar için de geçerlidir. Moşavlar da, toprağı, devlete ait olan Ulusal Yahudi Fonu'ndan

kiralamaktadırlar. Tımar sisteminin yapısında da toprağın mirî oluşu esası vardır. Özel mülkiyet yoktur. Moşavlar daha çok mâlikâne ve mâlikâne divânî örneklerine benzemektedir. Kibutzlarda tüketimde kollektif iken moşavlarda bireyseldir. Bu yönleriyle moşavlar tımarlara daha çok benzer.

b-) Osmanlı toprak rejimi ile Fourier'in kooperatifçiliğinin karşılaştırılması

Yukarıda genel bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmanın bu bölümünde, tımar sistemi ile Fourier'in kooperatifçiliği arasındaki benzerlikler ve farklılıklar madde madde ele alınmıştır. Benzerlikler şunlardır;

1.Amaç ve konu bakımından benzerlik

Tımar sistemi ile Fourier'in kooperatifçilik anlayışı, amaç ve konu bakımından ortak bir düşünceye sahiptir. Her iki sistem de, insanın mutluluğu üzerine bina edilmiştir. Tımar sistemi, bunu, “ıbadullahın terfihi ahvalleri” ile ortaya koyarken, Fourier de “çekim nazariyesi” ile ortaya koymuştur. Fourier'in kurguladığı sistemin en önemli yanı, üretim artışını sağlamada çalışanların mutlu ve huzurlu çalışmalarının temini olmuştur (Güven 1994).

2.Devlet müdahalesi olmaması bakımından benzerlik

Osmanlı ekonomisinin temel yapısını tarımsal ekonomi oluşturmuştur. Bu ekonominin temel noktası tımar sistemidir. Tımar sisteminde devletin sınırlı bir müdahalesi vardır. Bu müdahale, sistemin tıkanmasını önlemeye yönelik olarak ortaya çıkan bir müdahaledir. Temel amaç, üretimin daha fazla ve yaşam standardının daha yüksek olmasıdır. Bu müdahale, öz itibarıyla, devlet mülkiyeti altındaki toprakları işleten ve çalıştıran köylülerin, sipahiler tarafından gözetiminden ibarettir. Devlet ayrıca önceden tespit edilmiş uygun büyüklükteki toprakların parçalanmaması noktasında da müdahil olmuştur (Tabakoğlu 1999). Dolayısıyla sistemin devamında devlet müdahalesi söz konusu değildir. Fourier de devlet müdahalesinden yana değildir (Hazar 1988).

3.Zirai üretimin artması hedefi bakımından benzerlik

Tımar sisteminin en önemli özelliği zirai ürünün her yıl artmasıdır. En azından muhafazasıdır. Ekilecek alanların belirlenmesi, toprağı terkedenlerden “çiftbozan vergisi” alınması bu amaca yöneliktir (Barkan 1948). Toprak mülkiyetinin devlette bırakılması

düşüncesi dahi zirai ürün artışı düşüncesindedir. Fourier'in kooperatifçiliğinin de temelinde insanın mutlu edilmesi fikri, kooperatifçilik vasıtasıyla ürünün artması hedefi vardır.

4.Aracıyı kaldırmak bakımından benzerlik

Osmanlı Devleti'nde aracı sınıfın egemenliğine hatta doğup gelişmesine müsaade edilmemiştir. Üreticinin hakkı sıkı sıkıya takip edilirken aynı zamanda halkın uygun fiyatlarla tüketim yapması için de çalışmalar yapılmıştır. Osmanlı Devleti, arz ve talep esnekliği düşük olan ürünlerin bolluk/kıtlık dönemlerinde fiyatların düşük/yüksek tutulmasını engellemek için bir dizi tedbirler almıştır (Cin 1985). Kıtlık dönemlerinde; yakın bölgeden merkeze doğru tahıl ihtiyacı karşılanmış, bolluk dönemlerinde ise ortaya çıkan fazlalık ihtiyaç durumuna göre bir başka bölgeye sevk edilmiştir. Ayrıca narh uygulaması yapılmış ve buna azami dikkat edilmiştir. Bütün bunlar Provizyonist İlkesi (iaşecilik) uygulamaları olarak yapılmıştır (Genç 2005). Fourier'in kooperatifçiliğinin temel noktalarından biri, tüketim kanallarında aracı sınıfı ortadan kaldırmaktır.

5.Mülkiyet ilişkileri bakımından benzerlik

Osmanlı toprak rejiminin en önemli unsuru olan toprağın, yani ekilebilir arazinin sahibi devlettir (Üçok 1943). Bu uygulamanın temel gayesi, toprağın özel mülkiyet noktasında temerküzünü (birikmesini) önlemektir. Böylelikle Osmanlı Devleti, var olduğu dönemler içinde, bir yanda toprak sahipleri, diğer yanda köylülerden oluşan bir yapının oluşmasına izin vermemiştir.

Osmanlı toprak rejiminde, mülkiyet hakkı devletindir. Ancak tasarruf hakkı köylüye aittir. Tasarruf hakkı, tapu denilen bir belgeyle belgelendirilir. Bu toprağın, alım-satımı, sipahinin iznine bağlı olmakla beraber yasal düzenlemeler ile veraseten intikali de söz konusudur. Veraseten intikalde toprağın parçalanmaması, zirai üretimin düşmemesi esası takip edilmiştir (Üçok 1943). İnalçık (2009)'a göre: "Tapu rejimine göre, tasarruf edilen, elde tutulan arazi, satılamayan, hibe ve vakf edilemeyen, fakat babadan oğula bir işletme birliği olarak geçen raiyyet çiftlikleridir." Fourier kooperatifçiliğinin de özelliği, özel mülkiyetin olmamasıdır. Falanjlarda özel mülkiyet yoktur (Hazar 1988). Ortak mülkiyet vardır ve bu ortak mülkiyetin gerçek sahibi falanjdır. Ortak mülkiyet esası, kibbutzlar ve kolhozlar için de geçerlidir (İçöz 2004).

6.Merkezlere yığılmayı önlemek bakımından benzerlik

Osmanlı Devleti, tarım ekonomisi ile yönetilen bir devlettir. Özellikle ordu-millet yapısı ve ordu hareketlerinin farklı ve geniş bölgelere kadar uzanması nedeniyle büyük bir orduya mal ve hizmet temin edilen bir ülke konumundadır. Lojistiğin bu kadar güçlü olması, nüfusun merkezlere yığılmasını önlemede en önemli faktördür. Ayrıca toprağa bağlı üretim konusunda alınan önlemler, köyden kente doğru olabilecek kontrolsüz göç hareketini engellemiştir. Toprak rejiminin devamı için merkezlerden uzak olunması gerekmektedir (Nişancı 2002). Fourier'in ortaya koyduğu Fransız kooperatifçiliğinin önemli bir özelliği de, kentlerde insan yığılmalarının önlenmesi amacını taşıyor olmasıdır (Güven 1994). Bu şekilde falanjlarda yerleşimin gerçekleşmesi ve kent nüfusunun kontrolsüz büyümesinin önlenmesi düşünülmüştür.

7.Kendi kendine yetme; kardeşlik, dayanışma ve işbirliği bakımından benzerlik

Osmanlı toprak rejimi, kendi içinde bir ekonomik düzendir. Bu düzenin omurgası, birlik ve beraberlik içinde yaşamaktır. Hatta bu durum Osmanlı'da; "birlik ve dirlik içinde olmak" olarak tarif edilmiştir. Fransız kooperatif hareketinin temeli olan falanjların yapısı, hem üretimde hem de tüketimde işbirliği esasına dayanmaktadır. Falanjlar, büyük üretim ortaklıklarıdır. Falanjlar, kapalı devre bir sistem içinde tüketilen malların, ortaklar tarafından üretildiği köylere, Buralarda, üretim fazlası olan mallar buna ihtiyaç duyan diğer falanjlara satılacak, aynı şekilde ihtiyaç duyulan ve mevcudu olmayan mallar da diğer falanjlardan satın alınacaktır (Güven 1994).

Tımar sistemiyle Fourier arasında bir diğer benzerlik, işbirliği konusundadır. Tımar sistemi içinde yaşayanlar, sistemin kurulduğu günden itibaren "imece"yi uygulamışlardır. İmece, sosyal ve toplumsal konularda uygulanırken ayrıca toplumsal dayanışma ve işbirliği de uygulanmıştır. Fourier, rekabetin olmadığı bir düzende insanların işbirliği ve dayanışma içinde olacaklarını söylemiştir. Fourier bu durumu; "sosyal uyum" ifadesi ile açıklamıştır (Güven 1994). Ayrıca işbirliğinin, üretimi de tüketimi de kapsayan bir örgütsel yapı içinde olmasını söylemiştir ki ona göre bu yapı "falanj"tır.

8.Çalışanların emir komuta altında olmaması bakımından benzerlik

Tımar sisteminde reaya, sipahi ile hukuki statüsü dışında herhangi bir emir komuta zinciri içinde bulunmaz. Kendi özgürlüğü için de tasarrufundaki araziye ekip biçme

durumundadır. Fourier'in falanj sisteminde de insanların başkalarının emri altında olmamaları, kendi işlerinde çalışmaları esas (Güven 1994) vardır.

9.Komünel yaşam bakımından benzerlik

Tımarlar bir komünel yaşam örneğidir (Sencer 1999). Bizanslı tarihçi Kiryakides'in Dukas tarihine dayanarak verdiği bilgi, hem ortak mülkiyet hem de komünel yaşamın boyutlarını ortaya koyar niteliktedir. Söz konusu bilgi (Adanır 2004): "Bektaşî dervişleri, Osmanlı düzenli ordularından çok daha önce, Balkanlara girip yerli halkla kaynaştılar. Çünkü onlar, kadın hariç toprak ve hayvanların, halkın ortak malı olduğunu söyleyerek, zulüm görmüş ve yokluk içinde kıvaranan halka merhametli birer kurtarıcı gibi görünüyorlardı" şeklindedir. Aynı durum Fourier'in falanjları için de geçerlidir (Hazar 1988).

10.Yatay ve dikey örgütlü yapı ve merkezin İstanbul olması bakımından benzerlik

Osmanlı Devleti, adem-i merkeziyet (eyalet) sistemini en üst noktada uygulamış olmasının yanında İznik, Bursa ve Edirne'den sonra İstanbul'u başkent yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul olması demek, tımar sistemine ait her türlü uygulamaların bağlı olduğu merkezin doğal olarak İstanbul olması demektir. İstanbul hem idari hem siyasi başkenttir. Devlet çekirdek olarak oradadır, yönetim ve saray oradadır. Divan oradadır. Kararlar orada verilir. Osmanlı toprak rejiminin karar merkezi İstanbul'dur (Sencer 1999). Bu noktada, Fourier'in kooperatifçilik düşüncesiyle tımar birbirine benzemektedir. Fourier; kurduğu falanj sisteminin büyüyeceğini, genişleyeceğini ve merkezinin de İstanbul olacağını ileri sürmüştür (Hazar 1988). Bunda Fourier'in ütöpik sosyalist olması etken olabilir.

11.Rekabet yasağı bakımından benzerlik

Tımar sisteminde rekabet yoktur. Rekabet aslında Osmanlı toplum yapısında yoktur. Tımar sisteminin rekabet rejimi olan kapitalizmi öteleyici, geciktirici özelliği vardır (Sencer 1999). Fourier'in kooperatifçilik anlayışının temeli, rekabetin olmamasıdır (Hazar 1988). Fourier; rekabetin olmamasını savunmuştur. Hatta, Fourier; rekabete dayanan ekonomik düzenin; "insandaki gereksinimleri karşılama ve giderme içgüdüsünü yok ettiğini" (Güven 1994) ifade etmiştir.

12.Millieu (çevre-insan) anlayışı bakımından benzerlik

Osmanlı ekonomik anlayışı, ‘arz-talep-arz’ yönlü bir ekonomik anlayış değil, ‘talep-arz-talep’ yönlü bir ekonomik anlayıştır. Bundan maksat, üretimin bir ekonomik argüman olarak kabul edilmesi yerine, üretimin halkın refahını sağlayan bir unsur olarak kabul edilmesidir (Üçok 1943). Fourier’in kooperatifçilik anlayışı da “Millieu (çevre-insan)” merkezlidir (Hazar 1988). Bu anlayışın özünü, insanı mutlu kılmak düşüncesi oluşturur.

13.Yönetici bulunması uygulaması bakımından benzerlik

Tımar sisteminde, “sipahi”, genel kontrol ve devlet adına hareket yeteneğine sahiptir. Bununla beraber sipahinin hareket alanı sınırsız değildir. Fourier’in falanjlarda da benzer görev için “phalanster” denilen görevliler vardır.

14.Sistemde din ayırımı esasının olmaması bakımından benzerlik

Tımar sisteminde temel özellik toprağın işlenmesi ve ürünün elde edilmesi ve ortaya çıkan ürünün ekonomik kullanımı söz konusudur. Bu anlamda tımarla ilgili dini bir yapı söz konusu değildir. Özellikle Balkanlarda hıristiyanlara da tımar verilmiştir. Fourier’in kooperatifçilik anlayışında da, etken olarak din söz konusu değildir (Hazar 1988). Fourier’de kendine özgü bir ahlâki yapılanma söz konusudur. Falanjlarda din ve ırk ayırımı olmadan tüm dünyada olması hedeflenmiştir.

15.Beslenme özelliği bakımından benzerlik

Tımar hem orduyu hem de toplum bireylerini beslemek yükümlülüğündedir. Bir anlamda, tımar sisteminin askeri niteliğinin altında yatan sebeplerden birisi de budur. Toprağa dayalı bir ekonomide, tımar sistemi, toplumsal beslenmenin tek kaynağı konumundadır. Tımarın birincil amacı beslenmedir. Fourier’in falanjlarda da aynı amacı taşır.

16.Tımar ve falanjlarda tarım dışı işyerlerinin bulunması bakımından benzerlik

Tımar sisteminde köyler kendi başlarına bir ekonomik düzendir. Bu düzende hayatın devamına ait ticari merkezler de doğal olarak yerini almıştır. Benzeri durum falanjlarda da geçerlidir. Falanjlarda da toprağa bağlı çalışmanın dışında otuzun üzerinde işyeri vardır.

17.Farklı olsa da mistik anlayışın var olması bakımından benzerlik

Osmanlı toprak rejimi, özellikle Balkanlardaki uygulamasında, din faktöründen faydalanmıştır. Özellikle üç grup bu yerleşimde dinsel açıdan etkin olmuştur. Bunlar;

babailer, ahiler ve beктаşilerdir. Bu gruplar içinde başlangıçta etkin olan ahilerdir. Diğer iki grup daha sonraki yıllarda etkin olmuştur. Bu üç grup, yandaşlarıyla beraber Anadolu'dan Rumeli'ye geçmiş, hem toprak kullanımını hem de dini yaşamı organize etmiştir. Hatta bu dini gruplar, Balkanları kendi aralarında paylaşmış gibidir. Her birinin etkinlik bölgesi farklıdır. Bu gruplar, beraber geldikleri yandaşlarıyla birlikte, bir yandan dini vazifeleri uygulamaya koymuşlar, diğer yandan da yeni açılan bu bölgelerdeki toprak düzenini tımar olarak hayata sokmuşlardır (Adanır 2004).

Falanjlar, dini-sofistike etkenlerin çizdiği bir çizgi içinde, bin altı yüz yirmi üyeden oluşur. İki yüz elli dokuz hektarlık bir arazi üzerinde kuruludur. Ayrıca, Fourier, bu ilk kooperatifçilik çalışmasında farklı bir din anlayışıyla hareket etmiştir. Fourier bu durumu; Yeni İşçi Dünyası ve Kooperasyon isimli kitabında: "Cennetlik vahşet, pederşahilik, barbarlık ve medeniyet devrelerini geçirmiş olan insanlık, er-geç, mutlak ahenge erişmesine vesile olan 'garantisme' çağına varacaktır. Ahlâkçılar tutkuları baskı altına aldılar. Tam tersine sosyal organizmayı bu tutkular üstüne kurmak gereklidir. Bu tutkular on iki tanedir(tat alma, dokunma, iştirme, koku alma, dostluk, hırs, aşk, ailecilik, entrikacılık, değişiklik ve toplanma) ve sekiz yüz on çeşit karakterde gruplaşabilir. Bu sayıyı ikiyle çarpınca bütün karakter türlerinin örneklerini elde etmiş oluruz. Öyleyse gelecek toplumun sosyal birimi olan falanj, bin altı yüz yirmi kişiden kurulacaktır" (Güven 1994) şeklinde ortaya koymuştur.

18.Örgütlü yapı, sistemin temeli bakımından benzerlik

Falanjlar, sofistike bir yaklaşımla, dünyadaki insan tipleri ve zevkler harmonisi olarak planlanmıştır. Tımar sisteminde, toprak rejimine bağlı olarak organize edilen köylerin, nüfus ve arazi tutarları bölgelere göre değişmekle beraber altmış ila beş yüz hane ve dört yüz ila iki bin kişidir.

Fransız kooperatifçiliğinin önderi Fourier'in kooperatifçilik düşünceleri ve bu düşüncesini sembolleştirdiği falanj uygulaması da aslında geliştirilmiş bir tımar uygulamasıdır. Tımar sisteminde ortak üretimi sağlayan köylerin varlığı söz konusu iken falanjlar da bu köylere benzeyen ortak üretim alanlarıdır. Fourier, kurduğu falanj sistemiyle iki yüz elli dokuz hektarlık bir alanda, (yaklaşık dört yüz aileden) bin altı yüz yirmi kişilik bir üretim çiftliği düşünmüştür. Bu üretim çiftliğinde, mülkiyetin korunması esas var olmasına rağmen ortaklaşa bir yaşam biçimi de söz konusudur. Tımar sisteminde, bir üretim amacı olan toprak, mirî olmak özelliğini taşıırken falanjlarda da ortak mal durumundadır.

Fourier, yukarıda sayılan temel düşünceler içinde, toplumu küçük komünlerden oluşan bir organizasyon şeklinde örgütlemeyi hedeflemiştir. Bu komünal yapının adı “falanj” ve “falanster”dir. Falanj, Büyük İskender’in ordusunun birliklerinin ismidir. Anlamı birlik ve beraberlik içinde hareket etmektir. Diğer yandan Yunanca köy anlamını (palanga) taşımaktadır. Falanjların İsrail kooperatifçiliğindeki adı kibbutz ve moşavdır. Rusya kooperatifçiliğindeki adı sovhoz ve kolhoz’dur. Bu yapının Osmanlı toprak rejimi içindeki ismi Tımar’dır. Tımar aynı zamanda Osmanlı ordusunda yer alan bir birim olan sipahi ile özdeştir. Fransız kooperatifçiliğine temel isim olarak seçilen falanj kelimesinin de aynı zamanda bir askeri birlik türünün adı (Hazar 1988) olması da tesadüfî değildir.

Bunlar Osmanlı toprak rejimi ile Fourier’in kooperatifçilik anlayışının benzer yanlarıdır. Elbette farklı yanları da vardır. Farklı yanları şunlardır:

1.Kârın bölüşümü, kârdan pay ayrılması ve vergi ödemesi bakımından farklılık

Osmanlı Devlet yapısı içinde, falanjlardan farklı bir vergi sistemi söz konusudur. Toprağı kullanan köylü, bunun karşılığında devletçe tayin olunan çift resmini ödemek durumundadır. Bu yıllık olarak belirlenen bir rakamdır ve arazinin durumuna göre değişir. Bu araziye ait kira ödemesidir. Ayrıca elde edilen ürünün vergisi olarak oşür vergisini ödemekle yükümlüdür (Sencer 1999). Üründe vergiden sonra kalan hasılat köylüye aittir. Fourier’in falanjlar’ında elde edilen kâr on iki hisseye bölünmüş, bunun dört hissesi sermayeye, beş hissesi emeğe kalan üç hissesi de beceri ve yeteneğe taksim edilmiştir (Güven 1994).

2.Kuruluş serbestisi bakımından farklılık

Fourier’in falanjları kuruluş bakımından serbestliğe sahiptir. Aynı durum Osmanlı tımarları için geçerli değildir. Rejime dahil edilecek arazi parçalarını devlet belirler ve tahsisini gerçekleştirir.

3.İnsan/alan sayısı bakımından farklılık

Osmanlı tımarlarında kullanılacak alanlar ve oralarda yerleşik insan sayısı farklıdır. Bu sayılar bölgeye ve araziye göre değişmekle birlikte ortalama 50-200 hektarlık bir alan ve 60-500 aile şeklindedir. Fourier’in falanjları ise; daha önce de değinildiği gibi 259 hektarlık bir alanda 300-400 aile ya da 1620 kişi şeklindedir.

4.Askeri özellik bakımından farklılık

Tımarlar askeri özelliklere sahiptir. Bu özellik reaya ile değil, tımarın başında bulunan sipahinin özelliğidir. Sipahi reyadan topladığı vergilerle asker bakmakla yükümlüdür. Fourier'de böyle bir durum yoktur.

5.Çekim Kuramı⁵⁹ bakımından farklılık

Fourier'in kooperatifçilik anlayışının temel inceliklerinden birisi Çekim Kuramı'dır. Kuram; insanların çalışmayı sevmediği, dolayısıyla farklı argümanlarla (papillon ve kadın yönetici vb.) insanlara, çalışmanın cazip hale getirilmesi ve insanların çalışmaktan zevk almasının sağlanması gerektiği düşüncesini içerir. Osmanlı tımarlarında çalışmanın esas olduğu gerçeğinin yanında böyle bir durum yoktur.

6.Papillon (kelebek) usulü bakımından farklılık

Bu sistem Fourier'in kooperatifçilik anlayışına özgüdür. Papillon (kelebek) sistemi; insanların sürekli aynı işi yaptıklarında, bundan sıkılacakları ve bunu değiştirmeleri gerektiği düşüncesi üzerine kuruludur. Sisteme göre, insanlar, tıpkı kelebekler gibi, en fazla iki saat süreyle aynı işte çalışmalı sonra o işi bırakıp başka işe devam etmelidirler. Bu, Fourier'in Çekim Kuramı'nın bir ürünüdür. Tımarlarda böyle bir durum söz konusu değildir.

7.İşçinin kâra katılması bakımından farklılık

Fourier'in sisteminde işçinin kâra katılması esası vardır (Hazar 1988). Tımar sisteminde yarıcılık dışında böyle bir uygulama yoktur.

Görüldüğü gibi Osmanlı toprak rejimi ile Fransız kooperatifçiliğinin önde gelen ismi Fourier'in kooperatifçilik anlayışı arasında ortak ve benzer yönler, farklı yönlerden daha fazladır. Bu farklılıklarda etken olan bir çok sebep mevcuttur. Ortak ve birbiriyle örtüşen yanları ele alındığında Osmanlı toprak rejimini, erken dönem tarımsal üretim kooperatifçiliğinin bir versiyonu olarak kabul etmek mümkündür.

---

⁵⁹ Kuram (nazariye, teori): Sistemli bir biçimde düzenlenmiş birçok olayı açıklayan ve bir bilime temel olan kurallar bütünü. Düşünce alanında kalan bilgi ve bu nitelikteki bilginin bilimsel temel ve kuralları.

c-) Osmanlı toprak rejimi (Tımar) ile Owen'ın kooperatifçiliği

Bilindiği gibi, dünyada kooperatif kelimesini ilk kez kullanan Owen'dır. Owen, İngiliz ve dünya kooperatifçiliğinin öncüsüdür. Kooperatifçilik ile ilgili hem teorik hem de pratik anlamda çalışmalar gerçekleştirmiştir. Kooperatifçilik düşüncesini, 'Kooperasyon Köyleri' ismi altında kurumsallaştırmıştır. Owen düşünce ve sisteminde, kuramlar yer almaktadır. Bu kuramlar, Owen'ın kooperatifçilik anlayışını ortaya koyar. Bu kuramlar; çevre, işçilerin yaşam şartlarının değiştirilmesi, eşitlik, kâr, para ve işsizlik kuramlarıdır (Hazar 1988). Owen'ın kuramları, pozitif değil normatiftir. Yani test edilebilir hipotezler değildir. Her ne kadar Hazar (1988) tarafından kuram olarak ele almışsa da Owen'ın kuramlarını, kurallar olarak ele almak daha doğru bir yaklaşımdır.

a-Çevre Kuralı: Bu kurala göre, insan çevrenin eseridir. Hayat şartlarını iyileştirmek gerekir. Bunun için de eğitim şarttır. Hatta eğitim verimi arttırır.

b-İşçilerin Yaşam Şartlarının Değiştirilmesi Kuralı: Bu kurala göre, işçilerin çalışma şartlarının iyileştirilmesi gereklidir. Owen bu kuralı, çalışma saatlerinin uzun, ücretlerin ise düşük olduğu bir dönemde ortaya atmıştır. Uygulamaları ile de bu konuda mesafe kat etmiştir.

c-Eşitlik Kuralı: Bu kural ile Owen, ücretlerin, zeka ve çalışkanlık derecesine göre değişmemesini, ücretin değerinin de, işin değerine göre değil, ihtiyaca göre belirlenmesi gerektiğini ifade etmiştir.

d-Kâr Kuralı: Owen'a göre kâr; maliyet fiyatından yüksek olan bir şeydir, pahalılığın ve sefaletin de kaynağıdır. O nedenle de ortadan kaldırılmalıdır.

e-Para Kuralı: Owen, kâr kuramıyla, kârı haksız kazanç olarak nitelerken, bu kuralla da, parayı kârın aleti olarak görür. Bundan dolayı da paranın da kaldırılması gerektiğini ileri sürer. Paranın yerine "emek bonoları" fikrini geliştirmiştir. Emek bonoları çalışma saati esasına göre düzenlenmiştir.

f-İşsizlik Kuralı: Owen, Sanayi Devrimi bozulan yapıdan çok etkilenmiştir. Bu kuramla, makinenin sanayide kullanılması ile bozulan dengenin işsizliği doğurduğunu ileri sürmüştür. Kurala göre, denge için, tüketicinin üreticinin yanında yer alması gerekir. Bu da kooperatifçilikle mümkündür.

Tımar sistemi ile Owen'ın kooperatifçiliği arasında büyük benzerlikler vardır. Bununla beraber Owen'da mevcut olan ve fakat tımar sisteminde olmayan hususlar da söz konusudur.

Bunlar aşağıda farklılıklar başlığı altında ortaya konmuştur. Tımar sistemi ile Owen'ın kooperatifçilik düşünce ve uygulamaları arasındaki benzerlikler aşağıdadır. Tımar sistemine ait olanlar tekrardan kaçınmak düşüncesiyle detaylı yazılmamıştır.

1.Amaç ve konu bakımından benzerlik

Tımar sisteminin özü toplumsal kalkınmayı sağlamak ve insanların mutluluklarının teminidir. Owen'ın kooperatifçilik düşüncesinin ve baştan sona tüm uygulamalarının da temeli budur.

2.Devlet müdahalesi bakımından benzerlik

Tımar sisteminde devletin müdahalesi sınırlıdır. Devlet adına hareket eden sipahinin görev ve sorumlulukları vardır, keyfi bir uygulama gerçekteşirme hak ve yetkisi yoktur. Devlet yasal düzenlemeleri yapmak durumundadır. Owen, devletin sosyal kanunlar çıkarmasını istemiştir. Bunun ötesinde bir müdahale yoktur (Hazar 1988).

3.Özel mülkiyet, ortak mülkiyet bakımından benzerlik

Tımar sisteminin özünü toprağın kamuya, kamu adına devletin sahipliği oluşturur. Bu durumun istisnai uygulamaları oldukça sınırlıdır ve özel sebeplere bağlıdır. İstisnai durumların dışında ortak mülkiyetten söz edilebilir. Owen kooperatifçiliğinde de, kolektif bir yaşam (Hazar 1988) söz konusudur. Bu husus, "The Community" topluluğunun özünde mevcuttur.

4.Merkezlerde yığılmayı önlemek bakımından benzerlik

Tımar sistemi, hem beslenme bakımından hem de tarıma dayalı bir toplumsal yapının ürünü olmak bakımından köyden kentlere göçü önlemek gibi bir misyona sahiptir. Owen'ın sisteminde de kentlerin dışında yeni yerleşim bölgeleri açılması fikri vardır. "The Community" böyle bir düşüncenin ürünüdür (Hazar 1988).

5.Kendi kendine yetme, devlet yardımı almama bakımından benzerlik

Tımar sistemi ortak fırınlarıyla, ortak değirmenleriyle desteklenen ve birkaç asırlık "imece" geleneğinden beslenen bir sistemdir. O günkü koşulların bir gereği de "adem-i merkeziet" esasındadır. Dolayısıyla kendi kendine yetme söz konusudur. Ayrıca sistem, devlete vergi veren, devlete ödeme yapan unsurlara sahip olduğu için, devletten bir yardım

alması mümkün değildir. Owen'ın kooperatifçiliğinde de devletten bir yardım alınması söz konusu değildir.

6.Kardeşlik, dayanışma ve işbirliği bakımından benzerlik

“İmece” sisteminden kaynaklanan bir düşünce ile tımar sistemi, dayanışmacı bir özelliğe sahiptir. Owen'ın kooperatifçilik anlayışının özünü de kardeşlik ve dayanışma fikri oluşturmaktadır (Hazar 1988). Owen, özellikle işsizlik kuralında bu konu üzerinde durmuştur.⁶⁰

7.Komünal yaşam bakımından benzerlik

Osmanlı toplum yapısı, komünel bir yapıya sahiptir. Doğal olarak bu yapının en önemli hususu olan toprak rejimi de komüneldir. Owen'ın kooperatifçilik anlayışı da “komün” yapısına sahiptir (Hazar 1988). Zaten Owen'ın kurduğu toplulukların adı (The Community) bile bunu ortaya koyar niteliktedir.

8.Rekabet ve para yasağı bakımından benzerlik

Tımar sisteminde yapısal olarak rekabet yoktur. Sistem reyanın ekonomik ve sosyal refahının sağlanması için organize edilmiştir. Tımar sisteminde, Owen'ın önemle üzerinde durduğu ve olmamasını istediği kârı sağlayan para, önemli bir güce sahip değildir. Çünkü Osmanlı ekonomisinde takasın büyük bir işlevi vardır. Owen'ın kooperatifçilik düşüncesinde rekabet, düzenin yıkıcı gücüdür (Güven 1994). Owen, kooperatifçiliği, rekabeti baskı altında tutmak, kâr güdüsünü ve kârı frenlemek için bir unsur olarak algılamıştır. Kârın ortadan kalkması için de paranın ortadan kalkmasının şart olduğunu ileri sürmüştür.

9.Milieu anlayışı bakımından benzerlik

Owen'ın kooperatifçilik anlayışı ile tımar sisteminin arasındaki en önemli benzerlik insan-çevre ilişkilerindedir. Owen'a göre insan çevrenin ürünüdür, onu yaşam koşullarını düzelterek ve eğiterek mutlu kılmak olasıdır (Güven 1994). Bu durum tımar sisteminde “İbadullahın Tervihi Ahvalleri” (Halkın Refahının Artırılması) bahsinin içindedir. Halkı

---

⁶⁰ Owen, toplumsal “sınıf” kavramına karşı çıkmış,“fakir, zengin; yöneten ve yönetilen, tek ve aynı amaca sahiptir”, diyerek toplumsal dayanışmanın temelini ortaya koymuştur. Owen, Malthus'un düşüncelerine karşı çıkarak, yapılacak düzenlemelerle, insanın üretim gücünün önemli ölçüde artacağını ve bu şekilde kıtlık sorununu ortadan kalkacağını öne sürmüştür. Owen'ın: “İnsan kendi mutluluğunu, ancak etrafındaki insanların mutluluğuna katkıda bulunursa artırabilir” düşüncesi kardeşlik ve toplumsal dayanışmanın bir başka örneğidir (Fine ve ark. Çev. Çaklı 1993).

refahının artırılması düşüncesi ile Owen'ın insanın mutlu kılınması düşüncesi örtüşür. Her iki düşünce, özünde, insana, insanın mutluluğuna dayalı bir sistem hedefler.

10.Tımar ve Eşitlik Merkezleri'nde işyerlerinin olması bakımından benzerlik

Tımar sisteminde, Owen'ın eşitlik merkezlerinde olduğu gibi sınırlı da olsa tarım dışı işyerleri mevcuttur. Owen eşitlik merkezlerinde de tarım dışı alanlarda faaliyet gösteren işyerleri mevcuttur.

11.Eşitlik Kuralı bakımından benzerlik

Owen, bu kural ile, işçiliklerin belirlenmesinde işin değerinin değil, ihtiyacın önemli olduğunu ortaya koyar. Ayrıca, zeka ve çalışkanlık derecesine göre ücret ödenmesini doğru bulmaz (Hazar 1988). Owen'ın bu yaklaşımının özünde, alturistik⁶¹ davranışın üstünlüğüne inanması yatmaktadır. Owen, Malthus'a karşı çıkarken: “Bay Malthus bize, zeki ve çalışkan insanların, cahil ve kötü yönetilen kişilere oranla aynı topraktan ne kadar çok yiyecek elde edebileceğini söylememiştir. Bu güç sonsuzdur” demek suretiyle bütün insanların eşit olması gerektiğini ve kıtlığın aşırı nüfustan kaynaklanmadığını yanlış üretim ve anlayışlardan kaynaklandığını ortaya koymuştur (Fine ve ark. Çev. Çaklı 1993).

Owen, kişisel çıkarın gözetilmesini, bütün kötülüklerin kaynağı olarak görmüştür. Owen'a göre, eğer insanlar kendi çıkarlarını, başkalarına zarar verdiklerini bilerek savunurlarsa ve bu amaçla birbiriyle yarışılırsa öfkeli ve kötü niyetli tutkular çoğalır, toplumda bölücü güçler kuvvetlenir ve insan doğasının üstün ve değerli bütün özellikleri kaybolur (Fine ve ark. Çev. Çaklı 1993).

Tımar sisteminin uygulandığı Osmanlı toplum yapısının da da, insanların eşit olduğu ve insanın insana üstünlüğünün olmadığı temel düşüncesi hakimdir.

12.Evler ve binalar bakımından benzerlik

Owen'ın kooperatifçiliğinde, “topluluklar”da ortak yaşam alanı belirlenirken, çalışılacak arazi üzerinde evlerin olması düşüncesi vardır. Aynı durum tımar sistemi için de geçerlidir.

---

⁶¹ Alturistik; bencil olmayan.

13.Din ayırımı olmaması bakımından benzerlik

Owen, iyi bir hıristiyan değildi. Bu nedenle sisteminde din orijinli uygulamaları olmamıştır. Tımar sisteminde de, köylü açısından vergiler hariç olmak üzere temel bir ayırım olmamıştır.

Tımar sistemi ile Owen'ın kooperatifçiliğinin farklı yanları şunlardır:

1.Kuruluş serbestisi bakımından farklılık

Owen'ın eşitlik merkezlerinin kuruluşunda bir serbestlik vardır. Tımar sisteminde ise tımarlaştırma ve oluşumda devletin izin ve müsaadesi gereklidir.

2.Community de isim/ insan/alan sayısı bakımından farklılık

Owen'ın kooperatifçilik sisteminde, 1000 kişilik bir topluluğun, 4.000-6.000 dekar büyüklüğündeki bir arazide, toplu üretim ve tüketim yapmaları öngörülmektedir. Bu merkezler bir nevi ortak yaşam alanı olan “komün” durumundadır. Tımar sisteminde işlenen arazi ölçüleri farklıdır.

3.Askeri amaç bakımından farklılık

Osmanlı tımarlarında sipahi, asker beslemek ve savaşa katılmak durumundadır. Sipahinin savaşa katılmaması durumu sadece mülk tımarları için geçerli bir istisnai durumdur. Owen'ın kooperatifçilik düşüncesinde askeri amaç yoktur.

4.Para yerine emek bonusu bakımından farklılık

Owen'a göre, kâr para ile gerçekleşmektedir. Owen, para yerine “emek-notu” kullanılmasını önermektedir. Hatta bu nedenle Owen, 1832 yılında “Emek- Mübadele Borsası”nı kurmuştur (Güven 1994). Tımar sisteminde böyle bir düşünce ve öneri yoktur.

5.Eğitim bakımından farklılık

Ayrıca Owen, eğitimi önemsemiş, çalışanların iyi eğitildikleri takdirde daha verimli bir iş gücü ortaya koyacaklarını ileri sürmüştür. Owen, yaşam koşullarının düzeltilmesi ve eğitimin sağlanması ile insanların mutlu olacağını ileri sürmüştür. Owen, insanın hayat şartlarını iyileştirmek için eğitimin şart olduğunu çevre kuramıyla (Hazar 1988) ortaya koymuştur. Osmanlı toprak rejiminin bu konuda bir uygulaması yoktur. Son dönemlerde

Özellikle medrese düzeyinde eğitim yaygınlaşmış olmakla beraber, tımar sistemi eğitim konusunda Owen'ın kooperatifçiliğinin çok altındadır.

Sonuç olarak; Osmanlı toprak rejimi ile Owen'ın kooperatifçilik düşüncesi birçok konuda birbiriyle uyışmaktadır. Farklılıklar olduğu bir gerçek ise de, bu farklılıklar model olarak ele alındığında sistemin bütününü etkileyecek boyutta değildir.

Çizelge 8.1. Değişik ülkelerdeki üretim kooperatifliğinin Osmanlı tımarlarındaki üretim sistemi ile karşılaştırılması

Temel Özellikler	Fransız Kooperatifçiliği (L.Blanc)	Fransız Kooperatifçiliği (C.Fourrier)	Rusya Kooperatifçiliği Kolhoz-Sovhoz	İsrail Kooperatifçiliği Kibbutz Moşav	İngiliz Kooperatifçiliği Community (Owen)	Mirî Arazi Tımar- Çifhane
Kişi sayısı	Sınırlama yok	1600	100-2000	300-600	1000	400-2000
Arazi Mülkiyeti	Ortak	Falanj'ın	Devletin	Yahudi Milli Sandığı	Topluluğa ait	Devletin
Özel Mülkiyet	Giriş- çıkış serbest	Yok ya da çok sınırlı	Yok ya da çok sınırlı	Yok ya da çok sınırlı	Yok	Yok ya da çok sınırlı
Arazi Büyüklüğü	Sınırlama yok	400 Hektar	160-16000 hektar	15-160 Hektar	400-600 hektar	50-200 Hektar Çiftlik 80-150 dönüm
Aile Sayısı	Sınırlama yok	820	420	400	250-300	60-500
Giriş- Çıkış Serbestiyeti	Giriş-çıkış serbest	Giriş serbest, çıkış yasak	Giriş serbest, çıkış yasak	Giriş serbest, çıkış yasak	Giriş- çıkış serbest	Giriş serbest, çıkış yasak
İşin Organizasyonu nu Yapanlar	Özel bir isim yok	Falanster	Brigade	Koop. Yönetici	Yönetici	Sipahi
Diğer Üretim Araçları Kullanımı	Ortak	Ortak	Ortak	Ortak	Ortak	Ortak
Toprak Satma Hakkı	(Böyle bir durum söz konusu değil)	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok (mülk tımarlarda var).
Üretim Biçimi	Kollektif	Kollektif	Kollektif	Kollektif	Kollektif	Kollektif
Toprağı Terketme Hakkı	(Böyle bir durum söz konusu değil)	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Tüketim	Toplu değil	Toplu	Toplu	Toplu	Toplu	Toplu
Miras Durumu	Mirasçıya geçer	Mirasçıya geçer	Mirasçıya geçmez	Mirasçıya geçer	Mirasçıya geçmez	Tas. hakkı mirasçıya geçer
Rekabet Yasağı	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Komünel Yaşam	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Sistemin Özel Adı	Toplumsal Atelye	Falanj	Kolhoz-Sovhoz	Kibbutz -Moşav	Community	Tımar
Devlet Desteği	Var (Devletin adı; Fakirin Bankeri)	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Ortakların Hakları	Güvence altında	Güvence altında	Güvence altında	Güvence altında	Güvence altında	Güvence altında
Dayanışma	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Sistemin Ordu ile İlişkisi	Yok	Yok	Yok	Var	Yok	Var

Tablo 8.1'e bakıldığında, tımar sisteminin tarımsal üretim kooperatifçiliğinin temeli olma konusunda oldukça net bulgulara ulaşmak mümkündür. Tımar sistemi, özellikle; arazi mülkiyetinin devlete ait olması, özel mülkiyetin olmaması ya da çok sınırlı olması, üretim biçiminin kollektif olması, toprak satma hakkı olmaması, toprağı terk etme hakkının olmaması konularında, çok sonraki yüzyıllarda ortaya çıkan tarımsal üretim kooperatifçilikleri ile örtüşmektedir. Aynı durum rekabet yasağı olması, komünel yaşam olması ve işin organizasyonun yapan üst yöneticilerin olması konularında da söz konusudur. Tımar sisteminde var olan askeri özellik, XX. yüzyıl kooperatifçiliğinden olan kibutz ve moşavlar da da vardır.

Tablo 8.1'e göre, Osmanlı toprak rejimi ile Fourier kooperatifçiliği arasındaki en önemli benzerlik her ikisinin de askeri bir terim (falanj ve sipahi) olması noktasındadır. Falanj, Büyük İskenderin ordusundaki mızraklı askerinin adı olmasının yanında sipahi de Osmanlı ordusundaki atlı askerinin adıdır.

8.4. Ahilik ve Lonca Teşkilatı ve Esnaf Üretim Kooperatifçiliği

Osmanlı Devleti'nde şehirlerde esnaf örgütlenmesi bakımından ahilik ve lonca teşkilatı önemli bir yer tutar. Ahilik bir esnaf örgütü olmasının yanında askeri fonksiyonları da olan bir yapıya sahiptir (İbni Batuta Çev. Şerif 1978). Ahilikten sonra ortaya çıkan lonca teşkilatı, sonraki yüzyıllarda Avrupa'da rastlanan esnaf örgütlenmesinin prototipidir.

Osmanlı Devleti'nde, esnaf örgütlenmesi, ahilik ve devamında loncalar şeklinde gerçekleşmiştir. Bu örgütlenmenin en temel noktası; işbirliği ve dayanışmadır. Bu iki temel özellik, ilk dönem kooperatifçilerin tamamında vardır. Owen, bunu Eşitlik Merkezleri'nde oluşturmaya çalışırken, Dr. W. King, fakirlik ve sefaletin ortadan kaldırılmasının temel şartı olarak ifade etmiştir. Dayanışma ve işbirliği ilkesi, Rochdale öncülerinin de en önemli özelliğidir. Aynı durum hıristiyan sosyalist kooperatifçilerin görüşleri için de geçerlidir. Fransız kooperatifçi Fourier de, işbirliği ve dayanışmayı öne çıkarmış, falanj ismini bu nedenle kullanmıştır (Hazar 1988). İşbirliği ve dayanışma Godin'de de söz konusudur. Böyle bir amaçla yapılan bir örgütlenmenin, sosyal amaçlar yanında, ekonomik amaçlar da taşıdığını söylemek gerekir. Zaten bu birliklerin oluşumunda ortaya çıkan sandıklar, bu yapılanmanın

sadece sosyal bir örgütlenme biçimi olmadığı, aynı zamanda ekonomik bir örgütlenme olduğunun ifadesidir (Şimşek 2002).

Avrupa’da, esnaf üretim kooperatifçiliği ve esnaf kredi kooperatifçiliği, 1800’lü yılların başında, Fransa’da başlatılmıştır. Ahilik ve lonca teşkilatı, işbirliği ve dayanışma içinde, Avrupa’dan yüzyıllar önce Anadolu’da ve Türklere özgü yapısıyla ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Ahilik esasında bir esnaf dayanışma örgütü olmasının yanında, ortak üretime ağırlık veren uygulamaları ile esnaf birliklerinin oluşumuna da öncülük etmiştir. Teşkilat, aynı zamanda üyelerine kredi vererek, daha sonraki yıllarda ortaya çıkan esnaf kredi kooperatifçiliğine ilham olacak uygulamalar ortaya koymuştur (Şimşek 2002).

Ahilik ve lonca teşkilatı, Osmanlı Devleti’nden sonra, Fransa’da da benzer şekilde örgütlenmiştir. Broudel’in ifadesine göre 1625 yılında Paris’te Kumaşçılar Loncası, Baharatçılar Loncası, Dantelacılar Loncası, Kürkçüler Loncası, Başlıkçılar Loncası, ve Mücevherciler Loncası mevcuttur. Üstelik bu loncalar da, ahi birlikleri gibi dini misyonlara sahiptir (Adanır 2004). Daha sonraki yıllarda ortaya çıkan, Fransız esnaf üretim kooperatifçiliğine temel teşkil eden yapı, işte bu lonca teşkilatlarıdır. Osmanlı ahilik ve lonca teşkilatını, bu anlamda, mesleki örgütlenmenin ilk adımı olarak görmek mümkündür.

8.4.1. Ahilik ve lonca teşkilatı ile esnaf üretim kooperatifçiliğinin tarihsel süreç içinde genel değerlendirilmesi

Ahilik ve lonca teşkilatı, Osmanlı toplumsal yapısı içinde, özellikle esnafın örgütlendiği ve eğitim aldığı kurumlardır. Ahilik teşkilatı, “imece” usulüyle örgütlenmeleri nedeniyle kooperatife benzer. Bu esnaf teşkilatlarındaki temel yapının, dürüst esnaf, dürüst sanatkâr olunması olduğu da ayrı bir gerçektir.

Ahilik, Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda mevcut olan bir yapıdır. Köklerini Anadolu’dan alan bu yapı, Osmanlı döneminde gelişerek daha da kurumsallaşmıştır. Ahilik teşkilatının çıkış noktası ekonomik sorunlardır (Şimşek 2002). Avrupa’da da modern kooperatifçilik hareketlerinin çıkış noktası ekonomik nedenlere dayanır. Onlar da, bir yandan bozulan ekonomik dengeleri düzeltmek, işbirliği ve dayanışma içinde halkın mutlu olmasını sağlamak istemişlerdir. En başta, Owen’da somutlaşan çevre-insan merkezli düşünce sisteminin özü budur (Güven 1994).

Ahilik teşkilatının temeli, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma düşüncesinin oluşturularak, bu düşünceye bağlı iktisadi yapının ortaya konması, uygulanması ve bunun yaygınlaştırılmasıdır. Kooperatifçiliğin ilk örnek uygulamalarından günümüze kadar değişmeyen temel ilkesi de karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmanın sağlanmasıdır. Elbette bu temel ilke, ahilik ve lonca teşkilatının kooperatif kuruluş olması noktasında yeterli değildir. Bu ilke aynı zamanda meslek örgütü olmak bakımından da önemlidir. Ahilik, kooperatifler gibi, mal ve kalite kontrolü, fiyat belirlenmesi gibi görevler üstlenmiştir. Osmanlı esnaf teşkilatını oluşturan ahilik sistemi, bu yönleriyle dünyanın ilk esnaf kooperatiflerine örnek oluşturmuş olabilir. Bununla beraber ahi birlikleri, kooperatiflerden farklı olarak, askeri ve dini unsurları da içinde barındıran hareketlerdir (Şimşek 2002). Hatta Anadolu'nun, Moğol istilası karşısında, ordusuz ve askersiz kaldığı günlerde inzibat, asayiş ve savunma görevlerini ahi teşkilatları sağlamıştır. Bu bağlamda ahi birlikleri kibutz ve tımarların yaptıkları görevleri de yerine getirmişlerdir.

Kooperatifçilik hareketimizin, 1200 yılının başında, ahi birliğinin kurulmasıyla başladığını iddia edenler vardır (Arman 2005). Türk toplumundaki yardımlaşma ve dayanışma anlayışı içinde, geçmişi XIII. yüzyıla kadar uzanan ve Anadolu Selçukluları döneminde meslek kuruluşu olarak ortaya çıkan ahi birlikleri ile esnaf üretim kooperatifleri arasında bazı benzerlikler vardır. Toplumda, güven, ekonomik fayda, gelir dağılımında dengenin sağlanması ve gelirlerin insanlar arasında dengeli bir şekilde dağılması açısından, ahi ve lonca teşkilatları kooperatifçiliğe benzeyen meslek örgütleridir. Özellikle eğitim, karşılıklı yardım ve güven, örgütlenme, özerklik, ekonomik katılım uygulamalarıyla kooperatiflerin ilkeleriyle örtüşürler (Kara 2003). Gerek ahi teşkilatları ve gerekse lonca teşkilatları, aynı zamanda esnaf ve sanatkârların örgütlenme ve dayanışması açısından, dünyada karşımıza çıkan en eski ve başarılı mesleki örgütlerdir. Türklerin yarı göçebelikten, yerleşik hayata geçmeye başladıkları bir dönemde, kurdukları esnaf dayanışma örgütü olan ahilik teşkilatı, sadece üyelerinin dayanışma ve yardımlaşmalarını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda, esnaf ve sanatkârlarla, toplumun diğer kesimleri arasında, sağlam ve sağlıklı ilişkiler kurulmasına da öncülük etmiştir. Bu yönüyle, aynı zamanda, Türk toplumunun arasındaki dayanışma bağlarının kuvvetlenmesinde de çok büyük roller oynamıştır. Ahilik örgütünün ismindeki sıfatlar, daha ilk anda bu örgütün temel amacının dayanışma ve yardımlaşma olduğunu ortaya koymaktadır.

Ahilik ve lonca teşkilatlarında “dayanışma ve yardımlaşma” ilkesinin uygulanması

kooperatiflere benzerlik gösterse de, aynı ilkeler meslek örgütlerinde (odalar vb.) de geçerlidir.

8.4.2. Ahilik ve Lonca teşkilatı ile esnaf üretim kooperatifliğinin karşılaştırılması

Avrupa’da ilk kooperatifçilik hareketleri, Almanya’da, Fransa ve İngiltere’den farklı olarak esnaf kredi ve çiftçi kredi kooperatifi şeklinde ortaya çıkmıştır. Fransa’da ise üretim kooperatifi olarak, bir tarafta arazi kullanım kooperatifi olarak, diğer tarafta esnaf üretim kooperatifi olarak temayüz etmiştir (Güven 1994).

Fransa’da da, esnaf birlikleri, mesleki birliktelik ve dayanışma temelinde bir araya gelmişlerdir. Bunun en tipik örneğini, Godin’in uygulamalarında görmek mümkündür (Hazar 1988). Godin, ilk olarak “Famillistere de Guise” adı altında, dökme kazan imalatı kooperatifi kurmuştur. Hatta örnek oluşturması bakımından, vefatından sonra çalışanlarının işyeri sahibi olacağı bir kazan fabrikası kurmuştur (İçöz 2004). Ahi ve lonca teşkilatı meslek örgütü olmakla beraber, üretim yönüyle Fransız esnaf üretim kooperatiflerine benzerken, üretim ve kredi yönüyle de Nimes okulu (Gide) ve Fransız kooperatifçi Buchez’in görüşlerine benzer özelliklere sahiptir. Elbette bu benzerliklerin yanında farklılıklar da söz konusudur.

a-) Ahilik ve lonca teşkilatının kooperatifçilik hareketleri ile karşılaştırılması

Ahilikte var olan dayanışma ve yardımlaşma, ilk dönem kooperatifçiliğin bütün uygulamaları için geçerlidir. Owen, Eşitlik Kuramı ile bu durumu ortaya koyarken, Dr. W. King de, Birleşik Mağaza Kuramıyla bu durumu ortaya koymuştur. Hatta Dr. W. King, dayanışmayı, sağlık alanından eğitim alanına kadar geniş tutmuştur. Dayanışma ve yardımlaşma Rochdale Öncüleri için de geçerlidir (Hazar 1988).

Ahilik, esnaf kesimi için, ekonomik amaçlı bir dayanışma ve meslek örgütüdür. Şehirlerden başlayarak köylere kadar yayılan örgütün ana amacı, benzer işlerde çalışanlar arasında yardımlaşmayı sağlamak, mesleki hakları korumak ve topluluk içinde düzeni sürdürmektir (Şimşek 2002).

Ahilik ve lonca teşkilatlarının, şehir merkezinde şehir esnafıyla başlayan örgütlenmesi, zamanla en ücre köylere kadar uzanmıştır. Teşkilatlanma, şehirlerde odalar bazında olmakta, bütün odalar da birleşerek üst yönetimi ve onun başındaki ahi babayı seçmektedir. Teşkilatın

bu yapısı, kooperatiflerde var olan “Kooperatifler ve Üst Birlikleriyle İşbirliği İlkesi”nin o günkü koşul ve durumda uygulamasına benzemektedir. Bu durum, Rochdale Öncülerinde de, Fourier’ın kooperatifçilik anlayışında da, Godin’in kooperatifçilik anlayışında da mevcuttur (Hazar 1988).

Genel felsefelerine uygun olarak, iş hayatının düzenlenmesinde de ahi birlikleri, toplumu bir bütün olarak ele alıp, bütün sosyal grupların menfaatlerini düşünmüşlerdir. Çatışmacılığı reddederek, uzlaşmacı, sosyal ve ekonomik ilişkilerin kurulmasını amaç edinen ahi teşkilatlarının bu özelliği, sosyal huzuru sağlama açısından, insanlığa ışık tutacak temel motifleri taşımaktadır. Ahi birlikleri, üretim ile tüketim arasında denge kurarak üretici ile tüketici arasındaki ilişkilerin, sosyal huzuru sağlayacak şekilde gelişmesinin devamına çalışmışlardır. Ahilikte var olan bu durum, Owen’in düşüncelerinde, “Millieu (çevre-insan) Kuramı” olarak ortaya çıkmaktadır.

Ahilik ve loncalar, sosyal ve ekonomik hayatta, gücüne inanma ve kendine güven, iş bölümü ve iş birliği sonunda adil paylaşma olarak ortaya çıkar. Ahilik ve loncalar, tahrip edici rekabet ve çatışmayı kontrol ederek, sosyal barış ve uyumu gerçekleştirir. Ahilik ve lonca teşkilatında rekabet yoktur (Şimşek 2002). Bu durum, kooperatifçilik düşüncesinin temelinde de vardır ve Owen’ın, Dr. W. King’in ve Fourier’ın düşünceleri ahilikle benzerlik göstermektedir.

Ahiler, hem bir sanat ve meslek topluluğu, hem de dini ve sosyal değerleri özünde toplayan örgütlerdir. Bu yapılarının yanı sıra, mesleki birlikteliği sağlamak, cömertlik ve muhtaçlara yardım etmek yönleriyle de çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Bu yönleri, bu teşkilatların sosyal yanlarını ortaya koyarken, üyelerine yönelik olarak geliştirdikleri ortak ekonomik faaliyetler de, bu teşkilatların ekonomik ve örgütsel yanlarını ortaya koymuştur. Ahi ocağına katılan üyeye, kalfalıktan ustalığa kadar kişisel hırslarından arındırılmış olarak hem mesleki hem de insani olarak yetiştirildikten sonra kendine, ailesine ve topluma faydalı bir birey olarak dükkân açmasına izin verilmektedir (Gülvahaboğlu 1991). Bu da kooperatifçilik ilkeleri arasında yer alan “Toplumsal Sorumluluk İlkesi”nin, ahilik ve lonca teşkilatında uygulanmasının bir başka örneği sayılabilir.

Ahilik ve lonca teşkilatları, ortaklarına hammadde temin eden kuruluşlardır. Ortak hammadde temin edilen ahiler, bu hammaddeyi işledikten sonra günlük kazançlarını bir araya

toplarlar. Aynı şekilde, üyelerinin günlük kazançlarını birleştirerek, yaşamlarını birleştirerek yaşamaları, hem ekonomik hem sosyal katılım anlamına gelir. Buna benzer ortak yaşam düşüncesi, kooperatifçiliğin kurucularında da vardır. Owen'in Eşitlik Merkezleri, Blanc'ın Toplumsal Atelyeleri, Fourier'in falanjları, Godin'in Familisterleri bu esasa göre çalışır. Alman kooperatifçiliğinin temelinde de hammadde temini söz konusudur. Ahilik teşkilatında var olan bu durum İsrail kibbutzlarında da görülür (Talas 1972).

Kooperatifçilik ilkeleri arasında sayılan "Ekonomik Katılım İlkesi"nin bir başka versiyonu, ahilik ve lonca teşkilatlarında da mevcuttur. Ahilik ve lonca teşkilatında üyeler, ekonomik katılım anlamında, sadece, kendi aralarında belirledikleri bir aidatı kuruma ödemekle yükümlüdürler. Aidat ödeme, ilk dönem kooperatifçilerinin hepsinde vardır. Hatta Dr. W. King; bu aidatlarla tüketim kooperatifi kurma düşüncesindedir (Hazar 1988). Rochdale Öncüleri de aidat ödemesini esas almışlardır. Kooperatiflerin ekonomik katılım ilkesi sadece aidat ödemekten ibaret değildir.

Ahilik ve lonca teşkilatı, üyelerine hammadde ve işgücü sağlamak, mamullerin fiyatlarını belirlemek noktasında oldukça geniş bir yetkiye sahip kurumlardır. Bu kurumlarda devletin müdahalesi söz konusu değildir (Ağaoğlu 1939). Ahiliğin bu tarafı, ilk dönem Alman kooperatifçilerinden Schulze'nin görüşleriyle uyum içindedir. Schulze, kooperatifçilik hareketinin, devlet yardımı ve müdahalesi olmadan sanatkârların serbest karar ve iradeleriyle gerçekleştirilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Buna, "Kendi Kendine Yetme İlkesi" adı verilmiştir. Bu noktada, Blanc'ın görüşlerinden farklılık söz konusudur. Blanc, kooperatiflerin devlet yardımıyla ve borçlanılarak kurulmasını önermiştir. Devlet yardımı ve müdahalesi noktasında, ahilik teşkilatına benzeyen bir diğer kooperatifçi görüş Nimes Okulu'dur (Hazar 1988).

Ahilik ve lonca teşkilatı, esnaf ve sanatkârların kurduğu birliklerdir (Özkaya 1985). Ahilikten farklı olarak, lonca teşkilatında, din ve tarikat esasları bakımından bir şart yoktur (Ağaoğlu 1939). Bu yanları, kooperatifçilik ilkeleri içinde var olan, "Gönüllü ve Serbest Giriş İlkesi"yle benzerlik arzeder. Nitekim Nimes Okulu, bu düşüncüyü: "Kooperatifleri kuranlar, herhangi bir otoritenin zoruyla değil, gönüllü olarak hareket ederler." (Hazar 1988) ifadesiyle ortaya koymuştur.

Loncalar, kendilerine bağlı esnaf arasından seçilen yönetim kurulu tarafından yönetilir. Başkan, yönetim kuruluna karşı, yönetim kurulu da esnafa karşı sorumludur

(Ağaoğlu 1939). Yönetim kurulunun bir başka görevi de esnafın para ve kredi işlerinin görüldüğü “yardım (teavün) sandığı”nın yönetimidir. Bu sandıklar, lonca başkanları tarafından yönetilmekle birlikte; lonca başkanı, her yıl, önce yönetim kuruluna hesap vermek, yönetim kurulu da bütün esnaflara hesap vermek durumunda olmuştur. Gerek yönetim kurulunun idaresi gerek sandık yönetimi, kooperatifçiliğin “Demokratik Katılım İlkesi”ne benzer. Kooperatiflerde bu ilke, “Bir Ortak Bir Oy” şeklinde uygulanırken ahi-lonca teşkilatında da, her ortağın eşit söz hakkı olduğu şeklinde uygulanır. Aynı durum Schulze’un kooperatifçilik ilkeleri içinde yer alır. Schulze’a göre de, her bir ortağın bir ortaklık payı ve bir oy hakkı olmalıdır (Hazar 1988). Ahilik ve lonca teşkilatını, kooperatifçilikten ayıran özellik, seçim ve yönetim kurulu kararlarının, devlet adına hakim (kadı) tarafından onaylanması şartıdır.

Loncalar üyelerine yardım eden kuruluşlar olmalarının yanında, devlet kontrolünden tamamen uzak değildir. Bu da kooperatiflerin ilkeleri arasında yer alan “Özerklik İlkesi”yle uyumsuz. Ahi- lonca teşkilatında devletin kontrolü, standartların denetiminden ve seçimlerin resmîyet kazanmasında vardır. Ahilikte, kurumsal anlamda, kişilik kazanılması devletin izniyle gerçekleşir. Bu yönüyle ahilik, Alman kooperatifçi Haas’ın görüşleriyle örtüşür.

Ahilik ve lonca teşkilatında, eğitim esastır. Bu eğitim, hem mesleki hem de ahlâki yöne sahiptir. Her iki yönde de çok ağır bir nitelik içinde uygulanır. Bu uygulama, ana sözleşmelerle belirlenir. Eğitim çalışmalarına, çalışanların ve yöneticilerin katılımına büyük önem verilen ahilikte, ustaya saygıyı ön plana çıkaran, çalıştırdığı kişilere eksiksiz hakkını ödeyen ve bünyesindeki bu kişilere gücünü aşan işler verilmemesini öngören adaletli bir yapı vardır. Bu yapı içinde, çırak ya da kalfa, emeği sömürülecek bir kişi olarak görülmemiştir. Kalfa, öğrenmeye ihtiyaç duyan, ileride geçimini temin edebilecek topluma örnek olabilecek bir kişi olarak görülmüştür. Ahilikte bu yapı ve uygulamalar, hem mesleki örgütlenme içinde yer alan “eğitim” düşüncesine, hem de kooperatifçilik ilkeleri arasında yer alan “Eğitim-Öğretim ve Bilgi İlkesi”ne benzer. Eğitim konusu, Raiffeisen’in de üzerinde en çok durduğu konulardan birisidir.

Ahi birlikleri, aynı zamanda üyelerinin kredi taleplerini de yerine getirmiştir. Ahi birlikleri, bu uygulamayı üyelerden toplanan paralarla oluşturdukları orta sandıklarla halletmişlerdir. Ahi birliklerinin üyelerine kredi vermesi uygulaması, Alman kooperatifçiliğinin önderlerinden olan Schulze ve Raiffeisen’de de mevcuttur. Aynı şekilde

ahilik ve lonca teşkilatları, ortaklarına kredi imkânı vermek suretiyle esnaf kredi kooperatiflerine fikri anlamda kaynaklık etmişlerdir (Ekinci 1991).

b-)Ahilik ve lonca teşkilatı ile Buchez kooperatifçiliğinin karşılaştırılması

Buchez, Fransa’da kooperatifçiliğin öncülerindedir. Özellikle üretim kooperatifçiliğinin teorik esaslarını belirlemiştir. Saint Simon’un hıristiyanlıkla ilgili görüşlerinden etkilenmiştir. Buchez’in “çalışma örgütü” veya “emeğin örgütlenmesi” olarak adlandırdığı çalışma, esnaf ve sanatkarların bir kooperatif olarak bir araya gelmesidir (Hazar 1988).

Buchez’in çalışmasıyla, ahi birlikleri arasında büyük benzerlikler vardır. Küçük farklılıkların yanında bu benzerlikler dikkate alındığında, Buchez’in “çalışma örgütü”, bir ahi birliğine benzer. Ahi birlikleri ile Buchez’in kooperatifçiliğinin benzer yönleri şunlardır:

1. Amaç ve konunun aynı olması bakımından benzerlik

Ahi birlikleri ve loncalar toplumsal refahın sağlanması amacına hizmet ederler. Bu manada, toplumsal fonksiyonlara sahiptirler. Ahiler, bir zenaat ve meslek topluluğu olmanın yanı sıra, dinsel, sosyal ve politik değerleri özünde toplayarak cömertlik içinde, muhtaçlara yardım etmek, zulüm görenleri korumak gibi görevler de gerçekleştirmişlerdir (Ülgener 1951). Buchez’in kooperatifçilik çalışmasının amacı, toplumun yoksul kısmının kalkınmasını sağlamaktır (Hazar 1988).

2. Kardeşlik ve yardımlaşmanın temel olması bakımından benzerlik

Ahilikte kardeşlik ve dayanışma çok esaslı bir şekilde yer etmiştir. Karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma düşüncesinin oluşturulması ve yaygınlaştırılması, ahi teşkilatının başlıca görevi olmuştur. Ayrıca yoksula, yabancıya, garip ve misafire sofrayı kurup onu beslemek ahiliğin temel kurallarını oluşturan ve ideolojisini karakterize eden hususlardandır.

Buchez’in kooperatifçiliğinin amacı toplumsal dengelerin sonucunda zor duruma düşen esnafı, bu zor durumdan çıkarmak ve toplumsal pozisyonunu yeniden elde etmesini sağlamaktır. Bunu gerçekleştirirken temel konsept, üyeler arasında dostluk ve dayanışma duygusunu ön plana çıkarmak olmuştur (Hazar 1988).

3. Rekabete karşı duruş bakımından benzerlik

Ahilik, toplumsal barışın sağlanması noktasında sosyal bir misyon üstlenmiştir. Böyle bir misyon üstlenen bir kuruluşta, kapitalizmin en önemli silahı olan rekabet mevcut değildir. Hatta “kesinlikle” yasaktır (Şimşek 2002). Buchez’in sisteminin özünü, üyelerin ekonomik durumlarının yükselmesi oluşturur. Bu noktada, bencilliği meydana getiren en önemli husus olan serbest rekabet düşüncesi Buchez’in sisteminde yoktur (Hazar 1988).

4. Kendi kendine yardım ve kendi kendine yetme bakımından benzerlik

Ahi birlikleri, başta aidat olmak üzere üyelerinden çeşitli gelirler elde ederler. “Altı kese” ahi birliklerinin kasasıdır. Lonca teşkilatının gelirleri orta sandığında toplanır. Orta sandığının kaynağı, meslek mensubu esnaftır. Esnaftan aidat adı altında bir gelir temin edilir (Talas 1967). Ahi birliklerine devletin yardımı söz konusu değildir (Şimşek 2002). Buchez, devlet yardımından yana olmakla beraber, kendi kendine yardım yolu ile amaca ulaşılmasını da tavsiye etmiştir (Hazar 1988).

5. Devlet müdahalesine karşı olma bakımından benzerlik

Ahi teşkilatı yapısında devletin müdahalesi yoktur (Şimşek 2002). Ayrıca ahilikte etkin olan devlet değil, Ahi Evren’i temsil eden makamdır. Buchez’in kooperatifçilik anlayışında devletten yardım beklenmiştir. Ancak yardım beklentisi devletin müdahaleci tutumuna onay anlamında değildir (Hazar 1988).

6. Meslek kuruluşu olunması bakımından benzerlik

Ahilik ve lonca teşkilatı mesleki örgüttür (Şimşek 2002). Ahilik nizamnameleriyle, sanatın genel ilkeleri, gizli kalması gereken sırları, sanata girmek için geçirilmesi gereken imtihan gibi aşamalar ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuştur. Zaten lonca, kavram olarak, sanat sahiplerinin ve esnafın kendi aralarında kurdukları düzeni, birliği ve özel işleri için toplandıkları yeri (odayı) ifade etmektedir (Özkaya 1985). Buchez’in kooperatifçiliği, mesleki anlamda bir örgütlenmeyi hedefler. Buchez’de mesleki kardeşlik esası vardır (Hazar 1988). Bu nedenle örgütlenme; “Terziler Kooperatifi”, “Marangozlar Kooperatifi”, Mücevherciler Kooperatifi” şeklindedir.

7. Demokrasinin ve eşitliğin varlığı bakımından benzerlik

Ahilik ve lonca teşkilatında, yöneticiler doğrudan doğruya esnaf tarafından seçilirler. Esnaf tarafından seçilen beş kişiden oluşan bir yönetim kurulu vardır. Alınan kararlardan

başkan yönetim kuruluna karşı, yönetim kurulu da loncaya karşı sorumlu konumundadır (Ağaoğlu 1939). Her üyenin bir oy hakkı vardır. Buchez'in kooperatifçilik anlayışında her ortağın bir oy kullanma hakkı vardır (Hazar 1988).

8. Yüksek ahlâki değerlerin varlığı esası bakımından benzerlik

Ahilikte yüksek bir ahlâk olgusu esastır (Şimşek 2002). Buchez; sosyal hayatın ancak sosyal ahlâkın gelişmesiyle değişebileceğini ifade etmiştir (Hazar 1988).

9. Risturn ödemesinin olmaması bakımından benzerlik

Ahilikte de, Buchez'in kooperatifçiliğinde de risturn ödemesi yoktur.

10. Özel mülkiyetin korunması bakımından benzerlik

Ahi birliklerinde özel mülkiyet korunmuştur (Şimşek 2002). Buchez de, özel mülkiyete karşı değildir (Hazar 1988).

Ahi birlikleri ve lonca teşkilatı ile Buchez'in düşünce ve uygulamalarının birebir örtüştüğünü söylemek mümkün değildir. Söz konusu benzerlikler, ahilik ve lonca teşkilatının mesleki örgüt olduğu noktasındadır.

Ahi birlikleriyle Buchez kooperatifçiliğinin farklı yanları şunlardır:

1. Kâr dağıtımının yapılması ve yedek akçe ayrılması bakımından farklılık

Ahilikte temel prensip komünel yani ortak yaşamdır. Ahiler kazandıklarını günlük olarak birlik başkanlarına (şeyhlerine) teslim ederler. Ayrıca işçi ve işverenin gelirinden gelirinin yüzde biri oranında bir aidat alınır (Talas 1967). Bunun dışında bir kâr uygulaması yoktur. Buchez, kârın dağıtımını konusunda oldukça farklı bir uygulama içindedir. Bu uygulama, kârın; beşte birinin yedek akçeye ayrılması kalanın da ücretlere ek olarak emekleri oranında üyelere ve kadın ve çocukların bakım ve eğitimine verilmesi şeklindedir (Güven 1994).

2. Devlet yardımının olması bakımından farklılık

Ahilikte devlet yardımı yoktur (Şimşek 2002). Buchez her ne kadar, “Kendi Kendine Yardım” görüşünde idiyse de, devlet yardımı olmasının daha çok önemsemiştir. Devletin maddi yardımının olmasını istemiştir.

3. Üretim araçları ortaklığı bakımından farklılık

Ahilikte, üretim araçlarına ortaklık yoktur. Buchez kooperatifçiliğinde, her meslek mensubunun tek bir işyeri olması ve bu işyerinin üyelerce ortaklaşa mülkiyete sahip olması esası (Hazar 1988) vardır.

4. Askeri özelliğe sahip olma bakımından farklılık

Ahilikte zaman zaman askeri özellikler de söz konusudur. Bu özellik her zaman için geçerli değildir (Şimşek 2002). Buchez'in kooperatifçilik anlayışı, tamamen sosyal ve ekonomik içeriğe sahiptir. Askeri görevleri yoktur.

5. Din yaklaşımı benzerliğinin yanında farklı dinlere atıf yapılması bakımından farklılık

Her iki kuruluşta da din olgusu mevcuttur. Ahi birlikleri, doğal olarak müslümanlığın etkisi altındadır (Şimşek 2002). Buchez iyi bir hıristiyandır. Bu nedenle kooperatifçiliği hıristiyanlığın bir anlayışı olarak kabul etmiş ve uygulamıştır. Bu konuda Saint Simon 'un "Yeni Hıristiyanlık Teorisi"nin etkisinde kalmıştır (Hazar 1988).

Sonuç olarak; ahi birlikleri ile Buchez'in kooperatifçiliği arasında benzerlikler olmasına rağmen, ahi örgütlerinin mesleki örgütler olma özelliği, daha fazla ortaya çıkmaktadır.

c-) Ahilik ve lonca teşkilatı ile Nimes Okulu (Gide) kooperatifçiliğinin karşılaştırılması

Bu maddede, ahi birlikleri ile Fransız kooperatifçiliğinin önemli öncülerinden olan Nimes Okulu'nun kooperatifçiliği, benzer ve farklı yönleriyle ele alınacaktır. Charles Gide, Nimes Okulu'nun fikir babasıdır. O nedenle Nimes Okulu adına, Gide'in görüşleri esas alınmıştır. Ayrıca Nimes Okulu'nun kooperatifçilik anlayışında, hem tüketim hem üretim kooperatifçiliği vardır. Gide, görüşlerini, on iki maddelik "Kooperatifçiliğin Erdemleri" adı altında toplamıştır.

Ahilik ve Nimes Okulu'nun benzer yanları şu şekilde açıklanabilir:

1.Amaç ve konunun aynı olması bakımından benzerlik

Gide'in, kooperatifçilik anlayışının temelinde, ahilikte olduğu gibi, daha iyi bir yaşam

düşüncesi vardır. Gide, toplumsal barışın hatta uluslararası barışın kaynağı olarak kooperatifleri görür.

2.Kardeşlik ve yardımlaşmanın temel olması bakımından benzerlik

Ahiliğin özü kardeşlik ve yardımlaşmadır. Gide'in kooperatifçilik anlayışında da kardeşlik ve yardımlaşma esası vardır. Gide, kooperatifçilerin birbirlerini kardeş olarak tanımalarını ve dayanışmayı esas kabul etmiştir (Hazar 1988).

3.Rekabete karşı duruş bakımından benzerlik

Ahilikte rekabet yasaktır (Şimşek 2002). Gide de; rekabetin fiyatların yükselmesinin ve bencilliğin en temel sebebi olduğu görüşündedir (Hazar 1988).

4.Kendi kendine yardım ve kendi kendine yetme bakımından benzerlik

Ahi birlikleri de Gide de, kuruluşlarının kendi üyelerinin güçleriyle var olmaları görüşündedir.

5.Devlet müdahalesine karşı olma bakımından benzerlik

Ahi teşkilatı yapısında, devlet müdahalesi yoktur (Şimşek 2002). Devlet bir nevi tescil etme görevine sahiptir. Devlet müdahalesine karşı olma Gide'nin düşüncelerinde de mevcuttur (Hazar 1988).

6.Gönüllülük bakımından benzerlik

Ahi birlikleri gönüllü oluşumlardır. Elbette bu gönüllülük zaman içinde bir takım mükellefiyetlerin olmasına mani değildir (Şimşek 2002). Gide'in kooperatifçilik anlayışında kooperatifçiliğin gönüllü kuruluşlar olduğu ve kooperatifleri kuranların hiç bir otoritenin zoruyla bunu yapmayacakları esası vardır (Hazar 1988).

7.Yüksek ahlâki değerlerin varlığı esası bakımından benzerlik

Ahilikte yüksek bir ahlâk olgusu esastır. Ahlâki eğitim ahiliğin her mertebesinin en önemli unsurudur. Ahlâklı olunmadan ahi olunmaz (Şimşek 2002). Gide de, kooperatifçiliği ahlâkın en yüce tecessüsü olarak nitelendirmiştir.

8.Özel mülkiyetin korunması bakımından benzerlik

Ahi birliklerinde özel mülkiyet korunmuştur. Gide'in kooperatifçilik anlayışında da

özel mülkiyet korunmuştur. Bunun yanında ortaklaşa mülkiyet anlayışına da olumlu bakılmıştır (Hazar 1988).

9.Aracıların ortadan kaldırılması bakımından benzerlik

Ahi birliklerinde, üretimin en sağlam ve en kısa yoldan ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması esası vardır. Aracı sınıfı yaratılmamıştır. Bunda Osmanlı toplum yapısının da etkisi vardır (Sencer 1999). Gide'in kooperatifçilik düşüncesinde de bu konu: "Gereksiz araçların ve müteahhitlerin sayısının sifıra inmesi" (Hazar 1988) şeklinde ifade edilmiştir.

10.Eğitim bakımından benzerlik

Eğitim yanıyla ahilikle Gide'in anlayışı örtüşür. Ahilik eğitimi, ahiliğe ilk atılan adımla başlar ve ölüme kadar sürer. Gide de eğitimi, kooperatifçiliğin olmazsa olmazları arasında saymıştır (Hazar 1988).

11.Kadınların işe katılmasının sağlanması bakımından benzerlik

Ahi birlikleri, bir taraftan Anadolu'nun esnaf üretimini organize ederken diğer taraftan toplumsal yapıyı da olumlu yönde geliştirmişlerdir. Sevgi, dostluk ve barış öğretileriyle Anadolu insanı arasında kardeşlik bağlarını kuvvetlendirmişlerdir.

Ahi birliklerinin bir başka ilk uygulaması, kadınların üretime ve sosyal yaşama sokulmasıdır. "Bacıyan-ı Rum" ismi verilen kadın toplulukları, Anadolu'daki ortak üretimin, ortak el sanatları üretiminin ilk kadın uygulamalarıdır. Anadolu'da, ahi birliklerini kuran Ahi Evren'in eşi Fatma Bacı, bu kadın teşkilatının kurucusu ve başkanıdır. Ahi birlikleri, bu anlamda, kadını sosyal ve ekonomik hayatın içine alan ilk teşkilattır (Bayram 2008). Buna benzer bir durum Gide kooperatifçilik düşüncesinde de vardır. Kooperatifçiliğin erdemleri içinde Gide, kadının mutlaka kooperatifçilik düşüncesinde etkin olmasını önermiştir. Çünkü Gide'ye göre; "tüketim kooperatifi erkekten çok kadını ilgilendirmekte" (Hazar 1988) dir. Bu düşünce de Avrupa'daki kooperatifçilik düşüncesi içinde ilk olma özelliğine sahiptir.

12.Tütün ve içki karşıtlığı bakımından benzerlik

Ahi birlikleri dine önem verirler. Ahi Evren, aynı zamanda bir din adamıdır, şeyhidir. Keza Osmanlı Devleti kurucusu olan Şeyh Edebali, aynı zamanda bir ahi şeyhidir. Bu durumda doğal olarak alkol karşıtlığı söz konusudur. Gide kooperatifçiliğinin erdemleri arasında da, tütün ve alkolle mücadele düşüncesi de vardır (Hazar 1988).

14.Aidat ödemesi bakımından benzerlik

Ahilikte de Gide'de de ortakların aidat ödemesi esası vardır (Hazar 1988).

15.Demokratik katılım bakımından benzerlik

Ahilikte de Gide'nin kooperatifçilik anlayışında da demokratik katılım ve oy hakkı esası vardır.

16.Yatay ve dikey örgütlenme bakımından benzerlik

Ahilik teşkilatı, köylere kadar örgütlenmiştir. Örgütlenmede dar bölge uygulaması ve sınırlama yoktur. İllerdeki örgüt yapısında, her meslek kolunun bir şeyhi ve bu şeyhlerin de üst birlik olarak birleştikleri bir organ söz konusudur. Gide'in kooperatifçilik anlayışında da, yatay bir örgütlenme söz konusudur (Hazar 1988).

Ahilik teşkilatı ile Gide'nin kooperatifçilik düşüncesi arasındaki benzerlikler, ahiliğin sosyal yönü ağır basan bir meslek örgütü olması noktasından kaynaklanmaktadır. Ahi birlikleriyle Gide kooperatifçiliğinin farklı yanları da vardır. Onlar da şunlardır:

1.Kâr dağıtımının yapılması bakımından farklılık

Ahiler günlük kazançlarını şeyhlerine teslim ederler. Bunun dışında bir kâr uygulaması yoktur. Gide'nin kooperatifçilik düşüncesinde, sermayeye kâr dağıtımı yoktur. Onun yerine kârın, ortakların emeği ve tüketimi oranında dağıtım (Risturn) söz konusudur.

2.Üretim araçları ortaklığı bakımından farklılık

Ahilikte üretim araçlarına ortaklık yoktur. Gide üretim araçlarının birleştirilmesinden yanadır (Hazar 1988).

3.Askeri özelliğe sahip olma bakımından farklılık

Ahiler zaman zaman askeri görevler üstlenmişlerse de, Gide'nin kooperatif anlayışında böyle bir şey yoktur.

4.Din yaklaşımı benzerliğinin yanında farklı dinlere atıf yapılması bakımından farklılık

Her iki kuruluşta da din olgusu mevcuttur. Ahi birlikleri doğal olarak İslam dinini

referans alırken (Şimşek 2002) Gide, hıristiyanlığı referans almıştır. Yine de Gide'in hıristiyanlık düşüncesi, Buhez kadar ağır değildir (Hazar 1988).

5.Kârın ortadan kaldırılması bakımından farklılık

Gide; “amacın kâr elde etmek değil, ihtiyaçların giderilmesi” düşüncesindedir (Hazar 1988). Bu nedenle de kârın ortadan kaldırılmasını önerir. Ahi düşüncesinde ise, ticaretin dinen teşvik edilmiş olması nedeniyle böyle bir yasak yoktur (Şimşek 2002).

6.Risturn ödenmesi bakımından farklılık

Gide kooperatifçilik düşüncesinde, risturn uygulaması vardır. Gide bunu, “zahmetsiz tasarruf” ifadesiyle açıklamıştır (Hazar 1988). Ahilikte böyle bir durum yoktur.

7.Meslek kuruluşu olunması bakımından farklılık

Ahilik ve lonca teşkilatı mesleki örgüttür (Şimşek 2002). Gide'nin kooperatif düşüncesinde, kooperatifler; üretim araçlarını ortak kullanmalarına rağmen, mesleki örgütler değildir.

8.Sermayeye sınırlı faiz ödenmesi bakımından farklılık

Gide, ortakların sermayelerine sınırlı faiz ödenmesini önermiştir (Hazar 1988). Ancak Ahilikte böyle bir durum söz konusu değildir.

Sonuç olarak; Ahi birlikleri ile Gide kooperatifçiliği arasında benzeyen taraflar farklı taraflardan daha fazladır. Gide ve Nimes Okulu, dünya kooperatifçiliğinin en önemli ismidir. Bu açıdan bakıldığında Ahi birlikleri kooperatifçilikten daha çok, tarihin derinliklerinde var olan mesleki alanda örgütlenmeyi öngören uygulamalar olarak kabul edilebilir.

8.5. Vakıf Kurumunun Kredi Kooperatifçiliği ile Karşılaştırılması

Vakıf kurumunun tarifinde, işleyişleriyle ilgili ipuçları da mevcuttur. Vakıf kurumu, kredi uygulamasından ayrı olarak, ihtiyaç sahiplerine hizmet veren imarethaneler, hastaneler, mescitler, medreseler, muallimhaneler, hanlar, kervansaraylar yaptıran ve onların gelirini sağlayan kurumlardır. Vakıflar bu hizmetlerini kamu adına yürütmüşlerdir.

Vakıflar, Osmanlı toplum yapısı içinde, değişik işleve sahiptir. Vakıflar farklı versiyonlarıyla, hem Osmanlı toprak rejimi içinde yer alır, hem de esnaf kredilendirilmesi şeklinde yer alır. Bunun yanında vakıflar, daha çok sosyal niteliği olan kurumlardır. Bu noktada tüm ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarının karşılanması gibi sosyal fonksiyonlara sahiptir. Örneğin serçelerin beslenmesi bile vakıf faaliyeti olabilmektedir.

Vakıf kurumu, toprak rejimi içinde vakıf arazileri yoluyla yer alırken, Avarız vakıfları yoluyla da ekonominin içinde geniş bir yer tutmuştur. Avarız vakıfları içinde yer alan “Para Vakıfları”, sosyal ve ekonomik açıdan daha sonraki yüzyıllarda, özellikle, Almanya’da gerçekleşen kredi kooperatifçiliğine benzer bir yapılanma gerçekleştirmiştir.

Tüketim kooperatifçiliğinde İngiltere’nin, üretim kooperatifçiliğinde Fransa’nın konumu ne ise, kredi kooperatifçiliği konusunda da Almanya o konumdadır. Özellikle Schulze’nin, Haas’ın ve Raiffeisen’in kredi kooperatifçiliği çalışmaları, daha sonraki yıllarda Avrupa’ya hatta dünyaya örnek teşkil etmiştir. Alman kredi kooperatifçiliğinin önemli isimleri; H.L.Lambert Gall, Dr. W.A. Schmidt ve G.S.Liedtke’dir.

Almanya’da kredi kooperatifçiliği, kentlerde ve esnaf ve sanâtkar kesime yönelik olarak Schulze tarafından, köylerde ve çiftçi ve köylü kesime yönelik olarak Raiffeisen tarafından yani iki ayrı isim tarafından ve iki ayrı bölgede gerçekleştirilmiştir.

8.5.1.Vakıf kurumu ile kredi kooperatifçiliğinin tarihsel süreç içinde değerlendirilmesi

Osmanlı sistemi içinde yer alan örgütlü yapılardan biri de vakıf kurumudur. Vakıf kurumunun tarihi, Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarına kadar dayanmaktadır. Tarihi araştırmalar, vakıf kurumunun, sadece Osmanlı Devleti’nde değil, daha önceki Türk devletlerinde de olduğunu göstermektedir. Geniş anlamıyla vakıf, insanlarda var olan iyilik yapmak ve diğer insanlara yardımda bulunmak düşünce ve eyleminin uygulanması demektir. Eski Türk devletlerinden olan Uygur, Selçuklular ve Etilerde vakıf kurumu mevcuttur. Bu noktada şu husus vakıf kurumunun tarihi bakımından önemlidir; kurumsal uygulaması Osmanlı Devleti’nde zirve yapmasına rağmen, vakıf; İslamiyet’ten önce de vardır. Uygulamanın en güzel örnekleri Osmanlı Devleti’nde gerçekleşmiştir denilebilir.

Osmanlı Devleti'nde vakıf kurumu, devletin kuruluşundan itibaren mevcuttur. Tımar sisteminde yer alan arazinin daha çok şehir ve kasabalarda olan kısmı, “vakıf topraklar” hükmünde yer almıştır (Köprülü 1951). Vakıf kurumu içinde yer alan para vakıflarının, XV. ve XVI. yüzyılda şehir merkezlerinde bankacılık benzeri faaliyetler gösterdiği bilinmektedir (Sencer 1999). Bu etkinlik hem sosyal hizmetlerde, hem vakıf toprakları olarak mirî arazi rejimi içinde, hem de para vakıfları olarak para-kredi sistemi içinde mevcuttur. Bu anlamda vakıf kurumunu Osmanlı toplum yapısının önemli bir unsuru olarak algılamak gerekir.

Avrupa'da modern kooperatifçiliğin ortaya çıkışı ve gelişimi XIX. yüzyılda gerçekleşmiştir. Kredi kooperatifçiliği, esnaf ve sanatkârlar kredi kooperatifi ve tarım kredi kooperatifi şeklinde, Almanya'da ortaya çıkmış ve örgütlenmesini tamamlamıştır. Almanya'da bu örgütlenmeyi esnaf kredi kooperatifçiliği şeklinde Schulze, tarım kredi şeklinde ise Raiffeisen gerçekleştirmiştir. Schulze bir yanıyla esnaf ve işçinin dertlerini üst düzeyde üstlenen ve çözüm yolları arayan bir kişiliğe sahip iken diğer yanıyla da kıtlık zamanında kendi kasabası olan Delitsch'de, para toplayıp, buğday satın alıp, depolayacak ve halkını açlıktan kurtaracak kadar teşkilatçı bir yapıya sahiptir (Hazar 1988). Schulze, ilk kooperatif denemesini 1849 yılında gerçekleştirmiştir. Bu denemenin adı; “Hastalık ve Ölüm Sandığı”dır (Kranken-und Sterbekasse). Schulze, aynı yılın sonunda, bu kez esnaf ve sanatkârlar için “Hammadde Kooperatifi” kurmayı başarmıştır. Bu ilk uygulamalar daha çok marangozlar ve ayakkabıcılara yönelik olmuştur. Bu kooperatiflerin finansman sıkıntısı ve ihtiyacı Schulze'ü kredi kooperatifi kurmaya yöneltmiştir. İşte Schulze'un, 1850 yılında, kurduğu ilk kredi kooperatifi, “Avans Birliği”dir (Vor-schussverein).

Alman kredi kooperatifçiliğinin ikinci ismi Raiffeisen'dir. Raiffeisen, 1848 yılında Flammersfeld'de belediye başkanı olduğu sırada köylünün borçlanması ve bunun sonuçları ile ilgili sıkıntıları ortadan kaldırmaya yönelik çalışmaları başlatmıştır. Bu çalışmaların başında tefeciliğe karşı olmak bulunmaktadır. Bu suretle 1849 yılında “Flammersfeld Yardım Birliği”ni kurmuştur (İnan 2008). Birliğin kurulmasında altmış aile görev almıştır. Raiffeisen, birliğin borçlarını bu altmış ailenin bütün mallarıyla zincirleme sorumluluk almaları şeklinde ödemiştir. Mülayim (2010): “Böylelikle, teorik görüşlerin değil, zorlukların sonucu olarak Raiffeisen, kooperatiflerinin temel prensiplerinden biri olan sınırsız sorumluluk ve zincirleme kefalet usulünü geliştirmiştir.” görüşündedir.

Flammersfeld Yardım Birliği'nin çalışması şu şekilde gerçekleşmiştir; birlik hayvan satın almış ve sonra uygun bir fiyatla, bunu köylüye dağıtmıştır. Köylünün demesi beş yıllık bir zaman içinde gerçekleşmiştir. Bu uygulama sınırlı da olsa köylünün hayvan alımında bir kolaylık sağlamıştır. Bu uygulamanın köylünün kredi gereksinimleri bakımından yetersiz kalması nedeniyle köylüye nakit kredi verilmesi gündeme gelmiştir. Bu düşünce ile, bütün ortakların sınırsız ve zincirleme sorumluluk ilkesi ile hareket edilmiş ve bir sermayedardan 200 Taler⁶² borç alınmıştır.

8.5.2. Vakıf kurumu ile kredi kooperatifçiliğinin karşılaştırılması

Vakıf kurumunun en belirgin özelliği, “yardımlaşma”dır. Vakıflar, özellikle avarız vakıfları, yardımlaşmayı toplumsal bir duruma taşımmıştır. Bu vakıflar eliyle, parasal darlığa düşen esnafın, sanatkârın ve halkın yardımına gidilmiş ve kredi talebi karşılanmıştır (Nişancı 2002). Vakıflar bu niteliği ile, devletin üstlenmiş olduğu bir çok görevin ifasını gerçekleştirmiş olmaktadır. Bu anlamda, vakıflar, sosyal amaçlı görevleri yerine getiren gönüllü kuruluşlardır.

Vakıfların kredi sistemi içinde yer alması, Osmanlı ekonomik durumu hakkında çok bilinen bir şey değildir. Hatta para vakıflarının faizle para–kredi veriyor olmaları da pek fazla bilinen bir şey değildir. Bunda faizin dinen yasaklanmış olmasının etkisi olduğu muhakkaktır. Bu yanları bilirse de bilinmese de vakıflar, Osmanlı toplum yapısının vazgeçilmez unsurlarından biri olarak yerini almıştır.

Dünya'da ilk kez Almanya'da ortaya çıkan kredi kooperatifçiliği de, tıpkı vakıf kurumu gibi, tamamen ekonomik bir olgunun ürünü değildir. Kredi kooperatifçiliği, sosyal ve toplumsal yapıya da sahiptir. şüphesiz bunda kredi kooperatifçiliğinin iki ismi Schulze ve Raiffeisen'in toplumculuğunun etkisi vardır. Çünkü her iki isim de, yaşadıkları toplumların ekonomik ve sosyal problemlerinin çözümü için olağanüstü gayret ve çalışma göstermişlerdir.

a-) Vakıf kurumunun değişik kooperatifçilik düşünceleri ile karşılaştırılması: Owen, Blanc, Hıristiyan Sosyalistler, Raiffeisen ve Huber

---

⁶² Taler: Dönemin Alman gümüş parası

Avarız (para) vakıflarının, kredi kooperatifçiliğine benzer yanları da farklı yanları da vardır. Vakıf kurumu sosyal ve toplumsal fonksiyonlarıyla, Alman kooperatifçilik düşüncesiyle benzer yönlere sahiptir.

Alman kredi kooperatifçiliği de diğer tüm kooperatifçiler gibi toplumsal yapıya sahiptir. Alman kredi kooperatifçiliğinin özünü, kredi verme ve kredi yoluyla toplumsal refaha katkıda bulunmak oluşturmaktadır. Bu yönelimin sebebi, gerek esnaf ve işçi kesiminin gerekse köylü kesiminin üretimini gerçekleştirmesini sağlamak ve bu kesimlerin tefecilerin eline düşmesini önlemektir.

Vakıf kurumu, toplumsal dayanışmanın, rekabet ve kâr duygusunun törpülenmesinin en önemli unsurudur. İnalçık (2009) bu durumu: “Vakıf, Osmanlı toplumunda en önemli yatırım alanlarından olmakla beraber, vakıf yapanın asıl amacı hiçbir zaman sermaye artırımına yönelik değildi; bu kuruluşlar asla gerçek bir kapitalist yatırım niteliği alamamıştır.” şeklinde ifade etmektedir. Bu noktada Owen, Blanc ve hıristiyan sosyalist kooperatifçilerin görüşleriyle vakıf kurumu birbirine benzemektedir. Çünkü vakıf kurumunda var olan özellik; kârın yıkıcılığını, insanların sömürülmesini ve bencilliğin artmasını önleyiciliktir. Bunda, vakıf kurumunun yaygın, güçlü ve etkin olmasının payı vardır. Bunun bir göstergesi, XVI. yüzyılda bütün Anadolu eyaletlerinin gelir toplamının % 17’sinin vakıfların elinde olmasıdır (Nişancı 2002). Ayrıca o dönemin Anadolu’sunda, vakıfların, 45 imaret, 342 camii, 1.055 mescit, 110 medrese, 626 zaviye, 75 büyük han ve kervansaray işletiyor olması ve 7.000’den fazla görevlisi olması, bir o kadar öğrenciye yardım ediliyor olması, bu kurumun, gücünün boyutunun anlaşılması bakımından önemlidir (İpekçi 1975).

Vakıfların sosyal yapısının temelinde, kooperatifçilikten farklı olarak, dini duygular, dini emir ve yasaklar vardır. Nitekim XV. yüzyılın tanınmış ahlâkçılarından olan Eşrefoğlu Rumi, konuyla ilgili olarak: “Helalinden (dinen uygun olarak) kazanılsa bile, Allah yolunda harcanmayan mülk ve servetler hayırlı değildir” (Eşrefoğlu Çev. Arıkan 1977) demek suretiyle rekabetin, kârın ve bencilliğin önüne geçecek bir durumu ifade etmiştir. Eşrefoğlu’nun sözünü ettiği durum, ancak vakıflar yoluyla kalıcı bir niteliğe dönüşmüştür. Nişancı (2002)’ya göre, vakıflar, Osmanlı toplum yapısı içinde, eğitimin, sağlığın, bayındırlığın ve sosyal güvenliğin en önemli unsurudur. Vakıfların bir başka özelliği de para kazanma hırsını ve bencilliği törpülemiş olmalarıdır.

Raiffeisen kooperatifçiliğinin temel prensiplerinden biri, “Sınırsız Sorumluluk ve Zincirleme Kefalet Usulü”dür (Mülayim 2010). Raiffeisen: “Köylülerin ihtiyacını karşılamak üzere, tüketim, satış, bağcılık, sütçülük ve hayvan sigortacılığı ile ilgili kredi kasaları birliği” esasını teorik olarak yazdığı kitapta ortaya koymuş ve bunu uygulamıştır (Örs 1965). Bu uygulama, Raiffeisen’i, bankacılığa yükseltmiştir. Buna karşılık Osmanlı para vakıfları, zaten bir nevi banka görevi üstlenmişlerdir (Sencer 1999).

Vakıfların çeşitli ve geniş faaliyet alanlarının tek bir hedefi vardır, o da, insanı mutlu kılmak, insan olarak mutlu olmaktır. Bu noktada Owen’ın ortaya attığı insan merkezli düşünceyle benzerliği vardır. Çünkü Owen da; “insanın çevrenin ürünü olduğunu ve mutlu kılınması gerektiğini” söylemiştir.

Vakıf kurumunun kooperatifçilikle uyuşan tarafları; yoksulluğun ortadan kaldırılması, eğitime verilen önem, sosyal bütünlük içinde yapılaşma, dayanışma ve insanların mutlu kılınması noktalarında ortaya çıkmaktadır. Kooperatifçiliğin kurucusu olan Owen, kurduğu sistemle insanların mutlu kılınmasını hedeflerken aynı zamanda, eğitimi de çok önemsemiştir. Bunda Owen’ın kooperatifçi ve aynı zamanda sosyalist bir ekonomist olmasının da etkisi vardır. Ayrıca ilk kooperatifçilerin tamamı, toplumsal barıştan, toplumsal uyum ve işbirliğinden yana olmuşlardır (Güven 1994). Onların bu tutumunda etken olan en önemli faktör, Sanayi Devrimi sonrası bozulan toplumsal yapı nedeniyle, ekonomik sıkıntılar içine düşmüş insanların mutluluğunu sağlamaktır.

Vakıflar, sosyal hizmetlerini, içinde birçok sosyal yapının yer aldığı grup kuruluşlarında gerçekleştirmiştir. Vakıf kurumunun bu yapılarına “Külliyeler” ismi verilmiştir. Bir külliye içinde dini yapılar, ticari yapılar, sosyal yapılar, sağlık yapıları, iaşe yapıları, konaklama yapıları ve mutlaka eğitim yapıları yer almaktadır (Kazıcı 2003).

Vakıflar, ortaya koyduğu değerlerle ihtiyaç sahiplerinin karnını doyurmaktan eğitime kadar birçok alanda etkin olmuş kurumlardır. Owen’ın “Kooperasyon Köyleri” projesi, Blanc’ın “Toplumsal Atelyeler”i bu amaca benzer hizmetler hedeflemiştir. Raiffeisen de, benzer bir şekilde, okul, kütüphane gibi kültürel kurumların yanında, kimsesiz çocuklar için bakım evleri, işsiz-güçsüzler ve cezalarını çekmiş eski hükümlüler için işyerleri, toplum için sağlık yerleri kurulmasını önermiştir.

Vakıfların Alman kooperatifçiliğinin önderlerinden olan Huber'in görüşlerini etkilediği söylenebilir. Vakıflar temelinde dayanışma var ise, Alman kooperatifçi Huber'in de düşüncelerinin temelinde, sevgi yoluyla, kardeşlikle, sosyal çalışmalara yönelilmesi vardır (Hazar 1988).

Vakıflar, Raiffeisen'in kooperatifçilik anlayışıyla da benzer yanlara sahiptir. Vakıflarda esas olan, mevcut kişisel mülkünü insanlara (daha çok ihtiyaç sahibi olanlara) vermek, bağışlamaktır. Raiffeisen de de, insanları sevmek, insanlara yardım etme, kardeşlik, başkalarını kendin gibi sevmek, başkalarının derdini kendi derdin kabul etmek anlayışı hakimdir.

Bir başka benzerlik de, vakıf kurumunun da Raiffeisen'in de, yoksulluğa karşı olması ve dayanışmayı esas kabul etmesidir. Vakıflar, maddi durumun iyileştirilmesini ve ahlâk düzeyinin yükselmesini hedeflerken, Raiffeisen'in kooperatifçiliğinin özünde, maddi durumun iyileştirilmesi, manevi ve ahlâki durumun yükselmesi esası vardır. Bu durum Alman kooperatifçilik literatüründe, "Kendi Kendine Yardım" ilkesiyle ifade edilmiştir.

Vakıflar ve Raiffeisen kooperatifçiliğinin bir başka benzer yanı, her ikisinin de "hayırseverlik ilkesi" üzerinde durmalarıdır (Hazar 1988). Vakıflara bırakılan hizmetlerin görülmesi amacıyla, özel kişiler yanında, başta padişah olmak üzere, diğer devlet büyükleri de vakıflar kurmuş ve vakfettikleri sermaye ile ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamışlardır.

Vakıflar ve Raiffeisen kooperatifçiliğinin bir diğer benzer yanı, uzun vadeli kredi uygulamasında mevcuttur. Her ikisinde de uzun vade ve düşük faiz oranı söz konusudur. Özellikle para vakıfları, düşük oranlı borçlanmalar gerçekleştirmek suretiyle esnafın ve köylünün para ihtiyacını karşılamışlardır.

Vakıflar ve Raiffeisen kooperatifçiliğinin benzer yanları olduğu gibi farklı yanları da vardır. En önemli farklılık amaç konusundadır. Vakıfta temel amaç, kişilerin imkanlarını, kendilerinden başkası için ortaya koyması iken, kooperatifçilikte temel amaç, kişilerin imkanlarını kendileri için ortaya koymasıdır. Bir diğer önemli farklılıklardan biri din konusundadır. Raiffeisen, uygulamaya çalıştığı kooperatifçiliğin hıristiyanlığa özgü olduğunu ileri sürmüş ve daha da ileri giderek hıristiyan mezhep farklılıklarının olmamasını istemiştir.

Doğal olarak, Osmanlı vakıfları, İslam dini temelli olduğu için böyle bir şey söz konusu olamaz. Bununla beraber, bütün dinlerin, insanlığı mutlu etmek temelli olduğu düşünülürse, bu durumun, Vakıfların, örneklerini daha sonra Avrupa'da göreceğimiz vakıf benzeri kuruluşlara öncülük ettiği söylenebilir.

Raiffeisen kooperatifçiliğinde, ortaklık payı ve giriş parası alınması, kârın dağıtılmaması ve verilen kredinin kontrol şartı mevcuttur (Hazar 1988). Vakıfların yapısı bu noktada farklıdır.

Vakıflarda olduğu gibi, Alman kooperatifçiliği de devlet yardımını ve devlet müdahalesini reddeden bir anlayışa sahiptir. Hatta Haas'ın bu konudaki tavrı çok nettir. Haas, devletin yardımının kooperatifçilik düşüncesini yayma ve propagandasında olabileceğini, bunun dışında bir alanda olmamasını ileri sürmüştür. Bu konuda Raiffeisen, Alman meslektaşlarından farklı olarak devlet yardımını kabul etmiştir (Hazar1988).

b-) Vakıflar ile Schulze kooperatifçiliğinin karşılaştırılması

Alman Schulze kooperatifçiliğinin özünde, zor durumda kalan kent kesiminde esnafın, kırsal kesimde çiftçinin ekonomik durumunun kredilerle düzeltilmesi düşüncesi yatmaktadır. Özellikle, Alman kooperatifçilik hareketinin öncüsü Schulze'ün kooperatifçiliği, küçük esnaf ve sanatkârın korunması esası üzerinedir.

Schulze, uzun bir süreyi kapsayan kooperatifçilik çalışmalarını, ilkeler üzerinde sürdürmüştür. Hazar (1988)'a göre, Schulze'un kooperatifçilik ilkeleri şunlardır;

1-Kooperatiflere alınacak kişilerle ilgili bir bölgesel kısıtlama olmamalıdır. Kişiler hangi bölgede olursa olsunlar istedikleri kooperatife üye olabilmelidirler.

2- Kooperatifler, tıpkı esnaf ve sanatkârlar üretim kooperatifleri gibi iş konularına göre kurulmalıdır.

3-Dayanışma ve ortak sorumluluk şarttır. Kredi kooperatiflerinin bir özelliği olarak zincirleme kefalet usulü uygulanmalıdır.

4-Ortaklar sermayeye katılmalıdır. Ortaklar birer ortaklık payı yüklenmeli ve bunu ödemelidir. Ödeme peşin olabileceği gibi taksitle de olabilmelidir.

5-Her ortağın bir oy hakkı vardır. Yani "bir ortak bir oy ilkesi" geçerlidir.

6-Risturn esası geçerli olmalıdır.

7-Kooperatif ortakları, kredi ihtiyaçlarının karşılanmasında öncelik hakkına sahiptir. Ortak olmayanlara kredi talebi ortaklardan sonra değerlendirilmelidir.

8-Kooperatiflerin idare ve muhasebe gibi işleri, uzman kişiler tarafından yerine getirilmelidir.

9-Kısa vade ve yüksek faiz esası uygulanmalıdır. Bu ilke, sınırlı paranın uzun vadede sınırlı insanların işlerini halletmelerinden çok, kısa vadede çok insanın işinin halledilmesine yöneliktir.

10-Ortak sayısına sınır konulmamalıdır. Başvuranlardan nitelikleri uygun olanlar ortaklığa kabul edilmelidir.

Bu ilkeler ve vakıfların yapı ve fonksiyonları ele alındığında, vakıflar ile Schulze'un kooperatifçilik anlayışı ve uygulamaları arasında benzerlikler ortaya çıkmaktadır. Bu benzerliklerden hareket edilirse, vakıfların kredi kooperatiflerinin bazı görevlerini yerine getirdiği söylenebilir. Bununla beraber vakıfların, Schulze'un kooperatifçilik düşüncesinden farklı yanları olduğu da bir gerçektir. Farklılıkların özünde amaç farklılığı bulunmaktadır. Vakıflar ile Schulze kooperatifçiliğinin benzer yanları şunlardır:

1.Çalışma konusundaki benzerlik

Çalışma konusu bakımından vakıflar ile Schulze kooperatifçiliği birbirine benzer. Her ikisinde de temel hedef; yardımlaşma ve dayanışma marifetiyle bozulan sosyal dokuyu onarmak, özellikle kredi sistemiyle küçük esnafın tefecilerin eline düşmesini önlenmektir. Schulze, seri üretim yapan ve bundan dolayı fiyatları düşüren endüstrinin karşısında rekabet gücünü kaybeden esnafa sahip çıkmak düşüncesiyle hareket etmiştir (Hazar 1988).

2.İhtiyaç sahiplerini tefecilerin elinden kurtarmak konusundaki benzerlik

Uygulamada sert tartışmalar yaşanmış olsa da, para vakıflarının asıl gayesinin, ihtiyaç sahiplerini yüksek faiz hadleriyle tefecilik yapanların elinden kurtarmak ve bu şekilde onlara uygun şartlarla kredi sağlamak olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili olarak Barkan (1996); Bursa bölgesi Şeriyeye Sicilleri üzerinde yaptığı incelemeler neticesinde, para vakıflarının ekonomik ve sosyal yanlarını: “Kanaatimizce bu hal bize Bursa şehriyle civarı köylerinde bir kısım zenginlerin elinde mühim miktarda nakit paranın toplanmış olduğunu gösterdiği gibi, işlettirildiği takdirde, bu paraların %10–15 gibi zamanına göre düşük bir faizle her zaman sağlam garantili müşteriler bulunmasının mümkün olacağını da ispat etmektedir. Zamanın anlayışına göre böyle düşük bir faiz haddiyle halka kredi temini işinin her türlü gayr-i

meşruluk şaibesinden uzak ve umumiyetle vakıf tesislerinin hayır gayeleri ile telifi tamamı ile mümkün bir davranış olduğunu gösteren bu misaller, bize aynı zamanda faizle borç para alma itiyat ve ihtiyaçlarının bu devir için yaygın bir şekil almış olduğunu da ispat etmektedir.” şeklinde açıklamaktadır.

Alman kooperatifçiliğinin önderi olan Schulze’un, kooperatifçilik anlayışının özünde, esnaf kesiminin, tefecinin elinde perişan olmasını önlemek düşüncesi vardır. Özellikle başlangıçta hammadde teminine gidilmesinin ve bu yönde kooperatifçilik çalışmalarının gerçekleşmesinin temel nedeni budur.

3.Kendi kendine yetme ve sermaye ile katılım konusundaki benzerlik

Vakıflar, kuruluşlarında, hedefledikleri işin gereği olan anasermaye ya da anasermaye şeklinde ortaya konmuş olan gayrimenkul ile ortaya çıkarlar. Bu olmadan işlem tekemmül etmez. Daha sonra, dışarıdan alınan yardım ve destek olsa da vakfın kuruluşunda ana sermaye olması esastır. Bu durum, kuruluşta ve kurucular marifetiyle gerçekleşir. Bu husus, Schulze’un kooperatifçilik anlayışında var olan “Kendi Kendine Yetme” ilkesine benzer. Schulze, bu durumu başarıya ulaşmanın temel şartı olarak görür ve bunun adını, “Kendine Yardım” olarak ifade eder. Schulze, bu nokta üzerinde yoğunlaşmıştır. Ona göre: “Fert demek sadece ben demek değildir. Aynı zamanda sen, siz, biz de demektir. Fert demek, grup, dernek birlik, kooperatif ve geleceğin loncası demektir.” (Hazar 1988). Schulze, ortakların birer ortaklık payı yüklenmelerini bu payları peşin ödeyemeyeceklerin ise taksitle ödeyebileceklerini ifade etmiştir. Schulze, kooperatif için sermaye olarak, ortak giriş parası, kârlardan yedek akçe ayrılması, ortaklara açılan kredilerden faiz alınması ve dışarıdan kredi alınması esasını getirmiştir (Hazar 1988).

4.Yardımlaşma, dayanışma ve gönüllülük konusundaki benzerlik

Vakıfların özünü, bir mülkü (malı, gayrimenkulü), gerekirse aynı sahibinde kalmak üzere, menfaatini fakirlerin yardımında bulunmak ve hayır yolunda harcamak (Akgündüz 1996) oluşturmaktadır. Bir başka ifade ile, insanın sahip olduğu bir mülkün kullanımının ya da faydalanılmasının kendisinden başkasına sunulmasıdır. Burada rızaya dayanan bir irade söz konusudur ki bunun da adı gönüllülüktür. Yardımlaşma ve dayanışma vakıf kurumunun yapısının bir gereğidir. Schulze’nin kooperatifçilik anlayışında temel noktalardan birisi, yardımlaşma, dayanışma ve gönüllülüktür. Schulze bunu, kooperatifçilik ilkeleri içinde “dayanışma ve ortaklaşa sorumluluk” olarak ortaya koymuştur. Gönüllülük noktasında

Schulze'un ortaya koyduğu düşünce, kooperatiflerin, esnaf ve sanatkârların serbest karar ve iradeleriyle (Hazar 1988) kurulmasıdır.

5.Devlet yardımı almama konusundaki benzerlik

Vakıflar, yapısı gereği toplumsal hizmetler görmekle birlikte, devletten yardım almaz. Bu bir reddiye, anlamında değil ancak yapısal bir durumdur. Vakıfların bu hususiyeti, Schulze'un görüşleri ile örtüşmektedir. Schulze, kurduğu kooperatiflere, devletin maddi yardımını reddetmiştir. Schulze, devletle olan ilişkisinde, devletin sadece hukuki prosedürü tamamlaması gerektiği düşüncesindedir (Hazar 1988). Aynı durum vakıflar için de geçerlidir.

6.Demokratik katılım konusundaki benzerlik

Vakıfların organlarında, bütün ortakların bulunduğu "genel kurul", adına "mütevelli" denilen "yönetim kurulu" bir de "denetim kurulu" vardır. Genel kurul mütevelliyi, mütevelli başkanını ve denetim kurulunu seçer. Ayrıca yapılan denetim, hem bir yıllık hesap inceleme niteliği, hem de vakfiyeye uygunluk denetimi niteliği taşımaktadır (Kazıcı 2003). Mütevelli heyetinde olanların, eşit olarak, bir oy hakkı vardır. Schulze'un kooperatifçilik ilkelerinden birisi de demokratik olmalarıdır (Hazar 1988).

7.Özgür irade ile kurulma ve devlet müdahalesinin olmaması konusundaki benzerlik

Vakıfların kuruluşu serbesttir. Devlet eliyle kurulanları da vardır. Bu bakımdan vakıflar, kuruluşu serbest olan ve idari ve mali bakımdan özerk ve özel bir statüye tabi olan (Barkan 1963) kurumlardır. Vakıflar devletin müdahalesinin tamamen dışındadır. Vakıf kurumunda etkin olan mekanizma vakıf mütevellisidir.

Schulze, esnafın teşkilatlanarak sıkıntılara karşı mücadele etmesini istemiştir. Bunun için de yapılacak çalışmanın devlet tarafından yani yukarıdan aşağıya doğru değil, aşağıdan yukarıya doğru olması gerektiğini ileri sürmüştür. Schulze'un kooperatifçilik düşüncesinin omurgasını bu anlayış oluşturmaktadır (Hazar 1988).

8.Sosyal ve ekonomik olgu olmak konusundaki benzerlik

Osmanlı toplumsal yapısında vakıflar, gerçek bir sosyal olgu olarak faaliyet göstermişlerdir. Vakıf düşüncesi ile hastaneler, şifa evleri, imarethaneler, hanlar, hamamlar ve kervansaraylar kurulmuştur. Yine vakıflar; okul, kütüphane, mescit, imarethane gibi

hizmetlerin yerine getirilmesinde önemli roller üstlenmişlerdir. Kurulan tesislerin bazılarında toplumun bütünü, bazılarında ise yalnızca düşük gelirli ihtiyaç sahipleri yararlanmıştır. Özellikle sosyal amaçlı olarak kurulan Avarız vakıflarının çalışma ve fonksiyonları tamamen ihtiyaç sahiplerine yöneliktir. Avarız vakıfları, hastalanan fakirlerin tedavisi ve hastalık yüzünden kazanç sağlayamayanların bakımları ile kimsesizlerin ve çocukların hayatlarının korunmasını amaç edinmiştir (Saymen 1953). Avarız vakıfları mesleki yardım görevi üstlenmişlerdir. Görevleri arasında, bir sanat erbabına ve /veya esnafa kredi vermek, iflas edenlere yardım etmek, durumu kötüye giden tüccarlara borç para vermek vardır (Akgündüz 1996).

Schulze'un kooperatifçilik düşüncesinde de, hammadde temininden eğitim çalışmasına kadar uzanan bir sosyal düşünce ve olgu söz konusudur. Schulze'un, bir taraftan esnaf için hammadde tedariki kooperatifi kurması, diğer yandan işçilerin geçim şartlarını iyileştirmek için tüketim kooperatifi kurulması görüşünü savunması, onun kooperatifçilik düşüncesinin gerçek bir sosyal olgu olduğunun ifadesidir (Hazar 1988). Sosyal olgu, Schulze'un çalışmasının en temel noktasıdır. İlk çalışmasının "Hastalık ve Ölüm Sandığı (Kranken-und Sterbekasse)" olması bunun en güzel göstergesidir.

9.Bölge sınırlaması olmaması konusundaki benzerlik

Vakıf üyeliği ve vakfın hizmetleri konusunda vakfiyede belirtilen çok özel durumların dışında herhangi bir bölge sınırlaması yoktur. İsteyen herkes, aranan nitelik ve şartlara sahip olmak koşuluyla üye olabilir. Schulze'un kooperatifçilik ilkeleri arasında da kooperatife alınacakların dar bir alana bağlı kalınmaması şartı vardır. Schulze'a göre, asıl olan ortaklık şartlarını taşıyor olmaktır.

10.Ortak sayısı sınırlaması olmaması konusundaki benzerlik

Vakıf kurumlarında üyelere yönelik böyle bir sınırlama söz konusu değildir. Schulze'un ilkeleri arasında da böyle bir sınırlama yoktur. Nitelikleri elverişli olması şartıyla başvuranların üyeliğe kabulü esastır.

11.Eğitim konusundaki benzerlik

Vakıf kurumlarının sosyal ve toplumsal yanları içinde yer alan en önemli özelliklerinden birisi eğitimidir. Osmanlı Devleti'nin eğitim kurumlarının tamamına yakınının vakıf olması, vakıf kurumunun eğitime verdiği önemi açıklamak için yeterlidir. Schulze da,

eğitime çok önem vermiştir. Hatta kendisi, “Halk Eğitimi Yayma Derneği”nin başkanıdır. Schulze’un düşüncesi, kooperatiflerin kârlarının bir kısmının halkın eğitiminde kullanılmasıdır. Schulze, eğitimin kendi kendine yardım şuurunun yerleştirilmesi için şart olduğunu ileri sürer (Hazar 1988).

12.Yönetimde uzman kişilerin çalıştırılması konusundaki benzerlik

Vakıf kurumunda, “mütevelli” ve onun başkanı temsil konumundadır. Bu nedenle vakıf çalışanları, işinin ehli uzman kişilerdir. Schulze’un kooperatifçilik ilkeleri içinde kooperatifin yönetiminin ortaklara bırakılmaması, onun yerine uzman kişilerin çalıştırılması esası yer almaktadır (Hazar 1988).

13.Kredinin hem çalışana hem de esnafa verilmesi konusundaki benzerlik

Vakıfların bir çeşidi olan para vakıfları, vakıf düşüncesinin bir gereği olarak esas itibariyle, vakfin varlığının korunması noktasında durmuşlardır. Dolayısıyla kredinin verilmesi noktasında aslolan kredinin geri dönmesidir. O nedenle kredi, isteği üzerine şartları uygun olan kişilere verilmiştir. Schulze’a göre, kooperatiflerin esas amacı, küçük sanat erbabı ile işçilere kredi açmaktır. Schulze bu uygulamayı ilk olarak Delitzsch’de kurulan esnaf-kredi kooperatifleri ile başlatmıştır. Uygulama, kısa sürede Eilenburg ve Bitterfeld kasabalarında olmak üzere Almanya’ya yayılmıştır.

14.Bağış kabul etmek konusundaki benzerlik

Vakıfların sosyal ve toplumsal bir yanı da toplumsal barışın sağlanması noktasındadır. Bundan dolayı vakıflar, bağış kabul eden bir yapıya sahiptir. Schulze’un kooperatif kaynakları arasında, altı marklık üye kesenekleri faizsiz sağlanacak krediler ve bağışlar vardır. Dolayısıyla Schulze kooperatifçiliğinde de bağış kabulü mümkündür (Hazar 1988).

15.Vakıfların ve kooperatiflerin bankalaşmaları konusundaki benzerlik

Vakıflar, Anadolu’da yaygın bir yapıya sahiptir. Sencer (1999)’a göre; XV. yüzyılda büyük şehirlerde “vakıf banka”ların bulunduğu görülmektedir (Sencer 1999). Schulze da, kurduğu kooperatiflerin finansman ihtiyaçlarını karşılamak üzere 1864 yılında Kooperatifler Bankası (Deutsche Genossenschaftsbank)’nı kurmuştur.

Vakıflar ile Schulze kooperatifçiliğinin farklı yanları da vardır. En önemli farklılık amaç farklılığıdır. Kooperatif hizmetlerinden ortaklar yani kooperatifin sahipleri yararlanır.

Oysa vakıflarda, vakıf kuranlar onun hizmetlerinden faydalanamazlar, başkalarını faydalandırırlar. Bu temel farklılık, sadece vakıflar ile Schulze kooperatifçiliği arasında değil, vakıflar ile kooperatifçilik arasında söz konusudur.

Vakıflar ve Schulze kooperatifçiliğinin farklı yanları şunlardır:

1.Yedek akçe ve risturn konusundaki farklılık

Schulze kooperatifçiliğinde, yedek akçe ayrılması ve risturn esası vardır. Vakıflarda böyle bir uygulama yoktur.

2.Üye keseneği konusundaki farklılık

Schulze, üyelerine aidat şeklinde bir ödeme yapmaları esası getirmiştir. Vakıflarda, üyeler için böyle bir zorlama yoktur. Bununla beraber üyeler bir ödemede bulunurlar.

3.Kredi ve kefalet sistemi konusundaki farklılık

Vakıflar için kredi verilmesinde kefalet alınması ve paranın ancak o şekilde verilmesi esası vardır. Uygulama bütün para vakıflarında aynı olmuştur. Bu da: “Rehn-i kâvi ve kefil-i melî yahut ikisinden biriyle onu on bir buçuk hesabı ile mu’âmele-i şer’iye ile bâ yed-i mütevellî ve her sene ‘alâ vechi’l-halâl istirbâh ve istiğlâl oluna” şeklinde ortaya konmuştur. Bunun anlamı; “verilecek para, sağlam bir rehin ve ödeme gücü olan bir kefil karşılığında ya da bu ikisinden biri karşılığında onu on bir buçuk (%15) oranında hukuk hükümlerine uygun olarak ve mütevellî eliyle yıllık olarak kârla verile” (Yediyıldız 1984) şeklindedir. Bu formülün basit açılımı, vakıf haline getirilmiş nakit paraların, yıllık yüzde on beşlik bir oranla, sağlam bir rehin ve ödeme gücü olan bir kefile kâra dönüştürüleceğidir. Vakıf kurumunun kredi sisteminin özü budur. Schulze’un kredi sisteminde ise, kooperatif ortaklarının zincirleme kefaleti söz konusudur (Mülayim 2010). Schulze’un zincirleme kefaletinin sebebi, kooperatiflerin rahatça kredi bulma düşüncesinden kaynaklanmaktadır (Hazar 1988).

4.Önce ortakların ihtiyaçlarının karşılanması konusundaki farklılık

Schulze’nin kooperatif ilkeleri arasında öncelikle kooperatife ortak esnafın ihtiyaçlarının karşılanması esası vardır. Vakıf kurumu için böyle bir şey söz konusu değildir. Vakfın amacı, vakfın hizmetlerinden vakfı kuranlar değil, başkalarının yararlanmasıdır. Bu önemli bir farklılıktır.

5.Üst birlik konusundaki farklılık

Schulze, 1859 yılında, kuruluşunu sağladığı tüm kooperatifleri içine alan bir Genel Kooperatifler Birliği kurulmasını gerçekleştirmiştir. Bu birliğin içinde depolama, kredi, hammadde temini ve tüketim kooperatifleri yer almıştır. Birliğin tam olarak adı “Almanya Kazanç Artırma ve İktisadi Durumu Düzeltme Kooperatifleri Genel Birliği” (Allgemeine Verband der Selbsthilfe beruhenden Deutschen Erwerbs - und Wirtschafts - Genossenschaften) dir. Vakıflarda üst örgütlenme yoktur.

6.Bankalardan kredi alınması konusundaki farklılık

Schulze’un kooperatifçilik ilkeleri içinde, bankalardan kredi alınması esası vardır. Vakıflarda dışarıdan kredi alınmamaktadır.

7.Kooperatiflerin iş kollarına göre kurulması konusundaki farklılık

Schulze, kooperatifçilik ilkesi olarak, kooperatiflerin faaliyet alanlarına göre kurulmasını ortaya koymuştur. Aynı zamanda kredi kooperatifi dışında da (hammadde tedariki, tüketim kooperatifi gibi) kooperatifler kurulmasını tavsiye etmiştir (Hazar 1988). Vakıflarda böyle bir durum yoktur.

8.Faiz uygulama esası (oran/vade) konusundaki farklılık

Schulze, şehirdeki esnafın acil para ihtiyacını düşünerek kısa vade, yüksek faiz esasını getirmiştir. Bu uygulamayla kredi ile herkesin işini görüp mamulü üretmesi ve bu üretimi paraya çevirmesi esası takip edilmiştir. Vadenin kısa olması da, doğal olarak ribh’in (kâr oranı) yüksek olmasına neden olmuştur. Vakıf kurumunda uygulamanın esası, paranın yıllık olarak kullanıma verilmesi ve ribh oranının onu on bir buçuk (%15) olmasıdır (Yediyıldız 1984).

Sonuç olarak, vakıflar (para vakıfları) ile, Schulze kredi kooperatifçiliğinin birbirine benzeyen ve farklı yanları vardır. Benzeyen yanları, farklı yanlarından daha fazla olmuş olsa da öz itibarıyla yani vakıf kurmak düşüncesiyle kooperatif kurmak düşüncesi birbirinden farklıdır. Vakıfta temel amaç, kendinden başkasına yardım etmek iken, kooperatifçilikte temel amaç, birlik ve beraberlik içinde bir takım imkanları sağlamaktır. Vakıflarda bir başkası için bir oluşum söz konusu iken kooperatiflerde bir başkası için oluşum söz konusu değildir. Vakıfların kooperatifçiliğe benzeyen ve farklı yanları ele alındığında, özellikle para vakıflarının, bir yandan esnaf ve tarım kredi kooperatifçiliğine kaynaklık ettiği, bir yandan da

günümüz vakıflarına öncülük ettiği söylenebilir. Bir başka durum da Alman kredi kooperatifçiliğinin, Osmanlı para vakıflarından izler taşıdığıdır.

8.6. Osmanlı Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi Toprak Rejimleri

İspanyol bilim adamı Leopold von Ranke'nin, "XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlılar ve İspanya" adlı eserinde, "Avrupa'yı titreten kuvvet ve kudretin esasları ve amilleri" arasında üç büyük, kuvvetli temelden biri olarak tımarı sayması, sistemin meydana getirdiği dönemsel ve uluslararası etki bakımından önemlidir (Üçok 1943).

Osmanlı toprak rejimi, sadece geldiği tarihi sürecin ona yüklediği özelliklerle sınırlı kalmamış, Osmanlı Devleti döneminde geçirdiği hukuki dönüşümlerle de kalıcı olmuştur. Özellikle çıkarılan, "Arazi Kanunu" ile, söz konusu toprak rejimi ile ilgili esaslar en ince detayına kadar ele alınmıştır (Berki 1973).

Cumhuriyet dönemi toprak rejimi çalışmaları da, başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere, dönemin yöneticileri tarafından bir milli mesele olarak takip edilmiştir.

8.6.1. Cumhuriyet dönemi toprak rejimi

Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki coğrafi, iktisadi ve toplumsal özelliklerine göre, büyük mülkler olarak tanımlayabileceğimiz 50 hektar (500 dekar) ve daha büyük mülklerin, ülkedeki toplam arazi kaynaklarının mülkiyet dağılımında önemli yer tuttuğu görülmektedir. 1934 yılında, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, 1075 ailenin, elinde 580.000 hektarlık işlenmiş arazi olduğu açıklanmıştır ki, bu ifadeye göre de, aile başına 540 hektar işlenmiş arazi düşmektedir (Tezel 2002).

Bütün bu zor şartlar altında, 1923-1950 döneminde, 430.000 kadar aileye bir buçuk milyon hektar kadar arazi dağıtılmıştır. Bunun yaklaşık 753.000 hektarı, 1923-1938 yılları arasında Türkiye'ye gelen 192.000 Türk kökenli göçmen ve mülteci ailesine verilmiştir. Bunların bir çoğu, Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan nüfus mübadelesi nedeniyle Yunanistan'dan Türkiye'ye gelmiş olanlardır. Geri kalan 757.000 hektar, yerli olup topraksız olan ya da yeterli toprağı olmayan 240.000 köylü ailesine ya bedava verilmiş ya da çok düşük

fiyatla kredili olarak satılmıştır. 240.000 hektarın 142.000 hektarı, 1945 yılında çıkartılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na göre dağıtılan topraklardır

Cumhuriyet dönemi toprak rejiminindeki gelişmeleri, hukuki ve siyasi gelişmelere bağlı olarak dört ana devrede ele almak mümkündür.

a-) Kuruluşla başlayan çalışmalar

Cumhuriyet dönemi toprak rejimi, bir yandan 1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde öte yandan da Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün söylev ve davranışlarında şekillenmiştir. Cumhuriyetin ilk anayasası olan 1924 Anayasası, özel mülkleri kamulaştırmaya karşı koruyan hükümler getirmiştir. Özel mülklerin kamulaştırılması, hükümetin arazinin piyasa değerini peşin olarak ödemesi koşuluna bağlanmıştır. 1924 yılındaki Kadastro Kanunu da, arazi tasarrufunda özel mülkiyet rejimini pekiştiren adımlardan birini oluşturmuştur. 1926 yılında İsviçre'den uyarlanan Medeni Kanun'un kabul edilmesiyle, bir yandan özel mülkiyete, liberal, laik, bireyci bir devlet anlayışına dayanan, yeni hukuk düzeni oluşturulurken, diğer yandan geniş tarım alanları üstünde fiilî denetim kurmuş olan güçlü ailelerin, bu alanları, tam mâlik sıfatıyla tapuya kaydettirmeleri kolaylaştırılmıştır.

Cumhuriyet döneminde, 1929 yılında, büyük arazi sahipleri açısından olağanüstü önem taşıyan bir başka kanun çıkarılmıştır. Buna göre, tımar, iltizam gibi kurumlarla ilgili olarak Osmanlı hükümetinin geçmiş yüzyıllar içinde çeşitli ailelere vermiş olduğu ve geniş tarımsal arazilere/alanlara tasarruf hakkı sağlayan belgeler geçerli kabul edilmiştir. Söz konusu alanların/arazilerin özel mülk haline geçmesi için bu belgelerin, 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun çerçevesinde, özel mülk olarak tapuya kaydettirilmesi yeterli sayılmıştır. Bu yasayla, Osmanlı belgelerinde sözü edilen arazilerle ilgili sınırlar, son derece muğlak olduğundan ve o tarihlerde kadastro olmadığından, elinde bu tür belge bulunan nüfuzlu aileler, çok geniş arazilerin mülkiyetini kazanmaya başlamışlardır (Velidedeoğlu 1963).

Cumhurbaşkanı Atatürk, 1928 yılında Meclis açış konuşmasında, hükümete, özellikle doğu illerinde “toprağı olmayan çiftçilere toprak tedarik etmek meselesiyle ehemmiyetli olarak” uğraşmak direktifini vermiştir (Tezel 2002). Bir yıl sonraki açış konuşmasında da bu isteğini tekrarlamıştır. 1929 yılında, “Şark manatıkı dahilinde mühtaç zürraa” arazi dağıtılması için yeni bir kanun çıkartılmıştır. Buna göre, 1927'de çıkarılan kanun gereği,

“hazineye intikal etmesi lazım gelen araziden, köylü, aşiret efradı, göçebe ve muhacirlere” dağıtılmış olan yerler, dağıtım yapılanların üzerinde bırakılacak; hükümet doğudaki isyan bölgelerinde büyük arazi sahiplerine ait alanları, topraksız köylülere dağıtılacaktır (Tezel 2002).

Atatürk, Kasım 1936’da, Meclis’i açış konuşmasında: “Toprak kanununun bir neticeye varmasını Kamutayın yüksek himmetinden beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin geçineceği ve çalışacağı toprağa mâlik olması behemehal lazımdır. Vatanın sağlam temeli ve imarı bu esastadır.”(Barkan 1980) diyerek konuya verdiği önemi vurgulamıştır. Atatürk bu konuşmasının devamında da: “Bir defa memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiçbir sebep ve hiçbir suretle bölünmez bir mahiyet alması, büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliğini arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus kesafetine ve toprak verim derecesine göre sınırlamak lazımdır” (Barkan 1980) demiştir.

1937 yılında, 1924 Anayasasının çiftlik ağalarına milyarlar ödenmesini gerektiren toprak reformunu engelleyici hükümleri değiştirilmiş ve arazinin kamulaştırılmasında ödenecek bedelin özel kanunla tespiti sağlanmıştır. Toprak reformuna yasal yolu açmak için Anayasa’da yapılması gereken değişiklik, Şubat 1937’de gündeme getirilmiştir. Anayasa değişikliği içeren 3115 sayılı Kanun Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde etkili bir muhalefetle karşılaşmadan kabul edilmiştir. Böylece, 1924 Anayasası, piyasa değerine göre peşin ödeme şartı aranmadan, “çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve ormanları devlet tarafından idare etmek için” uygulanabilecek kamulaştırma eylemlerine açık hale getirilmiştir.

b-) 1945 -1961 dönemi sonrası çalışmalar

1945 yılının Mayıs ayında, “Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması” hakkındaki kanun tasarısını Meclis’e sunulmuştur. Yasayla, topraksız köylülere dağıtılacak arazilerin, hazine arazileri ile kamulaştırılacak olan özel arazilerden karşılanması hedeflenmiştir. Kamulaştırılacak olan arazinin değeri, 1943 yılına kadar bildirilen arazi vergisi matrahlarına eşit olarak belirlenecek, özel kanunla çıkartılacak hazine tahvilleri ile ödenecekti (Tezel 2002).

Yasa tasarısıyla, büyük arazi mülklerinin 5.000 dönümü aşan bölümlerinin kamulaştırılması, genel kural olarak benimsenirken, kırsal nüfus yoğunluğunun fazla olduğu

bölgelerde büyük mülklerin 2.000 dönümü aşan bölümlerinin kamulaştırılması, düzenli işletmelerin kamulaştırma dışı bırakılması koşuluna bağlanarak sınırlandırılmıştır. Çiftçi Ocakları yasa tasarısından çıkarılmış, ancak ünlü 17. madde yasalaşmıştır. Bu madde arazilerini ortakçı, yarıcı, maraba gibi topraksız ya da az topraklı köylülere işlettiren şehirlerde yaşayan toprak ağalarının arazilerinin 90 dönümden fazlasının kamulaştırılmasına yasal olarak zemin hazırlamayan bir maddeydi. Tasarı, Haziran 1945'te, 17. maddeyle birlikte kabul edilerek kanunlaşmıştır. Bu yasa Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu⁶³ olarak tarihe geçmiştir.

c-) 1961-1973 dönemi çalışmalar

Cumhuriyet dönemi toprak rejimiyle ilgili önemli çalışmalardan biri de 1961 Anayasası üzerinde gerçekleşmiştir. Bu Anayasanın 37. maddesiyle 38. maddesinin 2. fıkrası ve 53. maddesi toprak rejimiyle ilgilidir. Bu maddelerin içeriği özetle şu şekildedir;

1-) Toprak dağıtımında esas, ülke topraklarının verimli olarak işletilmesi esasına dayanmaktadır. Mesele topraksızları toprak sahibi yapmak değil, ekonomik ve zirai gelişmeyi gerçekleştirmektir.

2-) Toprak, çiftçiye verilecektir.

3-) Çiftçiye toprak sağlanması yanında zirai alet ve makine de verilecektir.

4-) Çiftçiye toprak sağlanması ormanlara zarar vermeyi haklı ve meşru kılmaz.

5-) Toprak isteyene verilecektir. Çiftçiye zorla toprak verilmeyecektir.

6-) Ferdî mülkiyete dahil arazinin gasb suretiyle dağıtımı mümkün değildir.

d-) 1973 yılı çalışmalar

Cumhuriyet dönemi toprak rejimiyle ilgili son kapsamlı çalışma 1973 yılında gerçekleşmiştir. 25/6/1973 gün ve 1757 sayılı yasayla toprak rejimi konusunda önemli adımlar atılmıştır. İlgili kanunun içeriği şu şekildedir;

1-)Toprak verimli olarak işletilecektir.

2-)Topraksız ya da az topraklı çiftçiye toprak verilecektir.

---

⁶³ Ülkemizde toprak reformuna esas olan bu yasa ilktir. 11.06.1945 tarih ve 4753 sayılı kanunla kabul edilmiştir. Çiftçiyi Topraklandırma Kanununa göre 1947-1972 arasındaki dönemde 24.719.775 dönüm arazi Hazine adına tescil edilmiştir. Kanunun uygulamada kaldığı süre içerisinde 54.252 dönümü şahıslardan, 80.861 dönümü vakıflardan ve 18.475 dönümü de özel idare ve belediyelerden olmak üzere toplam 153.588 dönüm arazi kamulaştırılmıştır.

3-)Toprak dağıtımının esası çiftçilik yapılmasını sağlamaktır.

4-)Yasa gereği kendilerine toprak dağıtılan aile reisleri zorla (ilgili) kooperatife gireceklerdir.

8.6.2. Osmanlı dönemi toprak rejimi ile Cumhuriyet dönemi toprak rejiminin karşılaştırılması

Osmanlı toprak rejiminin esasını, imparatorluğa ait olan toprakların işlenmesi, ve devlete ait olan bu arazilerin, isteyen herkese işlenmesi şartıyla verilmesi oluşturmaktadır. Yani kendisine toprak tahsis edilen kişi, o toprağı üç yıl mazeretsiz olarak işlemediği takdirde, yapılmış olan tahsisatın kaldırılması ve başka birine tahsis edilmesi ⁶⁴söz konusudur.

Bununla beraber, Osmanlı toprak rejiminde, toprak verilmesinde (buna tevfiz denilmektedir) kendisine tahsisi yapılacak kişinin arazisinin olup olmadığına bakılmamıştır. Cumhuriyet dönemi toprak rejimi ile Osmanlı toprak rejimi arasındaki en mühim fark burada yatmaktadır. Çünkü Osmanlı toprak rejiminde, esas olan, topraksız olanları toprağı kavuşturmak değil, devlet arazisinin (mirî arazinin) aralıksız olarak işlenmesini sağlamak ve bu şekilde ekonomik anlamda bir zararın hasıl olmasının önüne geçmektir (Üçok 1943). Bu durum topraksız olanlar için de aynen geçerlidir. Kısacası esas olan, toprağın ekonomik vasfının zarar görmemesidir. Bunda Osmanlı Devleti'nin bir tarım devleti olması ve tarım ekonomisine sahip olması etkindir. Oysa Cumhuriyet dönemi toprak rejimi, toprağın işlenmesi şartından çok sosyal dengelerin meydana getireceği tahribatı önlemek düşüncesiyle olsa gerek topraksız köylünün toprak sahibi olması noktasında yoğunlaşmıştır.

İki rejim arasındaki belirgin farklılıkları kısaca şu şekilde açıklamak mümkündür:

1-) Toprak sahibi olmak bakımından farklılık

Osmanlı toprak rejiminde toprak talebinde bulunanların bu talebi değerlendirilirken toprağı olup olmadığı hususu göz önüne alınmamıştır. Toprağın yeterli olması durumunda talepler değerlendirilmiştir. Oysa Cumhuriyet dönemi toprak rejiminde, toprak verilmesi hususunda ilk olarak dikkate alınan nokta, talep sahibinin toprağı olup olmadığı noktasıdır. Dolayısıyla tarıma uygun ve yeterli miktarda toprağı olana toprak verilmemiştir. Bu konu

---

⁶⁴ Arazi Kanunu md. 69

Çiftçiyi Topraklandırma Kanununda ve 1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasa'sında belirtilmiştir.

2-) Ziraat yapma şartı bakımından farklılık

Osmanlı toprak rejiminde, toprak tahsisi yapılan kişinin kendisine verilen toprakta bizzat ziraat yapması şartı aranmaz. Aranan şart, kendisine toprak verilen kişinin, o toprağı sürekli olarak işlemesidir. Burada zirai üretim bazlı bir tahsis söz konusudur. Cumhuriyet dönemi toprak rejiminde ise, kendisine toprak verilenin o toprak üzerinde çalışması esastır. Cumhuriyet dönemi toprak rejimi, bu uygulamayla hem Osmanlı toprak rejiminde toprağı aralıksız işleme şartını takip etmiş, hem de sosyal yapının zarar görmesi endişesiyle köyden kente göçün kısmen de önüne geçmeyi planlamıştır (Üçök 1943).

3-) Mülkiyet hakkı bakımından farklılık

Osmanlı toprak rejimi ile Cumhuriyet toprak rejimi arasındaki bir diğer önemli fark mülkiyet hakkı noktasındadır. Osmanlı toprak rejiminde, köylülere tahsis edilen toprağın çıplak mülkiyeti (rakabesi) devlette kalır, kendisine toprak verilen kişiye geçmez. Ancak kullanım hakkı olan intifa, müddetsiz olarak devam eder ve miras yoluyla da intikal eder. Cumhuriyet toprak rejiminde ise durum bunun tam aksidir. Kendisine toprak verilenler o toprağı mülkiyet hakkıyla birlikte alırlar. Bu alımın, devlete ait bir toprağın olması ya da kişilere ait bir toprağın olması durumu değiştirmez. Cumhuriyet dönemi toprak rejiminde, toprak, tapusu ile birlikte⁶⁵ verilmiştir. Dolayısıyla toprağın hazineye intikali ancak tapu iptal davaları ile mümkündür. Osmanlı toprak rejiminde böyle bir şey yoktur.

4-) Toprak büyüklüğü bakımından farklılık

Osmanlı toprak rejimi ile Cumhuriyet dönemi toprak rejimi arasındaki bir başka farklılık arz eden husus toprak büyüklüğüne bağlı olarak ortaya çıkan kullanım durumundadır. Osmanlı toprak rejiminde, kendisine toprak verilen kişinin dilediği takdirde kendi kullanımı dışında, bu toprağı yarıcılık ve/veya kiraya vermek suretiyle işletme hakkı olmasına karşılık, Cumhuriyet dönemi toprak rejiminde, devlet tarafından kendisine toprak verilen kişinin böyle bir hakkı yoktur. Cumhuriyet dönemi toprak rejimindeki bu uygulamanın nedeni verilen toprağın ancak kendisine toprak verilen kişinin geçimini temin edecek boyutta olmasıdır.

---

⁶⁵ Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu md 53,57.

Dolayısıyla zaten geçimlik toprak ihtiyacı içinde olan kişinin daha sonra bu toprağı bir şekilde bir başkasına kullandırması mümkün değildir.

5-) İntikal bakımından farklılık

Osmanlı toprak rejimi ve Cumhuriyet dönemi toprak rejimi arasındaki bir diğer farklılık, intikal noktasındadır. Osmanlı toprak rejiminde, verilen toprak, basit bir irsen intikal⁶⁶ yoluyla değil, intikal kanunlarına uygun olarak mirasçılara geçmek durumundadır. Bunun anlamı; kalan toprağın bütün mirasçılara değil, sadece o toprağı işleyebilecek olana verilmesi demektir. Oysa Cumhuriyet dönemi toprak rejiminde, kendisine toprak verilen ölmüş olsa, kalan toprak bütün varislere geçmektedir. Bu durumun toprak bütünlüğü konusunda çok büyük yaralar açtığı bir gerçektir (Üçok 1943). Medeni kanunumuza göre varislerin hepsi derece derece kalan toprağın sahibi konumundadır. Burada veraseten toprak sahibi olan kişinin çiftçilikle uğraşıp uğraşmayacağıının hesabı yapılmaz.

6-) Miras hukuku bakımından farklılık

Osmanlı toprak rejiminde miras hukukunda arazi konusu farklı bir durumdadır. Söz konusu hukuka göre, her kanunî mirasçının mutlaka mahfuz hissesi vardır. Mirasçının mücerret intifa hakkı olma durumu yoktur. Esasen her mirasçı, rakabe verasetine sahiptir. Oysa Cumhuriyet dönemi toprak rejiminde, Medenî hukukumuzda göre, rakabe mirasçısı olmak söz konusu değildir. Sınırlı olarak intifa (faydalanma) hakkı mevcuttur. Bu hak da veraseten intikal etmez.

7-) Aile reisliği bakımından farklılık

Osmanlı toprak rejimi ile Cumhuriyet dönemi toprak rejimi arasında bir diğer farklılık aile reisliği noktasındadır. Üçok (1943)'a göre; Osmanlı toprak rejiminde, toprak talep edenin aile reisi olması şartı yoktur. Oysa Cumhuriyet dönemi toprak rejiminde, aile reislerinin toprak taleplerinin tatmininde rüçhan hakkı vardır. Bunun anlamı Osmanlı toprak rejiminin esasında, zirai ürünün artışıını sağlamak esası olduğu, buna mukabil Cumhuriyet dönemi toprak rejiminin esasında ise yine hem ürünü artırmak hem de köyden şehre göçü önlemek düşüncesinin yattığıdır. Bu durum Osmanlı toprak rejiminin toprak çok, vasi az, ve nüfus az konumunun doğal bir sonucu iken, Cumhuriyet dönemi toprak rejiminde toprağın az olması ve köyden şehre göçün kolay olmasının sonucudur.

---

⁶⁶ İrsen intikal; miras yoluyla intikal etme, geçme, el değiştirme demektir.

8-) Kadının durumu bakımından farklılık

Osmanlı toprak rejimi ile Cumhuriyet dönemi toprak rejimi arasında bir diğer fark, toprak verilmesinde kadının durumunda mevcuttur. Osmanlı toprak rejimine göre, kadına toprak dağıtımı yapılabilir. Bu durum toprak dağıtım işinde talep edenin şartları arasında “çiftçi ve aile reisi olmak” şartının olmamasından kaynaklanmaktadır. Oysa Cumhuriyet dönemi toprak rejiminde, kadının toprak dağıtımından yararlanması istisnai durumlar dışında mümkün değildir.⁶⁷ Hatta bu istisnai durumun şartları içinde evli olmamak, Ziraat Fakültesi’nden mezun olmak veya tarım kursları görmüş olmak ve çiftçilik yapmayı taahhüt etmek şartları vardır (Üçok 1943). Bu durumun, sadece Cumhuriyet’in ilk yıllarına ve o yılların zaruretlerine mahsus olduğu gerçeği gözden uzak tutulmamalıdır.

9-) Toprağın kullanım durumu bakımından farklılık

Osmanlı toprak rejimi ile Cumhuriyet dönemi toprak rejimi arasındaki bir diğer fark toprakların kullanım durumları ile ilgilidir. Osmanlı toprak rejiminde toprak, tarıma tahsis edilmiştir ve tarım amaçlı kullanımı şarttır. Tarım faaliyeti dışında bireysel bir tasarruf söz konusu değildir. Cumhuriyet dönemi toprak rejiminde ise verilen toprağın tarım amaçlı kullanım şartı yirmi beş yıllık bir zaman için geçerlidir. Sonrası için böyle bir bağlayıcılık söz konusu değildir. Verilen toprağı, yirmi beş yıl sonra iktisap edenlerin de aynı toprak üzerinde ziraat yapmak mecburiyeti yoktur.

8.6.3. İki rejim arasındaki farklılıklara dair tespitler

Sonuç olarak ortaya çıkan en önemli gerçek, çeşitli sebeplerle Osmanlı toprak rejiminde, toprağın bölünmesinin önlenmediği bunun da üretim artışına vesile kılındığı buna mukabil Cumhuriyet dönemi toprak rejiminde miras hukuku ve diğer nedenlerle toprağın bölünmesinin engellenemediğidir. Cumhuriyet dönemi toprak rejiminin, bu yapısal arızası nedeniyledir ki, bugün bir çok arazi, son derece küçük parçalara bölünmüş durumdadır. Bu durumun, üretimi etkilediği ve üretim giderlerini büyüttüğü bir gerçektir. Cumhuriyet dönemi toprak rejimi, bu durumdan kurtulmak gayesiyle, toprak reformu kanunundan istifade ederek “toplulaştırma” çalışmalarını kullanmaktadır. Ancak toplulaştırmanın maliyetli oluşu ve

---

⁶⁷ Türk M.K. Md: 152/1, Çiftçiyi topraklandırma Kanunu ev reisliğinden değil, aile reisliğinden sözedir.

köylerde yaşayanların durumun vehametini tam olarak anlayamamış olmaları nedeniyle toplulaştırma çalışmaları son derece ağır gitmektedir.

Osmanlı toprak rejiminin yapısından ilham alınarak, Cumhuriyet dönemi toprak rejimi ile ilgili en önemli tespit ve öneri; en azından miras hukukunda yapılacak bazı düzenlemelerle toprağın daha küçük parçalara bölünmesinin önlenmesidir. Bu yapıldığı takdirde sınırların azalmasından dolayı hem üretim artışı sağlanacak hem de üretim giderleri azalacaktır.

9. SONUÇ ve ÖNERİLER

Osmanlı toprak rejimi, yani mirf arazi rejimi, mülkiyeti devlete ait olan arazi üzerinde kurulan bir sistemdir. Bu sistemin özünü, araziyi kullananın, kullanım hakkı anlamında olan bir tasarrufluk belgesi (tapu) alması ve mâlik olarak kabul edilmesi esası oluşturmaktadır. Araziyi işleyen reayanın, bu arazi üzerinde oldukça geniş yetkileri vardır, araziyi işleme konusunda herhangi bir süre ile bağlı değildir, vefatı durumunda bu arazinin kullanım hakkı varislerine intikal eder. Reayanın (köylü-çiftçi sınıfının) ekip biçtiği yani işlediği bu arazilerin, miktarı, arazinin verim durumuna göre değişmekle beraber, ortalama olarak seksen ila yüz elli dönüm arasındadır (Akdağ 1974). Reayanın vergisel ve yasal yükümlülüğü, genel anlamda, arazi için ve araziden elde edilen ürün içindir. Birincisi araziye yıllık ve nakit olarak icar ödemek durumudur (Cin 1985). Bunun adı “icare-i muaccele” yani peşin olarak alınan kira bedelidir. Bunun bedeli müslüman olanlar için 10 akçe, gayrimüslimler (müslüman olmayanlar) için 24 akçedir. Bir akçenin değerinin 5 kg buğday yahut 6 kg arpa, yahut 1 kg koyun eti, ya da 10 tane yumurta (Yerasimos 2000) olduğu hesap edilirse rakamın mahiyeti daha iyi anlaşılacaktır. İkincisi de elde edilen ürüne bağlıdır ve ürünün % 10’undan % 50’sine kadar değişebilir (Cin 1985). Bunun da adı; “icare-i müeccele” yani belli bir zaman sonrasında (ekim, biçim, harman vb.) alınan bedeldir. Genellikle bu rakam % 10’dur (Akdağ 1974).

Osmanlı toplum yapısının temelini bu toprak rejimi oluşturur. Rejim, bir yandan reayanın devletçe kontrolünü sağlamak, diğer yandan da ordu ve şehirde yaşayan büyük kesimin işesini temin etmek yetki ve sorumluluğundadır.

Bunun yanında, Osmanlı toplumunun, ahilik ve lonca teşkilatı gibi, toplumun tüm kesimlerine yönelik iki önemli unsuru daha vardır. Ahilik, esnafın, dayanışma içinde toplu yaşamını gerçekleştirdiği ekonomik ve sosyal kurumdur. Vakıflar da, bugünkü anlamda devletin üstlendiği birçok toplumsal, ekonomik ve sosyo-ekonomik görevi yerine getiren bir kurum niteliğindedir.

Gerek Osmanlı toprak rejiminin gerek Osmanlı sosyo-ekonomik kurumlarının, içinde yer aldığı Osmanlı toplum yapısının komünel özelliğe sahip olduğu bir gerçektir. Kooperatifçiliğin oluşumunu sağlayan, “işbirliği”nin, “imece”nin, “karşılıklı yardımlaşma ve

dayanışmanın” bu toplumsal yapı içinde, kendiliğinden var olduğu da ayrı bir gerçektir. Bu oluşumda etken faktörler çeşitlidir. Konar göçerlikten Şeyh Bedreddin hareketine kadar bir çok olay bu oluşumun pekişmesini ve gelişmesini sağlamıştır.

Osmanlılar kendilerine özgü bir iktisadi sistem oluşturmuşlardır. Bu sistemin esasını, Ortaasya ve Ortadoğu'nun tecrübe birikimi, Anadolu'nun ve fethedilen bölgelerinin mahalli gelenekleri ile asırlarca süren ve birbirlerine eklenen çabalar oluşturmuştur. Bu sistemin Avrupa ile etkileşim halinde olduğunu ve XVIII. yüzyıl sonlarına kadar Avrupa'nın oluşumuna katkıda bulunduğunu belirtmek gerekir.

Osmanlı Devleti'nde, iktidarın bölünmemesi ilkesi, devlete rakip iktisadi güçlerin belirmesini de engellemiştir. Toprakta, ilke olarak, devlet mülkiyeti kabul edilerek, sanayi ve ticaret kesimlerinde de servet ve mülkiyetin belli ellerde toplanması ve aşırı zenginleşme, yani toprak aristokrasisi ve burjuvazinin oluşması engellenmek istenmiştir (Sencer 1999). Tarım kesiminde, köylülerin, toprakları kendi toprakları gibi işlemeleri düzeni getirilmiş; esnaf, tüccar ve küçük sanayicinin kendi hallerinde ve güven içinde çalışmaları sağlanmıştır. Belli kişilerin teşviki ve zenginleşmesi yerine sosyal refah gözetilmiştir. Özellikle emeği ile geçinenler, bu sistemde ayrı bir sosyal sınıf oluşturmamıştır.

Osmanlı Devleti'nde, ekonomik sistemin işlemesi ve devamı için, devlet, belli görevlerle yükümlüdür. Bu görevleri; toplumun güvenliğini, eşitliği ve adaleti sağlamak maksadıyla ferdiyetçiliğin başıboş davranışlarını sınırlamak; toprak mülkiyetini belli ölçüde elinde tutarak üretim düzenini korumak ve derebeylerinin filizlenmesini önlemek; imalâtı ve zanaatı denetlemek, esnafı örgütlemek; iç ve dış ticareti düzenlemek; büyük şehirlerin iâşesini emniyete alarak, kıtlığa ve karaborsaya imkân tanımamak; narh sistemleri, ortak ambarlar ve piyasa denetlemeleriyle halkın aldatılmasını engellemek; güçlü bir vakıf sistemi kurarak kamu hizmetlerini, sosyal yardım ve dayanışmayı sağlamak şeklinde saymak mümkündür.

Osmanlıda devlet, ancak kurduğu ekonomik düzenin nitelikleri sayesinde görevlerini yapabilmekte; ekonomik düzen ise; devlet görevlerini yerine getirdiği sürece ayakta kalabilmektedir. Dolayısıyla, devletle ekonomik sistem arasında karşılıklı bir sebep-sonuç ilişkisi vardır. Güçlü devletin hedeflerine ulaşabilmesi için hem ekonomik düzenin eşitlik ve adalete uyması, hem de toplumun ekonomik ihtiyaçlarının yüksek düzeyde karşılanması gerekmektedir. Barkan (1980)'ın ifadesiyle:“İktisadî kuvvetlerin devletin kontrolden aciz

kalacağı bir şiddetle boşanarak, mevcut cemiyet nizamını tahrip etmesi tehlikesinden” toplumu ve ferdi korumak, devletin başlıca ekonomik görevleri arasında sayılabilir.

Osmanlı toplumu olarak, asırlar süren bir gelişme içinde, öncelikle merkezi bir devlet oluşturulmuştur. XVI. yüzyıl başlarından itibaren ticari kapitalizm safhasına giren Avrupa, ihtiyaç duyduğu merkezi devletin somut örneğini karşısında bulmuştur. Bu yüzden birçok Batılı gözlemci Osmanlı sisteminin özelliklerini öğrenmek ve öğretmekle görevlendirilmiştir. Bu düşünceyi destekleyen en önemli olay Michael Sandown’un çalışmasıdır. Higgins (1944)’e göre, Avrupa’da kooperatifçilik hareketleri başlamazdan evvel, Michael Sandown, ahilikle ilgili olarak, Sivas, Kayseri, Nevşehir, Kırşehir ve Niğde’de incelemeler yapmış ve edindiği bilgileri 1828–1831 yılları arasında İngiltere’de yayınlamıştır. Michael Sandown, bir düşünürdür ve şüphesiz yaşadığı dönemin İngiltere’sine düşünsel olarak katkıda bulunmuştur.

Günümüzde modern kooperatifçiliğin başlangıcı olarak, Avrupa’da 1844 yılında “Rochdale Öncüleri” kooperatifçiliği kabul edilmektedir. Bu anlamda kooperatifçiliğin, İngiltere’de tüketim kooperatifçiliği olarak, Fransa’da üretim kooperatifçiliği olarak, Almanya’da esnaf-kredi ve tarım-kredi kooperatifçiliği olarak ortaya çıkmış olduğu ve hem ekonomik hem toplumsal gelişmesini zamanla tamamlamış olduğu genel kabul görmüş bir ifadedir. Bu oluşuma bağlı olarak, Avrupa’da kooperatifçiliğin ekonomik ve toplumsal sıkıntılarının ortaya çıkardığı bir hareket olduğu gerçeği de görülür. Adına XIX. yüzyıl kooperatifçiliği ya da modern kooperatifçilik de diyebileceğimiz bu hareketin, Sanayi Devrimi sonrası yaşanan toplumsal sıkıntı ve sarsıntılarla çalkalanan İngiltere’de başlamasının nedeni olarak toplumsal sıkıntılar ve sorunlar kabul edilmektedir (Hazar 1988).

Özellikle, Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıkan kapitalistleşme sürecinde insanların bir arada ve iş bölümü içinde çalışması, bir yandan üretimin sosyalleşmesine neden olurken, diğer yandan da üretim araçlarının belli kişilerin mülkiyetinde toplanmasına neden olmuştur. Kooperatifçilik; kapitalist düzenin bu çelişkisini ortadan kaldırmaya ve toplumsal dayanışmayı sağlamaya yönelik ilk özgün harekettir. Modern kooperatifçiliğin başlangıcı sayılan XIX. yüzyıl kooperatifçiliğinin önderi durumunda olan bir çok uygulamacı ve düşünürün sosyalist düşünceye sahip olması rastlantısal değildir.

Elbette, kooperatifçilik benzeri çalışmalar ilk olarak Avrupa’da yukarıda sözü edilen çalışmalar değildir. Avrupa’da, adı kooperatif olmasa da daha evvelki dönemlerde

kooperatifçiliğe benzer çalışmalar yapılmıştır. Çünkü kooperatifçiliğin özü olan “işbirliği”, “gönüllülük” ve “karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma”nın tarihi insanlık tarihi kadar eskidir.

Geleneksel kooperatifçilik şeklinde isimlendirilebilecek olan bu kooperatifçiliğe, köylerde ortak sürü güdümünden ortak harman dövümüne kadar, ortak kuyu ve kanal açımından ortak süthanelere kadar uzanan birçok uygulama ve eylemi katmak mümkündür.

Bugün hala bazı ülkelerin kooperatifçiliği bu geleneksel kooperatifçiliğin devamı niteliğindedir. Sözelimi Peru kooperatifçiliği, yüzyıllar öncesine dayanan ve adı “ayllus” olan birliklerin devamıdır. Aynı şekilde, Meksika, XX. yüzyılın başlangıcında gerçekleştirdiği toprak reformu uygulamalarını, kökü asırlar öncesine dayanan “ejidos” teşkilatına borçludur (Hazar 1988). Meksika, bu geleneksel kooperatiflerden olan “ejidos”ları güncellemiş ve 1900’lü yılların başında, toprak uygulamalarında bunlardan istifade etmiştir.

Bir başka açıdan, tarihsel süreç içinde, kooperatifçilik tarihine bakıldığında, esnaf kooperatifçiliğinin daha belirgin olduğunu gözlemek mümkündür. Geleneksel kooperatifçilik düşünce ve uygulamaları, modern anlamda kooperatifçiliğin başlangıcı kabul edilen XIX. yüzyıl kooperatifçiliğinden çok daha önce yine Avrupa’da ortaya çıkmıştır.

İngiltere’de Peter Cornelius Plockboy’un 1659 yılında, John Belers’in 1695 yılında ortaya attığı düşünce ve uygulamalarda; kendi kendine yardım, karşılıklı yardımlaşma, gönüllülük, demokratik yönetim ve eşitlik gibi son derece modern kooperatifçilik ilkelerinin varlığı görülmüştür (Hazar 1988). Bu kuruluşların hedef ve amaçları arasında, üretici ve tüketici arasında aracıyı kaldırmak ve üretici ile tüketiciyi karşı karşıya getirmek gibi oluşumlar mevcuttur. İngiltere’de bu çalışmalar, 1760 yılında Wolwich ve Chatham’da gemi yapımında çalışan işçilerin un ve ekme kooperatifi kurmalarıyla devam etmiştir. Bunu 1761 yılında İskoçya’nın Fenwick kasabasında, el tezgahlarıyla dokumacılık yapan esnafın, dokumacılıkla ilgili olarak kurduğu kooperatif ve 1769 yılında aynı yerde yine dokumacıların besin maddesi almak için kurduğu tüketim kooperatifi takip etmiştir (Hazar 1988).

Fransa’da da, XIX. yüzyılda, Fourier’in başlattığı kooperatifçilik düşüncesinden önce, kooperatifçilik düşünce ve uygulamaları mevcuttur. Geleneksel kooperatifçilik adıyla adlandırılacak bu uygulamalar, XVIII. yüzyılda, Jura bölgesinde “fruitiere” isimli kooperatifçiliklerdir. “Fruitiere”ler peynir üretim kooperatifleridir. Bunu 1831 yılında

“Marangozlar Kooperatifi”, 1834 yılında mücevherci işçilerin kurduğu “Mücevherciler Kooperatifi” takip etmiştir. Bu uygulamalar, 1835 yılında “İçten ve Sosyal Ticaret” (Commerce Veridique et Social) isimli tüketim kooperatifi ve 1839 yılında Paris’te kurulan ve adı “Boulangerie Veridique” olan ekmekçi kooperatifi ile devam etmiştir.

İtalya’da da geleneksel kooperatifçilik çalışmaları, sıvacı ustaları tarafından gerçekleştirilmiştir. İtalya’da, bu geleneksel kooperatifçiliği kuran sıvacı ustalarının aynı zamanda, o dönemde Rusya Kremlin Sarayı’nın bazı inşaat işlerini yaptıkları da bilinmektedir.

Benzeri çalışmalar Almanya’da da gerçekleşmiştir. Almanların bu konuda çok eski dönemlerde, ortaklaşa tarla, orman, koruluk, su kanalı fırın ve değirmenler işlettiği bilinmektedir. Geleneksel Alman kooperatifçiliği, adına “Hanse” denilen birliklerle ortaya çıkmıştır. “Hanse”ler XIII. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar Hamburg, Bremen ve Lübeck şehirlerinde kurulan ve dış ticarete yönelik çalışan kuruluşlardır.

Almanya’da bu şekilde başlayan geleneksel kooperatifçilik çalışmaları, XVIII. yüzyılda, 1743 yılında, Oberharz bölgesinde, Lerbach köyünde, “Cenaze Kaldırma Sandığı” paralarıyla oluşturulan “Tasarruf Sandığı” uygulamasıyla devam etmiştir. Aynı şekilde 1778 yılında Hamburg’ta “Tasarruf Sandığı”, 1816 yılında Breslau’da “Çuhacılar Kooperatifi” kurulmuştur.

Geleneksel kooperatifçilik çalışmalarına örnek çalışmaların en önemlisi Sırbistan’da ortaya çıkan çalışma ve uygulamalardır. Adına “zadruga” denilen bu uygulamaların özünü, tek bir başkanın yönetiminde yürütülen, parçalanmaz toprakların eşitlik ilkesine bağlı olarak büyük aileler tarafından işletilmesi oluşturmaktadır. “Zadruga”larda ortaklığı teşkil eden akraba ve komşu kişiler, iktisadi ve sosyal bir birlik olarak yaşamışlardır. Zadruga; dostluk uğruna, dostluk için anlamına gelmektedir.

Geleneksel kooperatifçiliğin Rusya’da adı ise “mir”lerdir. “Mir”ler de zadrugalarla benzer esaslara sahiptir. “Mir” kelimesi de; “çevre, muhit, alem” anlamına gelmektedir (Hazar 1988).

Bu noktada, Osmanlı toplum yapısı içinde kuruluştan hemen sonrasında var olan, Osmanlı toprak rejimi ve sosyo-ekonomik kurumları yukarıda temel özelliklerinden söz edilen, modern ve geleneksel kooperatifçiliğin temel felsefesine ve ilkelerine sahip olduğu görülmektedir. Elbette farklılıklar vardır. Ancak farklılıkların kaynağının Osmanlı toplum yapısının kendi doğal ve konjonktürel şartlarından kaynaklandığı hususunu da gözden uzak tutmamak gerekir.

Araştırmada yapılan inceleme, tespit ve uygulamalarla; bizdeki adı üretim kooperatifçiliği değilse bile, Osmanlı toprak rejiminin, Fransız Fourier kooperatifçiliği ve İngiliz Owen kooperatifçiliği ile çok ortak ve benzer yönü olduğu ortaya çıkarılmıştır. Aynı şekilde, ahilik ve lonca teşkilatı ile Buchez'in kooperatifçilik düşüncesi ve Gide'in kooperatifçiliği ile karşılaştırılmasında, ahilik ve lonca teşkilatının, mesleki örgütlenmenin ilk örnekleri olduğu ve esnaf kooperatifçiliğini etkilediği ortaya çıkmıştır. Temel farklılıkların yanında, ahilik ve lonca teşkilatına ait yapısal birçok özellik, adı geçen kooperatifçi düşünce ve uygulamalarla örtüşmektedir. Benzer durum Osmanlı toplum yapısının önemli bir örgütü olan vakıflar için de geçerlidir. Vakıflar, temel amaç konusunda farklı bir suruma sahip olmasının yanında, Alman kredi kooperatifçiliğine benzer özelliklere sahiptir. Özellikle Schulze'un kooperatifçiliği ile örtüşen yanları çoğunluktadır.

Bununla beraber, bilindiği gibi, bir kurum ya da kuruluşa kooperatif denilebilmesi için, o kurum ve kuruluşun uluslararası kabul görmüş kooperatifçilik ilkelerine uyması esası söz konusudur. Başka bir deyişle, belirli kimselerin birer ortaklık payı koyarak bir ortaklık kurmuş olmaları ve bu ortaklığın, kooperatifçilik ilkelerini uygulaması gereklidir. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı toprak rejiminin eksikliği ortadadır. Ancak Avrupa'da, hem geleneksel kooperatifçilik, hem de modern kooperatifçiliğin başlangıcı sayılan XIX. yüzyıl kooperatifçiliği de bu anlamda bir takım eksiklikler taşımaktadır. Bu durum kooperatifçiliklerin hemen hemen tümünde söz konusudur. XIX. yüzyıl kooperatifçiliğinin, hangisi ele alınırsa alınsın, ister "Rochdale Öncüleri", ister ondan önce var olan ve isterse ondan sonra ortaya çıkan ve adına kooperatif denilen kurumlarının tamamı bir takım eksikliklerle maluldür. Bunların pek azı eksiksizdir. Bu oluşumların kiminde "ortaklık payı" ilkesi yoktur, kiminde "ortaklık payına faiz" verilmez, kiminde "risturn esası" yoktur. Benzer eksikliklerin en fazla olduğu kooperatifçiliklerden birisi de Alman Raiffeisen kooperatifçiliğidir. Raiffeisen kooperatifçiliği, yukarıda sayılan üç esastan da yoksundur.

Bu noktadan ele alındığında, Osmanlı toprak rejimi, yani tımar sistemi tarımsal üretim kooperatifçiliğinin temeli olabilir. Öte yandan ahilik ve lonca teşkilatı, kooperatifçilik ilkelerinden önemli izler taşısa da, mesleki örgütlerin tarihsel temelini oluşturmaktadır. Osmanlı vakıf sistemi ise kredi kooperatifçiliğine benzeyen yanlara sahip olsa da günümüz vakıflarının öncü örgütleri konumunda olduğu söylenebilir.

Bütün bu değerlendirmelerin sonucunda, XIX. yüzyılda Mithat Paşa'nın önderlik ettiği ve tamamen kendine özgün olarak kurduğu ve daha sonra Ziraat Bankası'nın kuruluşunu sağladığı "Memleket Sandıkları" ve onun devamı olan "Menafi Sandıkları" uygulamasının, kooperatifçiliğimizde yeni bir dönem olduğunu söylemek mümkün ise de, mirî toprak rejimi yani tımar sisteminin de tarımsal üretim kooperatifçiliğimizin başlangıç noktasında olduğu söylenebilir.

Birçok ülkede çok önceleri başlayan kooperatifçilik çalışma ve uygulamalarının, kesintisiz devamına karşın, Osmanlı Devleti'nde, özellikle toprak rejiminin devam etmeyerek XIX. yüzyıl kooperatifçiliğine dönüşmemesinde, daha XVI. yüzyılda başlayan bozulmalar ve XIX. yüzyıla gelindiğinde artık yapısal hale gelen iltizam usulü ve mültezimlerin etkisi büyüktür. Bununla beraber toprak rejimi ile ilgili önemli değişimler ve yıkımlar, 1839 Tanzimat Fermanı ve 1858 yılında çıkarılan Arazi Kanunu (Arazi Kanunname-i Hümayun) ile olmuştur.

Bütün bu olumsuzluklara ve dönüşmemelere rağmen, tımar sistemi, tamamen kendine özgün yapısıyla, tarımsal üretim kooperatifçiliğinin temeli olmuş ve birçok yönden tarımsal üretim kooperatifçiliğine örnek ve birçok kooperatifçiye de ilham kaynağı olmuştur.

Günümüz ekonomilerinde önemli yer tutan gelişmekte olan ülkeler, kooperatiflerden çok şey beklemektedir. Bu beklentilerin temel nedeni, kooperatiflerin ulusal kalkınma için üstlenebilecekleri rolün büyüklüğüdür. Bu beklentilerin en büyük tehlikesi de kooperatiflerin özerkliğinin tehlikeye girmesi ve bir devlet kurumu niteliği kazandırılmak istenmesidir.

Bu nedenle kooperatifçilik olgusu ve kooperatifler doğru algılanmalı, devletle olan ilişkileri doğru bir temele oturtulmalıdır. Çünkü unutulmaması gereken en önemli husus, kooperatiflerin sosyal ve ekonomik hedeflere ulaşmayı sağlayan kurumlar olduğu gerçeğidir. Bu gerçek, Avrupa'da henüz kooperatifçilik çalışmasının başlamasından yıllar evvel toprak

rejimi ve sosyo-ekonomik kurumlarıyla kooperatifçiliği başlatmış ve uygulamış bir toplumsal yapının ve coğrafyanın üzerinde yer alan ülkemizin, kooperatifçiliği, XXI. yüzyılda daha aktif ve daha etkin olarak uygulaması, hem sosyal hem toplumsal hem tarihi ve hem ekonomik gerekliliktir.

Özellikle tarımsal kooperatifçilikte, arazi durumunun, Osmanlı toprak rejimi ile ve tarımsal üretim kooperatifçiliği ile yakın bir ilişkisi olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Cumhuriyet rejimimizin en önemli tarafı olan “sosyal devlet” olgusu kooperatifçilik temel ilkeleri ile örtüşmektedir. Osmanlı toprak rejimi; arazi kullanımında, kendi kendine yetecek (geçimlik) tarım esasını ve tarımın ekonomik ve sosyal bir güç haline geleceği tarımcılık boyutlarını belirlemiştir. Buradan hareketle, verimli tarım işletmeciliğini gerçekleştirecek, ideal toprak büyüklüğü yeniden sağlanmalıdır. Bunun en önemli yolu, toprak reformu politikaları ve üretim kooperatifçiliğinin sağlıklı bir yapıya kavuşturulmasıdır. Ülkemizin tarım işletmelerinin % 86’sında bitkisel ve hayvansal üretim birlikte gerçekleştirilmektedir. Öyleyse çok amaçlı kooperatifçilik düşüncesiyle yapılacak tarımsal kooperatifçilik son derece önemlidir.

Türkiye, bir yandan tarihi bağlar içinde Osmanlı toprak rejimi ve Osmanlı sosyo-ekonomik kurumlarının yapısından istifade etmeli, bu birikimi değerlendirmeli, öte yandan günümüzün uluslararası forumlarında benimsenen kooperatifçilik ilkelerine uymayı, bu ilkelere uygun kooperatifçilik çalışmaları yapmayı ve buna göre örgütlenmeyi gerçekleştirmelidir. Tarihin derinliklerinde yer almış ve bugün itibarıyla fonksiyonlarını yitirmiş kurumlara övgüler düzmenin bugüne ve yarına hiç bir faydası yoktur. Asıl olan geçmişin güçlü bağlarından bugüne ve yarına dair, kalıcı ve barışçıl gelişmeler ortaya çıkarmaktır. Birçok konuda Avrupa’nın kurum ve kuruluşlarına benzer çalışmaların yapıldığı ülkemizde kooperatifçiliğin Avrupa’ya göre geri kalması manidardır.

Türkiye’nin sosyal kalkınması için gerekli olan bir diğer nokta, kooperatiflerin ortaklık ve yönetimle ilgili sorunlarıdır. Bu anlamda ortakların yönetime doğrudan katılımının sağlanması ve ortakların menfaatlerinin takip edilmesi şarttır. Bu gerçekleşirse, kooperatifçilik, gerçek manada toplumsal bir güç haline gelir ve bu şekilde, kooperatif ortaklarının rekabet ortamının altında ezilmesi önlenmiş olur.

Ülkemiz kooperatifçiliği, kronik olarak finansman sorunu yaşadığı kadar demokratikleşme ve profesyonelleşme sorunu da yaşamaktadır. Artık merkezileşme, yerini demokratikleşme ve yönetimde profesyonelleşmeye bırakmalıdır.

Ahilik ve lonca teşkilatı, yaşamın en önemli malzemesinin para kazanmak olmadığını, insanca ve dostça yaşamın hayatın olmazsa olmazı olduğunu yüzyıllar önce ortaya koymuştur. Ahilik ve lonca teşkilatı, Avrupa'da bir çok mesleki örgüte örnek olmuş yapılardır. Benzer düşüncüyü, Avrupa'da, XIX. yüzyıl kooperatifçilerinden, başta Owen olmak üzere bir çoğu defalarca ve ısrarla ifade etmiştir. Bu noktadan hareketle, gerek esnaf üretim kooperatifçiliğimizde, gerek esnaf mesleki örgütlenmemizde ahilik ve lonca teşkilatı ilke ve anlayışından istifade etmek mümkündür.

Osmanlı toprak rejiminin, çağının en ileri, en modern tarımsal üretim kooperatifçilik hareketi olduğu söylenebilir. Çünkü döneminde gelişmeleri en çabuk uygulamış ve hem askeri hem ekonomik yönden üstünlükler sağlamıştır. Öyleyse ülkemizin günümüz kooperatifçiliği de, en yaratıcı, en yeni düşünceleri içinde barındırmalıdır. Kooperatifçiliğimiz bu şekilde, toplumsal gelişmenin önderi, toplumsal refahın da rehberi olmak durumundadır.

Osmanlı toprak rejiminin en üst düzeyde hedefi, tarımsal üretim olmuştur. Tarımsal üretimin artması, tarımsal üretimin azalmaması esas konusunu oluşturmuştur. Türkiye'nin tarımsal kooperatifçiliğinin mutlaka bu açıdan ele alınması ve verimliliği artırıcı çalışmaların yapılması gerekir. Bununla beraber tarımsal üretim kooperatifçiliğimizin sürdürülebilir kalkınma içinde yer alması da sağlanmalıdır. Bunun için de, işin ehline bırakılması ve herkesin yaptığı işe saygı duyması ve yaptığı işi seviyor olması gerekir.

Osmanlı toprak rejimi, sadece bir sipahi ile yüzlerce hektar alanın verimli bir şekilde üretim alanı olarak kullanılmasını ve topraktan alınacak ürünün vergisinin toplanmasını sağlamıştır. Öyleyse kooperatifçiliğimizde de artık, fazla bürokrasi ve fazla çalışan eleman yerine, en az bürokrasi ile ve en az elemanla en yüksek üretim gerçekleşmelidir. Bunun yolu da kooperatifçiliğin felsefesi olan ekip çalışmasıdır. Denetim mekanizmasının doğru kullanılmasını sağlamaktır. Denetim, korkulan ve cezai olarak uygulanan bir sistem değil, yol gösterici bir rehber ve bir oto- kontrol sistemi olarak algılanmalıdır.

Kooperatifçilik, Avrupa’da ortaya çıkışından çok daha önce, ülkemizde mevcut olmasına rağmen, bu konuda Avrupa, ülkemizden çok daha öndedir. Bunun da temel sebebi eğitimidir. Bu nedenle kooperatifçiliği daha yaygın hale getirmek için, kooperatifçilik ruhunu ve düşüncesini aşılacak eğitim anlayışının verilmesi gerekir. Bu, özellikle, orta öğrenimde daha ciddi bir kooperatifçilik eğitimiyle mümkündür. Kooperatifçilik eğitimi, mutlaka önemsenmeli ve ağırlıklı olarak verilmelidir. Verilecek eğitim, kooperatifçilik bilgisi ve ilkelerinden, iş idaresi ve işletme yönetimine kadar geniş bir alanda olmalıdır. Özellikle amatör konumunda olan kooperatif yöneticileri, kooperatif menfaatleri konusunda mutlaka eğitilmelidir. Bununla beraber, kooperatifler sosyoloji, sosyal psikoloji, kooperatifçilik, iktisat ve tarım gibi konularda uzman kişilerden danışmanlık hizmeti almalıdır.

Türkiye, dışa açılma hususunda genelde mütereddit bir tavır içinde olmuştur. Bu tavır kooperatifçilik konusunda terkedilmelidir. Bundan hareketle, diğer ülkelerin kooperatifleri ve kooperatifçilerinden başta eğitim olmak üzere destek ve yardım alınmalı, İCA’nın her türlü çalışma ve oluşumlarının yanında aktif olarak yer almalı ve birlikte hareket edilmelidir. Bu noktada, COPAC’dan, sanayi ve el sanatları kooperatifleri olarak UNIDO’dan, okul kooperatifleri olarak UNESCO’dan, sanayi kooperatifleri olarak UNDP’den ve konut yapı kooperatifleri olarak UN-HABITAT’tan yardım ve destek alınmalıdır. Bunun yanında BM Sermaye Geliştirme Fonu ve Dünya Gıda Programı gibi kuruluşlardan da yardım ve destek alınmalıdır.

Kooperatifçiliğin gelişmesi hususuna bir diğer gerçeklik, en büyük desteğin devlet tarafından sağlanması gerektiği gerçeğidir. Bu destek, tarım ve fiyat politikaları, pazar düzenlemeleri, uygun bir tarımsal kredi düzeni, tarım kesimine sermaye akışının sağlanması, elverişli yasal ortamın oluşması, genel alt yapının düzenlenmesi, araştırma, eğitim ve sermaye temini gibi konularda yapılmalıdır.

Osmanlı toprak rejiminin en farklı yanı kayıt nizamıdır. Mirî arazi haline getirilen topraklarla ilgili her şey, günlük olarak, Tahrir Defterlerinde, Ruznamçelerde ve Mühimme Defterlerinde takip edilmiş ve kayıtları muhafaza altına alınmıştır (Göyünç 1996, Howard 1986, 1987, Afyoncu 2005). Aynı şekilde ahilik- lonca ile ilgili İhtisapnameler ve Fütüvvetnameler de hala mevcuttur. Vakıfların “vakfiyeleri” de bir tarihi belge niteliğinde saklanmaktadır. Mevcut kayıtlar incelenmeli, araştırmacıların kullanımına sunulmalıdır. Ayrıca bu kayıtların, o günün en ilerici kayıt sistemleri olduğu gerçeğinden hareketle

bugünkü kooperatifçiliğimizin de, muhasebe ve kayıtlar sistemi açısından uluslararası standartlar konusunda en üst düzeyde olması sağlanmalı ve mali bilgiler net ve berrak olmalıdır.

Osmanlı toprak rejiminde, zenginlik toprağın bizatihi kendisinde değil, onun üretime dönük yüzündedir. Esas olan toprağın sahibi olmak değil, o toprağı işleyip ürün çıkarmaktır. Oysa günümüzün kapitalist düşüncesi bu konuyu revize etmiştir. Toprak, bir üretim aracı olmaktan çıkmış, bizzat sermaye niteliğine dönüşmüştür. Bu ise tarımsal üretim anlamında bir bozulmadır. Bu bozulmayı geriye döndürebilecek en önemli güç; kooperatifçiliktir. Kooperatifçilik; toprağın kolektif ekim-biçim ve kullanımını sağlayan bir yönelimi gerçekleştirebilecek güce sahiptir. Kooperatifçilik; çiftçiliğin, tarım üretiminin yoğunlaşması ve uzmanlaşmasını, modern makinelerin en etkin bir biçimde kullanımını ve üreticilerin insanca yaşamasını sağlayabilecek en önemli sosyo-ekonomik faktördür. Kooperatifçilikle toprağın mülkiyeti korunmalı, ancak toprağın küçük parçacıklara bölünmesi de mutlaka engellenmelidir.

Kooperatifçilik; uluslararası bir özelliğe sahiptir. Ülkemizin üzerinde bulunduğu coğrafyanın çeşitli sebeplerle kavga ve savaş ortamına yakın olduğu ortadadır. Ulus olarak da en fazla ihtiyacımız olan şey dostluk, barış ve kardeşliktir. Bu özellikler kooperatifçilikte, kooperatifçiliğin ruhunda mevcuttur. Çünkü kooperatifçilik demek; barış ve kardeşlik demektir. Ayrıca kooperatifçiliğin barış ve kardeşliği, sözde barış ve kardeşlik değildir.

Kooperatifçilik, sistematik olarak, toplumsal kavgaları ortadan kaldırmak, dostluğu, kardeşliği ve barışı kalıcı kılmak gibi son derece farklı bir misyona sahiptir. İşçi ve işveren, alan ve satan ev sahibi ve kiracı, üretici ve tüketici ancak kooperatifçiliğin şemsiye altında, bir arada, her türlü kin ve nefretten uzak bulunabilir.

Bugün demokratik açıdan geri kalmışlığımızın, kooperatifçiliğimizin durumuyla yakın ilgisi vardır. Çünkü kooperatifçiliğin ortaya koyacağı başarı, ekonomik olduğu kadar toplumsal gelişmelerle de ilgilidir. Özellikle tarımsal kooperatifçiliğin başarılı bir şekilde gelişmesi, büyümesi, ekonomik ve toplumsal hayatın etkili bir unsuru olması, ekonomik gelişmeler yanında politik ve toplumsal yaşamı etkileyecektir.

Kooperatifçilik; eğitim, dostluk, kardeşlik, işbirliği ve dayanışma olduğu kadar demokratiklidir. Öyleyse ne kadar çok sağlıklı ve etkili bir kooperatifleşme gösterebilirsek, o kadar çok eğitilmiş, birbiriyle barışık ve demokratik bir toplum olabiliriz demektir.

Ülkemizde, kooperatifçiliğin, özel mülkiyete karşı olduğu şeklinde yanlış ve yaygın bir anlayış mevcuttur. Bu, kooperatifçiliğin aşırı servet farklarına karşı olan özelliğinin yanlış yorumlanmasından ileri gelmektedir. Oysa kooperatifçilik, sistematik olarak uygulanırsa, hem gelir dağılımındaki dengesizlikler ortaya çıkmaz ve hem de özel mülkiyet zedelenmeden varlığını sürdürebilir.

Kooperatifçiliğin özünü; “birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için” kuralı belirler. Bu kuralın içinde karşılıklı dayanışma, karşılıklı yardım, saygı, fedakârlık ve feragat etmek vardır. Kooperatifçilik, özgür düşünce, bağımsızlık, demokratik yönetim ve insan haklarına saygıdır. Günümüz dünyasının en çok ihtiyaç duyduğu husus olan, insanın insanı sömürmemesi, sosyalleşme ve sosyo-ekonomik adalet, tarihin derinliklerinden sahip olduğu güzellikleri bugüne taşıyan kooperatifçilik ve kooperatifçi düşünce sistemi ile var olabilir.

10. KAYNAKLAR

- Adanır O (2004). Osmanlı ve Ötekiler. Dokuz Eylül Yayınları, 145,391s, İzmir.
- Adar G (1990). Urbanization: The Catalyst Speeding Changes in The Kibbutz Family And in The Status of Kibbutz Women. The Institute For Research And Study of The Kibbutz and The Cooperative Idea, The University of Haifa, 2s, İsrail.
- Afyoncu E (2005). Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları II, Belgeler, Cilt XXVI, Sayı 30. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 86-88s, İstanbul.
- Ağaoğlu S (1939). Küçük Sanat Meseleleri, Türkiye’de ve Başka Yerlerde. Üniversite Kitabevi, 74s, İstanbul.
- Akdağ M (1963). Celali İsyanları(1550–1603). Ankara Üniversitesi DTCTF Yayını, 31s, Ankara.
- Akdağ M (1974). Türkiye’nin İktisadi ve İctimaî Tarihi C.1. Tekin Yayınevi, 490,512s, İstanbul.
- Akdağ M (1975). Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası. Bilgi Yayınevi, 33s, Ankara.
- Akdağ M (1995). Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Hayatı. Cem Yayınevi, 1-1 0s, İstanbul.
- Akgündüz A (1996). İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi. 40, 209-230s, İstanbul.
- Aksoy S (1984). Tarım Hukuku. A.Ü.Ziraat Fakültesi Yayınları No:907, 106-156s, Ankara.
- Aktan C.C. (1986). Bir Vergi Tahsil Usulü Olarak İktâ Sistemi. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Sayı 44:165-173s, İstanbul.
- Arman Ş (2005). Dünyada Fakirliğin Önündeki Engellerin Kaldırılmasında Kooperatifler Görev Alabilir Mi? Karınca Dergisi, 825: 40-45
- Aslan N (1998). Osmanlı Toplumunda Para Vakıflarının Kurumsallaşmasında Rol Oynayan Faktörler. Dini Araştırmalar Dergisi, 2: 97-102, Ankara.
- Aşıkpaşazade (Haz. Atsız N) (1952). Aşıkpaşa Tarihi. MEB Yayınevi, 39,51,104s, İstanbul.
- Avcıoğlu D (1968). Türkiye’nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın). Bilgi Yayınevi, 11,15,26s, Ankara.
- Aynî Ali Efendi (Çev. Tunçer H) (1964). Osmanlı İmparatorluğu’nda Eyalet Taksimatı Toprak Dağıtımı ve Bunların Mali Güçleri. Gürsoy Basımevi, 3,38,44s, Ankara.
- Balıvet M (Çev. Güntekin E) (2000). Bedreddin Tasavvuf ve İsyan. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 10,109s, İstanbul.

- Balkan K (1957). Babil’de Feodalizma Araştırmaları. Ankara Üniversitesi DTCTF Yayını, 2,44,45s, Ankara.
- Barkan ÖL (1940). Türk Toprak Hukukunda Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi, Tanzimat I. Maarif Matbaası, 321, 421s İstanbul.
- Barkan ÖL (1943). XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak.Yayımları, 8-35, 296-326, 724s, İstanbul.
- Barkan ÖL (1948). Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseselerinin Şer’iliği Meselesi. İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, 10:3-4, 203-224, İstanbul.
- Barkan ÖL (1948). Osmanlı Devleti’nde Çiftçi Sınıflarının Hukuki Statüsü. Ülkü Dergisi 50:100,110-116, İstanbul.
- Barkan ÖL (1963). İmaret Siteleri, Fatih Camii ve İmaret Tesisleri. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 234-241, İstanbul.
- Barkan ÖL (1980). Türkiye’de Toprak Meselesi Toplu Eserler I. Gözlem Yayınları, 467-475s, İstanbul.
- Barkan ÖL (1996). Faizle İşletilen Paralara Ait Kayıtlar Edirne Askeri Kassamı’na Ait Tereke Defterleri (1545-1659) Belgeler. Türk Tarih Belgeleri Dergisi, 3:5:34, Ankara.
- Barkan ÖL –Ayverdi EH (1970). İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli. İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, s.VIII, 1 nolu cetvel, İstanbul.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi (2000). Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 134s, İstanbul.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi (2000). Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Divanı Hümayun Bab-ı Asafi ve Defterhane-i Amire Defterleri, 9-15s, İstanbul.
- Bayram M (2008). Fatma Bacı ve Bacıyanı-ı Rum. Nüve Kültür Yayınları, 41s, Konya.
- Beki A (2005). İslam’da Güncel Ticari Meseleler. Bekke Yayınları, 196s, Kayseri.
- Berki Ş (1973). Cumhuriyet Devrinde Toprak Rejimi. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 30:1-4: 85-120, Ankara.
- Berki Ş (1981). Vakıflar. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 38: 1-4 133 -164, Ankara
- Bülbül Z (2000). Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi. Nobel Yayın-Dağıtım, 154, 185s, Ankara.
- Büyükakıllı K (2007). Kooperatif İşletmeciliği ve Tarımsal Sanayiler. Çukurova’da Sanayileşme ve Çevre Sempozyumu Bildirileri. Mersin Üniversitesi Tarsus Meslek Yüksek Okulu Yayınları, Mersin.

- Cin H (1985). Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması 2. Baskı. Boğaziçi Yayınları, 45-68s, İstanbul.
- Çağatay N (1952). Fütüvvet –Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1:3-4, 59-84, Ankara.
- Çağatay N (1974). Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Yayın No123, 34,59s, Ankara.
- Çağatay N (1981). Fütüvvetnameler nedir ? Niçin Düzenlenmişlerdir ? VIII. Türk Tarih Kongresi, C:II'den ayrı Basım, Ankara.
- Çağatay N (1988). Anadolu Türklerinin, Ekonomik Yaşamları Üzerine Gözlemler. Belleten Dergisi, LII, Sayı 203, 493-500s, Ankara.
- Çıkın A (2007). Değişen Dünya Koşulları ve Kooperatifçilik. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, 3-5, 15-32s, İzmir.
- Çiftçi C (2004). 18. Yüzyılda Bursa'da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri, Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt XXIII, Sayı 36:79-102, Ankara.
- Devellioğlu F.(1992). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat. 444s, Ankara.
- Divitçioğlu S (1967). Asya Üretim Tarzı Ve Osmanlı Toplumı. İ.Ü.İ.F. Yayınları, 27-28, 73,104-105s, İstanbul.
- Doğan DM (1990). Tarih ve Toplum. Rehber Yayınları, 119-132, 217s, Ankara.
- Döndüren H (1998). Günümüzde Vakıf Meseleleri. Erkam Yayınları, 97s, İstanbul.
- Dukas (Çev. Mirmiroğlu VL) (1956) Bizans Tarihi. Fetih Derneği Yayınları, 34s, İstanbul.
- Duman T (1999). Osmanlılarda Sosyal Güvenlik ve Yardımlaşma, Milli Eğitim Dergisi, 143:176, Ankara.
- Ekinci Y (1991). Ahilik. Sistem-Ofset Matbaası, 15, 27, 91-111,165-166s, Ankara.
- Engels F (Çev: Ünal Ö) (1978) Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm. Sol Yayınları, 35-48, 67s, Ankara.
- Engels F (Çev. Somer K) (1975). Almanya'da Burjuva Demokratik Devrim. Sol Yayınları, 407-432s, İstanbul.
- Erdost Mİ (2005). Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı İmparatorluğunda Mülkiyet İlişkileri. Onur Yayınları, 159, 96,174s, Ankara.
- Erginay A (1954). Kooperatif Kanunları Hakkında Milletlerarası Çalışma Teşkilatı Ekspertler Raporu. Cenevre 1953 (Çeviri) Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Seri B, 5:34s, Ankara.

- Eşrefoğlu R (Çev: Arıkan Y) (1977). Müzekk'in Nüfus. Saadet Yayınevi, 99s, İstanbul.
- Fındıkoğlu ZF (1968). Kooperatifçilik Temel Bilgileri. Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Yayın No17, 6-13, 21-34, 92, 151, Ankara.
- Fine B, Hardach G ve Karras D (Çev: Çaklı S) (1993). Sosyalist İktisadi Düşüncenin Kısa Tarihi. İmge Kitabevi,124s, Ankara.
- Genç M (1975). Osmanlı Maliyesinde Mâlikâne Sistemi. Türk İktisat Tarihi Semineri, 231-232s, Ankara.
- Genç M (2005). Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi. Ötüken Yayınları, 22, 45-49, 71, 88s İstanbul.
- Gölpınarlı A (1968) Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin. Eti Yayınları, 28s, İstanbul.
- Gönencan Z (2001). Osmanlı Döneminde Sosyal Güvenlik Sistemleri. Çimento İşverenleri Yayınları, 36-37s, İstanbul.
- Göyünç N (1996) Timar Ruznamçe Defterleri'nin Biyografik Kaynak Olarak Önemi. Belleten, Cilt LX, Sayı 227 (Nisan 1996):127-138, Ankara.
- Gülerman A ve Taştekil S (1993). Ahi Teşkilâtının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerine Etkileri. Kültür Bakanlığı Yayınları, 55s, Ankara.
- Güllülü S (1977). Ahi Birlikleri. Ötüken Yayınları 63-65, 124, 166-170, İstanbul.
- Gülvahaboğlu A (1991). Sosyal Güvenlik Öncüsü Ahi Evran Veli ve Ahilik. Memleket Yayınları, 178s, İstanbul.
- Gürsel N (1976). Thomas Münzer, Şeyh Bedreddin ve Nazım Hikmet. Birikim Dergisi. 17:28, İstanbul.
- Güven HS (1994). Endüstriyel İşçi Kooperatifleri. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, 26-46s, Bursa.
- Halaçoğlu Y (1993). Osmanlı Devlet Teşkilatı, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi. 380-381s, İstanbul.
- Hamitoğulları B (1986). İktisadi Kalkınmamızda Ahiliğin Anlamı ve Önemi, Ahilik ve Esnaf. Yaylacılık Matbaası, 73,85s, İstanbul.
- Hammad N (Çev: Ulusoy R) (1996). İktisadî Fıkıh Terimleri. İz Yayınları, 280s, İstanbul.
- Hazar N (1988). Kooperatifçilik Tarihi. Kooperatifçilik Kurumu Yayınları No: 72, 35-70, 124-160,169-215, Ankara.
- Howard D (1986) The BBA Ruznâmçe Tasnifi; A New Resource for the Study of the Ottoman Timar System, Turkish Studies Association Bulletin, X/1:11-19, İndiana USA.

- Howard D (1987) The Ottoman 'Timar' System and its Transformation (1563-1650), University, 41-76, Indiana USA.
- Hüsrev İ (1932). Türkiye'de Derebeylik Rejimi. Kadro Mecmuası Yayınları, 7-16, 8-30, İstanbul.
- Hüsrev İ (1934). Türkiye'de Köy İktisadiyatı. Kadro Mecmuası Yayınları, 152s, İstanbul.
- Ica, International Council On Archives, www.ica.org, (Erişim Tarihi 22.04.2003)
- Ilıcak A (2003). Sherman Antitröst Yasasının Ortaya Çıkışı: Yanılsamalar ve Gerçekler. Rekabet Kurumu Yayınları, 20-32s, Ankara.
- Imber C (Çev:Yalçın Ş) (2002). Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 255s, İstanbul.
- İbn-i Batuta (Çev. Şerif M) (1978). Seyahatname-i İbn-i Batuta. MEB Yayınları, 315-316s, İstanbul.
- İçöz Y (2004). Teae- Bakış Dergisi, Sayı 6, Nüsha 4:6-7.
- İnalcık H (1993). Osmanlı İmparatorluğu. Eren Yayınları, 23s, İstanbul.
- İnalcık H (1990). Köy, Köylü ve İmparatorluk. V.Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, 1-3 Ankara.
- İnalcık H (2009) Devlet-i Aliye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I . T. İş Bankası Yayınları, 245-254s, İstanbul.
- İnan İH (2008). Türkiye'de Tarımsal Kooperatifçilik ve AB Modeli. Genişletilmiş 2. Baskı, İTO Yayınları, 23-54, 161-181s, İstanbul.
- İpekçi İC (1975). Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi. Cem Yayınevi, 60-99, 176-177, İstanbul.
- Higgins J B (1944). The Co-Operator. Vol. 18 No 5:13-19, London.
- Kara M (2003). Kooperatifçilik. Eduser Yayıncılık, 17-67s, Bolu.
- Karpat HK (1967). Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller. Simurg Kitabevi, 72s, İstanbul.
- Kaşgarlı M (1995). Divan-I Lugati't-Türk. Türk Dil Kurumu Yayını, 90s, Ankara.
- Kautsky K (Çev. Özügül O) (2006). Thomas More ve Ütopya. Pencere Yayınları / Edebiyat Dizisi, 45-63s, İstanbul.
- Kazıcı Z (2003). Osmanlı Vakıf Medeniyeti. Bilge Yayınları, 33-49, 81-82, 137-237, İstanbul.

- Keleş H (2001). Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadî Sonuçları Üzerine Bir Çalışma. Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi 21:1:189-207, Ankara.
- Keyder Ç (1993) Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923-1929. 18s, Ankara.
- Kınalızade (Haz: Kahraman A) (1980). Devlet ve Aile Ahlâkı II. Binbir Temel Eser Tercüman Yayınları, 283s, İstanbul.
- Kıslev Y (2004). Recent Experience With Agricultural Co-Operatives in Israel, 1-3, www.Departments.Agri.Huji.Ac.İl/Economics/Cooperatives.Pdf. (Erişim Tarihi 20.11.2004).
- Koçi Bey (Haz: Aksüt AK) (1997). Koçi Bey Risalesi. MEB Yayınları, 78s, İstanbul.
- Küçükömer İ (1996). Düzenin Yabancılaşması. Bağlam Yayınları, 38s, İstanbul.
- Köprülü MF (1931). Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri. Türk Hukuk ve İktisat Mecmuası, 1:12-13, 40, 215-232, İstanbul.
- Köprülü B (1951). Tarihte Vakıflar. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 8:3-4:479-518, Ankara.
- Leiser D ve Zaltsman J (1990). Economic Socialization in Kibbutz And The Town in Israel, Journal of Economic Psychology, 11:558, İsrail.
- Mardin E (1947). Toprak Hukuku Dersleri. 16-25s, İstanbul.
- Marks K (Çev. Alaaddin Bilgi) (1975) Kapital c.1 Kitap III, Sol Yayınları, 81s, Ankara.
- Mülayim ZG (2010). Kooperatifçilik.Güncellenmiş 6. Baskı, Yetkin Yayınları, 17, 29-78,157-160s, Ankara.
- Neşri (Haz: Unat FR ve Köymen MA) (1949). Kitab-ı Cihan-Nüma. 112-113, 209s, Ankara.
- Nişancı Ş (2002). Osmanlı İktisat Zihniyeti.Okumuş Adam Yayınları, 75-89, 109s, İstanbul.
- Nizamü'l-Mülk (Haz. Köymen MA) (1990). Siyasetname. Kültür Bakanlığı Yayınları, 22-91s, Ankara.
- Ocak AY (1996). Fütüvvet. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 13:262-263, İstanbul.
- Onar SS (1966). İdare Hukukunun Umumi Esasları I. İsmail Akgün Matbaacılık- Hak Kitabevi, 113-114s, İstanbul.
- Orhonlu C (1967). Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı. İ.Ü.E.F Yayınları, 12s, İstanbul.
- Ögel B (1982). Türk Kültür Tarihine Giriş. Kültür Bakanlığı Yayınları, 3s, Ankara.

- Örnekleriyle Türkçe Sözlük (1995). MEB Yayınları, (4 C), 887s, Ankara.
- Örs FH (1965). Kooperatifçilik II. 78s Ankara. (Bureau International Travail'm 1956'da Genève'de yayınladığı "La Cooperation" adlı kitaptan aynen alınmış olan yayınlanmamış ders notları, Ankara-1964-65.)
- Özcan T (2003). Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 28-50s, Ankara.
- Özdemir G (2005). Cooperative-Shareholder Relations in Agricultural Cooperatives in Turkey. Journal of Assian Economics, Volume 16, Issue 2, 315-325s.
- Özdemir G ve Başaran B (2003).Türkiye'de Koopertaifçiliğin Fikir, Anayasa ve Kalkınma Planları Çerçevesinde İncelenmesi. Üçüncü Sektör Kooperatifçilik Dergisi, Sayı:142, 33-46s, Ankara.
- Özkaya Y (1985). XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 65s, Ankara.
- Öztürk M(1999). 1616 Tarihli Halep Avarız-Hane Defteri. AÜ OTAM, Sayı:8:249-293, Ankara.
- Öztürk N (1995) Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi. TDV Yayını, 138s, Ankara.
- Pakalın MZ (1993). Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. 50-57s, 498-503s, İstanbul.
- Parmaksızoğlu İ (1982). Türklerde Devlet Anlayışı. Başbakanlık Basımevi, 9s, Ankara.
- Petrosyan YA (Çev. Beyhan M ve Hacıhasanoğlu A) (1974). Sovyet Gözüyle Jöntürkler. Bilgi Yayınevi, 36s, Ankara.
- Sarıkaya MS (1998). Bektaşî-Alevilerde Bir Duâ: Nâd-ı Ali. SDÜİF Dergisi, Sayı 5:67-74, Isparta.
- Sayı A (1987). Faiz ve Faizin Tarihi Gelişimi, Faizsiz Yeni Bir Bankacılık Modeli. İSAV Yayınları, 19-35s, İstanbul.
- Saymen S (1953). Türkiye'de Sosyal Sigortaların Gelişme Hareketleri ve Yeni Temayülleri. İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, 18:3-4, 1067-1068, İstanbul.
- Sencer M (1999). Osmanlı Toplum Yapısı. Sarmal Yayınevi, 56, 66, 173-270s, İstanbul.
- Şanda HA (1975). Reya ve Köylü. Habora Kitabevi, 20s, İstanbul.
- Şeker M (1993). İbn-i Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahilik. 71,72s, Ankara.
- Şibil B (1985). Vakfın Mali Bünyesi ve Kaynakları, 2.Vakıf Haftası Konuşmalar, Tebliğler. 1984, 111-112, Ankara.

- Şimşek M (2002). Ahilik. Hayat Yayınları, 18-50,133-187s, İstanbul.
- Umur Z, Schwarz AB, Rado T (1965). Roma Hukuku Tarihine Giriş. Fakülteler Matbaası, 62s, İstanbul.
- Uzunçarşılı İH (1965). Osmanlı Tarihi. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 779s, Ankara.
- Üçok C (1943). Osmanlı Devlet Teşkilatında Tımarlar. AUHF Dergisi 1:4:259-552, 2:1:85-129, Ankara.
- Ülgenalp N (1949). Evvelki Hukukumuzda Gayrimenkule Tasarruf Belgeleri. Adalet Dergisi, Sayı 4:369, Ankara.
- Ülgener S (1951). İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri. İ.Ü. Yayınları, 48s, İstanbul.
- Ünal M A (1995). Mühimme Defteri 44. Akademi Kitabevi, Vs.İzmir.
- Tabakoğlu A (1999). Osmanlı İçtimaî Yapısının Ana Hatları, Osmanlı 4 Toplum. Yeni Türkiye Yayınları, 17-23, 189s, Ankara.
- Talas C (1967). Sosyal Politika, I.Kitap, Sosyal Politikaya Giriş ve Tarihsel Gelişim. Yenilenmiş Üçüncü Bası. Sevinç Matbaası, 593s, Ankara.
- Talas C (1972). Sosyal Ekonomi, İkinci Kitap. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilgiler Fakültesi Yayınları. No: 337 Sevinç Matbaası, 590s, Ankara.
- Tezel Y (2002). Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 359-371-383s, İstanbul.
- Timur T (1979). Kuruluş ve Yükseliş Dönemlerinde Osmanlı Toplumsal Düzeni. Turan Kitabevi, 157-215s, Ankara.
- Timuroğlu V (1967). Toprak Reformunun Nedenleri. Ulus Gazetesi (Yayın Tarihi: 22.09.1967).
- Turan O (1948). Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku. Belleten Dergisi, XII/47:554, Ankara.
- Turan Ş (1990). Türk Kültür Tarihi. Bilgi Yayınevi, 316-319s, Ankara.
- TDVİA (1988). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1:541, İstanbul.
- Valko L (Çev: Önen R) (1965). Bugünkü Rochdale İlkeleri. Karınca Dergisi, Sayı No 345:65-73.
- Velidedeoğlu H V (1940). Tanzimat ve Kanunlaştırma Hareketleri, Tanzimat Tanzimat I. Maarif Vekaleti Neşriyatı, 153, 180s, İstanbul.
- Velidedeoğlu H V (1963) Türk Medeni Kanunu. İÜ Yayını,16s, İstanbul.

Villard M (Çev. Say Ş) (2000) Babeuf'tan Dimitrov'a Sosyalist Savunmalar. Evrensel Basım Yayın / Anı Dizisi, 17-25s, İstanbul.

Yaman A (1974). Osmanlı Toplumunda Ticaret Zanaatın Organizasyonu. Gerçek Dergisi 2:6, İstanbul.

Yazgan T (1980). Sosyal Güvenlik Açısından Zekat. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 21s, İstanbul.

Yediyıldız B (1984). XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu. Vakıflar Dergisi, C. XVIII, 18:14-24, Ankara.

Yediyıldız B (2001) Vakıf Maddesi, İslam Ansiklopedisi, C. XIII:153, İstanbul.

Yener C (1970). Vâridât. Elif Yayınları, 28s, İstanbul.

Yerasimos S (2000). Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye. Belge Yayınları, 33-34, 277s, İstanbul.

Yücekök A (1967). Kapitalizmin Yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu. Cumhuriyet Gazetesi, (Yayınlanma Tarihi: 22.06.1967).

www.turkiyemillikoop.org.tr (erişim tarihi, 24.11.2009)

www.turkhukukkurumu.org.tr (erişim tarihi, 7.7.2010)

<http://www.turnadergisi.de> (erişim tarihi, 18.06.2010)

EKLER

EK-1 (1516 Tarihli) Bosna Kanunnamesi'nin Osmanlıca ve Türkçesi

BOA, Tapu Tahrîr Defteri, Numara: 56

1516 TARİHLİ BOSNA KANUNNAMESİ (Osmanlıca)

[Bosna livasındaki toprak düzeninin bozulmaması; eski ve yeni çiftlik sahiplerinden mükellef oldukları vergilerinin alınıp başka vergi talebinde bulunulmaması; Yenipazar'ın ihtisap ve ihzar vergilerinin padişaha ait olduğu, hukuk-ı şer'îye ve örfiyesi ile Jejne ve mülhakâtındaki madenlerin Hazine tarafından zabt olunacağı; uçlardaki hisarlardan birinin tamiri emrolduğunda cerehor yazılanların hizmete gitmeleri; subaşı, âmil ve voyvodaların hakk-ı siyaset adı ile herhangi bir vergi alamıyacakları, idam, el kesme, had ve tazir cezalarının tatbikinde suçlulardan birşey alınamıyacağı; pazarlara gelen mal ve eşyadan bâc alınması; yeni yapılan kiliselerin yıkılması, mevcut haçların kırılması ve bir daha yapılmaması; düşman tarafına casusluk yapanların şiddetle cezalandırılması; sınırları koruyan akıncılara başka işler yaptırılmaması; Yenipazar ve Seniçe voynuklarının, Yunus Paşa ve Firuz beyler zamanlarında ihdas edilmiş olan derbendlere gidip derbendcilik yapmaları ve yolların güvenliğini sağlamalarına dair Bosna livası kanunnamesi.] 922 (1516)

Kânûnnâme-i Vilâyet-i Bosna

Livâ-i Bosna'da vaz' olunan ze'âmetler ve timarlar husûsunda vâki' olan [emr-i] âlf-şân-ı sultânî budur ki, bu defter-i cedîd-i sultânîde vaz' olunan ze'âmetler ve timarlar tebdîl ve tağyîr olunmaya. Bir timar, bir timara, bir karye, bir âhar timara katılmaya. Ve tezkirelü timarları bozup tezkiresüz eylemeyeler. Ve tezkiresüzü tezkirelü eylemeyeler. Hâli üzre durup, mahlûl oldukça ol ze'âmetlere ve ol timarlara mu'âdil yine ol vilâyetden ma'zûl olanlara verilüp âhar sancaklar ma'zûllerine verilmeye. Her sancağın mahlûlü yine ma'zûlüne verilüp, gayri sancak ma'zûlüne verilmeye. Ve âhar sancakdan gelüp Bosna vilâyetinde ze'âmet ve timar tasarruf edenler, evlerine gitmek sebab-i azildir. Zü'amâdan ve erbâb-ı timardan Bosna'da sâkin olup her hizmetde bulunmayup hâzır olmayanları, sancak beyi olan beğlerbeği olana arzeye. Beğlerbeğiler dahi tezkirelü olan timarları ve ze'âmetleri pâdişâh-ı İslâm halledallâhü mülkehû ilâ-yevmi'l-kıyâm hazretlerine arzedüp, zikrolunan ze'âmetlere ve timarlara mu'âdil ze'âmet ve timardan ma'zûl olanlara verilüp, tebdîl ve tağyîr olunmaya. Ve zü'amâ ve erbâb-ı timarın cüz'î bahâne ile timarları alınmaya. Meğer emrolunan hizmete

varmayalar ve emr-i pâdişâhîye muhâlif iş eyleyeler veyâhûd katl-i nefis etmiş olalar, ol dahi sancak beyi ve kâdî mektûbları ile ma'lûm olup, ol mektûblar hıfzoluna. Bi-gayri cerîme ma'zûl oldum deyü şikâyet edenlere ol mektûblar ile cevâb verile. Şöyle ki, sancak beyinin ve kâdînin gayr-i vâki' arz etdikleri zâhir olup, mezkûr subaşı mazlûm olursa, timarı ve ze'âmeti mukarrer kılınup sancak beyi ve kâdî azlolunalar. Eğer bu zikrolunan kânûna muhâlif bir nesne[y]i beğlerbeği murâd edinse, defterdâr olan tenbîh edüp men' ede, yazmaya.

Ve Bosna vilâyetinde kadîm ve cedîd çiftlikler defter-i cedîd-i sultânîde ta'yîn olunan akçe-i mîrîyi Hızâne-i Âmire için teslim etdikden sonra, hukûk-ı şer'îyye ve rüsûm-ı örfiyyeleri merfû' olup, bunlardan kimse nesne taleb etmeye. Ederse dahi mesmû' olmaya. Meğer ki kaymakâmlardan taleb oluna.

Ve Yenipazar, ihtisâbı ve ihzârı ile hüdâvendigâr-ı gerdûn-iktidâr halledallâhü mülkehû ilâ-yevmi'l-karâr hazretlerine hâss olup hukûk-ı şer'îyye ve rüsûm-ı örfiyyesi Jejne ve tevâbi'inde olan ma'âdinle bile Hızâne-i Âmire'ye zabtolunur. Ammâ siyâset-i pâdişâhî icrâsı için sancak beyi cânibinden bir kimse Yenipazar'da oturup, kâdî ma'rifetiyle lâzım gelen siyâseti edüp ve diyâr-ı İslâmdan kâfir cânibine eyü at ve âlât-ı harb ü kıtâl alup gitmekden men' edeler. Satdırup, akçesin kâfirlere verüp eyü atı ve âlât-ı harbi alıkoyalar. Ammâ rüşvetin alup mahfî destûr verüp göndermekden hazer edeler.

Ve zü'amâ ve erbâb-ı timar ve ahâlî-i hisâr, ra'iyetlerinin hâsılların ta'sîr etmekde te'hîr etmeyeler. Bunun gibi bid'atler ve zulümler eden her ne tâyifeden, azl ola. Uc hisârlarına kifâyet mikdârı zahîre iletmek için bârgîr alup âdet üzerine ücretlerine vefâ edecek mikdârı akçe[y]i halkdan ve hisâr erenlerinden olgelen üslûb üzre cem' edüp sâhiblerine vereler. Kimseden zâyid akçe alınmaya.

Ve uclarda olan hisârlardan birisi termîm ü ta'mîr buyurulsa, memleketden hânedan hâneye cerehor yazılıp hisâr yapmağa sürülüp, Bosna vilâyetinin cümle kal'alarına meremmetci ta'yîn olunan yetmiş seksen mikdârı mu'âf kefere ki, üstâdlardır, cem' olup ol diyârda mi'mârlık hizmeti için, timar tasarruf eden mi'mâr ma'rifeti ile kal'alar yapılıp tamâm olup akçe beğlikden verile, kimseden akçe salmayalar.

Ve sancak beylerinin âdemîleri ve subaşları ve işlerin mukâta'aya dutan âmilleri kânûn üzre cürümlerin aldıklarından sonra, voyvodalar dahi hakk-ı siyâset deyü nesnelere

almayalar. Bunun emsâli bid'atler ref'olundu. Memlekete kâdîlar olanlar men' edeler, memnû' olmayanları arzedeler, haklarından geline. Kudât arzetmezse, müstahikk-ı azlolalar.

Ve salbe ve kat'-ı yede ve hadde ve ta'zîre müstahikk olanlara ukûbetlerin ve siyâsetlerin edüp nesnelere almayalar. Ve şol cürüm ki, kanunnamede ne alınacağı ta'yîn olunmuşdur, ziyade alınmaya.

Ve şol hırsuzlar ki, salbe müstahikkdır, zindanı bozdu, dedikleri mesmû' olmaz. Kaçuran âmil veya voyvoda kaçırduğu hırsuzu bulalar. Bulmazlarsa, yerine salbolunalar.

Ve ol diyârın âmilleri yedi ve sekiz akçelik yağ satılsa, iki akçe veya bir buçuk akçe bâc alurlarmış. İmdi her nesne kim bâzâra gelüp satılır, araba ile gelenden ve yükle gelenden bâc alınur. Ve şol nesne ki, kıymeti kırk akçe ola, satıla, andan dahi bir akçe bâc alınur. Ve illâ beş akçe ve on akçelik nesneden bâc alınmaya ve bid'at ihdâs olunmaya.

Ve ba'zı yerlerde polaçine deyü haneden hâneye dört akçe alınurmuş, alınmaya. Kânûn-ı kadîm, hânedan hâneye iki akçe alınur; birin sancak beyi ve birin timar eri alur. Bundan ziyade nesne alınmaya.

Ve otluk öşrü deyü ba'zı yerlerde hânedan hâneye beşer akçe alınur. Defterde hâsıl bağlanmış olan yerlerden alına. Şol yerde kim otluk timara hâsıl bağlanmış değildir, nesne almayalar. Kimseye zulm ü hayf olunmaya.

Ve ba'zı yerlerde kadîm kâfir zamânından berü kilise olmayan yerlerde kilise ihdâs olunmuş, anın gibi cedîd ihdâs olunmuş kiliseler yıkdırılıp ve içinde oturup, teccessüs-i ahvâl edüp diyâr-ı küffâra haber eden keferenin ve papasların muhkem haklarından geline ve siyâsetler oluna. Ve yollarda haçlar vaz' olunmuş, hedmolunup min-ba'd etdirmeyeler. Ve ederlerse edenlere siyâset oluna. Ve kangı kâdînın kâdîlığında olup men' ü def' etmese, azline sebep ola.

Pâdişâh-ı zıllullâh hazretlerinin fermân-ı âlî-şân-ı vâcibü'l-iz'ânları ile Yunus Paşa ma'rifetiyle Bosna vilâyetinde bin nefer akıncı yazılmışdır ki, diyâr-ı İslâmın dâyiresin hıfzedüp uc kal'alarına zahîre varmalu olsa, sipâhîler ile hizmeti bile edâ edeler. İhtiyât olmadığı yerde beş yüzü bir nevbette varup ve beş yüzü bir nevbet-i âharda edâ-i hizmet eyleyeler. Ve zikr olan akıncılara ve atlarına kimse yük yükletmeyeler. Ve bunları kimse atına [işine] kullanmaya. Pâdişâh-ı İslâm hullide mülkühü ilâ-yevmi'l-kıyâm hazretleri

hizmetinden gayri kulluk ve hizmet teklîf etmeyeler. Ve eyyâm-ı fetretde ve evân-ı havfde ki, cümlesi bin neferdir, bî-kusûr edâ-i hidmet edeler. Bunların baştinelerinin öşr-i şer'iyeleri ve cemî' rüsûm-ı örfîyyeleri ve avâriz-ı dîvâniyyeleri ve cümle tekâlîf-i mevzû'aları ref' olunup, bu cümlelerin mukâbelesinde Hızâne-i Âmire için yılda defter-i cedîd-i hâkânîde mufassal ta'yîn olunan akçelerin üslûb üzere bin nefer akıncı, yüz bin akçe vereler, oğullarından nesne alınmaya. Hizmet-i pâdişâhîye varmayan akıncıya siyâset oluna, akçeleri alınmaya.

Yenipazar ve Seniçe voynukları için İskender Paşa ve Fîrûz Bey ve Yunus Paşa emni-tarîk için ihdâs ettikleri varoşlarda ve Prinovi varoşunda yirmişer nefer voynuk varup, zikrolunan varoşların her birinde evler yapup, temekkün eyleyüp bekleyeler. Şöyle ki, ol yollarda bir kimse helâk olsa veya mâlî zâyi' olsa, her kangı varoşa yakın olursa, ol varoşu bekleyenlere tazmîn etdireler deyü, ümerâ-i mâziye ile bu vechile mu'âhede etmişlerdir. Brod ve Nortova voynuklarından ellişer nefer voynuk uc yerlerde olan kal'aları bekleyeler. Ve elli nefer voynuk Akhisâr kal'asını bekleyeler. Anların nevbeti tamâm olıcak, elli nefer voynuk dahi gelüp nevbeti tamâm olan gidüp, nevbete gelenler bekleyeler. Ve Sin kal'asın dahi elli nefer voynuk bu üslûb üzere bekleyeler. Varmayanlara siyâset ola, akçeleri alınmaya. Ve bu vilâyetin voynuklarının oğullarına ve karındaşlarına ve tevâbi'ine kadîmü'l-eyyâmdan bedel-i hazîne deyü her nefere otuz akçe ta'yîn olunmuşdur. Zikrolunan otuz akçe Hızâne-i Âmire için edâ ettiklerinden sonra ispençe veya gayri nesne teklîf olunmaya. Ammâ voynuk zevâyidinden olanlar ra'iyet yerlerin tasarruf etmeyeler. Ve ra'iyet yerlerin voynuk zirâ'at ve hırâset etse men' edüp, ra'iyete vereler. Eğer voynuk zevâyidinden bir kimse ra'iyet yerin tasarruf etse, hem öşr alına ve hem ispençe alına. Eğer voynuklardan biri harâclu ra'iyet baştinesin tasarruf etse, hem harâc alına ve hem ispençe alına ve hem öşr alına. Eğer voynuk zevâyidinden bedel-i cizye yılda otuz akçe verenlerden biri ra'iyet yerlerin veyâhûd harâclu baştine tasarruf etse kendünün yılda edâ edegeldüğü otuz akçe bedel-i cizye, Hızâne-i Âmire için alınup ve zikrolunan baştinenin harâcın dahi Hızâne-i Âmire için alup ve ispençesin ve öşrün sipâhîler alalar. Ve voynukların atların sancak beyi âdemîleri ve mübâşirleri binmeyeler. Ve otluk biçmeğe ve kurutmağa ve odun taşıtmağa sürmeyeler ve kullanmayalar. Pâdişâh-ı İslâm hullide mülkühü ilâ-yevmi'l-kıyâm hazretlerinin hidmetinden gayri hidmet teklîf olunmaya. Ammâ hidmete varmayan voynuğa muhkem siyâset oluna, akçeleri alınmaya.

(Türkçesi)

Bosna Vilayeti'nin Kanunnamesi:

Bosna Sancağı'nda bırakılan (verilmesi emredilen) zeâmetler ve tımarlar konusunda var olan sultânın şanlı emri budur ki, bu sultânın yeni defterinde de vaz' olunan zeâmetler ve tımarlar değiştirilmesin. Bir tımar, bir tımara, bir köy, bir diğer tımara katılmasın. Ve tezkireli tımarları bozup tezkiresiz yapılmasın. Ve tezkiresizi tezkireli yapmasınlar. Hâli üzere durup, mahlûl (sahipsiz maaş veya memurluk diğer bir ifadeyle: boş kadro) oldukça o zeâmetlere ve o tımarlara denk yine o vilâyetten işinden çıkarılanlar (o göreve) verilip diğer sancaklardaki işten çıkarılanlar (o göreve) verilmesin. Her sancağın mahlûlü (boş kadrosu) yine işten çıkarılana verilip, başka sancaktaki işten çıkarılanlara verilmesin. Ve diğer sancaktan gelip Bosna vilâyetinde zeâmet ve tımar tasarruf edenlerin, evlerine gitmesi işten çıkarılmalarına bir sebeptir. Zeâmet ve tımar sahibi kişilerden Bosna'da oturup herhangi bir hizmette bulunmayıp hâzır olmayanlar, sancak beyi olan beylerbeyi olana bildirilsin. Beylerbeyiler de tezkireli olan tımarları ve zeâmetleri İslam pâdişâhı halledallâhü mülkehû ilâ-yevmi'l-kıyâm hazretlerine bildirip, adı geçen zeâmetlere ve tımarlara denk zeâmet ve tımandan görevden alınmış olanlara verilip değiştirilmesin. Ve zeâmet ve tımar sahibi kişilerin küçük bir bahâne ile tımarları alınmasın. Meğer emredilen hizmete varmazsalar ve pâdişâh emrine muhâlif iş yaparsalar ve yâhût intihar etmiş olurlarsa, o da sancak beyi ve kadı mektûpları ile bilinip, o mektûplar saklansın. “Suçsuz olarak işten çıkarıldım.” diye şikâyet edenlere o mektuplar ile cevâp verilsin. Şöyle ki, sancak beyinin ve kadının olmamış diye sundukları gerçekleşir, (böylece) adı geçen subaşı mazlûm olursa, tımarı ve zeâmeti kararlaştırılıp, kesinleştirilip sancak beyi ve kadı işten çıkarılsın. Eğer bu zikrolunan kânûna muhâlif bir nesneyi beylerbeyi isterse, defterdâr olan tembih edip yasaklasın, yazmasın.

Ve Bosna vilâyetinde eski ve yeni çiftlikler sultanın yeni defterinde tayîn olunan mîrî akçeyi Hızâne-i Âmire için teslîm ettikten sonra, şer'î hukûk ve örfî vergileri yükseltip, bunlardan kimse nesne talep etmesin. Ederse de haberini almayalım. Meğerki kaymakamlardan talep olunsun.

Ve Yenipazar, ihtisâbı ve ihzârı ile felek iktidarının Hüdâvendigâr'ı halledallâhü mülkehû ilâ-yevmi'l-karâr hazretlerine hâss olup şer'î hukûk ve örfî vergileri Jejne ve merkeze bağlı olan madenler bile Hızâne-i Âmire'ye zapt olunur. Ammâ padişah siyâsetinin

icrâsı için sancak beyi yanından bir kimse Yenipazar'da oturup, kadı marifetiyle lâzım gelen siyâseti edip ve İslam diyârından kâfir tarafına iyi at ve savaş aletleri alıp gitmeyi yasaklasınlar. Sattırıp, akçesini kâfirlere verip iyi atı ve savaş aletlerini alıkoysunlar. Ammâ rüşvetini alıp gizlice izin verip göndermekten kaçsınlar.

Ve zeamet ve tımar sahipleri ve hisar ahâlîsi, vergi veren halkının ürünlerinin 1/10'unu almayı ertelemesinler. Bunun gibi bidatler ve zulümler eden her ne tâifeden kimse varsa işinden çıkarılsın. Uç hisârlarına yeteri kadar hubûbât iletmek için yük kaldıran at alıp âdet üzerine ücretlerine yetecek miktâr akçeyi halktan ve hisâr erenlerinden olagelen üslûp üzere toplayıp sâhiplerine versinler. Kimseden fazla akçe alınmasın.

Ve uçlarda olan hisârlardan birisini onarmak emredilse memlekette hânedan hâneye cerehor yazılıp hisâr yapmağa sürülüp, Bosna vilâyetinin bütün kalelerine tamirci tayîn olunan yetmiş seksen miktârı affedilmiş (ya da ayrı tutulmuş) kafirler ki, üstâtlardır, toplanıp o diyârda mimârlık hizmeti için, tımar tasarruf eden mimâr marifeti ile kaleler yapılp tamâmlanınca akçe beylikten verilsin, kimseden akçe salmasınlar (kimseye eksik para vermesinler).

Ve sancak beylerinin adamları ve subaşları ve işlerin arazinin kiralanmasına tutan âmilleri kânûn üzere cezalarını aldıklarından sonra, voyvodalar dahi siyaset hakkı diyerek nesnelere almasınlar. Bunun benzeri bidatler kaldırıldı. Memlekete kadı olanlar yasaklarlar, yasak olmayanları arz etsinler, haklarından gelinsin. Kadılar arz etmezse, hak edenler işten çıkarılsın.

Ve asmak ve elini kesmek ve hadd cezası ve azarlamayı hak edenlere ceza ve siyâsetlerini edip nesnelere almasınlar. Ve şu suç ki, kânûnnâmede ne alınacağı tayîn olunmuştur, fazlasını almasınlar.

Ve şu hırsızlar ki, asılmayı hak ederler, zindanı bozdu, dedikleri duyulmaz. Kaçıran âmil veya voyvoda kaçırdığı hırsız bulsunlar. Bulmazlarsa, yerine asılsınlar.

Ve o diyârın âmilleri yedi ve sekiz akçelik yağ satılsa, iki akçe veya bir buçuk akçe vergi alırlarmış. Şimdi her nesne ki pâzâra gelip satılır, araba ile gelenden ve yükü gelenden

vergi alınır. Ve şu nesne ki, kıymeti kırk akçe olsun, satılsın, ondan da bir akçe vergi alınır. Ve illâ beş akçe ve on akçelik nesneden vergi alınmasın ve bidat ortaya çıkmasın.

Ve bazı yerlerde polaçine diye hânedan hâneye dört akçe alınmış, alınmasın. Eski kânûn, hânedan hâneye iki akçe alınır; birini sancak beyi ve birini tumar eri alır. Bundan fazla nesne alınmasın.

Ve otluk öşrü diye bazı yerlerde hânedan hâneye beşer akçe alınır. Defterde hâsıl bağlanmış olan yerlerden alınsın. Şu yerde ki otluk tımara hâsıl bağlanmış değildir, nesne almasınlar. Kimseye zulüm edilmesin, kimse âh ettirilmesin.

Ve bazı yerlerde eski kâfir zamânından beri kilise olmayan yerlerde kilise yapılmış, onun gibi yeni yapılmış kiliseler yıktırılıp ve içinde oturup, durumları gizlice araştırıp kâfirler diyârına haber eden kâfirlerin ve papazların sağlam şekilde haklarından gelinsin ve siyâsetler olunsun. Ve yollarda haçlar vaaz edilip, yıkılıp bundan böyle ettirmesinler. Ve ederlerse edenlere siyâset olunsun. Ve hangi kadının kadılığında olup yasak ve def' etmezse, işten atılmasına sebep olsun.

Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan Pâdişâh hazretlerinin anlayışlarının vacibi olan şanlı fermânları ile Yunus Paşa marifetiyle Bosna vilâyetinde bin nefer akıncı yazılmıştır ki, İslâm diyarının dâiresini koruyup uç kalelerine zahîre varsa, sipâhîler ile hizmeti bile edâ etsinler. Gerek olmadığı yerde beş yüzü bir nöbette varıp ve beş yüzü bir diğer nöbette hizmet edâ etsinler. Ve bahsedilen akıncılara ve atlarına kimse yük yükletmesin. Ve bunları kimse atına (işine) kullanmasın. İslam Pâdişâhı (hullide mülkühû ilâ-yevmi'l-kıyâm) hazretleri hizmetinden gayri kulluk ve hizmet teklîf etmesinler. Ve fetret günlerinde ve korku zamanında ki, hepsi bin neferdir, kusursuz hizmet edâ etsinler. Bunların baştinelerinin şer'î öşürleri ve bütün örfî vergileri ve noksan dîvâniyyeleri ve bütün teklif edilen mevzûları kaldırılıp, hepsinin mukâbelesinde Hızâne-i Âmire için yılda yeni tapu kadastro dairesinde ayrıntılı olarak tayîn olunan akçelerin üslûp üzere bin nefer akıncı, yüz bin akçe versinler, oğullarından nesne alınmasın. Padişah hizmetine varmayan akıncıya siyâset olunsun, akçeleri alınmasın.

Yenipazar ve Seniçe voynukları için İskender Paşa ve Fîrûz Bey ve Yunus Paşa korkusuzluk yolu için ortaya çıkardıkları varoşlarda ve Prinovi varoşunda yirmişer nefer

voynuk varıp, adı geçen varoşların her birinde evler yapıp, yerleşip beklesinler. Şöyle ki, o yollarda bir kimse helâk olsa veya mâlı zâyi olsa, her hangi varoşa yakın olursa, o varoşu bekleyenlere zararını ödetsinler diye, eski, geçmişteki beyler ile bu vechile anlaşmışlardır. Brod ve Nortova voynuklarından ellişer nefer voynuk uç yerlerde olan kaleleri beklesinler. Ve elli nefer voynuk Akhisâr kalesini beklesin. Onların nöbeti tamâmlanınca, elli nefer voynuk da gelip nöbeti tamâmlanınca gidip, nöbete gelenler beklesinler. Ve Sin kalesini dahi elli nefer voynuk bu üslûp üzere beklesin. Varmayanlara siyâset olsun, akçeleri alınmasın. Ve bu vilâyetin voynuklarının oğullarına ve kardeşlerine ve tâbî olanlarına eski günlerden hazîne bedeli diye her nefere otuz akçe tayîn olunmuştur. Adı geçen otuz akçe Hızâne-i Âmire için edâ ettiklerinden sonra ispençe veya başka nesne teklîf olunmasın. Ammâ voynuk zevâyidinden olanlar halkın yerlerini kullanmasın. Ve halkın yerlerini voynuk tarla olarak kullansa ve beklese, korusa yasaklayıp, halka versinler. Eğer voynuk zevâyidinden bir kimse halkın yerini tasarruf etse, hem öşür alınsın ve hem ispençe alınsın. Eğer voynuklardan biri harâçlı halk baştinesini tasarruf etse, hem harâç alınsın ve hem ispençe alınsın ve hem öşür alınsın. Eğer voynuk zevâyidinden cizye bedeli yılda otuz akçe verenlerden biri halkın yerlerini ve yâhûd harâçlı baştine tasarruf etse kendinin yılda edâ edegeldiği otuz akçe cizye bedelini, Hızâne-i Âmire için alınıp ve zikredilen baştinenin harâcını da Hızâne-i Âmire için alıp ve ispençesini ve öşrünü sipâhîler alsınlar. Ve voynukların atlarına sancak beyi adamları ve mübâşirleri binmesinler. Ve otluk biçmeğe ve kurutmağa ve odun taşımağa sürmesinler ve kullanmasınlar. İslam Pâdişâhı hullide mülkühû ilâ-yevmi'l-kıyâm hazretlerinin hizmetinden başka hizmet teklîf etmesinler. Ammâ hizmete varmayan voynuğa açıkça siyâset olunsun, akçeleri alınmasın.

EK-2 Ebu Suud Efendi'nin Fetvasından;

“.....Umumen vilayeti merkûmenim ehli, yerli yerinde mukarrer olup nefislerine ve evlatlarına asla bir ferd taarruz eylemeyip ve ellerinde olan emval-i menkuleleri ve kasabatta ve kurâda olan evleri ve dükkanları ve sair binaları bağlarının ve bahçelerinin imaretleri mülk olup her nice dilerler ise tasarruf idiler. Bey ve hibe ve sair vücuh-i temlikât cümle ellerinde olup fevt olduklarında vereselerine mülkiyet üzere müntekil olup bağlarının ve bahçelerinin hukukundan gayrı asla emvali mezburelerine kimesne dahil ve ta'arruz eylemeye.

Ve ziraat ve hırsaset edebildikleri tarlaları dahi ellerinde mukarrer ola. Lakin zikrolunan malları gibi mülkleri olmayıp belki sair memâlik-i mahmiyede arz-ı mirî demekle maruf olan arazi-i memleket gibi rakabe-i arz beytûmal-i müsliminin olup ariyet tarikiule reaya tasarrufunda olup enva-i hububattan ve sair mezruattan her ne tasarrufunda olup mukasemenin ve sair hukukun eda idüp nice dilerler ise istiğlal ederler. Mademki, arzı tatil itmeyip kemayınbağı ziraat ve hırsaset t'amir ideler ve bikusur hukukun eda ideler kimesne dâhil ve t'arruz eylemiye. Fevt oluncaya değin tasarruf ideler. Oğulları kalmaz ise sair muacelesi alınup tapuya verile. Anlar dahi tafsil-i sabık üzerine tasarruf ideler ve bağlarının ve bahçelerinin yerleri dahi bu kabilden olup üzerlerinde imareti harab oldukta yerleri sayır tarlalar gibi tasarruf olunup üzerinde bağ ve bahçe gibi mülkleri olmak tevehhüm olunmaya.”

Türkçesi:

“.....Adı geçen vilayetin ehli anlatılmış olup kendilerine ve evlatlarına asla kimse saldırmaz ve ellerinde olan taşınabilir mallar ile kasabalarda ve köylerde olan evleri ve dükkanları ve sair binaları bağlarının ve bahçelerinin imaretleri mülk olup her nasıl isterlerse onları öyle kullansınlar. Satma ve bağışlama ve sair mülk olarak verme şekillerinin hepsi ellerindedir. Onlar öldüklerinde (bu mülkler) mirasçılarına mülkiyet olarak nakledilir; bağlarının ve bahçelerinin hukukundan başka asla adı geçen mallarına kimse giremez ve saldıramaz.

Ektikleri ve bekledikleri (ekmedikleri) tarlaları da ellerinde bildirilmiştir. Ama bahsedilen mallar gibi mülkleri olmayıp belki çeşitli büyük şehirlerde mirî arazi diye bilinen memleket arazisi gibi araziler toprak sahibi müslümanların olup maliye hazinesinden ödünç yolla hıristiyan tebanın ya da halkın tasarrufunda olan hububat türlerinden ve sair ekinlerden her ne

kadar tasarrufundaysa onu bölüşün ve bunun gibi hukukunu uygulayıp ne isterse ipotek etsinler. Mademki toprağı tatil etmeyip gereğı gibi ekip bekliyorlar, onun hukukunu kusursuz uygulasinlar; kimse de onlara saldirmasin. (Onlari) ölünceye dek kullansinlar. Oğullari kalmaz ise diğeri muaccesi alinip tapuya verilsin. Onlar da anlatilan açıklama üzerine tasarruf etsinler (uygulasinlar) ve bağlarının ve bahçelerinin yerleri de bu söz dahilinde olup üzerlerinde imareti harap olduğunda yerleri diğeri tarlalar gibi tasarruf olunup üzerinde bağ ve bahçe gibi mülklerinin olması düşünülmesin (Barkan 1943).

EK-3 Çelebi Sultan Mehmet'in Tımar Beratı:

“Sebeb-i tahrir-i nişan oldur ki, Laçın tımarına mutasarrıf kıdve-i meşayih şeyhim İvaz Fakih, yedinde olan tımarı evlad meşrutu eylemek murad eylediğın bildirildikte yedine bu berat verilmiştir tarafımızdan ve taraf-ı ahardan kimesne (kimse) müdahale eylemeyüp iş bu alamete itimat kılalar. Hurrire fi evasıt-ı safer lisenet-i isna işrin ve semane mie bemüştay-i Nerdübanlı.”

Türkçesi:

“Ferman yazmanın sebebi odur ki Laçın tımarına tasarruf eden şeyhlerin en büyüğü şeyhim İvaz Fakih, elinde olan tımarı evlad şartına bağlamak istediğini bildirildiğinde eline bu berat verilmiştir tarafımızdan ve başka hiç kimse ona müdahale etmeyip bu alamete itimat kılsınlar. Yazıldı...”

EK-4 (1858 Tarihli) Osmanlı Arazi Kanunu 3.Maddesi

“Rakabesi canibi beytülmale ait olarak ihale ve tefvizi taraf-ı Devlet-i Aliye’den icra oluna gelen tarla ve çayır ve yaylak ve kışlak ve korular ve emsali yerlerdir ki, mukaddema ferağ ve mahlûlat vukuunda sahib-i arz itibar olunan tımar ve zeamet eshabının ve bir aralık mültezim ve muhassillerinin izin ve tefvizi ile tasarruf olunurken muharem bunların ilgası hasebiyle el-hâletu hâzihi taraf-ı Devlet-i Aliye’den bu hususa memur olan zatın izin ve tefvizi ile tasarruf olunup mutasarrıfları yedlerine balası tuğralı tapu senetleri verilir”

Türkçesi:

“Bir malın sahibi tarafından maliye hazinesine ait olarak ihale ve dağıtımı Osmanlı Devleti tarafından sürdürülen tarla, çayır, yayla, kışla, koru ve benzeri yerlerdir ki, eskiden malı başkasına bırakma ve mahlûlât⁶⁸ olarak arsa sahibi kabul edilen tımar ve zeamet⁶⁹ sahiplerinin ve bir aralık mültezim⁷⁰ ve vergi tahsildarlarının izin ve dağıtımı ile tasarruf olunurken bunların yürürlükten kaldırılmasıyla şimdi Osmanlı Devleti tarafından bu konuyla görevlendirilen zâtın izin ve dağıtımı ile tasarruf olunup mutasarrıfları⁷¹ ellerine yüce tuğralı tapu senetleri verilir.” (Cin 1985).

---

⁶⁸ Mahlûlât: Mirasçısı olmayan ölünün evkafa veya mirîye kalan mirası

⁶⁹ Zeâmet: Osmanlı devrinde Sipahilere verilen en büyük tımar.

⁷⁰ Mültezim: Devlete ait bir geliri götürü olarak üstüne alıp toplayan kimse

⁷¹ Mutasarrıf: Kaymakam ya da tasarruf eden

ÖZGEÇMİŞ

24/11/1959 Edirne doğumlu. İlk ve orta öğrenimini Edirne'de tamamladı. Yüksek öğrenimini 1982 yılında, Bursa Uludağ Üniversitesi İşletme Fakültesi Maliye Bölümü'nde yaptı. Serbest Ticaret Bölgeleri konulu teziyle Ekonomi alanında lisansüstünü tamamladı.

Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik yapıyor. Bunun yanında ETSO Başkanlık Danışmanlığı, ETSO Dergisi ve ETSO Ticaret Gazetesi Genel Yayın Yönetmenliği ve Yazı İşleri Müdürlüğü görevinde bulundu.

1972 yılından bu yana, yazın ve edebiyat dünyası içinde yer aldı. Çeşitli gazete ve dergilerde yazı ve şiirleri yayımlandı.

Sevgisi Yetmiyor Çiçeklerin, Ayrılığın Ölümün Diğer Adı, Karagöz Çiçeğim, Düşbeyazı, Tutsak, Haber Bırak Rüzgarlara ve Ay Düştü Gecedden isimli şiir kitapları, deneme ve inceleme alanında; Bosnalar Yeni Değil, Selanik'ten Edirne'ye İnsan Zıyanlığı ve Bakî isimli kitapları, oyun-tiyatro alanında Gülü Çizdik Gözbebeklerimize ve Uzun İnce Bir yol isimli kitapları yayımlandı.

Bulgaristan Yazarlar Birliği tarafından organize edilen 2004, 2005, 2006 ve 2007 yılı Balkan Yazarlar ve Şairler Konferansına Türkiye adına katıldı ve tebliğ sundu. Bulgaristan Yazarlar Birliği tarafından şiirlerinden bir seçki Bulgarca-Türkçe olarak Düşbeyazı ismiyle Sofya'da yayımlandı.

Türkiye Beyzbol Federasyonu yönetim kurulu üyesi, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi yönetim kurulu üyesi, Türk Kızılay Süloğlu şube başkanı ve Edirne Anıt Eserleri Derneği yönetim kurulu başkanıdır.

Evli ve iki çocuk sahibidir.